ELIAS CANETTI

LIMBA SALVATĂ

NOBEL

Colecția „Biblioteca pentru toți“ merge mai departe. După ce, mai bine de trei ani, „Biblioteca pentru toți“ a făcut recurs la România și la valorile literaturii române, pledează, începând de astăzi, pentru literatura străină, într-o serie cu totul excepțională. Ne propunem ca, săptămână de săptămână, să vă oferim cărțile celei mai prestigioase colecții din lume, colecția „Nobel“. Marii scriitori care au obținut, din 1901, Premiul Nobel pentru Literatură și cele mai importante cărți ale lor vor face parte acum din „Biblioteca pentru toți“. În fond, recursul nostru nu se schimbă, rămâne același recurs la valoare, la marile opere ale literaturii universale.

Marius Tucă
Jurnalul Naţional

Elias Canetti

Limba salvată

Istoria unei tinereți

Motivaţia Juriului Nobel, 1981:

„Pentru perspectiva cuprinzătoare, bogăţia ideatică şi forţa artistică din scrierile sale.“

Elias Canetti
(1905–1994)

ELIAS CANETTI

Limba salvată

Istoria unei tinereţi

Traducere din limba germană
de Elena Viorel

Cronologie şi prefaţă
de Mihai Iovănel

JURNALUL NAȚIONAL

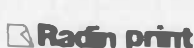
Date despre colecţia BIBLIOTECA PENTRU TOŢI:
Director: Marius Tucă
Director general: Dan Matiescu
Coordonator colecţie: Ana-Maria Vulpescu
www.jurnalul.ro;
www.bibliotecapentrutoti.ro

Grupul Editorial ART
Comenzi – Cartea prin poştă
C.P. 22, O.P. 84, cod 062650, sector 6, Bucureşti
Comenzi – online
www.editura-art.ro

Redactori: Georgiana Paraschiv şi Teodora Terciu
Tehnoredactori: Florin Paraschiv şi Angela Ardeleanu

Tipărit la Radin Print, prin reprezentantul pentru România
4 Colours Advertising, www.4colours.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
CANETTI, ELIAS
Limba salvată : istoria unei tinereţi / Elias Canetti ; trad. de Elena Viorel. - Bucureşti : Art, 2012
ISBN 978-973-124-845-5
I. Viorel, Elena (trad.)
821.112.2(436)-31=135.1

Cronologie

1905 – Elias Canetti se naște pe 25 iulie la Rusciuc (Bulgaria), într-o înstărită familie de negustori evrei sefarzi (de rit spaniol). Primește prenumele bunicului patern. Limba copilăriei este limba sefardă, ladino, amestecată cu bulgara pe care o aude în jurul său.

1911 – Familia Canetti, împreună cu cei trei fii (Elias, Nisim, George), se mută la Manchester, în Anglia. Elias începe să învețe limba engleză, dar și franceză.

1912 – Tatăl lui Elias, Jacques, moare în urma unui atac de cord. Dispariția tatălui va întări apropierea lui Elias de mama sa – cu siguranță personajul cel mai important al biografiei sale spirituale, așa cum o va configura mai târziu în scrierile-i autobiografice.

1913 – Rămasă văduvă la 27 de ani, Mathilde își va lua cei trei băieți la Viena, după un popas în Elveția, la Lausanne, unde Elias este învățat limba germană de către mama sa printr-o metodă originală și traumatizantă. Germana va deveni limba scriitorului Elias Canetti.

1916 – Mânată de Primul Război Mondial, familia Canetti se mută la Zürich, unde Elias va studia până în 1921, la Liceul Real al Școlii Cantonale.

1921 – Forțat de mama sa, Elias se mută la Frankfurt, studiind de acum înainte (până în 1924, când ia bacalaureatul) la Liceul Real Köhler.

1924 – Elias se întoarce la Viena și se înscrie la Facultatea de Chimie.
La prima conferință a lui Karl Kraus la care asistă, o cunoaște pe Veza Taubner-Calderon, viitoarea lui soție, provenind și ea dintr-o familie sefardă. Atât Kraus, scriitor și gazetar, director al revistei *Die Fackel/ Facla* (pe care o scrie singur), sub a cărui influență magnetică se va afla în anii săi vienezi, cât și Veza (n. 1897) vor juca un rol decisiv în formarea personalității lui Canetti. Iată o evocare a Vezei din perioada de început a relației: „Exotismul Vezei era simțit pretutindeni, ea se remarca oriunde se afla. O andaluză care nu fusese niciodată la Sevilla, dar vorbea despre orașul acela de parcă ar fi crescut acolo. Ai întâlnit-o și în *O mie și una de nopți*, chiar de la prima lectură. Pe miniaturile persane era o apariție familiară. În ciuda acestei omniprezențe orientale, nu era o figură de vis, imaginea pe care o aveai despre ea era una foarte precisă, chipul ei nu pierea, nu se destrăma, își păstra contururile clare și strălucirea. Rezistam în fața frumuseții ei, care te lăsa fără grai. Ca o ființă fără experiență, abia trecut de adolescență, greoi, neșlefuit, un Caliban pe lângă ea, chiar dacă unul foarte tânăr, stângaci, nesigur, grosolan, incapabil de a vorbi în prezența ei." (*Facla în ureche. Povestea vieții*, traducere, tabel cronologic și note de Elena Viorel, Editura Dacia, 1986, p. 97)

1927 – Pe 15 iulie („Vinerea neagră"), ziua care, „de la moartea tatălui, a fost probabil cea mai de seamă din viața mea", Canetti asistă la incendierea Palatului de Justiție din Viena de către muncitorii care protestau împotriva unei sentințe nedrepte, mișcare reprimată de poliția austriacă prin împușcarea a 89 de protestanți: „Muncitorii din toate circumscripțiile Vienei treceau în coloane compacte, treceau prin fața Palatului Justiției, care prin simplul său nume încorpora pentru ei nedreptatea. Era o reacție întru

totul spontană, cât de spontană am simțit-o pe propria-mi piele. Mi-am luat bicicleta și am plecat rapid din oraș, alăturându-mă unui asemenea convoi. Muncitorimea, care de altfel era foarte disciplinată, care avea încredere în conducătorii ei social-democrați, fiind mulțumită că Viena era administrată în mod exemplar de către ei, acționa în această zi *fără* acești conducători. Când au incendiat Palatul Justiției, li s-a pus în cale primarul Seitz într-o mașină de pompieri, cu mâna dreaptă ridicată în sus. Gestul său a rămas fără efect: Palatul Justiției *ardea.* Poliția a primit ordin să tragă, au fost 90 de morți. Au trecut 53 de ani de atunci, dar agitația acelei zile o simt și acum, ea m-a pătruns până în măduva oaselor. Eram foarte apropiat de o revoluție trăită pe propria-mi piele. De atunci știu exact, n-ar trebui să mai citesc nici un cuvânt despre asediul Bastiliei. Am devenit parte integrantă din masă, confundându-mă în întregime cu ea, nu simțeam nici cea mai mică rezistență față de acțiunile ei." (*Facla în ureche*, ed. cit., p. 183) Acest moment epifanic a stat la rădăcina preocupării lui Canetti pentru problema raportului dintre mase și putere.

1928 – Vizitează Berlinul în timpul verii. Îi cunoaște aici pe dramaturgul Bertolt Brecht, pe scriitorul Isaak Babel și pe graficianul George Grosz.
Traduce din opera scriitorului american cu vederi de stânga Upton Sinclair.

1929 – Se întoarce la Viena, finalizându-și studiile de chimie.

1930-1931 – Scrie romanul *Die Blendung* (*Orbirea*), intitulat inițial *Kant fängt Feuer* (*Kant în flăcări*).

1932 – Publică la Berlin piesa *Hochzeit* (versiunea românească: *Nunta*, în *Teatru austriac contemporan II*, traducere de Dan Stoica, Institutul European, 1999).
Îl cunoaște pe scriitorul Hermann Broch.

1933 – Îi cunoaște pe compozitorul Alban Berg și pe scriitorul Robert Musil.

1934 – Finalizează piesa *Komodie der Eitelkeit* (*Comedia vanității*), începută cu un an înainte.
Se căsătorește cu Veza Taubner-Calderon. Cei doi vor avea un mariaj rodnic în plan spiritual și liber sub raportul constrângerilor, Veza permițându-i lui Elias să aibă aventuri cu alte femei.

1935 – Este publicat singurul său roman – *Die Blendung* (versiune românească: *Orbirea*, traducere și prefață de Mihai Isbășescu, Editura Univers, 1973).
Îl cunoaște pe James Joyce, care asistă la o lectură publică a sa, ce are loc la Zürich.

1937 – Moare, la Paris, Mathilde Canetti.

1938 – Consecință a anexării Austriei de către Germania hitleristă, Elias și Veza Canetti emigrează la Paris, în luna noiembrie. La începutul anului următor se vor stabili la Londra. Capitala Angliei va deveni căminul lui Canetti (care devine cetățean britanic în 1952) pentru următoarele decenii.

1946 – În Anglia este publicată, sub titlul *Auto-da-Fé*, traducerea romanului *Orbirea* (versiunea americană din 1947 va fi intitulată *The Tower of Babel*/ *Turnul Babel*). Ecourile vor rămâne minime.

1949 – *Orbirea* este tradus și în Franța, sub titlul *La Tour de Babel* (cu un an înainte fusese reeditată și versiunea originală, la Berlin).

1950 – Apare la Berlin piesa *Komodie der Eitelkeit* (*Comedia vanității*).

1954 – Face o călătorie la Marrakech (Maroc).

1956 – Piesa *Die Befristeten* (*Oameni cu soroc*) are premiera la Oxford.

1957 – Călătorii în Provența (Franța) și Italia.

1960 – Publică la Hamburg *Masse und Macht* (versiunea românească: *Masele și puterea*, traducere de Amelia Pavel, Editura Nemira, 2000), magnum opus căruia Elias și Veza Canetti îi consacraseră ultimii 20 de ani din viață, sacrificându-și amândoi scrierile literare (Veza era la rândul ei romancieră; câteva romane îi vor fi publicate postum, bucurându-se de o bună receptare). Traducerea englezească (*Crowds and Power*) apare în 1962.

1961 – Călătorește în Grecia.

1963 – Moare Veza Canetti.
La München este reeditat *Orbirea*.

1964 – La München este publicat volumul *Dramen*, cuprinzând *Nunta*, *Comedia vanității* și *Oameni cu soroc*.

1965 – Apare la München un volum de *Aufzeichnungen 1942-48* (*Însemnări*).
Comedia vanității are premiera la Teatrul de Stat din Braunschweig; tot aici va avea loc premiera piesei *Nunta*.

1966 – Primește Premiul pentru Literatură al orașului Viena.

1968 – Publică la München volumul de călătorie *Die Stimmen von Marrakesch* (ediția românească: *Vocile din Marrakech. Însemnări după o călătorie*, traducere, prefață și note de Elena Viorel, Editura Dacia, 1993), ecou al călătoriei din 1954.
Primește Marele Premiu de Stat al Austriei.

1969 – Publică un comentariu la corespondența Kafka – Felice Bauer, *Der andere Prozess. Kafkas Briefe an Felice* (*Celălalt proces*).

Primește Premiul pentru Literatură al Academiei de Arte Frumoase din Bavaria.

1971 – Se căsătorește cu Hera Buschor.
Moare, la Paris, George, fratele său cel mai mic, pe care îl vizitase adesea după stingerea din viață a Vezei.

1972 – I se naște o fiică, Johanna.
Primește Premiul „Büchner“, la Darmstadt.

1973 – Publică volumul de însemnări *Die Provinz des Menschen. Aufzeichnungen 1942-1972* (ediția românească: *Provincia omului. Însemnări 1942-1972*, traducere de Alexandru Al. Șahighian, Editura Univers, 1985). Despre geneza acestora povestește în Cuvântul înainte al cărții: „Concentrarea asupra unei singure opere, *Masele și puterea*, despre care știam de pe atunci că avea să mă solicite poate decenii întregi, după cum și un soi de interdicție, pe care o pusesem asupra oricărei alte lucrări literare, au creat o presiune, care tindea cu timpul să capete proporții din ce în ce mai îngrijorătoare. Era absolut necesar să găsesc o supapă împotriva acestei presiuni, pe care am și găsit-o, la începutul lui 1942, în însemnările de față. Libertatea și spontaneitatea lor, convingerea că nu existau decât pentru ele însele și că nu slujeau nici unui scop, lipsa de responsabilitate [...] m-au salvat de la o crispare fatală. Încetul cu încetul ele au ajuns un exercițiu zilnic, de nelipsit. Simțeam cum o anume parte a vieții mele își găsea locul în ele. S-au ivit astfel mai multe volume de însemnări, și ceea ce prezint aici nu este decât o selecție firavă din ele. La sfârșitul lui 1948, după îndelungi lucrări pregătitoare, am început cu scrierea volumului meu *Masele și puterea*. Acest lucru avea să dureze mulți ani. Au existat ezitări și îndoieli, iar atunci când poticnelile începeau să devină periculoase, îmi permiteam, din nou, arareori, câteva încercări literare. Abia în 1959 m-am hotărât, cu greu, să închei manuscrisul cărții, pe care o consideram drept opera mea de o viață. Nu este de mirare că în însemnările din acești ani, însemnări

pe care le continuam cu regularitate, a pătruns mult din ceea ce se referă la această operă a mea."

1974 – Apare volumul *Der Ohrenzeuge. Funfzig Charaktere* (*Martorul auditiv. Cincizeci de caractere*).

1975 – Publică volumul de eseuri *Das Gewissen der Wort* (*Conștiința cuvintelor*).
Devine Doctor honoris causa la Manchester și München.
Primește Premiul „Franz Nabl" și Premiul „Nelly Sachs".

1977 – Apare un prim volum autobiografic, *Die gerettete Zunge. Geschichte einer Jugend* (*Limba salvată. Istoria unei tinereți*).
Primește Premiul „Gottfried Keller".

1980 – Apare al doilea volum al autobiografiei, *Die Fackel im Ohr. Lebensgeschichte 1921-1931* (*Facla în ureche. Povestea vieții*).
Primește, la Bonn, ordinul *Pour le mérite.*

1981 – Primește Premiul Nobel pentru Literatură și Premiul „Franz Kafka".

1985 – Publică volumul al treilea din autobiografie, *Das Augenspiel. Lebensgeschichte 1931-1937*, încheiat prin evenimentul traumatic al morții mamei (versiunea românească: *Jocul privirilor*, traducere și note de Elena Viorel, prefață de Wolfgang Gabler, Editura Dacia, 1989).

1987 – Apare volumul de însemnări *Das Geheimhen der Uhr. Aufzeichnungen 1973-1985* (*Inima tainică a ceasului*).

1992 – Publică un alt volum de însemnări, *Die Fliegenpein, Aufzeichnungen*.

1994 – Elias Canetti moare la Zürich (orașul care în ultimele decenii reprezentase un al doilea cămin, alături de Londra), pe 14 august.

2003 – Este publicat postum un al patrulea volum al autobiografiei, dedicat anilor petrecuți în Londra: *Party im*

Blitz: die englischen Jahre (*Petrecere sub bombardamente. Anii englezi*). Mediul cultural britanic, pe care Canetti ajunsese să îl cunoască foarte bine, este evocat în tușe mai mult sau mai puțin vitriolante; le sunt dedicate portrete unor personalități precum T.S. Eliot, Iris Murdoch (cu care avusese o aventură), Henry Moore, Vaughan Williams ș.a. A rămas deocamdată inedit jurnalul intim al scriitorului.

Pentru prezenta cronologie am coroborat următoarele surse: Elena Viorel, „Tabel cronologic“, în Elias Canetti, *Facla în ureche*, Editura Dacia, 1986; *Nobel Lectures, Literature 1981-1990*, Editor-in-Charge Tore Frängsmyr, Editor Sture Allén, World Scientific Publishing Co., Singapore, 1993; Jeremy Adler, *Introduction*, în Elias Canetti, *Party in the Blitz. The English Years*, The Harvill Press, London, 2005.

Mihai Iovănel

Discursul lui Elias Canetti la Banchetul Nobel, 10 decembrie 1981

Maiestatea Voastră, Alteţele Voastre Regale,
stimate doamne, stimaţi domni,

Unui oraș cunoscut îi datorăm mult, și poate cu atât mai mult unuia pe care doar ne dorim să-l cunoaștem, după care zadarnic am tânjit vreme îndelungată. Dar există, cred, în viața unui om, și zeități urbane ieșite din comun, plăsmuiri sub semnul amenințării, al nemărginirii și al capacității de transfigurare. În cazul meu, acestea au fost trei – Viena, Londra și Zürich.

Faptul că e vorba de acestea trei poate fi pus pe seama unei simple întâmplări, însă această întâmplare încă poartă numele de Europa și, oricâte am avea să-i reproșăm acestei Europe – într-adevăr, câte nu ni s-au tras de la ea! –, astăzi, când respirația în umbra căreia trăim o apasă din greu, ne temem în primul rând pentru Europa. Căci pe umerii acestui continent, căruia îi datorăm atât de mult, apasă și o mare vină, și el are nevoie de timp să-și răscumpere păcatele. Îi dorim fierbinte să aibă parte de acest timp, un timp în care binefacerile să ajungă a se extinde asupra lumii întregi, un timp atât de binecuvântat, încât nimeni pe acest pământ să nu mai aibă vreun motiv de a blestema numele Europei.

Acestei târzii, adevărate Europe i-au aparținut în viața mea patru bărbați, de care n-aș vrea să mă despart nici acum. Lor le datorez faptul că astăzi mă aflu în fața dumneavostră și de aceea doresc să le rostesc numele în fața dumneavoastră. Primul este Karl Kraus, cel mai mare scriitor satiric de limbă germană. De la el am deprins simțul auzului, capacitatea de a mă deschide fără reticențe sunetelor Vienei. Și, ceea ce e și mai important, tot el m-a vaccinat împotriva războiului, un vaccin care pe atunci încă le era necesar multora. Astăzi, după Hiroshima, oricine știe ce înseamnă războiul, și faptul că o știe oricine e singura noastră speranță. Al doilea este Franz Kafka, căruia i-a fost dat să se metamorfozeze în ființe mărunte și, astfel, să se sustragă puterii. La el am făcut o ucenicie de-o viață, care s-a dovedit a fi și cea mai necesară dintre toate. Pe al treilea și al patrulea, Robert Musil și Hermann Broch, i-am cunoscut în perioada vieneză. Opera lui Robert Musil mă fascinează până astăzi și poate că abia acum, de când am înaintat în vârstă, sunt capabil de a o înțelege în totalitate. Pe atunci, la Viena, era cunoscută doar o parte a ei și ceea ce am învățat de la el a fost și lucrul cel mai greu: aceea că te poți apleca timp de decenii asupra unei opere, fără să știi dacă o poți duce vreodată la bun sfârșit, o aventură plină de risc ce ține în primul rând de răbdare și presupune o încăpățânare aproape inumană. Cu Hermann Broch am fost prieten. Nu cred că opera lui m-a influențat, dar în relația cu el am aflat de existența talentului care i-a permis să dea această operă: talentul acesta constă în memoria lui respiratorie. De-atunci am meditat foarte mult la respirație și preocuparea pentru ea m-a purtat tot mai departe.

Mi-ar fi imposibil să nu mă gândesc astăzi la acești patru bărbați. Dacă ei ar mai fi în viață, de bună-seamă că unul dintre ei ar fi aici, alături de mine. Nu o luați drept aroganță, dacă rostesc un lucru asupra căruia nu stă în puterea mea să decid.

Dar vreau să vă mulțumesc din inimă și cred că am acest drept doar după ce am exprimat public, în fața dumneavoastră, ceea ce le datorez acestora patru.

Din *Les Prix Nobel. The Nobel Prizes* 1981,
Editor Wilhelm Odelberg, [Nobel Foundation],
Stockholm, 1982

Traducere din germană de Iulia Dondorici

Prefață

Elias Canetti este, probabil, cel mai neobișnuit scriitor care a primit Premiul Nobel. În primul rând, opera lui literară este extrem de redusă: ca ficțiune, un roman și câteva piese; ca nonficțiune, câteva cărți de memorialistică și un volum de însemnări de călătorie. Mai toate, dar în special scrierile de ficțiune, au trecut neobservate la vremea apariției lor. În al doilea rând, ca personaj, Canetti a fost un scriitor secret, asemenea lui Mallarmé din poezia secolului al XIX-lea, trăind în mitul Cărții totale – în cazul său, aceasta a fost *Masele și puterea*, căreia, din păcate, i-a sacrificat propria literatură (lucrarea a făcut o oarecare carieră ca sursă pentru disertații academice, dar ea nu se ridică totuși la înălțimea proiectului visat de Canetti). S-a distanțat orgolios de statutul de scriitor profesionist și a refuzat să scrie pentru bani, preferând să flămânzească, urmărindu-și obsesiv proiectele, decât să intre – condiție pe care o găsea înjositoare – în sistemul industriei culturale, în tagma scribilor retribuiți. Faima lui a venit târziu și, fundamental, a rămas misterioasă. Sunt atâția scriitori mari care rămân prea puțin cunoscuți, sunt și mai mulți aceia care rămân nerecunoscuți prin Nobel.

Cele două aspecte – opera și viața – sunt strâns legate la Canetti. Scriitoarea britanică Iris Murdoch, cu care Canetti s-a împrietenit în anii '50, l-a introdus ca personaj în romanul *The Flight from the Enchanter* (1956), punându-l să joace rolul

unui ins faimos – fără ca nimeni să cunoască însă pentru ce anume este celebru[1]. Într-adevăr, Canetti și-a făcut un nume de scriitor în cercurile culturale mai înainte ca literatura lui să fie recunoscută printre operele canonice ale secolului al XX-lea. Cine îi citește volumele autobiografice rămâne surprins de numărul foarte mare de personalități culturale pe care le-a cunoscut Canetti încă din vremea în care numele lui nu însemna nimic. Toți aceștia trebuie să fi văzut ceva – ceva important – la Canetti, din moment ce îi ofereau timpul și atenția lor.

Deși romanul *Orbirea* (1935) este fără îndoială o operă de vârf, capodopera lui Canetti este în primul rând trilogia autobiografică formată din *Limba salvată*, *Facla în ureche*, *Jocul privirilor* (*Party im Blitz*, volumul dedicat anilor petrecuți în Anglia, a rămas neterminat, forma publicată postum nereprezentând cuvântul final al autorului). Ele datorează mult tradiției germane a așa-numitului *Bildungsroman* (romanul formării), abundent ilustrată începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea, când Goethe publică *Anii de ucenicie ai lui Wilhelm Meister*. Fiecare dintre volume este construit în jurul câte unui laitmotiv legat de simțuri: auditivul în *Facla în ureche*, vizualul în *Jocul privirilor*, în timp ce *Party im Blitz: die englischen Jahre* ar fi urmat să fie construit în jurul motivului mirosului sau al tactilului[2]. În ceea ce privește cartea pe care o țineți în mâini, *Limba salvată*, primul volum din serie, laitmotivul limbii este unul plurisemantic. Limba este, pe de o parte, organul prin care nou-născutul ia cunoștință de lume prin laptele matern (sau, în cazul lui Canetti, al doicii din România). Nu este lipsit de semnificație în raport cu alegerea titlului detaliul că mama lui Elias este

---

[1] Jeremy Adler, *Introduction*, în Elias Canetti, *Party in the Blitz. The English Years*, Translated from the German by Michael Hofmann, The Harvill Press, London, 2005, p. 9.

[2] Jeremy Adler, textul citat.

personajul central al cărții (de altfel, fascinanta Mathilde Canetti este unul dintre marile personaje feminine din proza secolului al XX-lea). După cum semnificativă este și prima amintire a lui Elias (prim impuls traumatic care va declanșa ceea ce Marin Preda numea „aventura conștiinței mele“), legată de amenințarea cuiva că îi va reteza limba. În al doilea rând, limba trimite la limbile pe care, ca o consecință directă a mobilității culturale și geografice a familiei lui de evrei sefarzi, Canetti le învață – ladino, bulgară, engleză, franceză, germană – și eventual le uită, cum e cazul limbii bulgare. Fiecare dintre aceste limbi are povestea ei, care își capătă locul în romanul autobiografic: bulgara este limba poveștilor balcanice cu vampiri, pe care și le va aminti și după ce va uita cu totul limba, germana este limba intimă a părinților lui Canetti, în care Mathilde Canetti își inițiază fiul printr-o adevărată tortură pedagogică abia când acesta ia, simbolic, locul tatălui dispărut prematur.

Dar aceste două linii principale (limba-organ și limba vorbită) nu epuizează enorma bogăție de sensuri. Pe dedesubtul clarității ei de factură clasică, *Istoria unei tinereți* este saturată de referințe și sugestii *la temă* care se împletesc asemenea desenului din covor dintr-o nuvelă a lui Henry James. Ele trebuie descoperite treptat – cartea poate fi citită de altfel de nenumărate ori, fără ca plăcerea să se diminueze în vreun fel. Sunt atâtea secrete care trebuie descoperite. După cum scria Canetti, către sfârșitul vieții, într-un aforism, „Povestea unei vieți ar trebui să fie alcătuită din multe *puzzle*-uri, și multe ar trebui să rămână în seama presupozițiilor. Unele lucruri ar trebui prezentate de o asemenea manieră, încât natura lor să rămână ascunsă. Povestea unei vieți este la fel de secretă precum viața însăși. O viață care poate fie explicată nu este o viață“.

MIHAI IOVĂNEL

Limba salvată

Istoria unei tinereți

Lui Georges Canetti (1911–1971)

PARTEA ÎNTÂI

Rusciuc

1905–1911

Cea mai timpurie amintire

Amintirea mea cea mai timpurie este muiată în roșu. Ies pe o ușă, în brațele unei fete, podeaua din fața mea e roșie și la stânga coboară o scară care este tot roșie. În fața noastră, la același nivel, se deschide o altă ușă și un bărbat zâmbitor vine spre mine. Se apropie mult de mine, se oprește și-mi spune: „Arată limba!“ Eu scot limba, el bagă mâna în buzunar, scoate un briceag, îl deschide și duce lama foarte aproape de limba mea. „Acum îi tăiem limba.“ Eu nu îndrăznesc „să-mi retrag limba, el se apropie mult mai mult, în curând o va atinge cu lama. În ultima clipă își retrage cuțitul spunând: „Azi încă nu, mâine.“ Închide briceagul și-l bagă-n buzunar.

În fiecare dimineață, ieșim pe ușă în coridorul roșu, unde se deschide cealaltă ușă și apare bărbatul cel zâmbitor. Eu știu ce va spune și-i aștept ordinul de a-i arăta limba. Știu că mi-o va tăia și de fiecare dată mă tem tot mai mult. Ziua începe așa și scena se repetă de mai multe ori.

Păstrez totul pentru mine; și o întreb pe mama mult mai târziu despre asta. După roșul de pretutindeni recunoaște pensiunea din Karlsbad, unde împreună cu tata și cu mine a petrecut vara lui 1907. Pentru băiatul de doi ani au adus o servitoare din Bulgaria, ea însăși neavând nici măcar 15 ani. Dis-de-dimineață obișnuia să plece cu copilul în brațe, ea vorbește numai bulgărește, dar se descurcă peste tot, în Karlsbadul plin de animație, și se întoarce la oră fixă cu copilul acasă. Odată este văzută cu un tânăr necunoscut pe stradă,

nu știe să relateze nimic despre el, o cunoștinţă întâmplătoare. După puţine săptămâni se constată că tânărul bărbat locuiește în camera aflată vizavi de noi, de partea cealaltă a coridorului. Fata se furișează uneori noaptea la el. Părinţii mei se simt responsabili pentru ea și o trimit înapoi în Bulgaria.

Amândoi, fata și tânărul, plecau foarte devreme de-acasă, probabil așa se face că s-au întâlnit și așa o fi început totul. Ameninţarea cu cuţitul și-a făcut efectul și copilul a tăinuit scena zece ani.

Orgoliu de familie

Așezat pe Dunărea inferioară, Rusciucul, unde am venit pe lume, era un oraș minunat pentru un copil și, dacă spun că se află în Bulgaria, dau o informaţie neîndestulătoare, pentru că acolo trăiau oameni de cele mai diverse origini – într-o zi puteai auzi șapte sau opt limbi. În afară de bulgari, care veneau adesea de la ţară, existau încă mulţi turci care aveau un cartier al lor, vecin cu cartierul nostru, al sefarzilor. Existau greci, albanezi, armeni, ţigani. De pe malul celălalt al Dunării veneau români, doica mea, de care nu-mi mai amintesc, a fost româncă. Pe alocuri puteai întâlni și ruși.

Copil fiind, nu-mi dădeam seama de această varietate, dar îi simţeam necontenit efectul. Unele figuri mi-au rămas în minte doar prin aceea că aparţineau unei anumite seminţii și se deosebeau de celelalte prin portul lor. Printre servitorii pe care i-am avut în casă, în decursul celor șase ani, a existat un circazian și, mai târziu, un armean. Cea mai bună prietenă a mamei era Olga, o rusoaică. O dată pe săptămână intrau la noi în curte ţigani, așa de mulţi, că-mi păreau un popor întreg și de temerile cu care mă umpleau va mai fi vorba.

Rusciucul era un vechi port la Dunăre și, ca atare, avea o anumită importanţă. Ca port atrăgea oameni de pretutindeni și Dunărea era un subiect permanent de discuţie. Existau numeroase istorii despre iernile deosebite în care Dunărea

îngheța; despre călătorii cu săniile pe gheață, de partea cealaltă, în România; despre lupi flămânzi, care se țineau pe urmele câinilor de la sănii.

Lupii au fost primele animale sălbatice despre care am auzit povestindu-se. În poveștile pe care mi le spuneau fetele de țărani bulgari apăreau vârcolaci; cu o mască de lup pe față m-a speriat, într-o noapte, tata.

Cu greu voi izbuti să redau imaginea primilor ani trăiți la Rusciuc, pasiunile și spaimele legate de ei. Tot ce-am trăit mai târziu se petrecuse deja odată la Rusciuc. Restul lumii se numea acolo Europa și, când cineva pleca pe Dunăre-n sus la Viena, se spunea că pleacă în Europa. Europa începea acolo, unde se sfârșise cândva Imperiul otoman. Dintre sefarzi cei mai mulți erau încă cetățeni turci. Sub turci le-a mers totdeauna bine, mai bine decât creștinilor slavi din Balcani. Dar, pentru că mulți dintre sefarzi erau comercianți avuți, noul regim bulgar întreținea relații bune cu ei și Ferdinand, regele care a domnit mulți ani, trecea drept prieten al evreilor.

Legitățile sefarzilor erau într-o anumită măsură complicate. Ei erau evrei credincioși, pentru care viața de comunitate însemna ceva, ea se afla, fără exagerare, în centrul existenței lor. Dar ei se considerau evrei de un tip deosebit și aceasta se referea la tradiția lor spaniolă. În decursul secolelor, spaniola pe care o vorbeau între ei s-a schimbat foarte puțin. Doar câteva cuvinte turcești fuseseră preluate în limbă, dar ele se puteau recunoaște ca atare și pentru ele existau aproape totdeauna și cuvinte spaniole. Primele cântece de copii pe care le-am auzit au fost cele spaniole; ascultam vechile „romances“ spaniole, dar faptul cel mai puternic și de neînțeles pentru un copil era o anumită concepție de viață. Cu îngâmfare naivă erau priviți de sus ceilalți evrei, un cuvânt încărcat totdeauna de dispreț suna „todesco“ și însemna evreu german sau așchenaz[1]. Ar fi fost de neconceput să te căsătorești cu o „todesca“ și printre multele familii

[1] Denumire pentru evreii din Europa Centrală și de Răsărit.

despre care am auzit pe atunci vorbindu-se la Rusciuc, sau pe care le-am cunoscut, nu-mi aduc aminte de niciun singur caz de asemenea căsătorie. Nu aveam nici șase ani când bunicul m-a avertizat asupra posibilităţii unei asemenea mezalianţe în viitor. Dar, această discriminare generală nu era încă totul! Chiar printre sefarzi existau „familii bune", prin care se înţelegeau cele care erau de multă vreme bogate. Cel mai mândru cuvânt pe care-l puteai auzi despre un om era „es de buena familia", este de familie bună. Cât de des, chiar până la saturaţie, am auzit aceste cuvinte din gura mamei! Când se pasiona de Burgtheater și citea Shakespeare cu mine, ba mult mai târziu, când vorbea de Strindberg, care a devenit autorul ei preferat, nu se jena să spună despre ea însăși că provine dintr-o familie bună, cum nu este alta. Ea, pentru care literaturile limbilor de cultură pe care le poseda au devenit adevăratul conţinut al vieţii ei, nu simţea nicio contradicţie între această universalitate pasionantă și trufașul orgoliu de familie cultivat fără încetare.

Încă din vremea aceea, când ea mă subjugase deja – ea, care mi-a deschis toate porţile spiritului și o urmam orbește și entuziasmat –, mi-a sărit în ochi această contradicţie ce mă chinuia și mă scotea din sărite în nenumărate discuţii din acea perioadă a vieţii mele am vorbit despre asta și i-am reproșat, dar nu a fost impresionată câtuși de puţin. Mândria ei își găsise de timpuriu canalele pe care le urma imperturbabil: eu însă mi-am format o părere proastă despre orice aroganţă a originii, tocmai datorită acestei îngustimi pe care n-am priceput-o niciodată la ea. Nu-i pot lua în serios pe oamenii cu mândrie de castă, oricare ar fi ei, îi privesc ca pe niște animale exotice, puţin ridicole. Mă surprind cu prejudecăţi inverse faţă de oamenii care trag foloase de pe urma originii lor alese. Puţinilor aristocraţi cu care am fost prieten a trebuit mai întâi să le trec cu vederea că discutau despre aceasta și, dacă ar fi bănuit câtă trudă mă costa, ar fi renunţat la prietenia mea. Toate prejudecăţile sunt determinate de alte prejudecăţi și cele mai frecvente sunt cele care provin din reversul lor.

În plus, casta de care ţinea mama se baza, în afară de originea spaniolă, pe bani. În familia mea, și mai ales în a ei, am văzut ce poate să facă banul cu oamenii. Cel mai aspru îi judecam pe aceia care se lăsau ușor pradă banului. Am cunoscut toate fazele, de la lăcomia de bani la mania persecuţiei. Am văzut fraţi care s-au ruinat reciproc, din cauza lăcomiei, în procese îndelungate și care au continuat să se judece și când nu mai aveau niciun ban. Erau din aceeași familie „bună" de care mama era așa de mândră. Ea a fost martora acestor lucruri și noi am discutat adesea despre ele. Judecata ei era pătrunzătoare, cunoașterea oamenilor îi era formată prin lectura marilor opere ale literaturii universale, dar și prin experienţa propriei sale vieţi. A recunoscut ea însăși motivele autosfâșierii absurde în care era implicată familia ei; ar fi putut scrie cu ușurinţă un roman despre aceasta: mândria de familie, însă, i-a rămas neclintită. Dacă ar fi fost dragoste, aș fi înţeles mai degrabă. Dar pe mulţi dintre protagoniști nu-i iubea deloc, pe unii era revoltată, pe alţii îi dispreţuia, pentru familia ca întreg, însă simţea numai mândrie.

Târziu, mi-am dat seama că raportat la dimensiunile general-umane, sunt asemenea ei. Mi-am petrecut cea mai mare parte a vieţii pentru a descifra devenirea omului în decursul civilizaţiilor istorice. Am cercetat și disecat puterea atât de nemilos, precum mama procesele din familia ei. Există puţine lucruri rele pe care nu le-aș putea spune despre om precum și despre omenire. Și totuși mândria mea pentru ea continuă să fie la fel de mare, încât un singur lucru urăsc cu adevărat: pe dușmanul ei, moartea.

„Kako la gallinica"
Lupi și vârcolaci

Un cuvânt pătimaș și în același timp afectuos pe pare l-am auzit adesea, era „la butica". Așa se numea prăvălia, magazinul, în care își petreceau ziua bunicul și fiii săi. Pe mine

mă luau rareori cu ei, pentru că eram prea mic. „La butica“ se afla pe o stradă abruptă care ducea din cartierele bogate ale Rusciucului așezate la înălţime, direct în port. Pe această stradă erau toate magazinele mai mari; cel al bunicului se afla într-o casă cu trei etaje, care mi se părea a fi impunătoare și înaltă; casele de sus de pe deal erau cu un etaj. Era o prăvălie încăpătoare în care se vindeau mărfuri coloniale en gros și unde mirosea frumos. Pe podea erau înșiraţi saci mari, deschiși, cu diferite feluri de cereale, saci cu mei, cu orz și cu orez. Dacă eram curat pe mâini aveam voie să bag mâna în ei și să pipăi boabele. Era un sentiment plăcut, îmi umpleam mâna de boabe, le miroseam și le lăsam să curgă iarăși în sac; o făceam des, și, deși în magazin existau multe alte lucruri curioase, acestea îmi plăceau cel mai mult și cu greu mă clinteam de lângă saci. Se găsea ceai și cafea, dar mai ales ciocolată. Toate în cantităţi mari și frumos împachetate; nu se vindeau cu amănuntul ca-n prăvăliile obișnuite; sacii desfăcuţi de pe podea îmi plăceau în mod deosebit și pentru că nu erau prea înalţi pentru mine și pentru că-mi puteam vârî ușor mâna în ei, pipăind astfel grăunţele atrăgătoare.

Cele mai multe lucruri erau comestibile, dar se vindeau și chibrituri, săpun și lumânări; de asemenea cuţite, foarfeci, tocile, seceri și coase. Ţăranii care veneau din sate să cumpere zăboveau în faţa lor, examinând cu degetele tăișul. Eu mă uitam la ei cu interes și cu puţină teamă, căci mie îmi era interzis să ating orice fel de cuţit. Odată, un ţăran, pe care figura mea l-a amuzat, mi-a luat degetul mare punându-l lângă al său și arătându-mi cât de aspră era pielea lui. Niciodată n-am primit în dar ciocolată, deoarece totul era en gros și bunicul, care-și avea sediul, într-un birou în spate, veghea cu severitate. Acasă îmi demonstra dragostea lui, pentru că-i purtam numele întreg și prenumele. În prăvălie nu eram bine venit și nu aveam voie să rămân mult. Când dădea o dispoziţie, angajatul care o primea pleca în grabă, iar alţii părăseau magazinul cu pachete. Îmi plăcea un bărbat mai bătrân, slab și sărăcăcios îmbrăcat, care

zâmbea totdeauna absent. Avea mișcări imprecise și tresărea când bunicul spunea ceva. Părea că visează și era total deosebit de ceilalţi oameni pe care-i vedeam în prăvălie. Pentru mine avea totdeauna un cuvânt bun și, deși vorbea atât de neclar, încât nu-l înţelegeam, simţeam că era bine intenţionat faţă de mine. Îl chema Tschelebon și primise slujba din milă, ca rudă săracă și iremediabil nepricepută. Era strigat întotdeauna ca un servitor, așa l-am și păstrat în amintire, ca să aflu mai târziu că era un frate de-al bunicului.

Strada dinaintea curţii noastre era prăfuită și adormită. Când ploua tare se făcea un noroi în care trăsurile lăsau urme adânci. Eu n-aveam voie să mă joc pe stradă, pentru că în curtea noastră mare aveam loc destul și eram în siguranţă. Dar uneori auzeam afară un cotcodăcit puternic care îndată se înteţea și creștea tot mai mult. La scurt timp dădea buzna pe poartă un om îmbrăcat în haine negre, ponosite, adăpostindu-se de copiii de pe stradă, care fugeau după el strigând: „Kako, Kako!" și cotcodăcind ca găinile. Lui îi era frică de găini și copiii știau, de aceea îl urmăreau. Era cu câţiva pași înaintea lor și sub ochii mei se preschimba el însuși într-o găină. Disperat, cotcodăcea tare, fluturându-și braţele. Ajungea cu sufletul la gură pe treptele casei bunicului, dar n-avea curajul să intre; sărea jos în partea cealaltă și rămânea întins și nemișcat. Copiii se opreau cotcodăcind la poartă; ei n-aveau voie să intre în curte. Când îl vedeau ca mort, le era puţin frică și o luau la fugă. Dar, în curând, intonau afară cântecul lor de triumf: „Kako la gallinica! Kako la gallinica!" – „Kako găinușa! Kako găinușa!" Atâta timp cât se auzeau vocile lor, Kako zăcea nemișcat. Îndată ce se îndepărtau, se ridica cu grijă, se uita cu atenţie în jur, pândea timorat, încă o bucată de vreme, și apoi se furișa din curte gheboșat, dar liniștit. Acum nu mai era găină, nu-și mai fâlfâia braţele, era din nou idiotul dărâmat al cartierului.

Uneori, când copiii îl pândeau prin apropiere, jocul sinistru reîncepea. De cele mai multe ori se retrăgea pe o altă stradă

și eu nu mai vedeam nimic. Probabil că-mi era milă de Kako, mă speriam de fiecare dată când sărea în curtea noastră, dar ceea ce nu mă plictisea niciodată și-mi producea de fiecare dată aceeași emoţie era transformarea sa într-o uriașă găină neagră. Nu înţelegeam de ce îl urmăreau copiii și, când zăcea, liniștit, pe jos, mă temeam că n-o să se mai scoale niciodată și nu-l voi mai vedea prefăcut în găină.

Dunărea, în cursul ei inferior prin Bulgaria, are o lăţime foarte mare. Giurgiu, orașul de pe celălalt mal, aparţinea României. Mi s-a spus că de-acolo era doica mea, cea care m-a hrănit cu laptele ei. Era o ţărancă puternică, sănătoasă și-și hrănea și propriul copil pe care-l adusese cu ea. Am auzit spunându-se totdeauna lucruri lăudabile despre ea și, deși nu mi-o mai amintesc, cuvântul „românesc" a rămas pentru mine, de dragul ei, plin de o rezonanţă caldă.

Rareori se întâmpla ca Dunărea să îngheţe iarna și, despre îngheţul ei, se povesteau istorii senzaţionale. În tinereţea ei, mama călătorise adesea cu sania în România, îmi arăta blănurile calde în care se învăluise. Când era foarte frig, coborau lupi din munţi și se năpusteau flămânzi asupra cailor de la sănii. Vizitiul încerca să-i alunge cu lovituri de bici, dar nu reușea și trebuia să se tragă cu arma în ei. Într-o asemenea călătorie au observat că nu luaseră nicio armă. Un circazian înarmat, care slujea în casă, trebuia să vină; dar nu venise și vizitiul plecase fără el. Cu mare greutate s-au apărat de lupi și pericolul era foarte mare. Dacă întâmplător n-ar fi venit din direcţia opusă o sanie cu doi bărbaţi, care au împușcat un lup și pe ceilalţi i-au alungat, sfârșitul ar fi fost fatal. Mamei i-a fost foarte frică, îmi descria limbile roșii ale lupilor care s-au apropiat atât de mult, încât i-au apărut în vis mult timp după aceea.

O imploram mereu pe mama să-mi povestească această istorioară și ea o relua cu plăcere. Astfel lupii au devenit acele animale sălbatice care mi-au hrănit pentru prima oară fantezia. Spaima de ei era întreţinută prin poveștile pe care le-am auzit de la fetele bulgăroaice, căci aveam totdeauna în casă

cinci sau șase. Erau foarte tinere, probabil de 10–12 ani, și fuseseră aduse de familiile lor de la țară la oraș și angajate ca servitoare în casele celor bogați. Umblau desculțe prin casă și erau mereu binedispuse, n-aveau mult de lucru, făceau totul împreună și ele au fost primele mele tovarășe de joacă.

Seara, când părinții ieșeau, rămâneam cu ele acasă. De-a lungul pereților din camera de zi erau înșirate canapelele joase turcești. În afară de covoare și de câteva mese mici, ele alcătuiau în această încăpere singurul mobilier permanent de care-mi amintesc. Când se întuneca, fetelor li se făcea frică. Pe o canapea, lângă fereastră, ne ghemuiam toți împreună – pe mine mă luau în mijloc – și atunci își începeau poveștile cu vârcolaci și vampiri. Abia se sfârșea una și începea următoarea, era înspăimântător, dar totuși mă simțeam bine, înconjurat de fete. Ne era așa de teamă, că nimeni nu îndrăznea să se scoale și, când se întorceau părinții, ne găseau pe toți grămadă tremurând.

Din poveștile pe care le-am auzit mi-au rămas în minte doar cele cu vârcolaci și vampiri. Poate că nici nu mi s-au povestit altele. Nu pot lua în mână o carte cu povești din Balcani, fără să recunosc pe loc unele din ele. Îmi sunt cunoscute până în cele mai mici amănunte, dar nu în limba în care le-am auzit. Le-am auzit în bulgărește, dar le cunosc în germană; probabil această tălmăcire misterioasă este lucrul cel mai curios pe care-l pot relata din tinerețea mea; și pentru că soarta lingvistică a majorității copiilor e alta, ar trebui, poate, să spun câte ceva despre ea.

Părinții mei vorbeau între ei nemțește, limba din care n-aveam voie să înțeleg nimic. Cu noi copiii, cu rudele și prietenii vorbeau spaniola. Aceasta era adevărata limbă uzuală, era însă o spaniolă arhaică, pe care am auzit-o și mai târziu și n-am uitat-o niciodată. Fetele de țărani din casă știau numai bulgărește și de la ele am învățat și eu. Dar pentru că n-am urmat o școală bulgărească și pentru că la șase ani am părăsit Rusciucul, am uitat-o foarte curând! Toate evenimentele acelor

ani s-au petrecut în spaniolă sau în bulgară. Mai târziu, ele mi s-au tradus, în cea mai mare parte automat, în germană. Numai procese deosebit de dramatice, așa-zise de crimă și moarte prin lovire precum și spaimele cele mai strașnice mi-au rămas în expresia lor spaniolă, și anume foarte exact și nealterat. Restul, deci cele mai multe, și în special totul din bulgară, cum ar fi poveștile, le port în mine în germană.

Exact cum s-a petrecut acest lucru, nu pot spune. Nu știu în ce perioadă, cu ce ocazie mi s-a tradus una sau alta. Nu m-am străduit niciodată să aflu, poate mi-a fost teamă ca printr-o cercetare metodică, riguros științifică să nu distrug bunul cel mai de preţ ce-l port în mine sub formă de amintiri. Un singur lucru doar pot să-l afirm cu certitudine: evenimentele acelor ani îmi sunt prezente în toată puterea și prospeţimea lor; mai mult de 60 de ani m-am hrănit din ele, dar ele sunt legate de cuvinte care pe-atunci, în marea lor majoritate, nu le cunoșteam. Mi se pare natural să le transpun pe hârtie, nu am sentimentul că aș schimba sau denatura ceva. Nu este ca traducerea literară a unei cărţi dintr-o limbă în alta. Este o traducere care s-a produs de la sine, în subconștient, și pentru că mă feresc ca de ciumă de acest cuvânt, ce printr-o întrebuinţare excesivă și-a pierdut sensul, cer îngăduinţa folosirii lui doar în acest singur caz.

Toporul armeanului

Ţiganii

Pasiunea desenului topografic, de care se lasă robit cu ușurinţă Stendhal în al său *Henry Brulard* nu-mi este dată și, spre regretul meu, am fost totdeauna un desenator prost. Așa că trebuie să descriu pe scurt cum erau așezate casele în jurul grădinii din Rusciuc.

Când intrai din stradă în curte, prin poarta cea mare, imediat în dreapta se afla casa bunicului Canetti. Arăta mai

impozantă decât celelalte, era și mai înaltă. Dar n-aş putea spune dacă avea un etaj în plus faţă de celelalte case. În tot cazul, dădea impresia că este mai înaltă, fiindcă spre ea duceau mai multe scări. Era și mai luminoasă decât celelalte, probabil era zugrăvită în culori deschise.

În stânga porţii, se afla casa unde locuia sora cea mare a tatălui meu, mătușa Sophie, cu soţul ei, unchiul Nathan. Numele lor de familie era Eljakim, un nume care nu mi-a plăcut niciodată, probabil pentru că nu suna în spaniolă ca toate celelalte. Aveau trei copii: Régine, Jacques și Laurica. Ultima, cea mai mică, era cu patru ani mai mare ca mine, o diferenţă de vârstă care a jucat un rol nefast mai apoi.

Lângă această casă, în același rând, tot pe partea stângă a grădinii, era casa noastră, care arăta la fel ca a unchiului meu. La ambele duceau câteva scări ce se terminau sus cu o terasă, care se întindea pe întreaga faţadă; grădina dintre cele trei case era foarte mare; în faţa noastră, nu la mijloc, ci mai la o parte, era fântâna cu cumpănă. Ea nu avea destulă apă, de aceea, cea mai mare parte a apei era adusă din Dunăre în butoaie uriașe trase de catâri. Apa din Dunăre nu se putea folosi înainte de a fi fiartă, în căldări mari, și pusă la răcit pe terasa din faţa casei.

În spatele fântânii, despărţită de curte printr-un gard, era livada, nu era prea frumoasă, dar bine orânduită, însă nu îndeajuns de bătrână; rudele din partea mamei aveau livezi mult mai frumoase.

Ca să intri din curtea mare în casa noastră, trebuia să străbaţi o alee îngustă; casa se întindea mai departe în spate și, deși avea doar un rând de odăi, am păstrat-o în amintire ca fiind deosebit de spaţioasă. Înconjurând toată casa, prin partea cea mai îndepărtată a grădinii, ajungeai într-o curte mai mică, unde se găsea bucătăria. Acolo erau lemne de tăiat, găini și gâște alergând de colo-colo; în bucătăria deschisă se lucra mult, bucătăreasa ducea lucruri afară sau aducea altele înăuntru, iar în jurul ei vreo șase fetiţe zburdau și trebăluiau.

Prin preajma bucătăriei se afla adesea un om de curte care spărgea lemne și cel de care-mi amintesc cel mai bine era prietenul meu, armeanul trist. În timp ce tăia lemne, cânta cântece pe care eu nu le-nţelegeam, dar care-mi rupeau inima. Când am întrebat-o pe mama de ce-i așa de trist, mi-a spus că oameni răi au vrut să-i omoare pe toţi armenii la Istanbul, el și-a pierdut acolo întreaga familie. Dintr-o ascunzătoare a văzut cum a fost omorâtă sora lui. Apoi a fugit în Bulgaria și tata l-a luat în casă din milă. Acum, când spărgea lemne, cred că se gândea la sora lui cea mică și de aceea cânta cântece triste.

M-a cuprins o dragoste adâncă pentru el. Când tăia lemne mă așezam pe sofaua de la capătul camerei de zi, care era lungă și spaţioasă, și a cărei fereastră dădea în curtea bucătăriei. Mă aplecam în afară uitându-mă la el și, când cânta, mă gândeam la sora lui și-mi doream și eu o soră mică. Avea o mustaţă lungă, neagră și păr negru ca pana corbului; mi se părea deosebit de înalt, poate pentru că-l vedeam când ridica braţul cu securea în sus. Îl iubeam și mai mult decât pe servitorul comercial Tschelebon, pe care-l vedeam foarte rar. Am schimbat câteva cuvinte unul cu celălalt, dar puţine, și nu mai știu în ce limbă. Mă aștepta înainte de a începe să spargă lemne. Îndată ce mă vedea, îmi zâmbea discret ridicând securea și era groaznic cu câtă ură lovea lemnul. Se umplea de mânie, se întuneca și-și cânta cântecele; când punea securea jos, îmi zâmbea din nou și eu îi așteptam zâmbetul cum mă aștepta el pe mine, el, primul fugar din viaţa mea.

În fiecare vineri soseau ţiganii. Vinerea, în casele evreiești se pregătea totul pentru Sabbat. Casa se curăţa de sus până jos, fetele bulgăroaice alergau încoace și-ncolo, în bucătărie era mare zarvă, nimeni n-avea timp pentru nimeni. Eu eram singur și așteptam ţiganii cu faţa apăsată pe fereastra dinspre grădină a imensei camere de zi. Trăiam într-o spaimă cumplită. Presupun că fetele au fost acelea care-mi povestiseră, în

serile lungi, în întuneric, pe sofa, și despre țigani. Credeam că fură copii și eram convins că au pus ochii pe mine.

Dar cu toată frica, n-aș fi lăsat să-mi scape venirea lor, era un spectacol minunat pe care-l ofereau. Poarta curții era larg deschisă pentru ei, deoarece aveau nevoie de mai mult loc. Veneau cu tot alaiul lor, în mijloc trona un patriarh orb, străbunicul lor, cum mi se spunea, un bătrân cu părul alb ce mergea foarte încet, sprijinit de două nepoate la dreapta și la stânga, îmbrăcat în zdrențe colorate. În jurul lui, înghesuiți unul în altul, veneau țiganii de diferite vârste, foarte puțini bărbați, aproape numai femei și nenumărați copii; cei mici în brațele mamelor lor, alții zburdau, dar nu se îndepărtau de mândrul bătrân care rămânea mereu în centru. Întreg convoiul avea ceva extraordinar de dens, atâția oameni care se țineau strâns unul de altul în timp ce se mișcau nu mi-a fost dat să văd; și în acest oraș pestriț era lucrul cel mai colorat. Zdrențele cu care le era cârpită îmbrăcămintea străluceau în toate culorile, dar cel mai tare ieșea în evidență roșul. Pe umerii multora dintre ei se legănau saci și eu nu mă puteam uita într-acolo fără să-mi închipui că-n ei erau copiii furați.

Țiganii aceștia îmi păreau nenumărat de mulți, dar dacă încerc acum să apreciez imaginea care-o am despre ei, referindu-mă la numărul lor, aș crede că nu erau mai mult de treizeci sau patruzeci de oameni. În tot cazul nu văzusem niciodată atâția oameni în curtea mare și pentru că, din cauza bătrânului, se mișcau foarte încet, mie mi se părea că rămâneau și foarte mult timp. De fapt nu rămâneau aici, cum credeam eu, ci umblau în jurul casei spre curtea mică din fața bucătăriei, așezându-se pe lemnele stivuite acolo.

Obișnuiam să aștept clipa când apăreau prima dată în fața porții și abia de-l zăream pe bătrânul orb și mă apucam să strig în gura mare „Zinganas! Zinganas!“, fugind prin camera lungă de zi și prin coridorul și mai lung care o lega cu bucătăria, în partea din spate. Acolo stătea mama și dădea indicații pentru mâncărurile de Sabbat, unele bunătăți

deosebite le pregătea ea însăși. Pe fetele întâlnite în drumul meu nu le băgam în seamă și strigam mai departe cât mă ţinea gura până ajungeam lângă mama care mă liniștea. Dar în loc să rămân lângă ea, mă-ntorceam și aruncam o privire, pe fereastră, la plecarea ţiganilor, care erau acum ceva mai departe, și mă-ntorceam să raportez imediat la bucătărie. Voiam să-i văd, eram curios, dar îndată ce-i vedeam mă cuprindea din nou frica să nu pună ochii pe mine. De multe ori făceam acest du-te-vino și de aceea cred că aveam sentimentul imensităţii acestei case dintre cele două curţi.

Îndată ce alaiul ajungea în faţa bucătăriei, bătrânul se așeza jos, ceilalţi se grupau în Jurul lui, sacii se deschideau și femeile primeau toate darurile oferite, fără să se certe pentru ele. Primeau lemne tăiate din stivă, la ele lăcomeau cel mai mult, primeau multe de-ale gurii. Li se dădea din tot ce era deja gata pregătit, în niciun caz nu erau hrăniţi cu resturi. Respiram ușurat când vedeam că n-aveau copii în saci și, ţinându-mă strâns de mama, mă plimbam printre ei, îi obervam cu atenţie, dar mă feream să ajung prea aproape de femeile care voiau să mă mângâie. Bătrânul orb mânca fără să se grăbească dintr-un castron, în timp ce ceilalţi nu se atingeau de ce căpătau, băgau totul în sacii mari, doar copiii aveau voie să ronţăie din dulciurile primite. Mă uimeau cât erau de atenţi cu cei mici, nicidecum nu păreau răi și nici răpitori de copii. Aceasta nu schimba însă cu nimic teama faţă de ei. După un timp, care mi se părea foarte lung, plecau; convoiul se mișca ceva mai rapid ca la sosire, trecând prin curte și prin grădină. De la aceeași fereastră mă uitam la ei cum dispăreau pe poartă. Atunci fugeam pentru ultima oară înapoi în bucătărie, anunţând: „Ţiganii au plecat"; servitorul nostru mă lua de mână, mă ducea la poartă, o închidea și spunea: „Acum nu mai vin." Poarta curţii rămânea în rest deschisă peste zi, dar vinerea se-nchidea; așa afla o altă grupă de ţigani, care urma probabil, că oamenii lor au trecut deja pe-aici și plecau mai departe.

Nașterea fratelui

Când eram mic de tot și eram așezat într-un scaun înalt de copii, mi se părea foarte mult până la pământ și-mi era frică să nu cad. Unchiul Bucco, fratele cel mai mare al tatei, venea în vizită, mă scotea afara și mă punea jos. Apoi lua un aer solemn, îmi punea palma pe cap și spunea: „Yo ti bendigo, Eliachicu, Amen!“ – „Te binecuvântez, micule Elias, amin!“ Aceasta îmi spunea foarte apăsat, îmi plăcea tonul festiv, mă simţeam mai mare când mă binecuvânta. El era însă un hâtru și râdea prea repede; simţeam că râde de mine și marele moment al binecuvântării, cu care mă păcălea mereu, sfârșea în rușinare.

Unchiul Bucco repeta tot ce făcea, de mai multe ori. M-a învăţat multe cântece și nu se liniștea până nu le cântam eu însumi. Când mai venea, mă punea iarăși să le cânt, pregătindu-mă cu multă răbdare pentru a mă produce în faţa adulţilor. Îi așteptam binecuvântarea, deși o spulbera imediat și, dacă s-ar fi stăpânit ceva mai mult, ar fi fost unchiul meu preferat. Locuia la Varna unde conducea o filială a magazinului bunicului și venea la Rusciuc doar de sărbători și cu ocazii deosebite. Se vorbea cu respect de el, pentru că el era „Bucco“, acesta era un titlu de onoare pentru primul născut în fiecare familie. Eu am simţit de timpuriu ce înseamnă să fii primul fiu născut și, dacă aș fi rămas la Rusciuc, aș fi devenit și eu un „Bucco“.

Patru ani am rămas singurul copil și, în acest timp, purtam fustiţe ca o fată. Îmi doream să port și eu pantaloni ca un băiat și eram consolat mereu cu veșnicul „mai târziu“. A venit pe lume fratele meu, Nissim, și, cu acest prilej, am avut voie să port primii pantaloni. Tot ce s-a petrecut la acest eveniment era legat de marele orgoliu de a purta pantaloni și, probabil, acesta a fost motivul că am reţinut totul până-n cele mai mici amănunte.

Erau mulţi oameni în casă și le vedeam feţele timorate. N-aveam voie să merg la mama în dormitor, unde era de fapt și pătuţul meu; îmi făceam de lucru în faţa ușii să-i pot prinde

o privire când intra cineva înăuntru. Dar ușa se deschidea atât de repede, că n-o zăream niciodată. Am auzit o voce disperată pe care n-am recunoscut-o și, când am întrebat a cui este, mi s-a spus: „Pleacă de-aici!“ Nu văzusem încă niciodată bărbaţi atât de speriaţi și nimănui nu-i păsa de mine, lucru cu care nu eram obișnuit. (A fost, cum am aflat mai târziu, o naștere grea și lungă și viaţa mamei era în pericol.) Dr. Menachemoff a fost de faţă, doctorul cu barba neagră, lungă, care, de obicei, era așa de prietenos și mă lăuda când îi cântam cântecele de copii; acum n-avea nicio privire și nicio vorbă pentru mine și se uita mânios văzând că nu plec din faţa ușii. Vaietul se înteţea, am auzit: „madre mia querida! madre mia querida!“[1]. Mi-am lipit capul de ușă; când se deschidea, geamătul era așa de puternic, încât m-a apucat groaza. Deodată am priceput că vine de la mama și era așa de cumplit, încât n-am mai vrut s-o văd.

În sfârșit, mi s-a permis să intru în dormitor, toţi zâmbeau, tata râdea și mi-au arătat un frăţior. Mama zăcea în pat, albă și nemișcată. Dr. Menachemoff ne-a spus: „Are nevoie de liniște!“ Nu era liniște. Femei străine se plimbau prin cameră, dar acum eram iarăși prezent pentru toţi. Bunica Arditti, care venea rar în casă, a zis: „Se simte mai bine.“ Mama nu scotea o vorbă. Mi-era frică de ea, am fugit afară pe lângă ușă. Mult timp după aceea mama mi-a fost străină și au trecut luni până mi-am recâștigat încrederea în ea.

Următoarea scenă pe care o văd în faţa mea este sărbătoarea circumciziei. Au venit și mai mulţi oameni în casă. Mi s-a dat voie să asist la circumcizie. Am impresia că am fost invitat intenţionat, toate ușile erau deschise, și ușa de la intrare; în camera de zi era pusă o masă lungă pentru musafiri și într-o altă cameră, situată vizavi de dormitor, avea loc evenimentul. Erau prezenţi numai bărbaţi și toţi stăteau în picioare. Minusculul frate era ţinut deasupra unui lighean, am văzut cuţitul, dar mai ales sângele care picura.

---

[1] Măicuţă scumpă! Măicuţă scumpă!

Fratele a fost numit după tatăl mamei, Nissim, mie explicându-mi-se că sunt cel mai mare și de aceea port numele bunicului din partea tatălui. Situaţia de a fi cel mai mare fiu a fost scoasă atât de mult în evidenţă, încât am rămas conștient de ea și n-am mai scăpat de această mândrie niciodată.

La masă, atmosfera era veselă, eu îmi afișam pantalonii. Nu m-am astâmpărat până nu i-a observat fiecare musafir și, când veneau alţii noi, îi întâmpinam la ușă și mă opream în faţa lor, așteptând plin de speranţe. Era un mare du-te-vino. Când toţi erau deja prezenţi, s-a observat lipsa verișorului Jacques din casa vecină. „A plecat cu bicicleta", a spus cineva, dezaprobându-i comportarea. După masă a sosit și el, plin de praf. Eu l-am văzut în faţa casei sărind de pe bicicletă. Era cu opt ani mai mare decât mine și purta uniformă de licean. Mi-a explicat minunea, abia primise bicicleta cadou. Apoi a încercat să se strecoare neobservat în casă printre musafiri, dar eu am izbucnit, spunând că și eu mi-aș dori o bicicletă. Mătușa Sophie, mama sa, s-a repezit asupra lui, interogându-l. El m-a ameninţat cu degetul, dispărând din nou.

Tot în această zi mi-am dat seama că trebuie să mănânci cu gura închisă. Régine, sora posesorului bicicletei, băga nuci în gură, stăteam lângă ea și-o priveam vrăjit, cum mesteca cu gura închisă. A durat mult, și, când a terminat, mi-a explicat că de acum și eu trebuie să fac așa, altfel mă vor îmbrăca iar în fustiţă. Probabil că am învăţat repede, căci nu voiam pentru nimic în lume să mi se ia pantalonii.

Casa turcului

Cei doi bunici

Uneori eram dus alături, în casa bunicului Canetti, când el era la prăvălie, ca să-i fac bunicii vizita mea de curtoazie. Ședea pe sofaua turcească, fuma și bea cafea neagră. Ea era tot timpul acasă, nu ieșea niciodată, nu-mi pot aminti s-o fi

văzut vreodată în afara casei. Se numea Laura și se trăgea, ca și bunicul, de la Adrianopol. El o numea „Oro", ceea ce înseamnă de fapt aur, eu n-am înţeles niciodată numele ei. Dintre toate rudele, ea a rămas cu adevărat turcoaică. Nu se scula niciodată de pe sofa, nu știu cum ajungea acolo că n-am văzut-o niciodată umblând și, din când în când, mai ofta și mai bea o ceașcă de cafea și fuma. Mă primea pe un ton plângăreţ și mă expedia, fără să-mi fi spus ceva, pe același ton plângăreţ. Pentru persoana care mă însoţea și mă aducea acolo avea câteva propoziţii de tânguială. Poate că se credea bolnavă, poate că și era, dar sigur este că avea o mentalitate orientală: foarte leneșă și, cu un soţ ca bunicul, îndrăcit de vioi, avea cu siguranţă de suferit.

Nu știam pe atunci că el era, oriunde apărea, imediat în centrul atenţiei; în familia sa era temut, un tiran care putea vărsa lacrimi fierbinţi când îi făcea plăcere; cel mai bine se simţea în societatea nepoţilor care purtau numele lui. Printre prieteni și cunoscuţi, ba chiar în tot orașul, era iubit pentru vocea lui frumoasă, căreia îi cădeau victime mai ales femeile. Când era invitat n-o lua pe bunica, prostia și veșnicile ei tânguieli îl incomodau. Îndată era înconjurat de un cerc mare, povestea istorioare în care juca multe roluri și la ocazii deosebite se lăsa înduplecat să cânte.

Existau, în afară de bunica mea Canetti, încă multe lucruri turcești la Rusciuc. Primul cântecel pe care l-am învăţat „Manzanicas coloradas, las que vienen de Stambol" – „Roșii merișoare, ele vin de la Istanbul", se termina cu numele orașului Istanbul, de care am auzit cât e de uriaș și îndată l-am pus în legătură cu turcii care erau la noi. „Edirne" – așa se numea Adrianopolul pe turcește –, orașul, din care proveneau ambii bunici Canetti, era des amintit. Bunicul cânta cântece turcești interminabile, în care unele tonuri înalte trebuiau ţinute deosebit de mult; mie îmi plăceau mult mai mult cântecele spaniole ritmate și aprinse.

Nu departe de noi erau casele turcilor bogaţi, se recunoșteau după gratiile mărunte din faţa geamurilor care serveau

la păzirea femeilor. Prima crimă, de care am auzit pe atunci vorbindu-se, a fost crima din gelozie a unui turc. În drum spre bunicul Arditti, mama mă ducea pe lângă o asemenea casă, arătându-mi gratiile și spunându-mi că acolo sus ar fi stat o turcoaică și s-ar fi uitat la un bulgar care trecea pe-acolo. Atunci a venit turcul, soţul ei, și a înjunghiat-o. Nu cred că înainte am înţeles cu-adevărat ce este un mort. Dar în această plimbare, mergând cu mama de mână, am aflat acest lucru. Am întrebat-o dacă turcoaica pe care au găsit-o pe podea într-o băltoacă de sânge n-a mai înviat. „Niciodată!“, a spus ea. „Niciodată! Era moartă, înţelegi?“ Am auzit, dar n-am înţeles și am întrebat-o din nou. Astfel am forţat-o să-și repete de câteva ori răspunsul, până și-a pierdut răbdarea și mi-a vorbit despre altceva. Nu numai femeia moartă în băltoacă mă impresiona la această povestire, ci și gelozia bărbatului ce dusese la crimă. Era în asta ceva ce-mi plăcea, oricât de mult mă revoltam că femeia era moartă definitiv, gelozia a pătruns irezistibil în mine.

Am simţit-o pe propria-mi piele la sfârșitul acestei plimbări, când am ajuns la bunicul Arditti. O dată pe săptămână, în fiecare sâmbătă, îl vizitam. Locuiam într-o casă roșiatică, depărtată. Se intra printr-o mică poartă laterală, în stânga casei, într-o grădină veche, mult mai frumoasă ca a noastră. Se afla acolo un dud mare, cu crengi joase, pe care te puteai căţăra ușor. Eu n-aveam voie încă să mă urc în el, dar mama nu trecea niciodată pe-acolo fără să-mi arate o creangă, undeva sus, ascunzătoarea ei, unde ca fată tânără obișnuia să șadă când voia să citească fără să o deranjeze cineva. Se furișa cu cartea acolo și ședea liniștită, se aranja cu atâta pricepere că de jos nu se vedea și n-auzea când o strigau, atât de mult îi plăcea cartea, acolo sus a citit ea toate cărţile. Nu departe de dud erau scările care duceau în casă, camerele erau situate mai sus ca la noi, dar coridoarele erau întunecoase. Treceam prin multe camere până în ultima, unde ședea bunicul într-un șezlong, un bărbat mic de statură, palid, învelit mereu în șaluri și pleduri calde, era bolnăvicios.

„Li beso las manos Señor Padre!“, spunea mama. „Vă sărut mâinile, domnule tată!“ Apoi mă împingea în faţă, mie nu-mi plăcea de el și trebuia să-i sărut mâna. Nu era niciodată vesel, sau mânios, sau tandru, sau sever, ca celălalt bunic, al cărui nume îl purtam, era mereu același; ședea în șezlong și nu se mișca, nu vorbea cu mine, nu-mi dăruia nimic și schimba doar câteva propoziţii cu mama. Apoi venea sfârșitul vizitei, pe care-l uram, era de fiecare dată același. Mă privea cu un zâmbet șiret și mă întreba încet: „Pe cine iubești mai mult, pe bunicul Arditti ori pe bunicul Canetti?“ El cunoștea răspunsul, toţi oamenii, mari și mici, erau subjugaţi de bunicul Canetti și pe el nu-l iubea nimeni. Dar voia cu orice preţ să audă adevărul și mă punea în cea mai penibilă încurcătură, pe care o savura, pentru că se repeta în fiecare sâmbătă. La început nu spuneam nimic, mă uitam neajutorat la el, îmi repeta întrebarea, până găseam puterea de a minţi și spuneam „pe amândoi!“. Atunci ridica ameninţător degetul și striga, era singura ridicare de ton pe care-am auzit-o la el: „Falsu!“ – „Falsule!“, prelungind accentul pe *a*, cuvântul suna ameninţător și acuzator în același timp, îl am încă în urechi, de parcă aș fi fost ieri la el în vizită.

La întoarcere, prin multele camere și coridoare, mă simţeam vinovat că minţisem și eram foarte deprimat; mama, deși ţinea cu dinţii la familie și n-ar fi renunţat niciodată la această vizită rituală la tatăl ei, se simţea și ea puţin vinovată, fiindcă mă supunea mereu acestei acuzări, care se referea de fapt la celălalt bunic, dar mă lovea doar pe mine. Spre consolare, mă ducea în „bagtsché“, livada și grădina de trandafiri din spatele casei. Îmi arăta florile ei preferate de pe când era fată, se îmbăta de mirosul lor, nările ei largi tremurau de fiecare dată, mă ridica să miros și eu trandafirii și, dacă era ceva copt, culegea pentru mine niște fructe, lucru pe care bunicul nu trebuia să-l afle, căci era Sabbat. Era grădina cea mai minunată de care-mi aduc aminte, nu prea bine întreţinută, puţin părăsită și faptul că bunicul n-avea voie să știe nimic de aceste fructe

de Sabbat, că mama însăși făcea de dragul meu ceva nepermis, îmi alunga probabil sentimentul vinovăției, pentru că în drum spre casă eram iarăși vesel și puneam întrebări.

Acasă am aflat de la verișoara mea Laurica despre gelozia bunicului din cauză că toți nepoții lui țin mai mult la celălalt bunic decât la el și, ca secret suprem, mi-a încredințat și motivul: el este, „mizquin", zgârcit, dar asta n-am voie s-o spun mamei.

Purim. Cometa

Sărbătoarea pe care noi, copiii, o trăiam cel mai intens, deși eram destul de mici și nu luam, propriu-zis, parte la ea, era sărbătoarea Purimului. Era o sărbătoare a bucuriei, în amintirea salvării evreilor de sub Hamán, prigonitorul cel rău; Hamán era o figură foarte cunoscută și numele său a pătruns în limbajul comun. Înainte de a afla că a fost un om care a trăit și a născocit lucruri groaznice, i-am cunoscut numele ca înjurătură. Când chinuiam adulții cu prea multe întrebări și nu voiam să merg la culcare sau nu făceam ce mi se cerea, urma un suspin adânc: „Hamán!" Atunci știam că s-a sfârșit cu gluma, că s-a terminat jocul. „Hamán" era ultimul cuvânt, un suspin, dar și o înjurătură. Am rămas foarte surprins când, ceva mai târziu, mi s-a explicat că Hamán fusese un om rău care a vrut să omoare pe toți evreii. Dar, grație lui Mordechai și reginei Esther, planurile lui au căzut și de bucurie evreii serbau Purimul.

Adulții se travesteau și plecau, se auzea zgomot de pe stradă, în casă apăreau măști, nu știam cine erau, era ca-n basme, noaptea părinții lipseau mult timp, agitația generală ni se transmitea și nouă, copiilor, eu stăteam treaz în pătuț și pândeam. Uneori părinții apăreau mascați, apoi își scoteau masca, era mare haz, dar mai mult îmi plăcea când nu știam că erau ei.

Într-o noapte, adormisem deja, m-a trezit un lup uriaș aplecat peste pătuțul meu. Scotea o limbă mare, roșie și pufăia

groaznic. Atunci am strigat din răsputeri: „Un lup! Un lup!“ Dar nu m-auzea nimeni, nu venea nimeni, am strigat și mai amarnic și am început să plâng. Apoi a ieșit o mână, l-a apucat pe lup de urechi și i-a tras capul în jos. În spate stătea tata și râdea. Eu strigam mai departe: „Un lup! Un lup!“ Voiam ca tata să-l alunge. Ţinea masca lupului în mână, dar nu l-am crezut, putea repeta mult și bine: „Nu vezi c-am fost eu, n-a fost un lup adevărat“ că tot nu mă putea liniști, eu suspinam și plângeam în continuare.

Așa se adeverise istoria despre vârcolaci. Tata n-o fi știut ce-mi povesteau fetele bulgăroaice când stăteam ghemuiţi în întuneric. Mama și-a făcut reproșuri pentru povestea cu sania, tatălui i-a imputat plăcerea nebună pentru mascaradă. Nimic nu-l pasiona mai mult ca teatrul. Ca elev la Viena n-avea decât o singură dorinţă, să devină actor. Dar la Rusciuc a fost introdus fără milă în afacerile tatălui său. Aici exista de fapt un teatru de amatori, unde apărea împreună cu mama, dar ce era acesta faţă de visurile sale de la Viena? De Purim se dezlănţuia cu-adevărat, spunea mama. Își schimba de mai multe ori măștile, surprinzând și speriind pe toţi cunoscuţii prin apariţiile cele mai ciudate.

Sperietura cu lupul a durat mult, noaptea aveam visuri urâte și-mi trezeam părinţii în a căror cameră dormeam. Tata încerca să mă liniștească până adormeam din nou, dar apoi iar îmi apărea lupul în vis și nu scăpam așa ușor de el. De-acum eram considerat un copil marcat de spaimă, a cărui fantezie nu trebuia suprasolicitată și urmarea a fost că de acum înainte, timp de câteva luni, nu mi s-au mai spus decât povești plicticoase, pe care le-am uitat cu desăvârșire.

Următorul eveniment este marea cometă și, pentru că de atunci nu m-am putut gândi la lup fără să-mi apară în minte cometa, am dedus că există o legătură între ele. Cred că apariţia cometei m-a scăpat de lup, teama mea de copil s-a vărsat în teama generală a acelor zile, căci niciodată n-am văzut oameni atât de agitaţi ca-n timpul cometei; întâmplările

legate de lup și de cometă s-au petrecut noaptea, un motiv în plus de a le apropia.

Toţi vorbeau de cometă, înainte ca eu s-o fi văzut, prevestind sfârșitul lumii. Nu-mi închipuiam nimic prin aceasta, dar am observat că oamenii erau schimbaţi, începeau să șușotească atunci când mă apropiam de ei și mă priveau compătimitor. Micile bulgăroaice nu șușoteau, ele trădau totul și de la ele am aflat, în felul lor direct, că a sosit sfârșitul lumii. Aceasta era credinţa generală în oraș, care probabil a dominat o bucată de vreme, din moment ce mi s-a imprimat atât de adânc, fără ca eu însumi să mă tem de ceva anume. Nu-mi dau seama în ce măsură părinţii mei, ca oameni culţi, au fost molipsiţi de această atmosferă; dar sunt sigur că nu s-au opus credinţei generale, altfel, așa cum îi cunosc din experienţele anterioare, ar fi întreprins ceva să mă edifice și pe mine, dar n-au făcut-o.

Într-o noapte s-a zvonit că s-ar fi ivit cometa și ar cădea acum pe pământ. N-am fost trimis la culcare, am auzit pe cineva spunând că n-are sens, că și copiii ar trebui aduși în grădină. În grădina mare erau adunaţi mulţi oameni, atâţia nu văzusem niciodată aici, copiii din casele noastre și din cele învecinate se aflau printre ei, și toţi, adulţi și copii, priveau fix la cer, unde se vedea imensa și luminoasa cometă. O văd întinzându-se pe jumătate din cer. Simt în ceafă încordarea cu care o urmăresc în toată lungimea ei. E posibil să se fi lungit în amintirea mea, dar probabil că nu ocupa jumătate din cer, ci doar o mică parte. Las altora, care erau pe atunci adulţi, să pronunţe sentinţa în această problemă. Era lumină aproape ca ziua și eu știam exact că trebuia să fie noapte, iar eu eram pentru prima dată treaz la acea oră târzie și acesta a fost pentru mine adevăratul eveniment. Toţi stăteau în grădină, se uitau la cer și așteptau. Cei mari nici nu se mișcau, era o liniște copleșitoare, se vorbea numai în șoaptă, doar copiii se mai agitau, dar nimeni nu le purta grija. În această așteptare am simţit ceva din frica de care erau pătrunși toţi și, pentru a-mi distrage atenţia, cineva îmi dădu o creangă

cu cireșe. Am băgat o cireașă în gură și mi-am întins capul, încercând să urmăresc cu privirea uriașa cometă și, din această încordare și, probabil vrăjit de frumusețea cometei, am uitat de cireașă și am înghițit sâmburele.

A durat foarte mult, nimeni nu dădea semne de oboseală, oamenii stăteau în continuare strânși unul lângă altul. Nu o văd nici pe mama, nici pe tata, nu văd pe nimeni anume din cei ce constituiau viața mea. Îi văd doar pe toți împreună și, dacă n-aș fi folosit cuvântul „masă" atât de des mai târziu, aș spune că-i văd ca pe-o masă; o masă încremenită în așteptare.

Limba vrăjită

Focul

Curățenia cea mare, în casă, se făcea înainte de Pessach, Paști. Atunci toate lucrurile se mișcau de la locul lor, răsturnându-se unul peste altul și, deoarece curățenia începea devreme, și dura cam două săptămâni, aceasta era perioada cu cea mai mare dezordine. Nimeni nu avea timp pentru nimeni, mereu stăteai în calea cuiva, erai dat mereu la o parte sau expediat și, chiar în bucătărie, unde se pregăteau cele mai interesante lucruri, n-aveai voie decât cel mult să arunci o privire. Cel mai mult îmi plăceau ouăle cafenii care toată ziulica se fierbeau în cafea.

În seara de Seder se punea masa cea lungă în camera de zi, unde încăpeau foarte mulți oaspeți și poate tocmai pentru această ocazie camera trebuia să fie așa de încăpătoare. Pentru serbarea acestei seri, întreaga familie se aduna în casa noastră. Era obiceiul să se aducă doi-trei oameni străini, de pe stradă, care erau puși la masa festivă și participau la ceremonial.

În capul mesei trona bunicul și citea Haggadahul, istoria exodului evreilor din Egipt. Era momentul cel mai înălțător: nu numai că era deasupra fiilor și ginerilor lui care-l cinsteau și-i urmau indicațiile, el, cel mai în vârstă, cu capul ascuțit

de pasăre răpitoare era și cel mai înfocat dintre toţi. Nimic nu-i scăpa în timp ce citea tărăgănat, observa cea mai mică mișcare, tot ce se petrecea la masă și făcea ordine dintr-o privire sau dintr-o mișcare a mâinii. Totul era fierbinte și dens ca într-o poveste străveche unde toate își aveau ordinea și locul lor bine definit. În serile de Seder îl admiram grozav pe bunicul și, chiar fiii săi, care n-aveau o soartă prea ușoară, păreau pătrunși de solemnitatea clipei și veseli.

Fiind cel mai mic, aveam o funcţie anume, nelipsită de importanţă, trebuia să spun „Ma-nitschtanahul". În povestirea despre părăsirea Egiptului se formula întrebarea cu privire la originea sărbătorii. Cel mai tânăr, dintre cei prezenţi, întreba, chiar la început, ce însemnau toate aceste pregătiri: pâinea neacrită, buruienile amare și celelalte lucruri neobișnuite de pe masă. Povestitorul, în acest caz bunicul, răspundea la întrebare, relatând istoria amănunţită a exodului din Egipt. Fără întrebarea mea, pe care o știam pe de rost, deși ţineam cartea în mână și mă prefăceam că citesc, nu putea începe istorisirea. Amănuntele ei îmi erau cunoscute, mi se explicaseră adesea, dar în decursul întregii lecturi aveam sentimentul că bunicul răspunde anume la întrebarea mea. Seara aceasta era și pentru mine o seară mare, mă vedeam important, ba chiar indispensabil, norocul meu era că nu aveam un verișor mai mic care să mă fi luxat din această funcţie. Deși urmăream fiecare cuvânt și fiecare mișcare a bunicului, bucuria din timpul lecturii era rezervată mai ales pentru sfârșitul istoriei. Pentru că atunci urma lucrul cel mai frumos: bărbaţii se ridicau toţi deodată în picioare și dansau puţin în jur, și cântau dansând împreună „Had gadja, had gadja" – „Un mielușel, un mielușel". Era un cântec vesel, îl știam și eu, dar conform obiceiului, îndată ce se termina cântecul, un unchi îmi făcea semn să vin la el și-mi traducea în spaniolă fiecare vers.

Când se întorcea de la prăvălie, tata stătea de vorbă mai întâi cu mama. Se iubeau mult pe vremea aceea și aveau o

limbă a lor proprie, pe care eu n-o înţelegeam: vorbeau nemţeşte, limba şcolii fericite de la Viena. Discutau cu predilecţie despre Burgtheater, unde au văzut, înainte de a se cunoaşte, aceleaşi piese şi aceiaşi actori şi nu terminau niciodată cu amintirile. Mai târziu aveam să aflu că prin asemenea schimburi de idei s-au îndrăgostit unul de altul şi, pentru că individual nu şi-au putut realiza visul despre teatru – ambii ar fi dorit foarte mult să devină actori –, au reuşit să încheie căsătoria cu toate obstacolele care le stăteau în cale.

Bunicul Arditti, provenind din familia Arditti, una din cele mai vechi şi mai înstărite familii sefardite din Bulgaria, s-a împotrivit căsătoriei celei mai mici dintre fiicele lui, care era fata lui preferată, cu fiul unui parvenit din Adrianopol. Bunicul Canetti se ridicase prin propriile-i forţe; dintr-un orfan amăgit, aruncat de timpuriu pe străzi, a ajuns un om cu stare, dar în ochii celuilalt bunic a rămas ca un comediant, ca un mincinos. „Es mentiroso“ – „Este un mincinos“, l-am auzit spunând odată când nu ştia că ascult. Bunicul Canetti era indignat de trufia Ardittilor care-l priveau de sus. Băiatul său putea să-şi aleagă orice fată şi i se părea o umilinţă inutilă că s-a căsătorit tocmai cu fiica acestui Arditti. Aşa se face că de la început părinţii mei şi-au ţinut în secret legătura şi numai treptat, cu ajutorul fraţilor mai mari şi a rudelor bine intenţionate, au reuşit să se apropie de îndeplinirea dorinţei lor. În cele din urmă, cei doi bătrâni au cedat, dar tensiunea dintre ei a rămas şi nu se puteau suferi. În timpul dragostei tăinuite, tinerii şi-au hrănit necontenit sufletul prin discuţii în germană, şi e uşor de imaginat câte perechi de îndrăgostiţi de pe scenă au jucat un rol în asta.

Mă simţeam deci pe bună dreptate exclus când părinţii începeau discuţiile lor. Erau foarte degajaţi şi veseli şi eu asociam această schimbare, pe care o observam, cu sunetul limbii germane. Îi ascultam cu atenţie încordată şi-i întrebam ce-nseamnă una sau alta. Râdeau, spunându-mi că e prea devreme pentru mine, că e vorba de lucruri pe care abia

mai târziu le pot pricepe. Li se părea mult că-mi divulgaseră cuvântul „Viena“, singurul de altfel. Eu credeam că e vorba de lucruri minunate, exprimabile doar în această limbă. După multă cerșeală zadarnică, mă refugiam într-o cameră puţin folosită și repetam cu aceeași intonaţie, ca pe niște formule magice, propoziţiile auzite de la ei; le exersam adesea în gând și, îndată ce eram singur, dădeam drumul la toate propoziţiile sau cuvintele izolate învăţate mecanic, într-un ritm atât de rapid, că nimeni nu m-ar fi înţeles. Mă feream să nu fiu auzit cumva de părinţi și secretul meu era o replică la secretul lor.

Am dedus că tata avea un nume al său pentru mama, pe care-l folosea numai când vorbeau nemţește. O chema Mathilde și el o numea Mädi. Odată, stând în grădină, mi-am prefăcut cât am putut vocea și am strigat tare: „Mädi! Mädi!“ Așa o striga tata din gradină când venea acasă. Apoi am luat-o la fugă în jurul casei și am apărut abia după câtva timp, făcând o mină nevinovată. Mama era nedumerită și m-a întrebat dacă nu-l văzusem pe tata. Faptul că mi-a confundat vocea cu a tatălui meu a însemnat un triumf, la fel ca și tăria de a păstra pentru mine această întâmplare pe care mama i-a relatat-o tatălui, imediat ce s-a întors, ca fiind de neînţeles.

Nu le-a trecut prin minte să mă bănuiască, dar printre multele dorinţe arzătoare din acest timp cea mai puternică a rămas aceea de a le înţelege limba secretă. Nu-mi pot explica de ce nu i-am purtat pică tatălui. Cu atât mai mult cu cât am păstrat o ură adâncă faţă de mama, care s-a șters abia mult mai târziu când, după moartea tatălui, m-a învăţat ea însăși nemţește.

Într-o zi, grădina era plină de fum; câteva dintre fetele noastre au fugit pe stradă și s-au întors agitate cu vestea că arde o casa în vecini, că e cuprinsă în flăcări care coboară spre temelii. Pe loc s-au golit cele trei case din jurul curţii noastre și, cu excepţia bunicii, care nu se ridica niciodată de pe sofa, toţi au fugit în direcţia focului. Acest lucru s-a petrecut atât de

rapid, încât au uitat de mine. Mi-a fost cam teamă așa singur, m-aș fi dus și eu poate la foc, poate mai mult în direcţia pe care i-am văzut pe toţi fugind. Prin poarta deschisă am zbughit-o pe stradă, ceea ce îmi era interzis de obicei, nimerind în convoiul grăbit. Din fericire am zărit imediat două dintre fetele noastre mai mari, m-au luat la mijloc, trăgându-mă cu repeziciune după ele. La o anumită distanţă de foc s-au oprit, probabil pentru a nu mă expune pericolului și atunci am văzut pentru prima dată o casă arzând. Arsese aproape toată, bârnele se prăbușeau și săreau scântei. Se însera, treptat se lăsa întunericul și focul părea tot mai luminos. Dar ce m-a impresionat mai mult decât casa arzând au fost oamenii care mișunau în jurul ei. De la această distanţă păreau mici și negri, erau foarte mulţi și fugeau de-a valma. Unii rămâneau în apropierea casei, alţii se îndepărtau, ducând ceva în spate. „Hoţi!" spuseră fetele, „aceștia sunt hoţi! Cară lucruri din casă înainte de a fi prinși!" Ele nu erau mai puţin revoltate de aceștia decât de foc și, strigând într-una „hoţi!", mi-au transmis și mie tulburarea lor. Neobosite erau figurile mici, negre, gheboșate, mișcându-se în toate direcţiile. Unii își aruncau niște legături pe umeri, alţii se îndoiau sub povara unor obiecte colţuroase pe care nu le-am putut identifica și, când întrebam ce duc, fetele îmi răspundeau mereu: „Hoţi! Aceștia sunt hoţi!"

Această priveliște de neuitat am redescoperit-o mai târziu în tablourile unui pictor, astfel că n-aș mai putea spune ce a fost iniţial și ce s-a adăugat, de la ele. Aveam 19 ani și mă aflam la Viena în faţa tablourilor lui Brueghel. Am recunoscut pe loc mulţimea micilor oameni ai focului din copilărie. Tablourile îmi erau atât de familiare ca și când m-aș fi mișcat dintotdeauna printre ele. Simţeam o atracţie nemaipomenită faţă de ele și mă duceam zilnic să le văd. Acea parte a vieţii mele, care a început cu acel foc, s-a continuat în aceste tablouri ca și când n-ar fi fost la mijloc cincisprezece ani. Brueghel a devenit pentru mine cel mai important pictor, dar nu l-am

câştigat ca pe mulţi alţii prin observaţie sau meditaţie, ci l-am găsit în mine ca şi când m-ar fi aşteptat de mult, sigur de faptul că voi veni la el.

Vipere şi litere

O amintire timpurie se petrece lângă un lac. Văd lacul departe, îl văd printre lacrimi. Stăm lângă o barcă pe mal, părinţii şi o fata care mă ţine de mână. Părinţii spun că vor să plece cu această barcă pe lac. Încerc să mă smulg, să mă caţăr în barcă, vreau să merg cu ei, dar părinţii îmi interzic, spunându-mi că trebuie să rămân pe mal cu fata care mă ţinea de mână. Eu plâng, ei mă lămuresc, eu plâng mai departe. Durează mult, ei sunt de neclintit, eu o muşc de mână pe fata care mă ţinea. Părinţii sunt supăraţi şi mă lasă la mal cu ea, de data asta ca pedeapsă. Ei dispar în barcă, eu strig din răsputeri după ei, acum sunt departe în larg, lacul se face tot mai mare şi mai mare, totul se pierde în lacrimi.

Scena se petrecea la Lacul Wörther[1], eu aveam trei ani, mi s-a mai spus de multe ori de-atunci. Din Kronstadt[2], în Transilvania, unde am petrecut vara următoare, văd păduri şi un munte, o cetate şi case pe toate părţile colinei acestei cetăţi, eu însumi nu apar în acest tablou, dar mi-au rămas în minte întâmplări cu şerpi pe care mi le povestea tata pe-atunci. Înainte de a veni la Viena, el a stat într-un pension din Kronstadt. În partea aceea erau multe vipere şi ţăranii voiau să scape de ele. Băieţii au învăţat cum se prind şi primeau doi creiţari pentru un sac cu vipere moarte. Tata îmi arăta cum se prind viperele, chiar după cap, astfel încât să nu-ţi poată face nimic, şi apoi cum se omoară. Dacă ajungi să te pricepi, spunea el, e uşor şi nepericulos. Îl admiram şi voiam să ştiu

[1] Lac în Carintia.

[2] Denumirea germană a oraşului Braşov.

dacă erau moarte de tot în sac. Mă temeam că doar se prefăceau moarte și deodată ar putea sări afară. Sacul era bine legat, spunea el, și precis erau moarte, altfel n-am fi primit cei doi creițari. Eu însă nu credeam că ceva ar putea fi mort.

Așa ne-am petrecut vacanța de vară, trei ani de-a rândul, în locuri din fosta monarhie austro-ungară, la Karlsbad, Lacul Wörther și Kronstadt. Între aceste trei puncte, îndepărtate unul de altul, dacă le unești într-un triunghi, era cuprinsă o bună parte din vechea monarhie.

Despre influența Austriei asupra noastră, începând deja cu acești primi ani de la Rusciuc, ar fi multe de spus. Nu numai că ambii părinți și-au făcut școala la Viena, nu numai că în intimitatea lor vorbeau nemțește: tata citea zilnic *Neue Freie Presse* și momentul în care despăturea ziarul era deosebit de important. Îndată ce începea să citească, nu mai vedea nimic, știam că nu răspunde nici într-un caz, mama nu-l întreba atunci nimic, nici chiar nemțește. Încercam să înțeleg de ce îl fascina atât de mult acest ziar, la început mi-am închipuit că era mirosul și, când rămâneam singur și nu mă vedea nimeni mă urcam pe un scaun și-l miroseam cu lăcomie. Apoi îl urmăream cum își plimba capul de-a lungul foii pe care o ținea pe masă, cu ambele mâini, iar eu îi imitam, în spate, mișcarea, în timp ce mă jucam pe podea. Odată, adresându-i-se un vizitator care tocmai intra, s-a întors și m-a surprins în timpul mișcărilor mele imaginare. Atunci mi-a vorbit, înainte de a se ocupa de vizitator, și mi-a explicat că este vorba de litere, multe litere mici, pe care le bătea cu degetul. În curând le voi învăța și eu, îmi spuse el, trezind în mine un dor nespus după litere.

Știam că ziarul sosește de la Viena, aceasta era departe, patru zile de mers pe Dunăre. Se vorbea adesea de rude care plecau la Viena să consulte medici vestiți. Numele celor mai mari specialiști de pe atunci au fost cele dintâi somități de care am auzit în copilărie. Mai târziu, când am ajuns la Viena, încercam parcă o mirare că toate aceste nume: Lorenz,

Schlesinger, Schnitzler, Neumann, Hajek, Halban au existat într-adevăr ca oameni. Nu mi-i imaginasem niciodată ca oameni reali; ei se conturau doar din sentinţele lor şi acestea aveau o pondere deosebită; călătoria până la ei era atât de îndepărtată, schimbările provocate la oamenii din preajma mea atât de revoluţionare, încât toate acestea le împrumutau ceva din spiritele de care te temi şi le chemi în ajutor. Când te întorceai de la ei aveai voie să mănânci doar anumite lucruri, altele-ţi erau interzise. Îmi închipuiam că vorbesc limba lor proprie pe care n-o înţelegea nimeni şi pe care trebuia s-o ghiceşti. Nu mi-a venit ideea că era aceeaşi limbă pe care o auzeam de la părinţi şi pe care, fără să o înţeleg, o exersam în taină.

Era vorba adesea despre limbi, şapte sau opt se vorbeau numai în oraşul nostru, fiecare înţelegea câte ceva, numai fetele care veneau de la ţară ştiau doar bulgăreşte şi treceau drept proaste. Fiecare număra limbile pe care le cunoştea, era important să ştii cât mai multe, cunoscându-le puteai să te salvezi pe tine însuţi sau pe alţii.

În vremurile vechi negustorii, când porneau la drum, purtau toţi banii în chimirul de la brâu. Aşa călătoreau şi pe vapoarele de pe Dunăre şi asta era periculos. Bunicul mamei mele, prefăcându-se că doarme pe punte, a ascultat cum doi bărbaţi plănuiau în greacă o crimă. Îndată ce vaporul se apropia de următorul oraş, voiau să atace un negustor în cabina sa şi să-l omoare, să-i răpească chimirul greu, să arunce cadavrul printr-o fereastră din caiută în Dunăre şi apoi să părăsească imediat vasul. Străbunicul meu s-a dus la căpitan şi i-a povestit cele plănuite în greceşte. Negustorul a fost avertizat, un bărbat din echipaj s-a ascuns în cabină, alţii s-au postat afară, şi, când cei doi criminali au purces la înfăptuirea planului lor, au fost prinşi, predaţi în lanţuri poliţiei în portul unde voiau să dispară cu prada. Asta datorită cunoaşterii limbilor, de exemplu a limbii greceşti, şi mai erau încă multe asemenea istorii reconfortante.

Atentatul

Laurica, verișoara mea, și cu mine eram tovarăși nedespărţiţi de joacă. Ea era fiica cea mai mică a mătușii Sophie, din vecini, și era cu patru ani mai mare ca mine. Grădina era împărăţia noastră. Laurica mă supraveghea să nu fug în stradă, dar grădina era mare și aveam voie să mă joc peste tot, numai pe marginea fântânii cu cumpănă nu era permis să mă caţăr – acolo căzuse odată un copil și se înecase. Știam multe jocuri și ne înţelegeam bine, era ca și când n-ar fi existat diferenţă de vârstă între noi. Aveam ascunzători comune pe care nu le trădam nimănui; acolo păstram obiecte mici și, orice avea unul, îi aparţinea și celuilalt. Când primeam câte un cadou, fugeam imediat să i-l arăt. Ne sfătuiam în ce ascunzătoare să-l punem și nu ne certam niciodată. Eu îi făceam totul pe voie, ea mie la fel și ne iubeam așa de mult, că doream totdeauna același lucru. N-o lăsam să simtă că e doar fată, și pe deasupra numai un ţânc. De la nașterea fratelui meu și de când am început să port pantaloni am devenit foarte conștient de onoarea de a fi fiul cel mai mare. Poate acest lucru m-a ajutat să echilibrez diferenţa de vârstă dintre noi.

Apoi, Laurica s-a dus la școală și lipsea înainte de masă. Mă jucam singur și o așteptam, iar când se întorcea acasă o prindeam de mână chiar la poartă și o întrebam ce a făcut la școală. Ea îmi povestea, eu îmi imaginam și-mi era dor să merg la școală, ca să fiu cu ea. După câtva timp, când a învăţat să citească și să scrie, s-a întors cu un caiet. Îl deschidea fastuos în faţa mea, conţinea litere scrise cu cerneală albastră, care m-au fascinat mai mult decât tot ce văzusem până atunci. Dar când am vrut să-l ating, a devenit dintr-odată severă. Mi-a spus că doar ea are voie să umble cu el, că i s-a interzis să dea caietul din mână. Am fost profund atins de acest prim refuz, dar tot ce-am putut obţine de la ea prin tandre rugăminţi a fost permisiunea de a arăta literele cu degetele,

fără să le ating și s-o întreb ce-nseamnă. De data asta mi-a răspuns și m-a informat, dar am observat că nu era sigură și se contrazicea; pentru că eram jignit că nu mi-a dat caietul, i-am spus: „Nu știi deloc! Ești un elev slab!“

De atunci ţinea caietele mereu departe de mine. În curând caietele se înmulţiră, eu o invidiam pentru fiecare, ea știa acest lucru și atunci a început un joc groaznic. S-a schimbat total faţă de mine și m-a făcut să-mi simt micimea, zi de zi mă lăsa să-i cerșesc caietele, zi de zi mi le refuza. Se pricepea să mă amăgească și să-mi prelungească astfel chinurile. Nu mă mir că s-a ajuns la o catastrofă, chiar dacă forma pe care a luat-o n-ar fi putut-o prevedea nimeni.

În ziua aceea, pe care niciun membru al familiei n-o va uita, stăteam ca totdeauna la poartă și o așteptam. Abia a apărut și eu am început cu cerșitul: „Lasă-mă să văd scrisul!“ N-a spus nimic, eu știam că începe iar și nimeni nu ne-ar fi putut despărţi în această clipă unul de altul. Și-a scos încet ghiozdănelul, apoi caietele, le-a răsfoit încet și mi le-a băgat repede sub nas. Eu le-am apucat, ea mi le-a tras înapoi sărind de lângă mine. De la distanţă îmi arăta un caiet deschis și striga: „Ești prea mic! Ești prea mic! Nu știi încă să citești!“

Am încercat s-o prind, am alergat peste tot după ea, cerșeam și o imploram să-mi dea caietele. Uneori mă lăsa să mă apropii foarte tare de ea, așa încât credeam că apuc caietele ș-apoi, în ultima clipă, mi le trăgea și se depărta. Prin manevre pricepute am reușit s-o abat la umbra unui zid foarte înalt, de unde nu mai putea să-mi scape: Am prins-o și am strigat în culmea agitaţiei: „Dă-mi-le! Dă-mi-le! Dă-mi-le!“, înţelegând prin aceasta caietele și scrisul, ambele erau pentru mine același lucru. A ridicat sus deasupra capului braţele cu caietele, ea era mult mai mare ca mine, și le-a pus sus pe zid. Eu nu le ajungeam, eram prea mic, săream, mă-ntindeam, gâfâiam, dar în zadar, ea stătea lângă mine și râdea ironic. Dintr-odată

am lăsat-o în pace și am ocolit casa prin curtea bucătăriei ca să aduc securea armeanului cu care voiam s-o omor.

Acolo erau lemnele tăiate și clădite, securea era pusă alături, armeanul nu era prezent, am ridicat-o în sus și ţinând-o drept în faţa mea am mărșăluit spre grădină cu un cântec funebru pe buze, pe care-l repetam neîncetat: „Agora vo matar a Laurica! Agora vo matar a Laurica! – Acum o voi omorî pe Laurica! Acum o voi omorî pe Laurica!"

Când m-am întors și m-a văzut ţinând securea cu ambele mâini în sus, a luat-o la fugă ţipând. Plângea așa de tare ca și când aș fi dat deja cu securea și aș fi lovit-o. Ţipa fără oprire și acoperea strigătul meu războinic pe care-l repetam hotărât, dar nu deosebit de tare: „Agora vo matar a Laurica!"

Bunicul, înarmat cu un baston, s-a năpustit din casă afară, s-a repezit la mine, mi-a smuls securea din mână și s-a răstit la mine. Faptul a stârnit animaţie în cele trei case din jurul grădinii, din fiecare ieșeau oameni, tata era plecat, mama însă era prezentă, s-a întrunit un consiliu de familie unde s-au sfătuit asupra micului criminal. Am putut eu mult și bine să-mi susţin nevinovăţia, arătând că Laurica m-a torturat până la sânge, faptul că la cinci ani pusesem mâna pe topor s-o omor pe Laurica era de neconceput pentru toţi, ca și faptul că am fost în stare să car securea grea după mine. Cred că au înţeles că de dragul scrisului luasem securea armeanului cu care voiam să-mi omor verișoara: erau evrei și „scrisul" însemna pentru toţi foarte mult, dar se pare că-n mine zăcea ceva foarte rău și periculos care m-a putut aduce în stare să-mi omor tovarășa de joacă.

Am fost aspru pedepsit, dar mama, care era ea însăși foarte speriată, m-a consolat totuși, spunându-mi: „În curând vei învăţa tu singur să scrii și să citești. Nu trebuie să aștepţi până mergi la școală. Poţi învăţa și înainte."

Legătura dintre intenţia mea criminală și soarta armeanului n-a recunoscut-o nimeni. Eu îl iubeam, îi iubeam cântecele și vorbele triste. Iubeam securea cu care tăia lemnele.

Călătoria blestemată

Relaţia cu Laurica nu s-a întrerupt definitiv. Ea însă nu mai avea încredere în mine și mă evita când venea de la școală, ferindu-se să-și deschidă ghiozdanul în faţa mea. Pe mine nu mă mai interesa nici într-un fel scrisul ei. După atentat am rămas cu ferma convingere că era o elevă slabă căreia îi era rușine să-și arate literele ei greșite. Poate că spunându-mi aceasta îmi salvam mândria.

Dar ea se răzbuna groaznic pe mine, deși atunci și mai târziu nega cu încăpăţânare acest lucru. Tot ce aș putea admite în favoarea ei este că propabil n-a știut ce face.

Cea mai mare parte din apa ce se folosea în casă era adusă în butoaie uriașe din Dunăre. Un catâr trăgea butoiul montat într-un vehicul special, iar sacagiul mergea în faţă, ceva mai într-o parte cu un bici în mână. Apa se vindea pe bani puţini, se descărca în faţa porţii de la curte, apoi se punea în căldări mari pentru a se fierbe. Căldările cu apă clocotită se aduceau în faţa casei pe o terasă alungită unde rămâneau o vreme ca să se răcească.

Laurica și cu mine ne înţelegeam din nou cel puţin atât de bine încât să ne jucăm câte odată de-a prinselea. Odată, când fugeam încoace și-ncolo printre căldările cu apă fiartă, apropiindu-ne mult prea mult de ele, Laurica m-a prins și m-a îmbrâncit, iar eu am căzut în apa fierbinte. M-am opărit pe tot corpul, numai pe cap nu. Mătușa Sophie, care a auzit strigătul groaznic, m-a scos și m-a dezbrăcat de haine, odată cu ele s-a dus și toată pielea; viaţa îmi era în pericol și am zăcut multe săptămâni cu dureri îngrozitoare.

Tata era în Anglia și acesta era lucrul cel mai rău pentru mine. Credeam că mor și-l strigam tare, mă văicăream că n-o să-l mai văd niciodată, ceea ce era mai crunt decât durerile. De dureri nu-mi mai amintesc, nu le mai simt, ce simt este dorul disperat după tata. Credeam că nu știe nimic din ce mi s-a întâmplat și zbieram când mi se afirma

contrariul. „De ce nu vine? De ce nu vine? Vreau să-l văd!" Poate că șovăiau cu-adevărat, ajunsese doar de câteva zile la Manchester, unde urma să pregătească mutarea noastră, probabil se gândea că starea mea se va îmbunătăţi de la sine și nu-i nevoie să se întoarcă de urgenţă. Dar chiar dacă aflase imediat și se pornise fără ezitare la drum, călătoria era lungă și nu putea sosi atât de rapid. Mă consolau de pe-o zi pe alta și, când starea mi s-a înrăutăţit, de la o oră la alta. Într-o noapte, când se credea că în sfârșit am adormit, am sărit din pat și-am tras totul de pe mine. În loc să gem de durere, strigam după el: „Cuando viene? Cuando viene?" – „Când vine? Când vine?" Mama, doctorul, toţi cei din jurul meu îmi erau indiferenţi, nu-i văd, nu știu ce-au făcut în acele zile pentru mine, și s-au făcut destule, nu-i înţelegeam, aveam un singur gând, era mai mult decât un gând, era rana în care se vărsa totul: tata.

Apoi i-am auzit vocea, a venit prin spate la mine, eram culcat pe burtă, m-a strigat încet pe nume, s-a plimbat în jurul patului, l-am văzut, mi-a pus ușor mâna pe umăr, el era, și durerile mi-au trecut.

Tot ce s-a petrecut din această clipă mi-e cunoscut doar din povestiri. Rana s-a transformat într-un miracol, a început vindecarea, el mi-a promis că nu va mai pleca și s-a ţinut de cuvânt în timpul săptămânilor ce au urmat. Doctorul a fost de părere că, fără apariţia tatălui și prezenţa sa în continuare, aș fi murit. El m-a considerat pierdut, dar a insistat să se întoarcă tata, singura, dar nu foarte sigura sa speranţă. Era doctorul care ne adusese pe toţi trei pe lume și, mai târziu, obișnuia să spună că dintre toate nașterile la care asistase, această re-naștere ar fi fost cea mai grea.

Cu câteva luni înainte, în ianuarie 1911, venise pe lume fratele meu cel mai mic. Nașterea fusese ușoară și mama s-a simţit destul de puternică să-l alăpteze ea însăși. A fost cu totul altfel decât data trecută. Despre această naștere, poate

pentru că a mers atât de ușor, s-a făcut puţină vâlvă, ea rămânând doar scurt timp în centrul atenţiei.

Eu însă simţeam că se pregătesc evenimente mari. Discuţiile părinţilor aveau alt ton, sunau hotărâte și serioase, nu mai vorbeau totdeauna nemţește în faţa mea și adesea era vorba de Anglia. Am aflat că pe fratele cel mic o să-l cheme George, după noul rege al Angliei. Mi-a plăcut, fiindcă era ceva neașteptat, bunicului însă i-a plăcut mai puţin, el voia cu insistenţă un nume biblic și eu îi auzeam pe părinţi spunând că nu vor ceda, e doar copilul lor și ei îl botează cum vor.

Rebeliunea împotriva bunicului era deja în curs, alegerea acestui nume a însemnat o declaraţie deschisă de război. Doi fraţi ai mamei fondaseră un magazin la Manchester, unde afacerile mergeau foarte bine; unul din ei a murit subit, celălalt i-a propus tatălui să vină în Anglia ca asociat al său. Pentru părinţi aceasta era ocazia mult râvnită de a se elibera de Rusciucul care li se părea prea îngust și oriental, precum și de tirania și mai apăsătoare a bunicului. Au acceptat imediat, dar era mai ușor de spus decât de făcut, deoarece acum a început o luptă înverșunată între ei și bunicul care nu voia să-și piardă cu niciun preţ pe unul din fii. Nu cunoșteam amănuntele acestei lupte care a durat o jumătate de an, dar simţeam atmosfera schimbată din casă și, mai ales, din grădină, unde se întâlneau rudele.

Bunicul mă acapara cu orice ocazie, mă săruta și plângea cu lacrimi fierbinţi, mai ales când putea fi văzut. Nu-mi plăcea deloc umezeala asta mare pe obrajii mei, deși el declara mereu că eu sunt nepotul lui cel mai scump și că nu poate trăi fără mine. Părinţii au simţit că încerca să mă influenţeze împotriva Angliei și, pentru a contracara, îmi povesteau cât de minunat o să fie acolo. „Acolo toţi oamenii sunt cinstiţi, spunea tata, dacă un bărbat spune ceva atunci și face. Nu trebuie să baţi palma cu el. Eu eram, cum aș fi putut fi altfel, de partea lui, n-ar fi fost nevoie să-mi promită că în Anglia voi merge imediat la școală și că voi învăţa să citesc și să scriu.

Cu el, dar mai ales cu mama, bunicul se comporta altfel decât cu mine. Pe mama o considera autoarea acestui plan de emigrare și, când ea i-a spus odată: „Da! Noi nu mai suportăm această viață la Rusciuc! Vrem amândoi să plecăm de-aici!“, bunicul i-a întors spatele și n-a mai vorbit cu ea tot restul timpului cât am mai rămas acolo, tratând-o ca și când n-ar fi existat. Pe tata, care mai trebuia să meargă la prăvălie, îl ataca prin surprindere cu furia sa groaznică, care creștea în intensitate de la o săptămână la alta. Văzând că n-a realizat nimic, cu câteva zile înainte de plecare, l-a blestemat în mod solemn pe fiul său, în grădină, față de toate rudele prezente, care ascultau îngrozite. Le-am auzit vorbind între ele cum că n-ar exista nimic mai groaznic decât un tată care-și blesteamă fiul.

PARTEA A DOUA

Manchester

1911–1913

Tapete și cărţi

Plimbarea pe Mersey

Timp de câteva luni după moartea tatălui am dormit în patul lui. Era periculos s-o las pe mama singură. Nu știu cui i-a venit ideea să mă facă păzitorul vieţii ei. Ea plângea mult și eu trăgeam cu urechea la plânsul ei. N-o puteam consola. Era de neconsolat. Când se scula și se-ndrepta spre fereastră, săream și mă așezam lânga ea. O cuprindeam cu braţele și nu-i dădeam drumul. Nu vorbeam, aceste scene se petreceau fără cuvinte. O ţineam foarte strâns și, dacă ar fi sărit pe geam, ar fi trebuit să mă tragă și pe mine după ea. N-avea puterea să mă ucidă, odată cu ea. Simţeam cum i se muia corpul când încordarea ceda și cum se apropia de mine după ce-i trecea disperarea. Mă strângea la piept, plângând și mai tare. Credea că dorm și se străduia să plângă atât de încet, încât să nu mă trezească. Nu observa că o păzeam în taină, atât era de preocupată de durerea ei și, când se scula tiptil, furișându-se la fereastră, era sigură că dorm adânc. Peste ani de zile, când am discutat despre această perioadă, mi-a mărturisit că era surprinsă, de fiecare dată când apăream lângă ea și o cuprindeam cu braţele. Nu putea scăpa de mine, eu n-o slăbeam. Se abţinea la îndemnul meu, dar simţeam că starea mea de veghe era o povară pentru ea. În nicio noapte nu încerca decât o dată. După această agitaţie, adormeam amândoi epuizaţi. Treptat, a început să simtă un fel de respect pentru mine și să mă trateze, în multe privinţe, ca pe un adult.

După câteva luni, ne-am mutat din casa din Burton Road, unde murise tata, pe Palatine Road, la fratele ei. Aceasta era o casă mare, cu mulţi oameni şi pericolul acut trecuse. Dar perioada petrecută la Burton Road n-a constat doar din groaznicele scene nocturne. Peste zi era linişte. Spre seară, mama şi cu mine cinam la o masă mică, de joc, în salonul galben, adusă aici anume pentru noi doi. Era o gustare rece, alcătuită din tot felul de bunătăţi, mereu aceleaşi: telemea de oaie, castraveţi şi măsline, ca în Bulgaria. Eu aveam şapte ani, mama avea pe atunci 27. Purtam cu ea o discuţie civilizată, serioasă, era linişte, nu era zgomot ca în camera copiilor, când mi-a spus: „Tu eşti fiul meu cel mare!" şi m-a copleşit cu responsabilitatea pe care o simţeam noaptea pentru ea. Toată ziua îmi era dor de aceste mese de seară. Mă serveam singur, îmi puneam, ca şi ea, numai puţin în farfurie, totul se petrecea cu mişcări bine cumpănite, dar pe cât îmi amintesc de exact de mişcările degetelor mele, despre ce discutam nu mai ştiu, am uitat totul, în afara unei propoziţii des repetate: „Tu eşti fiul meu cel mare." Văd zâmbetul slab al mamei când se apleca asupra mea, mişcările gurii când vorbea, nu pătimaş, ca de obicei, ci rezervat, cred că în timpul acestor mese nu-i simţeam durerea, poate că durerea era ştearsă de prezenţa mea plină de înţelegere.

Înainte mama nu însemnase pentru mine foarte mult. N-o vedeam niciodată singură. Eram sub supravegherea guvernantei şi ne jucam sus în camera copiilor. Fraţii mei erau cu patru, respectiv cinci ani şi jumătate mai mici decât mine. Georg, cel mai mic, avea un ţărculeţ al lui. Nissim, mijlociul, avea o reputaţie proastă din cauza ştrengăriilor sale. Cum îl lăsai singur, cum făcea ceva. Odată a deschis robinetul la baie şi, înainte de a fi observat, apa începuse să curgă pe trepte în jos; altă dată a derulat hârtia de la toaletă, acoperind tot coridorul cu ea. Inventa tot felul de ştrengării,

care de care mai năstrușnice, și, pentru că nimic nu-l putea opri, i se zicea numai „the naughty boy“[1].

Eu eram singurul care mergeam la școală, la Miss Lancashire pe Barlowmore Road, despre această școală voi povesti mai târziu. Acasă, în camera copiilor, mă jucam de cele mai multe ori singur. De fapt mă jucam puţin, vorbeam cu tapetul. Multele cercuri închise din modelul tapetului îmi apăreau ca oameni. Inventam istorii cu ei, în unele le povesteam eu lor, în altele dialogau și ei, nu mă săturam de oamenii de pe tapet și puteam discuta ore-ntregi. Când guvernanta ieșea cu cei doi fraţi mai mici, tânjeam să rămân singur cu tapetul. Societatea aceasta îmi plăcea cel mai mult, în tot cazul mai mult decât a fraţilor mai mici care mă enervau și mă deranjau cu năzdrăvăniile lor, mai ales Nissim. Când cei mici se aflau în apropiere, conversam numai în șoaptă cu oamenii de pe tapet; în prezenţa guvernantei, îmi inventam poveștile fără să mișc măcar buzele. Apoi, când toţi părăseau camera, așteptam puţin și-i dădeam drumul. În curând totul se inteţea, știu numai că încercam doar să provoc oamenii de pe tapet la fapte îndrăzneţe și, când le refuzau, îi făceam să simtă tot dispreţul meu. Îi îmbărbătam, îi certam, singur îmi era întotdeauna frică și, ce simţeam eu însumi, puneam pe seama lor, ei erau lașii. Dar și ei se jucau și rosteau propoziţii proprii. Un cerc, aflat într-un loc deosebit de vizibil, mi se împotrivea cu elocvenţă și triumfam când reușeam să-l conving. Eram implicat într-o asemenea dispută cu el, când guvernanta s-a întors neașteptat de devreme și a auzit voci în camera copiilor. A intrat repede și m-a prins, secretul era descoperit, de-acum înainte eram luat de fiecare dată la plimbare, s-a considerat a fi nesănătoasă această singurătate a mea. Cu splendoarea tapetului se terminase, dar eu perseveram și m-am obișnuit să-mi exprim în liniște istoriile mele și în prezenţa fraţilor mai mici. Am ajuns atât de departe,

---

[1] Băiatul neastâmpărat.

încât mă jucam cu ei și mă referеam concomitent la oamenii de pe tapet. Numai guvernanta, care și-a propus să mă dezobișnuiască de aceste tendinţe nesănătoase, mă paraliza, în prezenţa ei tapetul amuţea.

Cele mai frumoase discuţii le purtam în acest timp cu tatăl meu adevărat. Dimineaţa, înainte de a pleca la birou, venea la noi în camera copiilor și avea pentru fiecare vorbele cele mai potrivite. Era deschis și vesel și inventa mereu glume noi. Dar asta nu dura mult, căci nu citise încă ziarul și era înaintea micului dejun pe care-l lua cu mama, în sufragerie. Seara venea cu cadouri, îi aducea fiecăruia câte ceva și nicio zi n-a fost altfel. Atunci rămânea mai mult și făcea cu noi gimnastică. Grozav de mult îi plăcea să ne așeze pe toţi trei pe braţul lui desfăcut. Pe cei mici îi ţinea strâns, eu însă trebuia să învăţ să stau singur și, deși îl iubeam ca pe nimeni altul, îmi era puţin frică de această parte a figurii.

La câteva luni după ce intrasem la școală s-a petrecut ceva solemn și emoţionant, care m-a marcat pentru toată viaţa. Tata mi-a adus o carte. M-a luat numai pe mine într-o cameră, din spate, unde dormeam noi copiii, și s-a apucat să-mi explice. Era *The Arabian Nights* (*O mie și una de nopţi*), într-o ediţie pentru copii. Pe copertă era o poză colorată, cred că era Aladin cu lampa fermecată. Îmi vorbea încurajator și serios și-mi spunea ce frumos ar fi să citesc. Mi-a citit o poveste: la fel de frumoase ca asta sunt toate celelalte din carte; eu să încerc numai să le citesc și să-i povestesc seara ce-am citit. Când voi fi terminat cartea, spunea el, o să-mi aducă alta. N-am așteptat să mi se spună de două ori și, deși abia învăţasem să citesc la școală, am pus mâna imediat pe minunata carte și-i povesteam în fiecare seară câte ceva. El și-a ţinut promisiunea, îmi aducea mereu câte o carte nouă, nu trebuia să-mi întrerup lecturile nici măcar o singură zi.

Era o serie de cărţi pentru copii, toate în același format pătrat. Se deosebeau doar prin poza colorată de pe copertă. Literele erau în toate volumele la fel de mari, era ca și când

citeai mereu în aceeași carte în continuare. Dar ce serie minunată era, n-avea pereche pe lume. Îmi mai amintesc de toate titlurile. După *O mie și una de nopți* au urmat poveștile lui Grimm, *Robinson Crusoe*, *Călătoriile lui Gulliver*, povestiri după Shakespeare, *Don Quijote*, Dante, *Wilhelm Tell*. Mă întreb cum a fost posibil să-l prelucrezi pe Dante pentru copii! În fiecare volum erau mai multe poze colorate, dar mie nu-mi plăceau, poveștile erau mult mai frumoase, nu știu dacă aș mai recunoaște azi ilustrațiile. Ar fi ușor de demonstrat că aproape tot aluatul din care m-am plămădit pentru mai târziu fusese conținut în acele cărți pe care le-am citit de dragul tatii, în al șaptelea an al vieții mele. Dintre figurile de care n-am scăpat niciodată mai târziu lipsea doar Odiseu.

Discutam cu tata despre fiecare carte, după ce o citisem. Uneori eram atât de tulburat, că trebuia să mă liniștească. Nu mi-a spus niciodată, așa cum fac adulții de obicei, că poveștile nu sunt adevărate; pentru asta îi sunt deosebit de recunoscător, poate că și azi le consider adevărate. Îmi era foarte clar că *Robinson Crusoe* era altfel decât *Sindbad marinarul*, dar nu-mi trecea prin cap să apreciez povestea unuia mai mult decât pe a celuilalt. După *Infernul* lui Dante am avut, în tot cazul, vise urâte. Când am mai auzit-o pe mama spunându-i: „Jacques, asta nu trebuia să i-o dai, e prea devreme pentru el", m-am temut că nu-mi va mai aduce cărți și m-am deprins să-mi tăinuiesc visele. Cred – dar nu sunt chiar sigur – că desele mele discuții cu oamenii de pe tapet au fost puse de mama pe seama cărților. Era perioada când o iubeam cel mai puțin pe mama. Am fost șiret și am adulmecat pericolul, dar probabil că n-aș fi renunțat atât de ușor și ipocrit la conversațiile cu voce tare, dacă aceste cărți și discuțiile cu tata despre ele n-ar fi fost pentru mine lucrul cel mai important din lume.

El însă nu s-a lăsat deloc influențat și a încercat, după Dante, cu *Wilhelm Tell*. Cu această ocazie am auzit pentru prima dată cuvântul „libertate". Mi-a spus ceva despre el, dar am uitat. A adăugat și ceva despre Anglia: de aceea am venit

în Anglia, pentru că aici suntem liberi. Știam cât de mult iubește Anglia, în timp ce inima mamei bătea pentru Viena. Tata s-a străduit să înveţe corect limba engleză și o dată pe săptămână venea acasă o profesoară care-i dădea ore. Am observat că rostea propoziţiile engelezești altfel decât cele din germană, pe care o știa de mic și o vorbea de regulă cu mama. Îl auzeam uneori spunând propoziţii izolate și repetându-le. Le pronunţa rar, ca pe ceva foarte frumos, le savura și le repeta mereu. Cu noi copiii vorbea numai englezește, spaniola, care fusese până atunci limba mea, era pe ultimul plan și o auzeam numai de la alţii, de obicei rude mai în vârstă.

Relatările mele despre cărţile pe care le citeam îi plăcea să le asculte numai în engleză. Cred că prin această lectură pasionantă am făcut progrese rapide. Era bucuros că-i povesteam cursiv. Dar ceea ce voia *el* să spună avea o pondere deosebită, pentru că-și cântărea cuvintele ca să nu facă greșeli și vorbea ca și când mi-ar fi citit. Păstrez o amintire sărbătorească acestor ore, nu era ca atunci când ne jucam cu el în camera copiilor și inventa mereu alte glume. Ultima carte pe care am primit-o de la el a fost una despre Napoleon. Era scrisă din punctul de vedere al englezilor și Napoleon apărea ca un tiran rău care a vrut să domine toate ţările, și mai ales Anglia. Mai citeam la această carte când a murit tata. Repulsia faţă de Napoleon mi-a rămas de atunci neclintită. Începusem să-i povestesc din ea, dar nu ajunsesem foarte departe. Mi-o dăduse imediat după *Wilhelm Tell* și, după discuţia despre libertate, a fost pentru el un mic experiment. Când, în mare agitaţie i-am vorbit de Napoleon, a spus: „Mai bine așteaptă, e prea devreme. Trebuie să citești mai departe. Urmează cu totul altfel.“ Știu cu siguranţă că Napoleon nu era încă împărat pe-atunci. Poate că a fost un examen, poate că voia să vadă dacă ţin piept la splendoarea imperială. Am terminat-o abia după moartea sa; am citit-o de nenumărate ori, ca pe toate cărţile primite de la el. Despre putere intuisem încă prea puţin. Prima reprezentare despre ea provenea din această carte și n-am putut auzi

niciodată numele lui Napoleon fără să-l asociez cu moartea subită a tatălui meu. Dintre toate victimele lui Napoleon, cea mai mare și mai cumplită a fost, pentru mine, tatăl meu.

Duminicile mă lua, uneori, numai pe mine la plimbare. Nu departe de casa noastră trecea râul Mersey. Pe partea stângă era mărginit de un zid roșiatic, pe cealaltă parte șerpuia o cărare printr-o luncă mănoasă, plină de flori și de iarbă înaltă. Mi-a spus cuvântul englezesc pentru luncă, suna „meadow“ și mă-ntreba la fiecare plimbare de el. El simţea acest cuvânt ca fiind deosebit de frumos, a și rămas pentru mine cel mai frumos cuvânt al limbii engleze. Un alt cuvânt preferat de-al lui era „island“. Pentru el avusese probabil un sens particular, pentru că Anglia era o insulă; probabil o simţea ca pe o insulă a celor fericiţi. Spre mirarea mea, îmi repeta asta mereu, deși o știam de mult. În ultima dintre plimbările noastre în lunca râului Mersey mi-a vorbit cu totul altfel decât eram obișnuit. M-a întrebat insistent ce vreau să mă fac și i-am răspuns, fără să mă gândesc: „Medic!“ „O să te faci ce-ţi place“, mi-a răspuns el cu atâta gingășie, încât ne-am oprit amândoi. „Nu trebuie să devii negustor ca mine și unchii tăi, tu vei studia și ce-ţi place cel mai mult asta vei deveni.“

Această discuţie am considerat-o mereu ca ultima sa dorinţă. Dar nu știam pe-atunci de ce era atât de schimbat când a spus-o. Abia când am aflat mai multe despre viaţa lui, am înţeles că se gândea, de fapt, la el însuși. În anii de școală de la Viena frecventase cu pasiune Burgtheaterul și dorinţa lui fierbinte fusese să devină actor. Sonnenthal era idolul său și, așa tânăr cum era, a reușit să pătrundă până la el și să-i împărtășească visul lui. Sonnenthal i-a spus că e prea mic de statură pentru scenă, un actor n-are voie să fie așa de mic. De la bunicul, care în toate manifestările vieţii sale era un comediant, a moștenit talentul, dar verdictul lui Sonnenthal a fost nimicitor, și l-a făcut să-și îngroape visurile. Era muzical, avea voce bună și, mai presus de orice, își iubea vioara. Bunicul, care-și guverna copiii ca un patriarh

neîndurător, și-a introdus toţi fiii, încă de mici, în comerţ; voia să aibă câte o filială patronată de unul din fiii lui în fiecare oraș mai mare din Bulgaria. Deoarece tata petrecea prea multe ore în compania viorii, aceasta i-a fost confiscată, iar el băgat, împotriva voinţei sale, în comerţ. N-a dorit câtuși de puţin acest lucru, nimic nu-l interesa mai puţin decât câștigul. Dar el era mult prea slab faţă de bunicul și s-a supus. Avea 29 de ani când, în sfârșit, a reușit cu ajutorul mamei să evadeze din Bulgaria și să se stabilească la Manchester. Avea o familie cu trei copii de care trebuia să se îngrijească, așa că a rămas negustor. Era o victorie pentru el că s-a sustras tiraniei părintești și a părăsit Bulgaria. De fapt se despărţiseră, în ură, ducând cu sine blestemul tatălui său; în Anglia era liber și hotărât să procedeze altfel cu fiii lui.

Nu cred că tata era un om foarte citit. Muzica și teatrul însemnau pentru el mai mult decât lectura. Jos, în sufragerie, era un pian și de obicei sâmbăta și duminica părinţii făceau muzică. Tata cânta, iar mama îl acompania la pian. Erau lieduri germane, mai ales Schubert și Loewe. Unul dintre ele se numea *Mormântul din câmpie*, nu știu de cine era – mă cucerise cu totul. Când îl auzeam, deschideam ușa de sus, de la camera copiilor, mă furișam pe scări în jos și mă așezam în spatele ușii de la sufragerie. Pe-atunci nu înţelegeam nemţește, dar liedul îţi frângea inima. M-au descoperit în spatele ușii și, din acel moment, am primit dreptul de a asculta în sufragerie. Eram chemat de sus special pentru acest lied și nu mai era nevoie să cobor pe furiș. Mi s-a explicat liedul; auzisem deja în Bulgaria germana și, fără să înţeleg, repetam în taină pentru mine, dar acum era prima oară că mi se traducea ceva; primele cuvinte germane pe care le-am învăţat provin din *Mormântul din câmpie*. E vorba de un dezertor care fiind prins stă în faţa camarazilor ce trebuie să-l împuște. El cântă despre ceea ce l-a ademenit să fugă; cred că era un cântec din patria lui pe care-l asculta. Se termina cu cuvintele:

„Adio, voi fraţi, iată-mi pieptul!“ Apoi urma o împușcătură și, în cele din urmă, trandafirii pe mormântul din câmpie.

Așteptam tremurând sfârșitul, era o emoţie mereu proaspătă. Voiam să-l ascult mereu și-l chinuiam pe tata care-l cânta de două-trei ori consecutiv pentru mine. În fiecare sâmbătă când venea acasă îl întrebam, încă înainte de a fi desfăcut cadourile, dacă o să cânte *Mormântul din câmpie*. Spunea „poate“, dar era mai mult nehotărât, deoarece insistenţa mea începea să-l neliniștească. Nu voiam să cred că dezertorul era într-adevăr mort, speram într-o salvare și, după ce-l cântau de câteva ori și nu venea nicio salvare, mă retrăgeam distrus și răvășit. Îmi venea în minte și meditam și noaptea în pat la el. Nu înţelegeam că fusese împușcat de camarazii săi. El se dezvinovăţise atât de frumos, eu, în mod sigur, nu l-aș fi împușcat. Moartea lui era pentru mine de ne-nţeles, el a fost primul mort pe care l-am jelit.

Little Mary. Scufundarea Titanicului
Căpitanul Scott

Îndată după sosirea noastră la Manchester, am intrat la o școală care se afla în Barlowmore Road, la aproximativ zece minute de casa noastră. Directoarea se numea Miss Lancashire și numele ei m-a mirat din cauza omonimiei cu comitatul în care era situat Manchesterul. Era o școală de băieţi și fete, mă aflam numai printre copii englezi. Miss Lancashire era dreaptă și-i trata pe toţi copiii cu aceeași amabilitate. Mă încuraja când povesteam ceva cursiv în engleză, deoarece la început eram inferior celorlalţi. Cititul și scrisul le-am învăţat repede și, când am început să citesc acasă cărţile aduse de tata, am observat că nu voia să audă de ele. Ea se străduia ca toţi copiii să se simtă bine; progresele rapide n-o interesau. N-am văzut-o nicio singură dată iritată sau furioasă și era atât de pricepută în meserie, încât n-avea niciodată greutăţi cu copiii.

Mișcările ei erau sigure, dar nu sportive, vocea egală și niciodată prea pătrunzătoare. Nu-mi aduc aminte de niciun ordin din partea ei. Erau anumite lucruri pe care n-aveam voie să le facem, dar, pentru că asta nu ni se repeta într-una, ne supuneam. Încă din prima zi am iubit școala. Miss Lancashire nu era așa de colțuroasă ca guvernanta noastră și, mai ales, nu avea nasul ascuțit. Era mică și delicată, cu o față frumoasă, rotundă, cu un halat maro până-n pământ și, pentru că nu-i vedeam pantofii, mi-am întrebat părinții dacă era într-adevăr încălțată. Eram foarte sensibil la ironii și, când mama a izbucnit în râs la întrebarea mea, mi-am propus să găsesc papucii invizibili ai domnișoarei Lancashire. M-am uitat cu insistență până când, în sfârșit, i-am descoperit și am raportat, puțin jignit, acasă.

Tot ce-am trăit pe-atunci în Anglia m-a cucerit prin ordine. Viața la Rusciuc fusese tumultuoasă și plină de accidente nefericite. Școala avea ceva ce-mi amintea probabil de casa părintească. Sălile de clasă se aflau la parter, ca și încăperile casei noastre din Bulgaria, clădirea n-avea etaj ca noua casă din Manchester, iar în spate se întindea grădina școlii. Ușile și geamurile sălilor de clasă erau în permanență deschise și, cum se ivea un prilej, fugeam în grădină. Sportul era pe departe cel mai important obiect și încă din prima zi ceilalți băieți cunoșteau atât de bine regulile, de parcă s-ar fi născut jucând crichet. Donald, prietenul meu, mi-a mărturisit după câtva timp că, la început, m-a considerat prost, pentru că trebuia să mi se explice și să mi se repete regulile până, în sfârșit, le înțelegeam. La început vorbea cu mine numai din milă, ședea lângă mine, dar, odată, când mi-a arătat timbre și a văzut că știu imediat țara de unde este fiecare, când am scos și i-am arătat timbre din Bulgaria, pe care el nu le cunoștea, și-n loc să fac schimb i le-am făcut cadou „pentru că aveam multe din ele“, i s-a trezit interesul pentru mine și am devenit prieteni. Nu cred că am vrut să-l mituiesc, eram un copil foarte mândru, dar cu siguranță am vrut să-l impresionez, fiindcă îi simțisem condescendența.

Prietenia noastră cu timbrele a evoluat așa de rapid, încât în timpul orelor jucam pe ascuns sub bancă mici jocuri cu timbre. Am fost despărţiţi în modul cel mai amabil, fără să ni se spună ceva, și ne-am limitat astfel jocurile la drumul spre casă. În locul lui a fost așezată lângă mine o fetiţă, Mary Handsome. Îndată mi-am lipit-o de inimă ca pe-un timbru. Numele ei care însemna „drăguţ" m-a mirat, nu știam că numele pot însemna ceva. Era mai mică decât mine și avea părul deschis, dar lucrul cel mai frumos la ea erau obrajii roșii ca „merișoarele". Am vorbit imediat unul cu altul, dar și când nu vorbeam, în timpul orelor, simţeam nevoia să mă uit mereu la ea. Am fost atât de vrăjit de obrajii ei roșii, că nu mai eram atent la Miss Lancashire, nu-i mai auzeam întrebările și răspundeam derutat. Îmi venea să-i sărut obrajii roșii și trebuia să mă stăpânesc ca să n-o fac. După școală o însoţeam, locuia în direcţia opusă mie, abandonându-l, astfel, fără nicio explicaţie, pe Donald, care mergea cu mine aproape până acasă. O însoţeam pe Little Mary, cum o numeam eu, până la colţul străzii pe care locuia, o sărutam repede pe obraji și fugeam grăbit acasă, fără să-i spun cuiva un cuvânt.

Asta s-a repetat o bucată de vreme și, atâta timp cât o sărutam doar la despărţire în colţ, nu s-a întâmplat nimic, probabil că a tăcut și ea acasă. Dar pasiunea mea pentru ea creștea, școala nu mă interesa, așteptam doar clipa când mergeam alături de ea, dar în curând drumul până la colţ mi s-a părut prea lung și am încercat s-o sărut mai repede pe obrăjorul roșu. Ea m-a împiedicat, spunându-mi: „N-ai voie să mă săruţi decât la despărţire, în colţ, altfel te spun la mama." Cuvântul „good bye kiss"[1] pe care l-a folosit în timp ce se trăgea cu toată forţa, a făcut o puternică impresie asupra mea și mă grăbeam acum spre colţul ei, unde ea s-a oprit ca și când nu s-ar fi întâmplat nimic, și eu am sărutat-o ca mai înainte. În ziua următoare mi-am pierdut răbdarea

[1] Sărutul de adio.

și-am sărutat-o îndată ce-am ajuns pe stradă. Ca să-i previn mânia m-am enervat și eu, spunându-i amenințător: „O să te sărut de câte ori vreau, nu aștept până la colț." Ea a încercat să fugă, eu o țineam strâns, ne-am mai dus câțiva pași, am sărutat-o iar, am sărutat-o și mai departe, până la colțul ei. Când, în sfârșit am lăsat-o, n-a spus „la revedere", a spus doar: „Acum îi spun mamei!"

Nu-mi era frică de maică-sa, pasiunea mea pentru obrajii ei roșii era așa de mare, încât acasă, spre mirarea guvernantei, cântam cu voce tare: „Little Mary is my sweetheart! Little Mary is my sweetheart! Little Mary is my sweetheart!"[1] Cuvântul „sweetheart" l-am auzit chiar de la guvernantă. Îl folosea când îl săruta pe fratele meu cel mic, Georgie, care avea un an și era dus cu căruciorul la plimbare. „You are my sweetheart"[2] spunea persoana cu fața osoasă și nasul ascuțit, sărutându-l întruna. Am întrebat-o ce înseamnă cuvântul „sweetheart" și tot ce am aflat a fost că Edith, camerista, are un „sweetheart", adică un iubit. Ce se face cu el? Se sărută, așa cum îl săruta ea pe micul Georgie. Asta îmi dăduse curaj să fredonez cântecul meu triumfal de față cu guvernanta, fără niciun sentiment al vinovăției.

În ziua următoare a venit doamna Handsome la școală. Deodată apăru în fața mea o femeie impozantă, ea îmi plăcea și mai mult decât fiica ei, și acesta a fost norocul meu. A vorbit cu Miss Lancashire, apoi a venit spre mine și mi-a spus foarte răspicat: „N-o vei mai însoți acasă pe micuța Mary! Tu ai alt drum. Nu mai stați amândoi în bancă și nu mai vorbiți împreună!" Vorbele ei nu păreau mânioase, ea nu dădea impresia că e supărată, dar a vorbit atât de categoric și cu totul altfel decât ar fi făcut-o mama. Nu i-am luat-o în nume de rău doamnei Handsome, era ca și fiică-sa pe care nici n-o vedeam în spatele ei, dar la ea îmi plăcea totul, nu

---

[1] Micuța Mary e iubita mea.

[2] Ești iubitul meu.

numai obrajii, deosebit de mult îmi plăcea felul ei de a vorbi. În această perioadă, în care am început să citesc, engleza mă atrăgea cu o forţă irezistibilă şi, un discurs în care eu aveam un rol aşa de important, nu-mi ţinuse încă nimeni în engleză.

Acesta a fost sfârşitul istoriei, dar, cum mi s-a povestit mai târziu, el nu a fost aşa de simplu. Miss Lancashire i-a chemat pe părinţii mei la şcoală şi s-a sfătuit cu ei dacă să mai rămân în continuare aici. O pasiune atât de năvalnică nu mai văzuse niciodată de când preda la şcoală, era puţin contrariată şi se-ntreba dacă se poate pune pe seama maturizării mai rapide a copiilor „orientali" decât a celor englezi. Tata o linişti, spunând că garantează că-i doar o chestiune nevinovată. Poate că este în legătură cu obrajii neobişnuit de roşii ai fetei, spuse el. A rugat-o pe Miss Lancashire să mai încerce o săptămână şi a avut dreptate. Nu cred s-o mai fi onorat de-atunci pe Little Mary cu vreo privire. Aşa cum stătea în spatele mamei ei, pentru mine s-a contopit cu ea. Am mai vorbit acasă cu admiraţie de doamna Hadsome. Nu mai ştiu ce-a făcut Mary mai târziu la şcoală, cât a mai rămas, dacă a fost scoasă şi dată la altă şcoală, amintirea mea se referă la timpul în care o sărutam.

Câtă dreptate a avut tata când dăduse vina pe obrajii roşii ai fetei, nu ştia poate nici el. M-am gândit mai târziu la această dragoste fragedă pe care n-am uitat-o niciodată şi, într-o zi mi-a venit în minte primul cântec de copil auzit în Bulgaria, în spaniolă. Eram purtat încă în braţe, când o fiinţă de gen feminin se apropie de mine cântându-mi: „Manzanicas colorados, las que vienen de Stambol" – „Roşii merişoare, ele vin de la Istanbul"; atunci apropia arătătorul tot mai mult de obrazul meu, până şi-l înfigea adânc în el. Chiuiam de plăcere, ea mă lua în braţe şi mă săruta. Asta s-a repetat atât de des, până am învăţat eu însumi cântecul. Apoi cântam cu ea, a fost primul meu cântecel şi toţi care mă puneau să cânt se jucau cu mine acest joc. După patru ani mi-am regăsit merişoarele în Mary, care era mai mică decât mine, şi-o numeam

mereu „mică“, mă mir doar că nu i-am împuns obrazul cu degetul înainte de a o săruta.

Fratele meu cel mai mic, George, era un copil foarte frumos, cu ochii de culoare închisă și părul negru ca pana corbului. Tata l-a învăţat primele cuvinte. Dimineaţa, când venea în camera copiilor, se repeta între ei același dialog, pe care-l ascultam cu atenţie. „Georgie?“ spunea tata, pe un ton insistent și întrebător, la care micuţul răspundea „Canetti“; „doi?“ tata, „trei“ copilul, „patru?“ tata, „Burton“ copilul, „Road“ tata. La început cam atât. Dar treptat adresa noastră devenea tot mai completă. Urma în acest dialog pe roluri „Vest“, „Didsbury“, „Manchester“, „Anglia“. Ultimul cuvânt ţineam să-l adaug eu, „Europa“.

Geografia devenise pentru mine foarte importantă și cunoștinţele erau încurajate pe două căi. Am primit cadou un „puzzle“ de ziua mea: harta colorată a Europei, lipită pe lemn, fusese tăiată după conturul ţărilor. Aruncai grămadă toate bucăţile și recompuneai rapid Europa. Fiecare ţară avea propria-i formă, cu care degetele mele se familiarizaseră deja, și într-o zi l-am surprins pe tata afirmând: „Eu pot fără să mă uit!“ „Nu poţi“, spunea el. Am închis bine ochii și, fără să mă uit, am recompus Europa. „Ai trișat“, spuse el, „te-ai uitat printre degete.“ Am fost jignit și am insistat să mă lege la ochi. „Strâns! Strâns!“, strigam eu agitat și Europa era deja gata. „Într-adevăr, știi“, spunea el și mă lăuda, nicio laudă nu mi-a fost vreodată mai scumpă.

Cealaltă cale de învăţare a ţărilor era colecţia de timbre. Aici nu mai era vorba doar de Europa, ci de toată lumea și rolul cel mai important îl jucau coloniile engleze. Și albumul în care urma să lipesc timbrele era un cadou de la tata și, când l-am primit, era deja lipit pe fiecare foaie, sus, în stânga, câte un timbru.

Se vorbea mult de vapoare și de alte ţări. *Robinson Crusoe*, *Sindbad marinarul*, *Călătoriile lui Gulliver*, erau poveștile mele cele mai îndrăgite și la ele se adăugau timbrele cu poze

frumoase. Timbrul Mauritius, care era atât de valoros, încât eu nu înţelegeam cu-adevărat valoarea lui, era reprodus în album și prima întrebare ce mi se punea, când schimbam timbre cu alţi băieţi: „Ai de schimbat unul din Mauritius?“ Această întrebare era pusă totdeauna cu seriozitate, o puneam și eu adesea.

Cele două catastrofe care s-au întâmplat în acest timp și pe care le recunosc și azi ca pe cel mai timpuriu doliu colectiv din viaţa mea au fost în legătură cu vapoarele și cu geografia. Prima a fost scufundarea Titanicului, a doua dispariţia căpitanului Scott la Polul Sud.

Nu-mi pot aminti cine a vorbit prima dată de scufundarea „Titanicului“. Dar guvernanta noastră a plâns la dejun, n-o văzusem niciodată plângând, și Edith, fata din casă, a venit la noi, în camera copiilor, unde n-o mai văzusem niciodată, și a plâns împreună cu ea. Am aflat de aisberg, de numărul îngrozitor de mare de oameni care s-au înecat și ce m-a impresionat cel mai mult a fost relatarea despre orchestra care cânta mai departe când s-a scufundat vaporul. Voiam să știu ce cântaseră și mi s-a dat un răspuns grosolan. Am înţeles că întrebasem ceva nepotrivit și am început să plâng și eu. Astfel plângeam în trei, când mama o strigă de jos pe Edith, probabil că tocmai aflase și ea. Apoi am coborât și noi, guvernanta și cu mine, jos plângeau împreună mama și Edith.

Cred că până la urmă am ieșit totuși în oraș, pentru că văd în faţa mea oamenii pe stradă, totul era foarte schimbat. Oamenii discutau agitaţi, în grupuri, unii interveneau spunând câte ceva, alţii se atașau comentând ceva, fratele meu cel mic era în cărucior, obișnuit cu cuvinte de admiraţie din partea trecătorilor, de data asta nu fu băgat în seamă de nimeni. Noi, copiii, fusesem uitaţi și totuși a venit vorba și de copiii care fuseseră pe vapor, cum au fost salvaţi în primul rând ei și femeile. Era vorba mereu de căpitan care a refuzat să părăsească vaporul. Dar cuvântul cel mai frecvent pe care l-am auzit a fost „iceberg“. Mi s-a întipărit ca „meadow“ și

„island", deși nu-l aveam de la tata, al treilea cuvânt englezesc ce mi-a rămas în amintire, al patrulea a fost „captain".

Nu știu exact când s-a scufundat „Titanicul". Dar în tumultul acelor zile, care nu s-a potolit atât de repede, îl căutam în zadar pe tata. El mi-ar fi vorbit despre naufragiu, ar fi găsit un cuvânt de liniștire pentru mine, m-ar fi apărat de catastrofa care mă cuprindea cu toată puterea. Fiecare din emoţiile lui mi-a rămas scumpă, dar când mă gândesc la „Titanic" nu-l văd, nu-l aud și simt frica goală care m-a cuprins când la miezul nopţii vaporul s-a lovit de aisberg și s-a scufundat în apa rece, în timp ce orchestra cânta.

N-a fost în Anglia? Uneori călătorea. Nici la școală nu m-am dus în acele zile. Poate că a fost în timpul vacanţei, poate că ne-a dat liber, poate că nu s-a gândit nimeni să-și trimită copiii la școală. Mama nu m-a consolat atunci cu siguranţă, catastrofa n-o privea destul de aproape; eu mă simţeam atât de legat de englezii din gospodăria noastră, Edith și Miss Bray, ca și când ar fi fost din familia mea adevărată. Cred că mentalitatea englezească, de care eram pătruns în timpul Primului Război Mondial, a luat naștere în tristeţea și agitaţia acelor zile.

Celălalt eveniment de interes public ce s-a petrecut în acest timp a fost de cu totul altă natură, deși și aici cuvântul „captain" a jucat un mare rol. Dar de data aceasta nu era căpitanul unui vas, ci un călător la Podul Sud și, în loc de ciocnirea cu un aisberg, accidentul s-a întâmplat într-un pustiu de zăpadă și gheaţă, aisbergul transformându-se într-un continent. Era și opusul unei panici, nu s-a prăbușit o masă disperată de oameni în mare, peste bord, ci căpitanul Scott, cu trei tovarăși, îngheţase în pustiul de gheaţă. Era, se poate spune, un eveniment de ritual englezesc, bărbaţii ajunseseră de fapt la Polul Sud, dar nu cei dintâi. Când, după oboseli și greutăţi inexprimabile și-au atins ţelul, au găsit împlântat acolo steagul norvegian. Amundsen le-o luase înainte. În drum spre casă au murit și au rămas un timp îngropaţi în

zăpadă. Dar fuseseră găsiţi şi în jurnalele lor s-au citit ultimele lor cuvinte.

Miss Lancashire ne-a convocat pe toţi la şcoală. Ştiam că s-a întâmplat ceva groaznic şi niciun copil nu râdea. Ne-a ţinut o lecţie în care ne-a descris fapta căpitanului Scott. Nu s-a dat înapoi de la prezentarea unui tablou al suferinţelor acelor bărbaţi din pustiul de gheaţă. Unele detalii mi-au rămas dar, pentru că mai târziu am citit cu lux de amănunte despre toate acestea, nu mă-ncumet să fac o deosebire netă între ceea ce am auzit pe atunci şi ce-am citit. Ea nu le deplângea soarta, vorbea ferm şi mândru, cum n-o văzusem niciodată. Dacă intenţia i-a fost să ne prezinte călătorii polari ca pe nişte modele, atunci în cazul meu acest lucru i-a reuşit cu siguranţă. M-am hotărât pe loc să mă fac explorator şi am rămas de neclintit în hotărârea aceasta timp de câţiva ani. Ea a încheiat prin aceea că Scott şi prietenii săi muriseră ca adevăraţi englezi şi aceasta a fost singura dată în timpul şederii la Manchester când am auzit pronunţată atât de deschis şi fără înflorituri mândria de a fi englez. Peste ani, asemenea lucruri le-am auzit, în alte ţări, mult mai des şi cu un fel de neruşinare care mă amăra, gândindu-mă la calmul şi demnitatea lui Miss Lancashire.

Napoleon. Musafiri canibali
Bucurii de duminică

Viaţa în casa din Burton Road era animată şi veselă. La sfârşit de săptămână aveam totdeauna musafiri. Uneori eram chemat înăuntru, musafirii doreau să mă vadă şi eu ştiam o serie de lucruri cu care să mă pot produce în faţa lor. Aşa am ajuns să-i cunosc bine pe membrii familiei şi pe toţi prietenii lor. Colonia sefardită din Manchester crescuse destul de rapid şi toate familiile s-au stabilit aproape unele de altele, în cartierele lăturalnice Vest Didsbury şi Withington. Exportul

articolelor de bumbac din Lancashire în Balcani era o afacere rentabilă. Cu câţiva ani înaintea noastră veniseră la Manchester fraţii cei mai mari ai mamei, Bucco și Salomon, întemeind o firmă. Bucco, cel care era cotat ca un om inteligent, a murit de tânăr, iar Salomon cel dur, cu ochii reci ca gheaţa, a rămas singur. El își căuta un tovarăș și asta a fost șansa tatălui meu, care avea o imagine atât de excepţională despre Anglia. A intrat în firmă – știa să câștige inimile celorlalţi, era conciliant și înţelegător faţă de punctul de vedere al altora – forma, astfel, oponentul necesar al cumnatului său. Nu-l pot vedea pe unchiul acesta nici prietenos, nici drept, el a devenit dușmanul de moarte al tinereţii mele, bărbatul care întruchipa tot ce detestam. Pe semne nu-i prea păsa de mine, dar pentru familie era omul succesului și succesul însemna bani. La Manchester îl vedeam rareori, era mult timp plecat în călătorii de afaceri, dar cu atât mai mult era vorba de el. S-a acomodat bine în Anglia și se bucura de mare respect în rândul negustorilor. Engleza lui perfectă era admirată de cei din familie care au venit mai târziu, dar nu numai de ei. Miss Lancashire îi amintea uneori numele la școală. „Mr. Arditti e un gentleman", spunea ea. Probabil că voia să afirme prin aceasta că era avut și că-n comportamentul său nu se simţea nimic străin. Locuia în Palatine Road, într-o casă mare, mult mai spaţioasă și mai înaltă decât a noastră, pe o stradă paralelă și, pentru că în contrast cu casele roșietice din jur era albă și strălucea luminos, precum și datorită numelui străzii, o vedeam ca un palat. Pe el, deși nu arăta așa, l-am luat de la început drept căpcăun. Mr. Arditti-n stânga, Mr. Arditti-n dreapta, guvernanta noastră își pleca în chip de respect capul atunci când îi pomenea numele, cele mai drastice interdicţii erau puse pe seama lui, iar când au fost descoperite discuţiile mele cu oamenii de pe tapet și m-am apărat invocându-l pe tata, care-mi permitea multe, mi s-a spus că va afla Mr. Arditti și urmările vor fi din cele mai drastice. Îndată ce auzeam numele lui cedam și promiteam să-mi întrerup relaţiile cu oamenii

de pe tapet. Printre adulţii din jurul meu el era autoritatea supremă. Când am citit despre Napoleon, mi l-am închipuit exact ca pe acest unchi și nelegiuirile pe care i le atribuiam treceau în contul lui Napoleon. Duminica dimineaţa aveam voie să ne vizităm părinţii în dormitor și odată, când am intrat, l-am auzit pe tata spunând în engleza lui lentă: „Trece peste cadavre." Mama m-a observat și a replicat îndată ceva în germană, părea furioasă și discuţia a continuat o bucată de timp, fără ca eu s-o fi înţeles.

Dacă observaţia tatălui se referea la unchiul meu, atunci cu siguranţă era vorba de cadavre comerciale, pentru altele doar cu greu ar fi avut ocazia. Dar asta n-o înţelegeam pe-atunci și, deși nu ajunsesem prea departe cu viaţa lui Napoleon, pricepeam suficient din forţa acţiunilor sale pentru a lua cadavrele, pe care le cunoșteam doar din cărţi, drept cadavre.

Din familia mamei veniseră la Manchester și trei verișori, trei fraţi. Sam, cel mai mare, arăta chiar ca un englez, el era și cel mai vechi aici. Cu colţurile gurii sale lăsate în jos mă încuraja să pronunţ corect cuvintele grele și, când îi imitam grimasele, era prietenos și râdea cu poftă, fără să mă jignească prin ironii. Părerea lui Mis Lancashire despre celălalt unchi, unchiul căpcăun, n-o acceptasem niciodată și pentru a demonstra aceasta m-am dus odată în faţa unchiului Sam și i-am spus: „*Tu* ești un gentleman, unchiule Sam!" Poate că i-a făcut plăcere, în tot cazul a înţeles, *toţi* au înţeles, pentru că întreaga societate din sufragerie a amuţit.

Toate aceste rude ale mamei, cu o singură excepţie, întemeiaseră familii la Manchester și veneau cu soţiile lor în vizită. Numai unchiul Salomon lipsea, timpul său era prea preţios, iar la discuţii în prezenţa femeilor și muzică nu se pricepea. Le numea „frivolităţi", avea în permanenţă noi combinaţii comerciale în cap, fiind admirat și pentru această „activitate cerebrală".

La aceste seri veneau și alte familii prietene. Era și domnul Florentin, de care-mi plăcea pentru numele său frumos;

domnul Calderon care purta mustaţa cea mai lungă și râdea mereu. Cel mai enigmatic a fost pentru mine, când a apărut prima dată, domnul Innie. Era mai brunet decât ceilalţi și se spunea că ar fi arab, înţelegându-se prin aceasta un evreu arab, venit de curând de la Bagdad. Aveam în cap *O mie și una de nopţi* și, când am auzit „Bagdad", îl așteptam pe califul Harun travestit. Travestiul mergea însă prea departe, domnul Innie avea pantofi îngrozitor de mari. Nu-mi convenea acest lucru și l-am întrebat de ce poartă pantofi atât de mari. „Pentru că am picioare așa mari", a spus el, „să ţi le arăt?" Am crezut că vrea chiar să se descalţe și m-am speriat. Asta pentru că unul din oamenii de pe tapet, care era dușmanul meu de moarte și se sustrăgea de la toate acţiunile mele, se caracteriza prin picioare îngrozitor de mari. Nu voiam să văd picioarele domnului Innie și plecam repede, fără să-mi iau rămas bun, sus, în camera copiilor. Având asemenea picioare, nu l-am mai crezut că vine din Bagdad, i-am contestat originea în faţa părinţilor și l-am declarat drept mincinos.

Era o atmosferă veselă printre oaspeţii părinţilor, se pălăvrăgea și se râdea mult, se făcea muzică, se jucau cărţi. Poate datorită pianului rămâneau de cele mai multe ori în sufragerie. În salonul galben, despărţit de sufragerie printr-un vestibul și un gang, intrau mai rar. Aici s-au petrecut însă umilirile mele în legătură cu limba franceză. Cred că mama insistase să contrabalansez engleza, la care tata ţinea atât de mult, învăţând și franceza. Venea la noi o profesoară, o franţuzoaică, cu care făceam ore în salonul galben. Era brunetă și subţire și părea invidioasă, dar peste faţa ei s-au suprapus feţele celorlalte franţuzoaice pe care le-am cunoscut mai târziu și n-o mai pot identifica. Venea și pleca punctual, dar nu-și dădea prea mare silinţă cu mine, m-a învăţat doar o istorie despre un băiat care era singur acasă și tentat să mănânce pe furiș. „Paul était seul à la maison"[1], așa suna

[1] Paul era singur acasă.

începutul. Am învăţat-o repede pe de rost şi le-o spuneam mereu părinţilor. Băiatului i s-au întâmplat tot felul de ghinioane în timp ce gusta pe furiş, eu povesteam cât se poate de dramatic – părinţii se amuzau teribil şi după scurt timp râdeau amândoi din toată inima. Aveam o senzaţie ciudată, nu-i auzisem niciodată râzând atât de tare şi într-o perfectă armonie, iar după ce am terminat, am simţit că laudele erau doar de circumstanţă. Plecam jignit sus în camera copiilor unde exersam iar povestirea despre Paul, fiind atent să nu mă împotmolesc şi să nu fac greşeli.

La următoarea vizită, după ce musafirii s-au plasat cu toţii în salonul galben ca pentru o reprezentaţie, am fost chemat jos şi mi s-a cerut să interpretez istoria franţuzească. Începui: „Paul était seul à la maison " şi pe feţele lor apăru deja zâmbetul. Am vrut să le arăt ce pot, nu m-am lăsat derutat şi le-am spus istoria până la sfârşit. Când am terminat-o, toţi se prăpădeau de râs. Mr. Calderon care vorbea totdeauna cel mai tare bătea din palme şi striga: „Bravo! Bravo!" Unchiul Sam, gentlemanul, nu-şi mai închidea gura, şi scrâşnea cu toţi dinţii lui englezeşti. Mr. Innie, cu picioarele întinse în faţă şi capul rezemat pe spate, urla. Chiar şi doamnele, care de obicei erau tandre cu mine, sărutându-mă cu plăcere pe cap, râdeau cu gurile larg deschise, ca şi când în clipa următoare ar fi vrut să mă înghită. Era o societate sălbatică, pe mine m-a cuprins teama şi-n cele din urmă am început să plâng.

Această scenă s-a repetat adesea; când veneau musafiri, cu multe linguşeli, eram rugat să povestesc despre Paul al meu şi, în loc să refuz, acceptam de fiecare dată şi speram să înving aceste spirite chinuitoare. Dar sfârşitul era acelaşi, numai că unii s-au obişnuit să spună cu mine în cor, forţându-mă astfel, atunci când plânsul mă năpădea prea devreme şi nu mai voiam să continui, s-o povestesc până la capăt. Nu mi s-a explicat niciodată ce era atât de caraghios în toată povestea asta, de-atunci râsul a rămas pentru mine

o enigmă la care am meditat mult și pe care nici până-n ziua de azi n-am rezolvat-o.

Abia mai târziu, când la Lausanne am auzit vorbindu-se franţuzește, am priceput efectul lui „Paul" asupra musafirilor. Profesoara nu-și dăduse nici cea mai mică osteneală să mă înveţe o pronunţie franţuzească corectă. Era mulţumită că reţineam propoziţiile pe care mi le spunea și le redăm cu o pronunţie englezească. Societatea celor din Rusciuc care învăţaseră la școala „Alliance" o franceză perfectă și care aveau însă probleme cu engleza, găseau irezistibil de caraghioasă această franceză englezită și savurau ca o șleahtă nerușinată propria lor ignoranţă la un copil de nici măcar șapte ani.

Puneam tot ce mi se întâmpla pe atunci pe seama cărţilor citite. Astfel n-a fost deloc deplasată identificarea acelei cete dezlănţuite a adulţilor care râdeau cu gura până la urechi ca niște canibali pe care-i cunoșteam din *O mie și una de nopţi* și din basmele lui Grimm și de care mă temeam. Cel mai puternic proliferează în noi frica, nu știm cât de puţin am însemna fără frica îndurată. Una din caracteristicile omului este tendinţa de a se lăsa pradă fricii. Nicio frică nu se pierde, dar ascunzișurile ei sunt enigmatice. Poate că dintre toate, ea este cea care se transformă cel mai puţin. Când mă gândesc la anii primei copilării, îmi vin în minte mai întâi spaimele, în care aceștia au fost deosebit de bogaţi. Multe le regăsesc abia acum, altele pe care nu le voi mai găsi niciodată formează probabil secretul care naște-n mine dorinţa unei vieţi nesfârșite.

Zilele cele mai frumoase erau duminicile dimineaţa, când noi copiii aveam voie să mergem în dormitorul părinţilor, amândoi erau încă în pat, tata fiind mai aproape de ușă, mama lângă fereastră. Eu săream imediat la el în pat, fraţii cei mici mergeau la mama. Făcea gimnastică cu mine, mă întreba de școală și-mi spunea povești. Mă bucuram că totul ţinea mult și speram să nu se termine niciodată. În rest, totul era împărţit, existau reguli și reguli la care veghea

guvernanta. Dar aceste reguli nu erau chinuitoare pentru mine, deoarece fiecare zi se sfârșea cu cadourile pe care ni le aducea tata și ni le dădea în camera noastră, așa cum fiecare săptămână se încheia cu duminica dimineața, cu jocurile și discuțiile noastre din pat. Eu eram atent numai la el, ce făcea mama cu frații cei mici îmi era indiferent, ba chiar demn de dispreț. De când am început să citesc cărțile pe care mi le aducea tata, frații cei mici mă plictiseau sau mă deranjau; faptul că mama îi lua, iar eu îl aveam pe tata numai pentru mine era cea mai mare fericire. Era foarte amuzant când, fiind încă în pat, făcea grimase și cânta cântece caraghioase. Imita animale pe care trebuia să le ghicesc și, ghicindu-le, îmi promitea drept recompensă că mă va lua iarăși în grădina zoologică. Sub patul lui era o oală de noapte plină cu atâta lichid galben, încât eu mă minunam. Dar asta n-a fost nimic, odată s-a sculat, s-a așezat lângă pat și a urinat. M-am uitat la jetul puternic, era de neconceput pentru mine că elimina atâta apă, admirația mea pentru el a crescut în cel mai înalt grad. „Acum ești un cal", îi spusei eu, mă uitasem pe stradă la cai când urinau și jetul și membrul mi se păreau enorme. El recunoscu: „Acum sunt un cal" și, dintre toate animalele prezentate, acesta mă impresiona cel mai mult.

Mama era totdeauna cea care punea capăt acestor scene delicioase. „Jacques, e timpul", spunea ea, „copiii sunt prea iritați." El nu termina brusc și nu mă trimitea niciodată fără să-mi spună la despărțire o nouă poveste pe care n-o cunoșteam încă. „Gândește-te la ea", îmi spunea el, de câte ori mă aflam deja la ușă, după ce mama sunase și guvernanta venise deja să ne ia. Aveam un aer solemn, pentru că trebuia să mă gândesc la ceva; mai târziu nu uita niciodată, chiar dacă trecuseră zile, să mă întrebe de poveste. Asculta cu deosebită atenție și, în cele din urmă, aproba ce spuneam. Poate aproba cu-adevărat, poate-mi făcea numai curaj, sentimentul pe care-l aveam când mă punea să mă gândesc la ceva îl pot concepe doar ca un sentiment precoce al răspunderii.

M-am întrebat adesea dacă între noi lucrurile ar fi decurs tot la fel în cazul că ar fi trăit mai mult. M-aş fi răzvrătit oare împotriva lui ca împotriva mamei? Nu-mi pot închipui, imaginea lui e neîntinată pentru mine şi aşa vreau să şi rămână. Cred că suferise atât de mult de tirania tatălui său, sub blestemul căruia s-a aflat în scurtul răstimp petrecut în Anglia, că toate gândurile lui în legătură cu mine erau pline de prudenţă, dragoste şi înţelepciune. Nu era aspru, pentru că scăpase; dacă ar fi rămas în Bulgaria, în prăvălia apăsătoare a tatălui său, ar fi devenit alt om.

Moartea tatălui
Ultima versiune

Eram de aproximativ un an în Anglia când s-a îmbolnăvit mama. Se spunea că nu-i prieşte aerul de-aici. I s-a prescris o cură la Bad Reichenhall şi vara, să fi fost în august 1912, a şi plecat. Eu n-am acordat prea mare atenţie acestui fapt, ea nu-mi lipsea, dar tata mă-ntreba mereu de ea şi trebuia să spun ceva. Poate se temea că absenţa ei nu era bună pentru noi copiii şi voia să observe la noi primele semne de schimbare. După câteva săptămâni, m-a întrebat dacă mă deranjează faptul că mama va rămâne ceva mai mult. Dacă vom avea răbdare, se va simţi tot mai bine şi se va întoarce la noi complet sănătoasă. Înainte mă prefăcusem că-mi era dor de ea, simţeam că tata aştepta acest lucru de la mine. Cu atât mai sincer îi acordam acum o cură mai lungă. Uneori venea cu câte o scrisoare de la ea la noi, în camera copiilor, ne-o arăta şi ne anunţa că a scris. Dar în tot acest timp el devenise altul, gândurile lui erau la ea şi era îngrijorat. În ultima săptămână, înainte de venirea ei, vorbea puţin şi n-o pomenea în faţa mea. Nu mai asculta cu aceeaşi atenţie când îi povesteam, nu mai râdea şi nu mai inventa glume. Când am vrut să-i povestesc despre viaţa lui Napoleon, ultima carte pe care

mi-o dăduse, era distrat și nerăbdător și mi-a tăiat vorba, am crezut că am spus ceva rău și m-am rușinat. Dar a doua zi a venit la noi, vesel și exuberant, anunţându-ne că mama sosește mâine. Eu mă bucuram că se bucura el, Miss Bray i-a spus lui Edith ceva ce n-am înţeles: e *bine* că se întoarce doamna. „De ce-i bine?“, am întrebat-o eu, dar ea a dat din cap. „Asta n-o înţelegi. E *bine*!“ Mai târziu, când am întrebat-o pe mama exact despre tot ce se-ntâmplase, erau atâtea puncte întunecate care nu-mi dădeau pace; am aflat că lipsise șase săptămâni și că ar fi dorit să rămână și mai mult. Tata, povestea ea, și-a pierdut răbdarea și i-a cerut telegrafic să se întoarcă acasă.

În ziua sosirii ei nu l-am văzut, nu venise seara la noi în camera copiilor. Dar chiar în dimineaţa următoare apăru din nou și-l provoca pe fratele cel mai mic să vorbească. „Georgie“, spunea el, „Canetti“, spunea micuţul, „doi“ tata, „trei“ micuţul, „patru“ tata, „Burton“ micuţul, „Road“ tata, „Vest“ micuţul, „Didsbury“ tata, „Manchester“ micuţul, „Anglia“ tata, iar eu, la sfârșit, complet inutil și cu voce tare „Europa“. Astfel se recompunea adresa noastră. Nu există cuvinte pe care să mi le fi întipărit mai bine, erau ultimele cuvinte ale tatălui meu.

A coborât ca de obicei la dejun. N-a durat mult și am auzit strigăte disperate. Guvernanta a dat năvală pe scări în jos, eu după ea. Din ușa de la sufragerie, care era deschisă, l-am văzut pe tata întins pe podea. Zăcea cât era de lung între masă și șemineu, faţa îi era albă, avea spume la gură, mama îngenunchease lângă el și striga: „Jacques, Jacques, vorbește-mi!“ Striga întruna, au venit oameni, vecinii Brockbank, o familie de quakeri[1], străini de pe stradă. Eu stăteam la ușă, mama se lua cu mâinile de cap, își smulgea părul și striga mai departe, eu am făcut, șovăind, un pas în cameră, spre tata, nu-nţelegeam, voiam să-l întreb, până am auzit pe cineva spunând:

[1] Adepţi ai unei secte religioase creștine.

„Copilul trebuie dus de aici." Soţii Brockbank m-au luat încet de braţ, m-au dus la ei în grădiniţa din faţa casei.

Acolo m-a primit fiul lor, Alan, el era mult mai mare decât mine și mi-a vorbit ca și când nu s-ar fi întâmplat nimic. M-a întrebat de ultimul meci de crichet de la școală, voia să știe totul cu exactitate, până n-am mai știut ce să-i spun. Apoi a vrut să afle dacă mă știu căţăra bine, i-am spus că da, mi-a arătat copacul care se înclina puţin spre grădiniţa noastră. „Pe ăsta nu te poţi căţăra", spuse el, „pe ăsta nici într-un caz. E prea greu pentru tine. Nu te poţi încumeta." Am acceptat provocarea, m-am uitat la copac, am stat puţin la îndoială fără să mă trădez și am spus: „Ba da! Pot!" Am pășit spre copac, i-am apucat coaja cu mâna, l-am cuprins și am vrut să mă avânt în sus, când s-a deschis o fereastră de la sufrageria noastră. Mama s-a întins mult în afară, m-a văzut stând lângă copac cu Alan și a început să strige disperată: „Fiul meu, tu te joci și tatăl tău e mort! Te joci, te joci și tatăl tău e mort! Tatăl tău e mort! Tatăl tău e mort! Te joci, tatăl tău e mort!"

Strigă din răsputeri, striga pe stradă, până a fost luată și dusă înapoi în cameră, se împotrivea, am auzit-o strigând și, când n-am mai văzut-o, am mai auzit-o încă mult timp strigând. Odată cu strigătele ei a pătruns în mine moartea tatălui meu și n-a mai ieșit niciodată.

N-am mai fost lăsat la mama. Am fost dus la familia Florentin care locuia la jumătatea drumului spre școală, în Barlowmore Road. Cu Arthur, fiul lor, eram puţin prieten și în zilele următoare prietenia noastră a devenit de nedespărţit. Domnul Florentin și Nelly, soţia lui, doi oameni foarte buni, nu m-au slăbit nicio clipă, le era frică să nu fug la mama. Mi s-a spus că-i foarte bolnavă și că n-are voie s-o vadă nimeni, în curând se va însănătoși și atunci voi merge iar la ea. Dar se înșelau, eu nu voiam la ea, voiam la tata. Despre el nu prea vorbeau. În ziua înmormântării, pe care n-au vrut să mi-o tăinuiască, le-am explicat convingător că și eu vreau să merg la cimitir. Arthur avea cărţi cu poze din ţări străine, avea timbre

și multe jocuri. Era ocupat cu mine zi și noapte, noaptea dormeam în aceeași cameră cu el, și el era atât de drăguț, și inventiv, și serios și vesel, încât sunt cuprins și azi de un sentiment de căldură când mă gândesc la el. Dar în ziua înmormântării n-a prins nimic, când am observat că vrea să mă oprească de la înmormântare m-am înfuriat și am început deodată să-l lovesc. Întreaga familie se ocupa de mine, pentru siguranță au fost închise toate ușile. Eu zbieram și amenințam că le sparg, ceea ce, probabil, că aș fi și reușit în ziua aceea. În sfârșit, au avut o idee salvatoare, care m-a liniștit treptat. Mi-au promis că am voie *să văd* convoiul mortuar. El poate fi văzut din camera copiilor, dacă te apleci, oricum numai de la distanță.

I-am crezut fără să mă gândesc cât ar fi de departe. Când s-a apropiat timpul, m-am aplecat mult în afară pe fereastra camerei copiilor, atât de mult, încât a trebuit sa fiu ținut strâns de la spate. Mi s-a explicat ca acum convoiul tocmai cotește din Burton Road în Barlowmore Road și apoi se îndreaptă de la noi în direcția opusă, spre cimitir. M-am holbat cât am putut, dar n-am văzut nimic. În schimb mi s-a explicat atât de clar ce era de văzut, încât în cele din urmă am zărit o ceață ușoară în direcția indicată de ei. Acesta este, mi s-a spus atunci. Eram epuizat după lunga luptă și m-am declarat satisfăcut.

Aveam șapte ani când a murit tata, iar el nu avea încă 31. S-a vorbit mult despre moartea lui, era considerat complet sănătos, fuma foarte mult, acesta a fost și singurul argument ce s-a putut invoca pentru infarctul lui subit. Doctorul englez care l-a consultat îndată ce murise n-a găsit nimic. Dar în familie nu existau păreri prea bune despre doctorii englezi. Era marea epocă a medicinii vieneze și fiecare apelase cu o anumită ocazie la un profesor vienez. N-am rămas prea mișcat de aceste discuții, nu *puteam* găsi o cauză pentru moartea sa și pentru mine a fost mai bine că nu s-a găsit niciuna.

Dar în decursul anilor am interogat-o adesea pe mama despre această moarte. Ceea ce aflam de la ea se schimba tot la câțiva ani, după ce am mai crescut s-au adăugat lucruri noi

și o versiune mai veche s-a dovedit a fi doar un „menajament“ pentru tinerețea mea. Deoarece nimic nu mă preocupa atât de mult ca această moarte, am acceptat întru totul aceste versiuni. M-am stabilit la ultima povestire a mamei, mi-am organizat totul în consecință, luând în considerare fiecare detaliu, ca și când ar fi provenit dintr-o biblie, am raportat totul la ce s-a petrecut în jurul meu, dar și la tot ce am citit și gândit. În centrul fiecărei lumi în care mă găseam se situa moartea tatălui meu. Când, după câțiva ani, aflam ceva nou, lumea veche se prăbușea în jurul meu ca o aparență înșelătoare, nimic nu se mai potrivea, toate concluziile erau false, de parcă cineva m-ar fi abătut furtunos de la o credință, dar minciunile pe care acest cineva le demonstra și le desființa, le mințise cu cea mai curată conștiință el însuși, pentru a-mi proteja tinerețea. Mama zâmbea mereu când îmi spunea: „Asta ți-o spusesem atunci doar așa, erai prea tânăr. N-ai fi putut să înțelegi.“ Mi-era teamă de acest zâmbet, era altfel decât zâmbetul ei obișnuit pe care-l iubeam datorită aroganței, dar și inteligenței sale. Știa că mă taie-n bucățele când îmi povestea ceva nou despre moartea tatălui. Era sadică, răzbunându-se astfel pe mine pentru gelozia cu care-i mâncam viața.

Amintirea mea a păstrat toate variantele acestei relatări, nu știu ce mi s-ar fi putut întipări cu mai mult temei în minte. Poate că odată le voi putea scrie în întregime. Ar umple o carte, dar acum sunt alte cărări pe care le urmez.

Dar aș vrea să notez ce-am auzit atunci și, de asemenea, și ultima variantă, în care mai cred și azi.

La familia Florentin se vorbea că a izbucnit războiul balcanic. Pentru englezi el n-a fost cu siguranță atât de important, dar eu trăiam printre oameni care proveneau toți din țările balcanice, pentru ei era un război dus acasă. Domnul Florentin, un bărbat serios și meditativ, evita să vorbească cu mine despre tata, dar, odată când am rămas singur cu el, mi-a spus totuși ceva. Mi-a spus-o ca pe ceva foarte important, am avut sentimentul că mi-a încredințat un secret, pentru că femeile,

de care gospodăria lui nu ducea lipsă, nu erau prezente. Tata citea la acel ultim dejun ziarul în care un articol informa că Muntenegru a declarat război Turciei; el știa că asta însemna izbucnirea războiului balcanic și că vor trebui să moară mulţi oameni – această știre l-ar fi ucis. Atunci mi-am amintit că văzusem pe podea, lângă el, *Manchester Guardian*. Când găseam undeva, în casă, un ziar, tata îmi permitea să-i citesc titlurile și, unde nu era prea dificil, îmi explica și ce însemnau.

Domnul Florentin spunea că nu există nimic mai rău ca războiul și tata fusese de aceeași părere cu el, discutaseră adesea despre aceasta. În Anglia, spunea el, toţi oamenii sunt împotriva războiului și aici nu va mai fi niciodată război.

Cuvintele acestea au pătruns în mine de parcă le-ar fi rostit însuși tata. Le-am păstrat cu sfinţenie, exact cum le-am auzit, ca pe un secret periculos. Mai târziu, când se amintea mereu că tata a murit foarte tânăr, complet sănătos, așa deodată, ca lovit de trăsnet, eu știam că acest trăsnet fusese tocmai vestea îngrozitoare, vestea despre izbucnirea războiului și nimic nu m-ar fi putut abate de la această părere. De-atunci au mai fost războaie în lume și fiecare, indiferent unde era, abia perceptibil în conștiinţa celor din jurul meu, pe mine mă lovea cu forţa acelei pierderi timpurii și mă preocupa ca *lucrul cel mai personal* ce mi se putea întâmpla.

Or, pentru mama totul era altfel și, din ultima și definitiva ei versiune, pe care mi-a divulgat-o după douăzeci și trei de ani, sub impresia primei mele cărţi, am aflat că tata nu mai schimbase niciun cuvânt cu ea din seara zilei trecute. Ea se simţise foarte bine la Reichenhall, unde a fost printre oameni de teapa ei, cu serioase preocupări intelectuale. Cu medicul ei discuta despre Strindberg și a început să-l citească acolo, de atunci n-a mai încetat să-l citească pe Strindberg. Medicul o întreba de lectură și ajungeau la discuţii tot mai aprinse; ea a început să înţeleagă că viaţa la Manchester, printre sefarzii semidocţi, n-o satisfăcea, poate că asta era boala ei. Ea i-a mărturisit acest lucru medicului, iar el i-a mărturisit dragostea

lui. I-a propus să se despartă de tata și să devină soţia lui. În afară de aceste discuţii nu s-a petrecut între ei nimic ce și-ar fi putut reproșa și nicio clipă nu s-a gândit serios la o despărţire de tata. Dar aceste discuţii cu medicul însemnau tot mai mult și mai mult pentru ea și ea tindea să-și prelungească șederea la Reichenhall. Simţea cum starea sănătăţii i se îmbunătăţea rapid, astfel încât nu era nesinceră când îl ruga pe tata să-i acorde prelungirea acestei cure. Pentru că era foarte mândră și nu voia să-l mintă, amintea în scrisorile ei și discuţiile fascinante cu medicul. În final i-a fost recunoscătoare tatei când i-a telegrafiat să se întoarcă imediat. Poate că din proprie iniţiativă n-ar mai fi avut tăria să se despartă de Reichenhall. A sosit înfloritoare și fericită la Manchester și, pentru a-l împăca pe tata, dar și din vanitate, i-a povestit toată istoria și cum a refuzat propunerea medicului de a rămâne la el. Tata nu înţelegea cum de se ajunsese la o asemenea propunere, o interoga și, cu fiecare răspuns primit, gelozia lui creștea și mai mult: el susţinea că s-a făcut vinovată, n-o credea și răspunsurile ei le lua drept minciuni. În cele din urmă s-a enervat așa de tare, încât a ameninţat-o că nu mai vorbește niciun cuvânt cu ea, până nu-i mărturisește tot adevărul. Toată seara și noaptea le-a petrecut tăcând și fără să doarmă. Ei îi părea din toată inima rău de el, deși o chinuia și, spre deosebire de el, era de părere că întorcându-se, i-a demonstrat dragostea pentru el și nu se simţea vinovată. Nu-i permisese doctorului nici măcar s-o sărute la despărţire. A încercat totul pentru a-l face pe tata să vorbească, dar pentru că după ore întregi de strădanii n-a reușit, s-a supărat, a renunţat și a tăcut și ea.

Dimineaţa, când a coborât la dejun, s-a așezat la masă fără să scoată un cuvânt și și-a luat ziarul. Când s-a prăbușit, lovit de apoplexie, nu vorbise niciun cuvânt cu ea. La început a crezut că vrea s-o sperie și s-o pedepsească și mai mult. Ea a îngenuncheat pe podea lângă el, implorându-l tot mai disperată să-i vorbească. Când a înţeles că era mort, s-a gândit că murise de această dezamăgire provocată de ea.

Știu că acum, ultima dată, mama mi-a spus adevărul, așa cum l-a văzut ea. Mult timp se dăduseră lupte grele și lungi între noi și ea adeseori a fost gata să mă renege pentru totdeauna. Dar acum, îmi spunea că înţelege lupta pe care am dus-o pentru a mă elibera, acum îmi recunoaște dreptul la o asemenea libertate, în ciuda marii nenorociri ce s-a abătut asupra ei datorită acestei lupte. Cartea pe care o citise era carne din carnea ei, ea se recunoștea în mine, așa cum prezint eu oamenii, așa i-a văzut ea totdeauna, așa, exact așa, ar fi vrut și ea să scrie. Scuza nu-i însă suficientă, ea se închină în faţa mea, mă recunoaște de două ori drept fiul ei, eu am ajuns ceea ce și-ar fi dorit ea cel mai mult. Trăia la Paris în acest timp și o scrisoare cu un conţinut asemănător îmi scrisese, înainte de a o vizita, deja la Viena. M-am speriat de această scrisoare, chiar și în timpurile învrăjbirii noastre celei mai puternice cel mai mult am admirat-o pentru mândria ei. Gândul că datorită acestui roman, oricât ar fi el de important pentru mine, se închină în faţa mea era de nesuportat. Când am revăzut-o, cred că a simţit încurcătura, rușinea și dezamăgirea în care mă aflam; ca să-mi dovedească seriozitatea afirmaţiilor ei, s-a lăsat înduplecată și mi-a spus, în sfârșit, tot adevărul despre moartea tatălui.

Uneori am presupus aceasta, cu toate versiunile ei anterioare, dar mi-am reproșat că m-ar putea duce în eroare neîncrederea moștenită de la ea. Ca să mă liniștesc, îmi repetam ultimele cuvinte ale tatei spuse în camera copiilor. Nu erau cuvintele unui om furios sau disperat. Poate că ele ne îndreptăţesc să presupunem că după o noapte albă și grea s-ar fi lăsat înduplecat și poate că ar fi vorbit cu ea în sufragerie, când a intervenit șocul despre izbucnirea războiului și l-a doborât.

Ierusalimul ceresc

După câteva săptămâni, am venit de la familia Florentin înapoi în Burton Road, la mama. Noaptea dormeam în patul tatălui, lângă al ei, și-i supravegheam viaţa. Atâta vreme cât

îi auzeam plânsul molcom nu adormeam; după ce dormea puţin, se deștepta din nou și mă trezea cu plânsul ei slab. În acest timp m-am apropiat de ea, relaţiile noastre erau altele. Am devenit cu adevărat fiul ei cel mai mare, nu doar după nume. Ea mă numea și mă trata în consecinţă, aveam sentimentul că se bizuie pe mine, vorbea cu mine cum n-o făcea cu nimeni și, deși nu mi-a spus niciodată nimic, i-am simţit disperarea și pericolul în care plutea. Mi-am asumat răspunderea acestor nopţi, eu eram greutatea care se agăţa de ea când nu-și mai suporta chinul și voia să se lepede de viaţă. Este foarte ciudat că în acest fel am trăit pe rând moartea și teama pentru o viaţă ameninţată de moarte.

În timpul zilei se putea stăpâni, trebuia să facă multe lucruri cu care nu era obișnuită și le făcea pe toate. Seara aveam micul nostru festin ritual, când ne tratam reciproc cu un fel de cavalerism afectuos. Eu îi urmăream fiecare mișcare și i-o înregistram, ea îmi explica cu grijă ce se petrecea în timpul festinului. Înainte o cunoscusem ca fără răbdare și dominatoare, irascibilă, impulsivă; mișcarea care mi-a rămas cel mai bine în amintire era felul cum suna după guvernantă ca să scape de noi, copiii. Prin toate mijloacele posibile am făcut-o să simtă că-l preferam pe tata și, când se ivea întrebarea, cu care copiii sunt puși în încurcătură atât de groaznic: „Pe cine iubești mai mult, pe tata sau pe mama?“, nu încercam să mă sustrag cu un „amândoi“, ci arătam cu curaj și fără să șovăi spre tata. Acum însă existam unul pentru celălalt, lucru ce rămăsese de la tata, jucam amândoi, fără să știm rolul lui și gingășia tatălui era cea cu care ne desfătam reciproc.

În aceste ore am învăţat liniștea în care-ţi reculegi toate forţele sufletești. Aveam nevoie de această liniște mai mult decât în oricare perioadă din viaţa mea, pentru că noaptea, care urma acestor seri, era plină de un pericol îngrozitor, aș putea fi mulţumit de mine însumi dacă și mai târziu m-aș fi descurcat la fel de bine ca atunci.

După o lună de la nenorocirea noastră, ne-am adunat în casă pentru comemorarea dispărutului. Rudele și prietenii de sex masculin s-au așezat în sufragerie la perete, cu pălăriile pe cap și cu cărţile de rugăciuni în mână. Pe o sofa îngustă, vizavi de fereastră, ședeau bunica și bunicul Canetti, care veniseră din Bulgaria. Pe vremea aceea nu știam cât de vinovat se simţea bunicul. El îl blestemase solemn pe tata când l-a părăsit, plecând din Bulgaria; foarte rar se întâmplă ca un evreu credincios să-și blesteme fiul, niciun blestem nu e mai periculos și mai de temut. Tata însă n-a putut fi oprit și la mai puţin de un an de la venirea lui în Anglia era mort. Acum am observat că bunicul suspina adânc în rugăciunile sale; nu contenea să plângă, nu se putea uita la mine fără să mă strângă cu toată puterea la piept, mă ţinea aproape și mă scălda în lacrimi. Eu am luat-o drept tristeţe, ca să aflu mult mai târziu ca mai mult decât durere era sentimentul vinovăţiei sale, era convins că el l-a omorât pe tata prin blestemul său. M-a îngrozit ceremonia aceasta de doliu, pentru că tata nu era prezent. Așteptam mereu să apară printre noi și să-și spună rugăciunile ca și ceilalţi bărbaţi. Știam prea bine că nu se ascunsese dar, oriunde ar fi fost, nu puteam pricepe de ce nu venea acum, când toţi bărbaţii se rugau pentru el. Printre musafiri se afla și domnul Calderon, bărbatul cu cea mai lungă mustaţă, cunoscut și prin faptul că râdea mereu. Mă așteptam la ceva rău de la el. După ce a venit, vorbea fără să se jeneze cu bărbaţii din dreapta și din stânga lui și, deodată, se întâmplă lucrul de care mă temeam cel mai mult – a râs. M-am repezit nervos la el și l-am întrebat: „De ce râzi?“ Nu s-a sinchisit și mi-a râs în faţă. Îl uram pentru asta, voiam să plece, mi-ar fi plăcut să-l bat. Dar n-aș fi ajuns la faţa-i zâmbăreaţă, eram prea mic, ar fi trebuit să mă urc pe un scaun; și astfel nu l-am bătut. Când s-a terminat și toţi bărbaţii au părăsit camera, a căutat să mă mângâie pe cap, l-am respins și de furie i-am întors spatele.

Bunicul mi-a explicat că eu, ca fiul cel mai mare, trebuie să spun kadișul, rugăciunea morţilor, pentru tatăl meu. În fiecare an de ziua aceasta trebuie să spus kadișul. Dacă n-o voi face cu regularitate, tata se va simţi părăsit ca și când n-ar avea fiu. Acesta este păcatul cel mai mare pe care-l poate face un evreu, să nu spună kadișul pentru tatăl său. Îmi explica suspinând și oftând, nu l-am văzut niciodată altfel în timpul cât a rămas la noi în vizită. Mama îi săruta mâna, cum era obiceiul la noi, și-i spunea respectuos „Señor Padre". Dar seara, în timpul discuţiilor noastre potolite, mama nu-l amintea și eu am simţit că n-ar fi consult s-o întreb despre el. Doliul său nesfârșit a produs o deosebită impresie asupra mea. Dar eu trăisem răbufnirea îngrozitoare a mamei și acum, noapte de noapte, trăiam plânsul ei. Pentru ea mă temeam, pe el îl observam. El vorbea cu toţi oamenii și se plângea de nenorocirea lui. Se tânguia și de noi, numindu-ne „orfani". Dar asta suna ca și când i-ar fi rușine să aibă nepoţi orfani și împotriva acestui sentiment de rușine mă apăram eu. Nu eram orfan, o aveam pe mama care mă investise deja cu răspunderea pentru fraţii mei mai mici.

Multă vreme n-am mai rămas în Burton Road. Încă în aceeași iarnă ne-am mutat în casa fratelui ei, pe Palatine Road. Acolo erau multe camere mari și mai mulţi oameni. Miss Bray, guvernanta, și Edith, camerista, au venit cu noi. Cele două gospodării au fost împreunate pentru câteva luni, totul era dublu, se făceau multe vizite. Seara nu mai mâncam cu mama și noaptea nu mai dormeam la ea. Poate că se simţea mai bine, poate că acum considerau că e mai bine să nu fie lăsată numai sub supravegherea mea. Au încercat să-i distragă atenţia, veneau mulţi prieteni în casă, iar alţii o invitau la ei. Ea luase hotărârea să se mute cu noi, copiii, la Viena, casa din Burton Road o vânduse și acum mai trebuia să rezolve formalităţile de mutare. Fratele ei cel destoinic, pe care-l aprecia atât de mult, o sfătuia. De la aceste discuţii utile, eu, fiind copil, eram exclus. Mergeam din nou la școală

la Miss Lancashire, care nu mă trata deloc ca pe un orfan. M-a făcut să simt un fel de respect și odată chiar mi-a spus că acum eu sunt bărbatul în familie și acesta este lucrul cel mai bun pentru un om.

Acasă, pe Palatine Road, eram iarăși în camera copiilor, o cameră mult mai mare decât cea dinainte cu tapetul viu. N-am renunţat la el, dar sub impresia ultimelor evenimente pierdusem tot interesul pentru el. Aici eram din nou cu fraţii cei mici și cu guvernanta, iar Edith, care nu prea avea ce face, venea și ea de cele mai multe ori la noi. Camera era prea mare, ceva ne lipsea în ea, părea oarecum goală, poate că era făcută pentru mai mulţi oameni. Miss Bray, guvernanta, care provenea din Wales, o popula cu o întreagă comunitate. Cânta imnuri englezești cu noi, Edith cânta și ea, astfel începu pentru noi o perioadă nouă; abia ne adunam în camera copiilor și începea cântatul. Miss Bray ne-a obișnuit repede, ea era alt om când cânta, nu mai era subţire și ascuţită, entuziasmul ei ni se transmitea și nouă, copiilor. Cântam din răsputeri și George, mezinul de doi ani, striga și el. *Un* cântec ne plăcea în mod deosebit. Era despre Ierusalimul ceresc. Miss Bray ne convinsese că tata este acum în Ierusalimul ceresc și, dacă vom cânta corect, el ne va recunoaște vocile și se va bucura. Exista un vers minunat: „Jerusalem, Jerusalem, hark how the angels sing!“[1] și când ajungeam la el credeam că-l văd pe tata acolo și cântam cu atâta patimă, de-mi făcea impresia că mă despic în bucăţi. Dar Miss Bray se pare că avea unele ezitări, spunea ca s-ar putea să-i deranjăm pe ceilalţi din casă și, pentru a nu fi întrerupţi, încuia camera. În multe cântece apărea domnul Isus, ea ne-a povestit istoria sa, voiam să aflu cât mai multe despre el, nu mă săturam niciodată de aceste explicaţii și n-am priceput de ce evreii îl răstigniseră. Cu Iuda m-am lămurit imediat, avea o mustaţă lungă și râdea în loc să se rușineze de răutatea sa.

---

[1] „Ierusalime, Ierusalime, ascultă îngerii cum cântă.“

Cu toată nevinovăţia, probabil că Miss Bray și-a ales bine orele de activitate misionară. Astfel nu ne deranja nimeni și, după ce ascultam cu atenţie istoriile despre domnul Isus, aveam voie să cântăm iar „Ierusalimul" pe care-l cerșeam întruna. Era atât de minunat, atât de strălucitor, încât noi n-am povestit nimănui o vorbă despre aceasta. Ocupaţia noastră a rămas mult timp nedescoperită, cred că a durat mai multe săptămâni, pentru că mă obișnuisem să mă gândesc deja de la școală la ea, de nimic nu mă bucuram așa de mult, nici chiar cititul nu mai era așa de important și mama mi-a devenit iarăși străină, pentru că purta discuţii cu unchiul Napoleon și, drept pedeapsă pentru admiraţia cu care vorbea despre el, i-am tăinuit secretul orelor cu Isus.

Într-o zi, cineva a zgâlţâit dintr-odată ușa. Mama venise pe neașteptate acasă și ascultase afară. A fost așa de frumos, îmi povestea ea mai târziu, că a trebuit să asculte, se mira cum de au pătruns alţi oameni în camera copiilor, pentru că noi nu puteam fi. În cele din urmă a vrut totuși să știe cine cântă acolo „Ierusalimul" și a încercat să deschidă ușa. Văzând că-i încuiată, a început să se enerveze pe acești străini neru-șinaţi din camera noastră și zgâlţâia tot mai puternic. Miss Bray, care ne dirija puţin cu mâinile, nu se lăsă deranjată în mijlocul cântecului, astfel că l-am cântat până la sfârșit. Apoi deschise încet ușa și se afla faţă-n faţă cu „doamna". I-a explicat că la copii le face bine să cânte, întrebând dacă doamna nu observase cât de fericiţi ne-am simţit în ultimul timp. Am depășit, în sfârșit, groaznicele evenimente și, acum, știam unde-l vom regăsi pe tata; orele acestea îi produceau o satisfacţie atât de mare, încât cu curaj și fără reţinere, a încer-cat s-o atragă și pe mama. I-a vorbit de Isus care a murit și pentru noi. M-am amestecat și eu în discuţie, întărind cele spuse, când mama s-a înfuriat groaznic, întrebând-o pe Miss Bray amenințător dacă nu știa că noi suntem evrei și cum îndrăznea să-i seducă fără știrea ei pe copii? Era cumplit de revoltată mai ales pe Edith, pe care o simpatiza și care zilnic

îi era de ajutor la toaletă, cu care vorbea mult și despre sweetheart-ul ei, dar despre ceea ce făceam împreună în aceste ore tăcuse înadins. Ea a fost concediată pe loc, Miss Bray a fost concediată, ambele plângeau, noi plângeam, în cele din urmă a plâns și mama, dar de ciudă.

Miss Bray a rămas totuși; George, mezinul, ţinea mult la ea și era plănuit să fie luată cu noi la Viena tocmai pentru el. Dar a trebuit să făgăduiască solemn că nu va mai cânta cu noi niciodată cântece religioase și că-și va ţine gura despre domnul Isus. Edith ar fi fost concediată oricum în viitorul apropiat, datorită iminentei noastre plecări; la ea nu s-a revenit și mama, care din mândrie n-a suportat niciodată dezamăgirea de la un om pe care-l agrea, n-a iertat-o.

Cu mine însă a trăit pentru prima dată un lucru care avea să caracterizeze legătura noastră pentru totdeauna. M-a luat din camera copiilor la ea și, rămași singuri, m-a întrebat pe tonul serilor noastre aproape uitate, de ce i-am înșelat atâta timp speranţele. „N-am vrut să spun nimic", a fost răspunsul meu. „Dar de ce nu? De ce nu? Tu ești doar băiatul meu cel mare. Pe tine m-am bazat." „Nici tu nu-mi spui nimic", i-am replicat eu nepăsător. „Vorbești cu unchiul Salomon și nu-mi spui nimic." „Dar el e fratele meu cel mai mare. Trebuie să mă sfătuiesc cu el." „De ce nu te sfătuiești cu mine?" „Există lucruri la care tu încă nu te pricepi, le vei cunoaște mai târziu." Parc-ar fi vorbit în vânt. Eram gelos pe fratele ei, pentru că nu-mi plăcea de el. Dacă mi-ar fi plăcut de el, n-aș fi fost gelos. Dar el era un om care „trece peste cadavre" ca Napoleon, care începe războaie, un ucigaș.

Azi, când mă gândesc, îmi dau seama că e posibil ca eu s-o fi înflăcărat pe Miss Bray prin entuziasmul meu pentru cântecele pe care le cântam împreună. În casa unchiului bogat, în „Palatul căpcăunului", cum o numeam pentru mine, noi aveam un loc secret, de care nu știa nimeni nimic și poate că a fost dorinţa mea cea mai adâncă s-o exclud pe mama din el, pentru că s-a dedicat căpcăunului. Orice cuvânt de laudă

rostit despre el îl luam drept semn al supunerii ei. Pe-atunci s-a pus baza hotărârii mele de a fi în toate altfel decât el; și, abia când i-am părăsit casa și în cele din urmă am plecat, am câștigat-o pe mama din nou de partea mea și vegheam cu ochi incoruptibili de copil la fidelitatea ei.

Germana la lacul Leman

În mai 1913 totul era pregătit pentru mutarea la Viena și am părăsit Manchesterul. Călătoria a decurs în etape, am străbătut pentru prima dată orașe care mai târziu aveau să se transforme în centrele incomensurabile ale vieţii mele. În Londra cred că am rămas doar câteva ore. Dar am mers prin oraș de la o gară la alta și eu priveam cu încântare înaltele autobuse roșii, implorând-o pe mama să mă lase să călătoresc și eu o dată sus. Nu era timp pentru așa ceva și agitaţia datorită străzilor înghesuite, pe care le-am păstrat în amintire ca nesfârșite vârtejuri negre, a continuat cu cea din Gara Victoria, unde se învălmășea o mulţime de oameni și nu se ciocneau unii de alţii.

Călătoria cu vaporul peste Canal n-o mai păstrez în amintire, cu atât mai impresionantă a fost sosirea la Paris. La gară ne-a așteptat o pereche de tineri căsătoriţi – David, cel mai insignifiant și mai mic frate al mamei, un șoarece blând, alături de el o tânără doamnă scânteietoare cu părul negru ca pana corbului și cu obrajii roșii, fardaţi. Iarăși mi-au ieșit în cale obrajii roșii, dar așa de roșii, că mama mi-a atras atenţia că sunt artificiali, atunci când n-am vrut s-o sărut pe noua mătușă decât pe obraji. Se numea Esther și era proaspăt importată din Salonic, acolo exista cea mai mare comunitate de sefarzi și tinerii care aveau chef să se însoare își aduceaua adesea logodnicele de acolo. Camerele din locuinţa lor erau așa de mici, încât eu le-am numit cu impertinenţă camere de păpuși. Unchiul David nu s-a simţit jignit, zâmbea mereu

și nu spunea nimic, exact opusul puternicului său frate din Manchester, care-l refuzase disprețuitor ca asociat. Era în culmea proaspetei sale fericiri, se căsătoriseră în urmă cu o săptămână. Era mândru că fusesem cucerit pe loc de scânteietoarea mătușă și-mi dădea mereu ghes s-o sărut. Nu știa, săracul, ce-l aștepta, ea s-a demascat în curând ca o furie tenace și nepotolită.

Câtva timp am rămas ca oaspeţi în această locuinţă cu camere minuscule și mie-mi convenea. Eram curios și mi se permitea să mă uit la mătușa când se farda. Mi-a explicat că toate femeile la Paris se fardează, altfel nu le plac bărbaţilor. „Dar tu îi placi unchiului", am spus eu, la care ea n-a zis nimic. S-a parfumat și voia să știe, dacă miroase frumos parfumul ei. Pe mine mă înspăimântau parfumurile, Miss Bray, guvernanta noastră, spunea că sunt „wicked"[1]. Astfel am ezitat să răspund la întrebarea mătușii Esther și i-am spus: „Cel mai frumos miroase părul tău!" Atunci s-a așezat, și-a lăsat părul pe spate, mai negru decât mult admiratele bucle ale fratelui meu, eu aveam voie să șed lângă ea și s-o admir, în timp ce se ocupa de toaletă. Totul se petrecea în public, sub ochii lui Miss Bray care era nefericită de cele văzute și am auzit-o spunându-i mamei că acest Paris nu face bine copiilor.

Călătoria noastră a continuat în Elveţia, la Lausanne, unde mama voia să rămână câteva luni pe timpul verii. A închiriat o locuinţă pe înălţimea orașului, cu o vedere strălucitoare spre lac și spre bărcile cu vâsle. Coboram adesea jos la Ouchy, ne plimbam pe malul lacului și ascultam orchestra din parc. Totul era atât de luminos, adia mereu o briză ușoară, eu iubeam apa, vântul și vâslele și când cânta orchestra eram atât de fericit, c-am întrebat-o pe mama: „De ce nu rămânem aici, aici e cel mai frumos loc." „Acum trebuie să înveţi nemţește, vei merge la Viena la școală." Și, deși nu pronunţa niciodată cuvântul „Viena" fără patimă, nu mă

---

[1] Rău mirositor.

atrăgea, atâta timp cât eram la Lausanne. Când am întrebat-o dacă acolo este un lac, mi-a răspuns „Nu, dar e Dunărea" și în locul munţilor de vizavi, din Savoy, la Viena erau păduri și dealuri. Dar Dunărea o cunoșteam de când eram mic și, pentru că apa în care mă opărisem provenea din ea, nu-mi făcea plăcere s-o amintească. Aici însă era acest lac minunat și munţii erau ceva nou. M-am opus cu înverșunare plecării la Viena și, poate și datorită acestui fapt, am rămas la Lausanne ceva mai mult decât plănuisem.

Însă adevăratul motiv era acela că eu trebuia să învăţ nemţește. Aveam opt ani și urma să merg al Viena la școală; vârstei mele îi corespundea acolo clasa a treia a școlii primare. Gândul că datorită necunoașterii limbii nu m-ar fi primit în această clasă era de nesuportat pentru mama și era hotărâtă să mă înveţe germana în cel mai scurt timp.

Nu mult după sosirea noastră ne-am dus la o librărie, ea a întrebat de o gramatică englezo-germană, a luat prima carte ce i s-a oferit, m-a dus imediat acasă și a început cu lecţiile. Cum să descriu într-un mod plauzibil aceste lecţii? Știu cum decurgeau, cum aș fi putut uita, dar eu însumi nu pot nici acum crede în ele.

Ședeam în sufragerie la masa cea lungă, eu stăteam pe partea mai îngustă, cu vederea spre lac și vele. Ea stătea în stânga mea și ţinea cartea în așa fel, încât să nu mă pot uita în ea. O ţinea mereu departe de mine. „Tu n-ai nevoie de ea", spunea ea, „și așa nu poţi înţelege încă nimic." Contrar acestui argument, simţeam că-mi ascundea cartea ca pe un secret. Îmi citea câte o propoziţie în germană și mă punea s-o repet. Pentru că îi displăcea pronunţia, o repetam de câteva ori, până i se pare acceptabilă. Asta nu s-a întâmplat prea des, deoarece mă ironiza pentru pronunţie și, cum nu suportam pentru nimic în lume dispreţul ei, îmi dădeam silinţa și mă corectam repede. Abia după aceea îmi traducea propoziţia în engleză. Traducerea n-o repeta niciodată, eu trebuia să mi-o întipăresc în minte odată pentru totdeauna. Apoi trecea

repede la următoarea propoziţie, urmând aceeaşi procedură; îndată ce-o pronunţam corect mi-o traducea, se uita sever la mine, pentru a o reţine şi, imediat, trecea la următoarea, nu ştiu câte propoziţii mi-a dat de prima data, să spunem cu modestie: câteva, mă tem c-au fost multe. M-a concediat şi mi-a spus: „Repetă totul. N-ai voie să uiţi nicio propoziţie. Nici măcar una. Mâine continuăm." Ea şi-a păstrat cartea, iar eu trebuia să mă descurc singur, fără niciun ajutor.

N-avem chiar niciun ajutor; Miss Bray vorbea numai englezeşte şi în restul zilei mama refuza să-mi repete propoziţiile. În ziua următoare şedeam din nou în acelaşi loc, fereastra deschisă, în faţa mea lacul şi velele. A reluat propoziţiile din ziua precedentă, m-a pus să repet una şi m-a întrebat ce înseamnă. Spre nenorocirea mea reţinusem sensul şi atunci a spus satisfăcută: „Văd că merge aşa!" Apoi a urmat catastrofa şi n-am mai ştiut nimic, în afară de prima nu mai reţinusem nicio propoziţie. Le repetam, ea se uita plină de aşteptări la mine, mă bâlbâiam şi apoi amuţeam. Când s-a întâmplat la fel şi cu celelalte, s-a enervat şi a spus: „Pe prima ai reţinut-o, deci poţi. Nu vrei. Vrei să rămâi la Lausanne. Te las singur la Lausanne. Eu plec la Viena ş-o iau şi pe Miss Bray cu cei mici. Tu poţi rămâne singur la Lausanne!"

Cred că mă temeam mai puţin de această ameninţare, cât de sarcasmul ei; pentru că atunci când îşi pierdea răbdarea de tot îşi punea mâinile-n cap şi striga: „Fiul meu e un idiot!" sau „Şi tatăl tău a ştiut nemţeşte, ce-ar spune de una ca asta!"

M-a apucat o disperare groaznică şi, ca s-o ascund, mă uitam la vele şi speram zadarnic într-un ajutor de la ele care nu mă puteau ajuta. Se întâmplă un lucru pe care nici azi nu-l pricep. Eram numai ochi şi urechi şi am învăţat să-mi imprim pe loc sensul propoziţiilor. Când ştiam trei din patru nu mă lauda, ci le voia pe celelalte, voia ca de fiecare dată să reţin toate propoziţiile. Dar pentru că asta nu se întâmplă niciodată, nu m-a lăudat nici o singură dată şi, în aceste săptămâni, mă concedia întunecată şi nemulţumită.

Trăiam doar cu teama disprețului ei și-mi repetam peste zi propozițiile oriunde eram. În plimbările cu guvernanta eram monosilabic și posomorât. Nu mai simțeam vântul, nu mai eram atent la muzică, aveam în permanență în minte propozițiile nemțești și sensul lor în engleză. Când puteam, mă furișam și le exersam cu voce tare; uneori mi se întâmplă să repet chiar o greșeală, cu același zel ca și propozițiile corecte. N-aveam nicio carte după care să mă controlez, mi s-a refuzat cu încăpățânare și fără milă, deși se știa ce bun prieten eram cu cărțile și cu cât mi-ar fi fost mai ușor dacă aveam o carte. Dar ea era de părere că nimic nu se învață ușor; că, pentru limbi, cărțile nu-s bune; că trebuie să le înveți oral și o carte este doar atunci nedăunătoare, când știi ceva din limbă. N-a observat că de necaz mâncam puțin. Teroarea în care trăiam o considera pedagogică.

În unele zile reușeam să-mi amintesc, cu una sau două excepții, de toate propozițiile și de sensul lor. Atunci căutam pe fața ei semne de mulțumire. Dar nu le găseam niciodată și performanța pe care am atins-o a fost că nu m-a mai ironizat. În alte zile nu mergea așa de bine și atunci tremuram în așteptarea cuvintelor referitoare la idiotul pe care-l adusese pe lume, acelea mă îndurerau cel mai mult. Îndată ce venea „idiotul“ eram distrus și numai ceea ce spunea despre tata reușea să diminueze efectul. Simpatia lui mă consola, niciodată nu mi-a adresat un cuvânt neprietenos și, orice-i spuneam, se bucura și-mi acorda încredere.

Cu frații cei mici abia că vorbeam și-i respingeam categoric ca și mama. Miss Bray, a cărei slăbiciune era cel mic, dar care ținea mult la toți trei, a simțit în ce stare periculoasă eram și, când mă surprindea exersându-mi toate propozițiile, se indispunea și zicea că-i destul, să încetez că și așa știu prea mult pentru un băiat de vârsta mea, ea n-a învățat niciodată altă limbă și se descurcă și așa destul de bine în viață. Pretutindeni în lume există oameni care înțeleg engleza. Compasiunea ei îmi făcea bine, dar sensul cuvintelor ei nu însemna

nimic pentru mine, din hipnoza groaznică în care mă ţinea mama captiv numai ea însăşi m-ar fi putut salva.

Ascultam, dar, la Miss Bray, când îi spunea mamei: „Băiatul e nefericit, el spune că doamna îl consideră idiot." „Şi chiar este, altfel, nu i-aş spune!" Era foarte amar, era iarăşi cuvântul de care depindea totul. Mă gândeam la verişoara mea, Elsie, din Palatine Road, care era întârziată mintal şi nu putea vorbi bine. Despre ea adulţii spuneau cu regret: „Va rămâne o idioată!"

Miss Bray avea probabil o inimă bună şi rezistentă, pentru că în cele din urmă ea a fost cea care m-a salvat. Într-o după-masă, când tocmai ne aşezasem la oră, mama mi-a spus deodată: „Miss Bray spune că vrei să înveţi scrierea germană. E-adevărat?" Poate că am spus-o eu vreodată, poate că a fost ideea ei, şi, pentru că mama, în timp ce rostea aceste cuvinte, se uita în cartea pe care o ţinea în mână, am profitat imediat de şansa ce mi s-a oferit: „Da, vreau. Am nevoie de ea la şcoală, la Viena." Astfel am primit, în sfârşit, cartea să învăţ literele colţuroase din ea. Mama n-avea deloc răbdare să mă înveţe literele, de aceea a renunţat la principiile ei şi eu am păstrat cartea.

Cele mai grele suferinţe, care ţinuseră cam o lună, trecuseră. „Dar numai pentru scriere", a spus mama când mi-a încredinţat cartea. „În rest exersăm mai departe propoziţiile oral." Nu m-a putut împiedeca să citesc propoziţiile, de-acum făcusem ceva progrese. Tot ce era nou, învăţam ca şi până atunci, de la ea, dar puteam întări mai târziu prin lectură ce auzisem şi, de aceea, mă prezentam mai bine în faţa ei. Nu mai avea ocazia să-mi spună „idiot" şi respiram uşurat. Îşi făcuse gânduri serioase în legătură cu mine, mi-a povestit mai târziu, să nu fiu eu singurul din numeroasa familie care nu avea talent la limbi. Dar s-a convins de contrariul şi după amiezile noastre s-au transformat în adevărate plăceri. Acum se putea întâmpla chiar s-o uimesc şi atunci, împotriva voinţei ei, îi scăpa o laudă şi spunea: „Tu eşti totuşi fiul meu!"

Era o vreme înălţătoare care începea acum. Mama s-a hotărât să vorbească cu mine nemţeşte şi în afara orelor. Simţeam că-i sunt din nou apropiat ca în săptămânile de după moartea tatălui. Mai târziu am înţeles că nu numai de dragul meu m-a învăţat ea cu chiu şi vai germana, era o necesitate imperioasă pentru ea să vorbească nemţeşte, era limba ei de confidenţe. Lovitura cumplită din viaţa ei, când la douăzeci şi şapte de ani pierduse rezonanţa tatălui meu, o resimţea cel mai pregnant în aceea că vorbele lor de dragoste în germană amuţiseră. În această limbă se consumase, de fapt, căsnicia lor. Nu ştia ce să facă, se simţea pierdută fără el şi încerca să mă aşeze pe mine în locul lui cât mai repede cu putinţă. Îşi punea multe speranţe în mine şi suporta cu greu faptul că la începutul celor întreprinse de ea n-am corespuns aşteptărilor. Astfel m-a forţat în cel mai scurt timp posibil la o performanţă care întrecea forţele oricărui copil şi reuşita a determinat sensul mai adânc al germanei mele; era o limbă maternă implantată târziu şi cu multe cazne. Dar caznele trecuseră şi a urmat o perioadă de fericire care mi-a cimentat legătura indisolubilă cu această limbă. Poate că ea a sădit în mine şi dorinţa timpurie de a scrie; pentru că de dragul învăţării scrisului am reuşit să-i smulg cartea şi cotitura bruscă spre mai bine a început când am învăţat să scriu literele germane.

N-a îngăduit nici într-un caz să renunţ la celelalte limbi, cultura consta pentru ea în literaturile tuturor limbilor pe care le cunoştea, dar limba dragostei noastre – şi ce dragoste a fost! – a devenit germana.

Mă lua numai pe mine în vizitele pe care le făcea prietenilor şi rudelor din Lausanne şi nu-i de mirare că cele două vizite care mi-au rămas în amintire erau în legătură cu situaţia ei de văduvă tânără. Unul din fraţii ei murise acolo înainte de a ne stabili noi la Manchester; văduva lui, Linda, cu cei doi copii, locuia acum la Lausanne. Poate că şi pentru ea s-a oprit mama aici. Fiind invitată la masă, m-a luat şi pe mine, motivându-mi că mătuşa Linda s-a

născut și a crescut la Viena și vorbește o germană deosebit de frumoasă. Eu păream destul de avansat ca să arăt ce știu. Am acceptat cu entuziasm și ardeam de nerăbdare să șterg odată pentru totdeauna toate urmele ironiei îndurate până nu demult. Am fost atât de emoţionat, că-n noaptea precedentă n-am putut adormi ș-am purtat cu mine însumi, în germană, lungi discuţii care sfârșeau triumfal. Când a sosit timpul vizitei, mama mi-a explicat că va fi prezent un domn care vine în fiecare zi la mătușa Linda la masă. Se numește Monsieur Cottier, un domn respectabil, demn, trecut de prima tinereţe, un funcţionar apreciat. Am întrebat-o dacă e soţul mătușii și mama mi-a răspuns șovăitor și puţin absent: „Poate că într-o zi va deveni. Deocamdată mătușa se gândește la cei doi copii. Nu dorește să-i supere căsătorindu-se atât de repede, deși ar fi un mare sprijin pentru ea." Eu am adulmecat îndată pericolul și i-am spus: „Tu ai trei copii, dar eu sunt sprijinul tău." Ea a râs: „Ce-ţi veni?", apoi a continuat în felul ei arogant. „Eu nu sunt ca mătușa Linda, eu n-am niciun domn Cottier."

Astfel germana nu mai era așa de importantă și eu trebuia să mă afirm pe două căi. Domnul Cottier era un domn înalt, trupeș, cu o barbă ascuţită și cu o burtă căreia îi plăcea foarte mult mâncarea mătușii Linda. Vorbea rar și se gândea înaintea fiecărei propoziţii și o studia cu plăcere pe mama. Era bătrân deja și mie mi se părea că o tratează ca pe un copil. Se adresa numai mamei, mătușii nu-i spunea nimic; între timp ea-i umplea mereu farfuria, el se făcea că nu observă și mânca liniștit mai departe.

„Mătușa e frumoasă!" am spus eu, entuziasmat, în drum spre casă. Avea o piele închisă și niște ochi mari, negri, minunaţi. „Ea miroase așa de frumos", am mai adăugat eu, mă sărutase și mirosea mai frumos decât mătușa din Paris. „Da de unde, a spus mama, are un nas uriaș și picioare de elefant. Dar dragostea trece prin stomac." Aceasta o mai spusese o dată și în timpul mesei, uitându-se dispreţuitor la

domnul Cottier. M-am mirat c-o repetă, ş-am întrebat-o ce înseamnă. Mi-a explicat aspru de tot că domnul Cottier e mare gurmand, mătuşa e bună bucătăreasă. De aceea vine în fiecare zi. Am întrebat-o dacă de aceea miroase atât de frumos. „Acesta e parfumul ei, s-a parfumat totdeauna prea tare." Am simţit că mama n-o simpatiza şi, deşi fusese foarte prietenoasă cu domnul Cottier şi-l făcuse să râdă, nici despre el n-avea o părere prea bună.

„La noi n-o să vină nimeni la masă", spusei eu aşa deodată de parc-aş fi fost adult şi mama zâmbea, provocându-mă în continuare: „Asta n-o permiţi, nu-i aşa, aici vei fi tu atent."

A doua vizită, la domnul Aftalion, a fost cu totul altfel. Dintre toţi sefarzii pe care-i cunoştea mama, el era cel mai bogat. „El este milionar," spuse ea, „şi încă tânăr." Când m-a asigurat că este mult mai bogat decât unchiul Salomon, am fost imediat de partea lui. El arăta cu totul altfel, era un bun dansator şi un cavaler. Toţi îi căutau compania, era distins, încât ar fi putut trăi la curtea unui rege. „Asemenea oameni nu mai există acum printre noi, aşa am fost noi înainte, când trăiam încă în Spania." Mi-a mai destăinuit că domnul Aftalion a vrut odată să se căsătorească cu ea, ea era deja logodită, în taină, cu tata. „Altfel poate că m-aş fi măritat cu el", adăugase ea. Atunci a rămas foarte trist şi mulţi ani nu şi-a dorit altă soţie. Abia acum, cu puţin timp în urmă, se căsătorise şi se afla aici cu soţia sa, Frieda, o frumuseţe vestită, în călătorie de nuntă la Lausanne. „Locuieşte", povestea mama în continuare, „în cel mai elegant hotel, unde-l vom vizita."

Mă interesa persoana lui, pentru că-l situase deasupra unchiului. Pe acesta îl detestam atât de mult, încât cererea în căsătorie a domnului Aftalion nu mi-a făcut o impresie deosebită. Eram curios să-l văd, doar pentru a constata cum acel Napoleon se chircise alături de el într-un jalnic nimic. „Ce păcat", am spus eu, „că nu vine şi unchiul!" „El est în Anglia, el nu poate veni." „Dar ar fi frumos să vină, ca să

vadă cum trebuie să fie un adevărat sefard." Mama nu-mi lua în nume de rău această ură împotriva fratelui ei. Deși îi admira iscusința, îi convenea împotrivirea mea. Poate că a înțeles cât era de important pentru mine că nu l-am luat ca exemplu în locul tatălui, poate că ea considera această ură nestinsă drept „caracter" și „caracterul" era pentru ea mai presus de orice.

Am ajuns la un hotel ca un palat, așa ceva nu mai văzusem, cred că se numea chiar „Lausanne Palace". Domnul Aftalion ocupa o suită de camere uriașe, luxos mobilate, mi se părea că mă aflu în *O mie și una de nopți* și mă gândeam cu dispreț la casa unchiului din Palatine Road care în urmă cu un an mă impresionase așa de mult. O ușă dublă s-a deschis și a apărut domnul Aftalion într-un costum albastru-închis cu ghetre albe și, zâmbind radios, a venit spre mama și i-a sărutat mâna. „Te-ai făcut și mai frumoasă, Mathilde" i-a spus el, ea era îmbrăcată în negru. „Și tu ai cea mai frumoasă soție." Mama avea prezență de spirit. „Unde-i Frieda? Nu-i aici? N-am mai văzut-o de la Viena, de la Institut. I-am povestit fiului meu atât de mult despre ea și l-am adus și pe el, pentru că ținea neapărat s-o vadă." „Vine îndată. Încă n-a terminat cu toaleta. Voi doi trebuie să vă mulțumiți între timp cu ceva mai puțin frumos." Totul era cu gust și distins, pe măsura spațiilor enorm. El s-a interesat de intențiile mamei, asculta cu atenție, zâmbind mereu, și a aprobat mutarea la Viena prin cuvinte fantastice. „Tu ești făcută pentru Viena, Mathilde, orașul te iubește, la Viena ai fost totdeauna cea mai vioaie și mai frumoasă." Nu eram câtuși de puțin gelos nici pe Viena, nici pe el, am aflat ce nu știusem și ce nu găsisem în niciuna din cărțile citite – că un oraș poate iubi un om și mi-a plăcut. Apoi a apărut Frieda și ea a fost cea mai mare surpriză. O femeie atât de frumoasă nu mai văzusem niciodată, era luminoasă ca lacul și îmbrăcată minunat și o trata pe mama ca pe o prințesă. A ales din vaze cei mai frumoși trandafiri, i-a dat domnului Aftalion și acesta i-a înmânat

cu un compliment mamei. N-a fost o vizită prea lungă, dar eu n-am înţeles tot ce s-a spus, conversaţia a decurs alternând între germană și franceză și, în ambele limbi, mai ales în franceză, încă nu mă descurcam așa de bine. Mi-a făcut impresia că unele lucruri, pe care nu trebuia să le înţeleg, erau spuse în franceză, altădată aș fi reacţionat cu înverșunare la asemenea discuţii secrete ale adulţilor, dar din partea acestui învingător al lui Napoleon și a soţiei sale neobișnuit de frumoasă aș fi acceptat bucuros chiar și altele.

Când am părăsit palatul, mama părea puţin încurcată. „Aproape că m-aș fi căsătorit cu el," a zis ea, s-a uitat la mine și a adăugat o propoziţie de care m-am speriat: „Atunci n-ai mai fi pe lume." Nu mi-am putut închipui cum să nu fiu pe lume, mergeam alături. „Sunt *doar* fiul tău", i-am zis cu încăpăţânare. Probabil că i-a părut rău că a vorbit astfel cu mine, pentru că s-a oprit și m-a îmbrăţișat cu putere, strângând și trandafirii pe care-i primise, iar la sfârșit o lăudă și pe Frieda. „A fost un gest nobil din partea ei. Are caracter." Asta o spunea foarte rar și niciodată despre o femeie. M-am bucurat că Frieda îi plăcuse și ei. Când, după ani de zile, am reluat discuţia despre această vizită, obișnuia să-mi spună că a plecat cu sentimentul că tot ce văzusem, toată minunăţia aceea îi aparţinea de fapt ei și se mira cum de nu-i poartă pică Friedei și cum nu era invidioasă pe ea, dorindu-i ce nu i-ar fi dorit la nicio altă femeie.

Am petrecut trei luni la Lausanne și uneori mă gândesc că n-a mai existat niciodată-n viaţa mea o perioadă atât de fertilă. Deseori judeci așa când te preocupă serios o perioadă din viaţă și e posibil ca fiecare perioadă să fie cea mai importantă și fiecare să conţină totul. În orice caz, la Lausanne, unde auzisem vorbindu-se în jurul meu franceza pe care o percepeam în treacăt și fără eforturi dramatice, la îndemnul mamei am renăscut pentru limba germană și din durerile acestei faceri a provenit pasiunea care m-a legat de amândouă, de această limbă și de mama. Fără acestea două,

care de fapt erau una și aceeași, viața mea ar fi fost absurdă și de neconceput.

În august am pornit în călătorie la Viena, călătorie pe care am întrerupt-o câteva ore la Zürich. Mama i-a lăsat pe cei mici în sala de așteptare sub supravegherea lui Miss Bray și m-a luat cu telefericul pe Muntele Zürich. Locul unde am coborât se numea Rigiblick. Era o zi strălucitoare și admiram orașul întins în fața mea; mi se părea uriaș și nu pricepeam cum un oraș poate fi așa de mare. Era ceva complet nou pentru mine și puțin straniu. Am întrebat dacă și Viena e tot atât de mare și, când am auzit că este cu mult mai mare, n-am crezut și-mi închipuiam că mama vrea să râdă de mine. Aici, lacul și munții erau departe, nu ca la Lausanne unde-i aveam direct în fața ochilor, în centrul fiecărei priveliști. Case nu se vedeau așa de multe; și aici mulțimea caselor care mă uimea se întindea pe versantul Muntelui Zürich în sus până unde eram noi și eu nici măcar n-am încercat să le număr, ceea ce în alte condiții aș fi făcut-o cu multă plăcere. Eram străin și, poate, puțin speriat, i-am reproșat mamei: „Nu-i vom mai găsi“, și mie mi se păru că nu trebuia să fi lăsat „copiii“, cum îi numeam între noi, cu guvernanta care nu-nțelegea niciun cuvânt în altă limbă. Astfel prima perspectivă vastă asupra unui oraș a fost colorată de un sentiment de frustrare și amintirea acestui prim contact cu Zürichul, care avea să devină mai târziu paradisul tinereții mele, nu m-a părăsit niciodată.

Cred că am găsit cu bine copiii și pe Miss Bray, pentru că mă văd în ziua următoare, era 18 august, călătorind prin Austria. În toate localitățile prin care treceam erau arborate steaguri și, cum nu mai încetau, mama și-a permis o glumă, spunând că erau în cinstea sosirii noastre. Nici ea nu știa de ce erau și Miss Bray, obișnuită cu al ei Union Jack[1], era tot mai nervoasă și mai nerăbdătoare să afle și n-a lăsat-o pe mama

[1] Steagul englez.

în pace până nu s-a interesat la alţi călători. Era ziua de naștere a împăratului Franz Joseph pe care mama îl cunoscuse încă în urmă cu douăzeci de ani, în perioada tinereţii ei de la Viena, ca pe bătrânul împărat, el mai trăia și toate satele și orașele păreau să se bucure de aceasta. „Ca și Regina Victoria", spuse Miss Bray și, în multele ore ale călătoriei noastre până la Viena, am auzit de la ea istorii despre regina care murise demult și care mă plictiseau puţin și, pentru variaţie, altele de la mama, despre Joseph care mai era încă în viaţă.

PARTEA A TREIA

Viena

1913–1916

Cutremurul din Messina

Burgtheater acasă

Înainte de începerea călătoriei, afară, în faţa trenuleţului ce ducea la grotă, se deschidea gura iadului, roșie și uriașă, arătându-și dinţii. Apoi se deschidea încet, fără îndurare, înghiţind oamenii pe care drăcușorii îi puseseră la frigare. Dar ea se deschidea din nou, era nesătulă și neobosită; așa cum spunea Fanny, guvernanta, era în iad destul loc să încapă toată Viena și toţi oamenii ei. N-o spunea ameninţător, știa că eu n-o credeam, gura iadului era mai mult pentru fraţii cei mici. Îi ţinea strâns de mână și, oricât ar fi sperat că-i cuminţește prin vederea iadului, nu i-ar fi lăsat nicio clipă de lângă ea.

M-am așezat repede în trenuleţ, strâns lipit de ea, ca să rămână loc și pentru cei mici. Erau multe de văzut în trenuleţul grotei, dar un singur lucru prezenta importanţă. Priveam tablourile multicolore care apăruseră înainte, toate acestea erau numai să-ţi ia ochii: Albă-ca-Zăpadă, Scufiţa Roșie, Motanul Încălţat, toate basmele erau mai frumoase când le citeai, cele prezentate mă lăsau rece. Apoi urma ceea ce așteptam de când plecasem de acasă. Dacă Fanny nu se îndrepta imediat spre Wurstelprater, o trăgeam eu ș-o băteam la cap cu sute de întrebări, până ceda și spunea: „Iar mă sâcâi, bine, să mergem la trenuleţ." Atunci o lăsam de mână și săream în jurul ei, fugeam o bucată înainte și așteptam nerăbdător, o puneam să-mi arate creiţarii pentru intrare, deoarece s-a întâmplat să ne trezim în faţa trenuleţului și ea să fi uitat banii acasă.

Acum eram înăuntru și treceam pe lângă scenele din basme, în fața fiecăreia trenul se oprea puţin și eu eram atât de supărat pe opririle inutile, că făceam bancuri proaste pe seama basmelor, stricându-le cheful celor mici. În schimb rămâneam total nemișcaţi când venea partea esenţială: cutremurul din Messina. Atunci apărea orașul de la marea albastră, multe case albe pe panta unui munte, totul era fix și nemișcat, luminat de soare, trenul se oprea și orașul de pe mare era atât de aproape că-l puteai atinge cu mâna. În acest moment am sărit în sus, Fanny, molipsită de frica mea, mă ţinea strâns: tuna îngrozitor, se întuneca, se auzeau scâncete și fluierături înspăimântătoare, pământul se zguduia, noi eram scuturaţi, tuna din nou, fulgera tare: toate casele din Messina străluceau în flăcările vii.

Trenul se punea în mișcare, noi părăseam locul ruinelor. Ce mai urma nu mai vedeam. Buimăcit, părăseam trenuleţul și mă gândeam că acum totul s-a distrus, tot Wurstelprater-ul, toate barăcile și castanii uriași de vizavi. M-am prins de scoarţa unui copac, încercând să mă liniștesc. M-am izbit de el și i-am simţit rezistenţa. Nu-l puteam clinti – copacul stătea nemișcat, nimic nu se schimbase, eu eram fericit. Cred că atunci s-a hotărât ca eu să-mi pun toată speranţa în copaci.

Casa noastră era casa care făcea colţ cu strada Josef Gall nr. 5, locuiam la etajul doi, la stânga noastră un loc viran, nu prea mare, ne despărţea de Prinzenallee care ţinea deja de Prater. Camerele dădeau parte-n strada Josef Gall, parte spre Vest, către locul viran și copacii Praterului. Pe colţ era un balcon rotund, ce unea ambele părţi. De aici vedeam apusul soarelui mare și roșu ce ne devenise foarte familiar și de care fratele meu cel mic, Georg, era atras în mod deosebit. Îndată ce apărea culoarea roșie pe balcon, fugea sprinten afară și, odată, rămas pentru o clipă singur, a urinat repede, explicând că trebuie să stingă soarele.

De aici se vedea, pe colţul opus al locului gol, o uşiţă care ducea la atelierul sculptorului Josef Hegenbarth. Alături era tot felul de moloz, piatră, lemn; prin preajmă se-nvârtea mereu o fetiţă brunetă care se uita la noi curioasă, când mergeam cu Fanny la Prater, şi care s-ar fi jucat bucuroasă cu noi. Ne ieşea în cale, băga un deget în gură şi schiţa un zâmbet. Fanny, care strălucea de curăţenie şi nu suporta murdăria nici la noi, nu pierdea ocazia s-o alunge, spunându-i grosolan: „Treci la o parte, fetiţă murdară!", interzicându-ne să vorbim sau să ne jucăm cu ea. Pentru fraţii mei această adresare juca un rol însemnat, ea transformându-se în numele copilului, în discuţiile lor „fetiţă murdară" însemnând tot ce nu trebuiau ei să fie. Uneori strigau tare de pe balcon „Fetiţă murdară!". Ei o spuneau cu cele mai bune intenţii, dar, jos, fetiţa plângea. Când a observat, mama i-a dojenit cu severitate. Dar izolarea îi convenea şi e posibil ca pentru ea chiar şi strigătele şi efectul lor însemnau o prea mare apropiere de copilul acela.

Cartierul de pe malul Dunării se numea Schüttel, străbătându-l în lung ajungeai la Sophienbrücke, unde era şcoala. Cu noua limbă pe care o învăţasem în ritm forţat am venit la Viena. Mama m-a dat în clasa a treia primară, la domnul învăţător Tegel. Acesta avea o faţă grasă, roşie, pe care nu prea puteai citi multe, aproape ca o mască; era o clasă mare cu peste patruzeci de elevi, nu cunoşteam pe nimeni. În aceeaşi zi cu mine a venit încă un elev nou, un băieţel american, şi am fost examinaţi împreună; înainte însă ne-am spus repede trei propoziţii în engleză. Învăţătorul m-a întrebat unde am învăţat germana. I-am spus că am învăţat-o cu mama. Cât timp am învăţat-o? Trei luni. Am simţit că i se părea curios că-n loc de profesor am avut-o doar pe mama şi numai trei luni! A dat din cap spunând: „Asta-nseamnă că nu ştii suficient pentru noi." Mi-a dictat câteva propoziţii, nu prea multe. Dar adevărata probă care-l interesa era: „Die

Glocken läuten" și imediat după aceasta „alle Leute"[1]. Voia să mă prindă cu „läuten" și „Leute". Cunoșteam deosebirea și le-am scris pe amândouă corect, fără să șovăi. A luat caietul în mână și a dat din cap – ce știa el de lecţiile de groază de la Lausanne! – pentru că-i răspunsesem cursiv la întrebările anterioare, a spus, la fel de inexpresiv ca și mai înainte: „Vreau să te pun la încercare."

Mama n-a rămas mirată când i-am povestit. Pentru ea era de la sine înţeles că fiul ei trebuia să știe nu numai la fel de bine, dar chiar mai bine nemţește decât copiii vienezi. Școala primară avea cinci clase, mama a descoperit că dacă ai note bune se poate sări peste clasa a cincea și mi-a spus: „După clasa a patra, deci peste doi ani, vei intra la gimnaziu, acolo se învaţă latină și nu te vei mai plictisi."

Cât privește școala, abia că-mi amintesc câte ceva din primul an de la Viena. Tocmai pe la sfârșitul acestui an s-a petrecut ceva – a fost omorât urmașul tronului. Domnul învăţător Tegel avea pe catedră o ediţie specială îndoliată. A trebuit să ne ridicăm în picioare și el ne-a comunicat evenimentul. Apoi am cântat imnul împăratului și, spre marea noastră bucurie, ne-a trimis acasă.

Paul Kornfeld se numea băiatul cu care mergeam acasă și el locuia tot în Schüttel. Era înalt și subţire și puţin neajutorat, picioarele lui păreau că vor să meargă în direcţii diferite, pe faţa lui prelungă era mereu un rânjet prietenos. „Cu-acela mergi tu?" mă întrebase domnul învăţător Tegel, văzându-ne pe amândoi în faţa școlii. „Îţi jignești învăţătorul!" Paul Kornfeld era un elev foarte slab, atunci când răspundea, răspundea greșit la toate întrebările și, pentru că rânjea mereu, neputând altfel, învăţătorului îi era ostil. În drum spre casă, un băiat a strigat odată la noi ironic: „Jidănușule!" Eu nu știam ce vrea să-nsemne asta. „Nu știi?", a întrebat Kornfeld, lui i se

---

[1] În germană capcană ortografică: *läuten* = a suna (verb); *Leute* = oameni (subst.).

spusese adesea, probabil că era în legătură cu felul său bizar de a merge. Nu fusesem încă înjurat ca evreu, nici în Bulgaria, nici în Anglia nu se obișnuia acest lucru. I-am povestit mamei care, în felul ei mândru, a trecut peste incident. „Asta se referea la Kornfeld, nu la tine." Cu aceasta nu voia să mă consoleze, dar nu accepta injuria. Noi, sefarzii, eram pentru ea ceva mai mult. Ea nu voia ca învățătorul să mă despartă de Kornfeld, ba dimpotrivă. „Să mergi totdeauna cu el", îmi spunea ea, „ca să nu-l bată niciunul." Pentru ea era de neînțeles că cineva ar îndrăzni să mă bată. Puternici nu eram niciunul, iar eu eram mult mai mic. Despre părerea învățătorului n-a spus nimic. Poate că-i convenea că făcea o asemenea deosebire între noi. Nu voia să-mi dea sentimentul că sunt de teapa lui Kornfeld, dar eu, ca cel care nu-i în cauză, trebuia să-l apăr cavalerește.

Asta îmi plăcea, pentru că se potrivea cu lectura mea. Citeam cărțile englezești pe care le adusesem de la Manchester și era un act de mândrie să le recitesc mereu. Știam exact de câte ori o citisem pe fiecare, pe câteva din ele de mai mult de patruzeci de ori și, pentru că pe acestea le știam deja pe de rost, recitirea avea doar scopul de a spori recordul. Mama a simțit acest lucru, mi-a dat alte cărți, zicea că-s prea mare pentru cărți de copii și căuta prin toate mijloacele să-mi trezească interesul pentru alte lucruri. Deoarece „Robinson Crusoe" ținea de lecturile mele preferate, mi-a făcut cadou „De la Pol la Pol" de Sven Hedin. Erau trei volume, iar eu le-am primit pe rând, cu diverse ocazii. Chiar primul volum a fost o revelație. Apăreau în el expediții științifice în tot felul de țări: Livingstone și Stanley în Africa, Marco Polo în China. Cu ajutorul celor mai aventuroase expediții științifice am cunoscut pământul și locuitorii săi. Ce începuse tata, continua în felul acesta mama; văzând că expedițiile mi-au alungat toate celelalte interese, a revenit la literatură și, ca să mi-o facă plăcută și pentru ca să nu citesc numai ceea ce n-aș înțelege, a început să citească cu mine Schiller în germană și Shakespeare în engleză.

Așa s-a întors la vechea ei dragoste – teatrul, păstrând astfel vie și amintirea tatălui, cu care discutase mereu despre aceste lucruri. Se străduia să nu mă influențeze. După fiecare scenă voia să știe cum am înțeles-o și, înainte ca ea însăși să spună ceva, îmi dădea mie cuvântul. Câteodată, când se făcea târziu și ea uita de timp, citeam mai departe și mai departe, simțeam cum se entuziasmează și cum nu se gândește să termine. Eram și eu puțin vinovat când se ajungea atât de departe. Cu cât reacționam mai rațional, cu cât găseam mai multe lucruri de spus, cu atât mai puternic o năpădeau vechile trăiri. Îndată ce începea să vorbească despre una din acele pasiuni care deveniseră rațiunea existenței ei, știam c-o să mai dureze; nu mai era important că trebuie să merg la culcare, ea însăși se putea despărți tot atât de greu de mine ca și eu de ea; îmi vorbea atunci ca unui adult, lăuda cu exuberanță un actor dintr-un anumit rol, îl critica pe altul care o dezamăgise, dar asta se întâmplă mai rar. Cu maximă plăcere vorbea despre ceea ce asimilase fără nicio greutate, cu totală dăruire. Nările larg deschise începeau să-i tremure puternic, ochii ei mari, cenușii nu se mai uitau la mine, cuvintele nu-mi mai erau adresate mie. Simțeam că vorbea cu tata, când era așa de pătrunsă și, poate că eu însumi, fără să bănuiesc, deveneam tatăl meu. N-o trezeam prin întrebări copilărești și știam să-i stârnesc entuziasmul.

Când tăcea, devenea atât de serioasă, că eu nu mai îndrăzneam să spun nicio propoziție. Își trecea mâna peste fruntea enormă unde domnea liniștea și mie mi se oprea răsuflarea. Nu închidea cartea, ci o lăsa deschisă, și rămânea așa pentru tot restul nopții. Nu mai spunea niciuna din propozițiile obișnuite, că-i târziu, că trebuia să fiu de mult în pat, că mâine-dimineață trebuie să merg la școală, tot ce ținea de sfaturile ei materne se uita. Era firesc ca ea să se identifice cu personajul despre care vorbise. Dintre toate personajele lui Shakespeare, cel pe care-l iubea cel mai mult era Coriolan.

Nu cred că am înţeles pe atunci bucăţile pe care le citeam împreună. Cu siguranţă am asimilat mult, dar în amintirea mea ea a rămas singurul personaj – totul fusese de fapt o singură piesă pe care o jucam împreună. Cele mai groaznice evenimente și ciocniri, de care nu mă scutea defel, își găseau expresia în cuvintele ei care începeau cu explicaţii și sfârșeau printr-o apoteoză strălucitoare.

Când peste cinci ani am citit Shakespeare numai pentru mine, de data aceasta în traducere germană, totul îmi era nou, mă minunam că-mi rămăsese altfel în amintire, și anume ca un fluviu continuu de foc. Aceasta se întâmpla, probabil, și datorită faptului că germana îmi devenise între timp mai importantă. Dar nimic nu mi s-a tradus într-un fel atât de enigmatic ca primele povești bulgărești pe care, ori de câte ori le întâlneam într-o carte germană, le recunoșteam pe loc și puteam să le povestesc corect până la sfârșit.

Neobositul

Doctorul Weinstock, medicul casei, era un bărbat mic, cu faţă de maimuţă și cu ochi care clipeau neobosit. Deși nu era, arăta în vârstă, asta probabil din cauza cutelor de maimuţă ale feţei sale, care-i dădeau o înfăţișare bătrânicioasă. Noi, capiii, nu ne temeam de el, deși venea destul de des și ne trata de bolile obișnuite la copii. Nu era deloc sever și, pentru că tot clipea și rânjea, îţi trecea orice frică. Intra cu plăcere în vorbă cu mama și se ţinea în preajma ei. Când vedea că se apropie prea mult, ea se trăgea puţin înapoi, dar el întindea iar mâna pe care i-o punea blând și cuceritor pe umeri sau pe braţ. Îi spunea „copilașule“, ceea ce-mi displăcea profund, și n-ar mai fi plecat de lângă ea; ochii lui lipicioși zăboveau asupra ei ca și cum ar fi vrut s-o atingă cu privirea. Nu-mi plăcea când venea, dar, pentru că era un medic bun și nu făcea niciunuia dintre noi vreun rău, n-aveam nicio armă

împotriva lui. Număram de câte ori îi spunea „copilaș" și, îndată ce pleca, îi raportam mamei rezultatul. „Azi ți-a zis de nouă ori «copilaș» sau «astăzi au fost cincisprezece»." Se mira de statisticile mele; nu mi le interzicea; deoarece doctorul îi era indiferent, nu simțea această „evidență" a mea ca pe o povară. Fără să fi avut încă habar de asemenea lucruri, simțeam acea adresare ca pe o încercare de apropiere, ceea ce și era de fapt și chipul său a rămas neșters în amintirea mea. După un deceniu și jumătate, când dispăruse de mult din viața noastră, am creat din el un bărbat foarte bătrân, octogenar, dr. Bock, medicul casei.

Într-adevăr bătrân era pe-atunci bunicul Canetti. Venea des la Viena să ne viziteze. Îi gătea mama, lucru care nu se prea petrecea în rest, el își dorea mereu același fel de mâncare „Kalibsbraten" – „friptură de vițel". Ca vorbitor de limbă spaniolă, avea greutăți cu aglomerarea consoanelor și din „Kalb" ieșea „Kalib". Apărea la prânz, ne săruta, pe obrazul meu curgeau, de fiecare dată când ne întâlneam, lacrimi calde, îi purtam numele, eram un orfan și nu se uita niciodată la mine fără să-și aducă aminte de tata. Îmi ștergeam pe furiș umezeala de pe față și, deși mă fascina, doream de fiecare dată să nu mă mai sărute. Masa începea vesel, ambii, bătrânul și nora, erau oameni vioi și aveau multe de povestit. Dar eu știam ce se ascundea în spatele acestei veselii și că se va sfârși altfel. De fiecare dată, la sfârșitul mesei, urma vechea controversă. Suspina și spunea: „N-ar fi trebuit voi să plecați niciodată din Bulgaria, atunci ar fi trăit și azi! Dar ție nu ți-a ajuns Rusciucul. Ți-a trebuit Anglia. Și unde-i acum? Clima din Anglia l-a ucis." Mamei îi cădeau greu vorbele acestea, pentru că într-adevăr ea a vrut să plece din Bulgaria, insuflându-i tatei puterea să se afirme în această chestiune împotriva tatălui *său*. Prea i-ați îngreunat viața, Señor Padre", așa i se adresa totdeauna, ca și tatălui ei. „Dacă l-ați fi lăsat să plece liniștit, atunci s-ar fi obișnuit cu clima din Anglia. Dar

l-aţi blestemat! L-aţi blestemat! Unde s-a mai pomenit ca un tată să-și blesteme fiul, *propriul* fiu!“ Atunci îi sărea ţandăra, se ridica mânios, se schimbau propoziţii pe un ton tot mai grav, ieșea din cameră, își lua bastonul și părăsea locuinţa, fără să mulţumească pentru „Kalibsbraten“, pe care-o lăudase exagerat de mult la masă și fără să-și ia rămas-bun de la noi, copiii. Ea rămânea plângând și nu se putea liniști. Așa cum suferea el din cauza acestui blestem, pe care nu și-l putea ierta, așa îi apăreau ei în faţa ochilor ultimele ore ale tatălui meu, pentru care-și făcea mari reproșuri.

Bunicul locuia la Hotel Austria din Praterstraße, uneori o aducea și pe bunica, deși, acasă la Rusciuc, ea nu se ridica niciodată de pe divan; a rămas pentru mine o enigmă cum reușea s-o convingă să călătorească și cum o îmbarca pe vaporul de pe Dunăre. Acolo locuia, singur sau cu ea, mereu în aceeași cameră și, pe lângă cele două paturi, mai era o canapea pe care dormeam eu în noaptea de sâmbătă spre duminică. De fiecare dată când venea la Viena, își rezerva acest lucru – eu îi aparţineam pentru noaptea spre duminică și pentru dejunul de duminică dimineaţa. Nu veneam cu prea mare plăcere la hotel, era întunecat și mirosea a mucegai faţă de casa noastră din Prater unde totul era luminos și aerisit. În schimb, dejunul de duminica era un mare eveniment; mă invita la cafenea, primeam o cafea cu lapte și frișcă și, lucrul cel mai important, un corn proaspăt.

La ora unsprezece începea școala Talmud-Thora din strada Novara numărul 27, unde se învăţa ebraica. Insista să urmez această școală de religie, în astfel de chestiuni nu prea avea încredere în zelul mamei și noaptea de la hotel era concepută ca un control; el voia să fie sigur că merg în fiecare duminică, înainte de masă la școală, cafeneaua și chifla aveau menirea să-i sporească atractivitatea. Totul era ceva mai liber decât la mama, el căuta să-mi câștige dragostea și atașamentul și, în afară de aceasta, nu exista nimeni, pe lume, oricât de mic, pe care să nu vrea să-l impresioneze.

În această școală lucrurile mergeau mai degrabă jalnic, deoarece învățătorul părea ridicol, un bărbat mic, răgușit, dând impresia că stă într-un picior și tremură mereu de frig, n-avea nicio influență asupra elevilor, toți făceau ce voiau. Învățai să citești în ebraică și să turui rugăciunile. Dar nu știam ce-nseamnă cuvintele pe care le citeam, nimănui nu i-a venit ideea să ni le explice. Nici istoriile din biblie nu ne erau comentate mai îndeaproape. Singurul țel al școlii era să ne învețe să citim cursiv cărțile de rugăciuni, pentru ca apoi tații sau bunicii să se fălească cu noi în templu. M-am plâns mamei de stupiditatea acestei școli, ea a fost de acord cu mine – cât de mult se deosebeau de această școală lecturile noastre comune! Ea mi-a explicat că mă lasă să merg numai pentru a învăța corect kadișul, rugăciunea morților, pentru tata. Deoarece, cu excepția Zilei Împăcării, acesta e lucrul cel mai important din toată religia, altceva nu există. Ca femeie care trebuia să stea mereu de-o parte, n-o prea interesa cultul în templu; pentru ea rugăciunile nu însemnau nimic și, de citit, citea doar atunci când înțelegea ce citește. Pentru Shakespeare găsea ardoarea pe care n-o simțise niciodată pentru credința ei.

Evadase din comunitate tocmai prin faptul că în copilărie făcuse școala la Viena și pentru că s-ar fi lăsat tăiată în bucăți pentru Burgtheater. Poate că m-ar fi scutit de rânduielile exterioare ale unei religii care pentru ea își pierduse sensul și m-ar fi eliberat de școala de duminica, în care nu se învăța nimic, dacă n-ar fi fost forțată, de tensiunea crâncenă dintre ea și bunicul, să cedeze în acest punct care era considerat o chestiune bărbătească. Nu era niciodată curioasă să afle ce se petrecea în această școală de religie; când mă-ntorceam duminica la prânz, discutam de drama pe care o vom citi împreună în seara aceea. Îndată ce Fanny îmi deschidea ușa, sumbrul Hotel Austria, sumbra stradă Novara erau deja uitate și singurul lucru despre care mama mă întreba șovăitor și complet împotriva naturii ei era ce-a mai spus bunicul, referindu-se

la ce a mai spus despre ea. El n-o făcea niciodată, dar ea se temea c-ar încerca să mă influenţeze împotriva ei. Ea n-avea de ce să se teamă, pentru că dacă ar fi încercat (lucru de care se ferea), nu m-aş mai fi dus niciodată la el la hotel.

Una din trăsăturile cele mai marcante ale bunicului era dinamismul său; el, care-n rest dădea impresia unui oriental, era mereu în mişcare. Abia ajungea în Bulgaria şi apărea din nou la Viena de unde pleca mai departe la Nürnberg care la el suna Nürimberg. Dar mai călătorea şi în multe alte oraşe, de care nu-mi mai amintesc, deoarece nu le pronunţa numele atât de fals, încât să-mi sară în ochi. Adesea îl întâlneam întâmplător pe Praterstraße sau pe altă stradă din Leopoldstadt, grăbit, cu bastonul său argintat fără de care nu pleca nicăieri şi, oricât s-ar fi grăbit, ochilor lui jucăuşi de vultur nu le scăpa nimic. Toţi sefarzii care-l întâlneau – şi erau mulţi în această parte a Vienei, unde-n Zirkusgasse se afla şi templul lor – îl salutau cu respect. Era bogat dar nu era orgolios, vorbea cu toţi cei pe care-i cunoştea şi avea totdeauna câte ceva nou şi surprinzător de povestit. Snoavele sale circulau pretutindeni; călătorind mult, observa tot ce-l interesa, în exclusivitate oameni şi, pentru că, până la adânci bătrâneţi, ştia ce i-a povestit fiecăruia, era mereu amuzant pentru semenii săi. Pentru femei era periculos, n-o uita pe niciuna pe care pusese ochii şi complimentele pe care le făcea – pentru fiecare în parte găsea complimente noi şi deosebite – prindeau şi nu se uitau uşor. Oricât ar fi trecut anii, el nu îmbătrânea, pasiunea lui pentru tot ce era nou şi şocant, reacţiile sale rapide, felul său autoritar, dar şi tandru, ochiul pentru femei, toate au rămas la fel de vii.

Căuta să vorbească cu toţi oamenii în limba *lor* şi, pentru că învăţase aceste limbi doar în treacăt, în călătoriile sale, cunoaşterea lor, cu excepţia limbilor din Balcani, din care făcea parte şi spaniola sefardită, era foarte precară. Îi făcea plăcere să numere pe degete câte limbi vorbeşte şi nostima siguranţă cu care ajungea în această numărătoare – ştie Dumnezeu

cum – la 17, uneori la 19 limbi, era irezistibilă pentru cei mai mulţi, cu toată pronunţia sa caraghioasă. Mie îmi era rușine de aceste scene, când se petreceau în prezenţa mea, pentru că ce scotea din gură era atât de greșit, că ar fi căzut chiar și la școala mea primară, la domnul învăţător Tegel, și cu atât mai mult la noi acasă, unde mama, cu o ironie nemiloasă, ne atenţiona la cea mai mică greșeală. În schimb acasă ne limitam la patru limbi și când o întrebam pe mama dacă e posibil să vorbești 17, spunea, fără să-l amintească pe bunicul: „Nu, atunci nu știi niciuna!"

Avea mare respect pentru cultura mamei, deși universul ei spiritual îi era total străin, și pentru faptul că era severă și pretenţioasă cu noi. Pe câtă pică îi purta pentru că tocmai cu ajutorul acestei culturi îl ademenise pe tata să plece din Bulgaria, pe atât îi convenea că ne-o transmitea nouă. Nu cred că erau numai gânduri meschine de procopseală care-l animau, ci și elanul propriului talent neexploatat niciodată până la capăt. În cadrul cercului restrâns al familiei sale a ajuns foarte departe și din puterea ce-o avea peste mult ramificata sa familie n-ar fi cedat nicio iotă, dar simţea că-n exteriorul ei existau infinit de multe lucruri care îi erau refuzate. Poseda numai scrierea aramaică, în care era scrisă vechea spaniolă sefardită, și ziarele le citea numai în această limbă. Aveau nume spaniole ca *El Tiempo* (*Timpul*), *La Voz de la Verdad* (*Vocea adevărului*), erau scrise cu litere hebraice și cred că apăreau numai o dată pe săptămână. Citea și cu litere latinești, dar se simţea nesigur și, astfel, în lunga-i viaţă – a trăit peste nouăzeci de ani – n-a citit niciodată ceva în limba ţării respective (darmite o carte). Cunoștinţele sale se refereau, făcând abstracţie de afaceri unde era suveran, în exclusivitate la propriile observaţii asupra oamenilor. Știa să-i imite și să joace ca un actor și unii oameni pe care-i cunoșteam și eu, deveneau pentru mine atât de interesanţi așa cum erau jucaţi de el, încât în adevărata lor înfăţișare mă dezamăgeau amarnic, în timp ce prin jocul lui mă fascinau tot mai mult. În prezenţa mea se tempera în

scenele satirice; numai în societatea adulţilor, al cărei centru era, se desfăşura din plin, distrându-i ore-n şir cu poveştile lui. (Murise deja demult, când l-am regăsit printre povestitorii din Marakeş, şi, deşi nu-nţelegeam niciun cuvânt din limba lor, prin amintirea bunicului îmi erau mult mai familiari decât toţi ceilalţi oameni pe care i-am întâlnit acolo).

Curiozitatea lui era, cum am mai spus, mereu trează, nu l-am văzut niciodată obosit şi, chiar când eram numai noi doi, simţeam că mă observa necontenit, fără să mă slăbească o clipă. În acele nopţi petrecute cu el la Hotel Austria ultimul meu gând înainte de a adormi era acela că el nu dormea cu-adevărat şi, oricât ar părea de incredibil, nu l-am văzut niciodată dormind. Dimineaţa se trezea cu mult înaintea mea, se spăla, se-mbrăca şi, de cele mai multe ori, îşi şi făcuse rugăciunea de dimineaţă, care dura destul de mult. Dacă dintr-un motiv oarecare mă trezeam noaptea, el şedea în pat ca şi când ar fi ştiut de mult că eu mă voi trezi şi ar aştepta doar să-i spun ce vreau. Dar nu făcea parte dintre oamenii care se plâng de insomnii. Dimpotrivă, arăta proaspăt şi gata de orice, un drac în permanenţă treaz; cu tot respectul care-l aveau pentru el, multora le părea puţin sinistru datorită acestei vitalităţi exagerate.

Printre pasiunile sale se număra şi strângerea banilor pentru fetele sărace, care voiau să se mărite şi nu aveau zestre. L-am văzut adesea pe Prater oprind pe cineva şi cerându-i bani în acest scop. Îşi scotea repede carneţelul roşu de piele, în care-şi nota donaţia, cu numele persoanei. Îndată lua bancnotele şi le-ndesa în portmoneu. Niciodată nu era refuzat, ar fi fost o ruşine să-i spună „Nu“ lui Señor Canetti. Prestigiul în comunitate depindea de aceasta şi oamenii aveau în permanenţă la ei banii pentru donaţiile deloc mici, un „Nu“ ar fi însemnat că te numeri tu însuţi printre săraci şi nimeni nu-şi dorea să se afirme despre el un asemenea lucru. Dar eu cred că printre aceşti negustori exista şi generozitate adevărată. Adesea îmi era dat să aud spunându-se cu mândrie reţinută

că unul sau altul e un om bun, înţelegându-se prin aceasta că e darnic cu săracii. Bunicul era cunoscut pentru aceasta și lui îi donau cu multă plăcere și pentru că el însuși figura înscris cu literele sale aramaice în fruntea colectei. Deoarece *el* începea așa de bine, nu voia niciunul să se lase mai prejos și repede se strângea suma pentru o zestre onorabilă.

În această descriere a bunicului am concentrat unele lucruri pe care le-am trăit sau aflat mai târziu. Așa se face că în această primă perioadă de la Viena i-am acordat mai mult spaţiu decât i se cuvine.

Pentru că, fără îndoială, lucrul cel mai important, mai emoţionant și mai deosebit din această perioadă îl constituiau serile de lectură cu mama și discuţiile închegate pe marginea fiecărei lecturi. Nu mai pot reda cu amănuntul aceste discuţii, pentru că eu însumi mă constitui în mare parte din ele. Dacă există o substanţă spirituală pe care o primești în primii ani, la care te referi mereu, de care nu scapi niciodată, atunci aceasta a fost. Aveam încredere oarbă în mama, personajele de care mă întreba, de care îmi vorbea, au devenit atât de mult lumea mea, încât nu le mai pot distinge. Toate influenţele ulterioare le pot urmări până în cele mai mici amănunte. Acestea însă formează o unitate de o densitate indestructibilă. Din această perioadă, deci din al zecelea an al vieţii mele, mi-a devenit un fel de axiomă a credinţei faptul că eu sunt constituit din aceste multe personaje de care nici într-un caz nu sunt conștient. Eu cred că ele determină ce mă atrage sau mă respinge la oamenii pe care-i întâlnesc. Ele au fost pâinea și sarea primilor ani. Ele sunt adevărata viaţă tainică a spiritului meu.

Izbucnirea războiului

Vara lui 1914 am petrecut-o la Baden, lângă Viena. Locuiam într-o casă galbenă cu un etaj, nu mai știu pe ce stradă, și împărţeam această casă cu un ofiţer superior în pensie, care

locuia cu soţia sa la demisol. Erau vremuri în care nu puteai să nu observi ofiţerii.

O bună parte a zilei o petreceam în parcul staţiunii, unde mergeam cu mama. Într-un chioșc rotund în mijlocul parcului cânta fanfara staţiunii. Capelmaistrul, un om subţire, se numea Konrath, noi băieţii îl numeam între noi pe englezește „carrot", „morcov". Cu fraţii cei mici vorbeam fără jenă în engleză, aveau trei și respectiv cinci ani, germana lor era cam nesigură, Miss Bray se întorsese doar de câteva luni în Anglia. Ar fi fost pentru noi o constrângere nenaturală să vorbim între noi altfel decât englezește și eram cunoscuţi în parc ca micii englezi.

Era plin de lume și aceasta se datora și muzicii; la sfârșitul lunii iulie când se apropia izbucnirea războiului, numărul celor care se înghesuiau în parc a crescut vertiginos. Atmosfera era mai agitată, fără ca eu să înţeleg de ce și, când mama ne-a atras atenţia să nu mai strigăm atât de tare pe englezește când ne jucăm, eu tot n-am priceput prea multe, iar cei mici nici atât. Într-o zi, cred că a fost întâi august, au început declaraţiile de război. Carrot dirija, fanfara cânta, cineva i-a trimis dirijorului un bileţel pe care l-a deschis, a întrerupt muzica, a bătut puternic cu bagheta în pupitru și a citit cu voce tare: „Germania a declarat război Rusiei." Fanfara a intonat imnul de stat al Austriei, toţi s-au ridicat, chiar și cei care ședeau pe bănci, și cântau în cor: „Doamne apără, Doamne ocrotește pe împărat și ţara noastră." Cunoșteam imnul de la școală și, mai timid, cântam și eu. După ce s-a terminat a urmat imediat imnul german: „Slavă ţie, încununat de glorie." Era ceea ce îmi era familiar din Anglia ca: „God save the King"[1]. Simţeam că aici atmosfera era împotriva Angliei. Nu știu dacă din obișnuinţă sau din încăpăţânare cântam cât puteam de tare cu cuvintele englezești, și fraţii cei mici, fără să aibă habar de ceva, mă imitau cu vocile lor subţirele. Pentru că

---

[1] Dumnezeu să-l ocrotească pe rege!

eram strâns înghesuiţi printre ceilalţi oameni, nu treceam neauziţi. Dintr-odată am văzut în jurul meu feţe schimonosite de furie, braţe şi mâini care ne loveau, pe mine şi chiar şi pe fraţii cei mici, Georg a primit câteva lovituri care erau de fapt pentru cel de nouă ani, pentru mine. Până să bage mama de seamă, ea fusese puţin împinsă la o parte de lângă noi, toţi au tăbărât asupra noastră. Dar ce m-a impresionat mult mai tare erau feţele schimonosite de ură. Probabil că cineva i-a spus mamei de striga ea aşa de tare: „Dar sunt doar copii!" Şi-a făcut loc spre noi şi ne-a cuprins pe toţi trei, răstindu-se la cei din jur care n-au ripostat, pentru că vorbea ca o vieneză şi, în sfârşit, ne-au făcut chiar loc să ieşim din groaznica înghesuială.

Eu n-am înţeles exact ce făcusem, cu atât mai persistentă a fost această primă trăire a unei mase duşmănoase. Consecinţa a fost că în timpul întregului război, până în 1916, la Viena şi apoi la Zürich, am rămas ataşat englezilor. Dar învăţasem din lovituri: m-am ferit, atâta timp cât am fost la Viena, să las să se observe ceva din orientarea mea englezească. Engleza ne-a fost strict interzisă în afara casei; am respectat interdicţia, dar am rămas cu şi mai mult zel la lecturile mele englezeşti.

Clasa a patra a şcolii primare, cea de a doua care o urmam la Viena, a coincis cu războiul şi tot ce-mi amintesc este legat de război. Am primit un caiet galben cu cântece care se refereau într-un fel sau altul la război. Începeam cu „Imnul împăratului" pe care-l cântam zilnic la începutul şi la sfârşitul orelor. Două cântece din caietul galben mă impresionau: „Zorilor, Zorilor, luminaţi-mi drumul spre moartea timpurie", cântecul care-mi plăcea cel mai mult însă începea cu cuvintele: „Alături de drum, la marginea câmpiei stăteau ghemuite două stăncuţe", cred că mai departe urma: „Dac-o fi să mor în ţară duşmană, în Polonia voi să cad." Cântam prea mult din această carte galbenă, dar tonul cântecelor era în mod cert mult mai suportabil decât concentratele imprecaţii copilăreşti care răzbăteau până la noi, elevii mici.

„Serbien muß sterbien!“ „Jeder Schuß ein Ruß!“ „Jeder Stoß ein Franzos!“ „Jeder Tritt ein Britt!“.[1] Când pentru prima și ultima dată am adus acasă un astfel de vers și i l-am spus lui Fanny: „Jeder Schuß ein Ruß!“, aceasta s-a plâns mamei. Poate că era o sensibilitate aparte, datorită faptului ca Fanny era cehoaică, ea nu era deloc patriotă și nu cânta niciodată cu noi, copiii, cântecele de război învățate la școală. Poate că era un om rațional și simțea cât de crud suna din gura unui copil de nouă ani imprecația „Fiecare împușcătură, un rus!“ S-a simțit profund jignită, nu mi-a spus-o direct, a tăcut și s-a dus la mama să-i spună că nu mai poate rămâne, dacă-i dat să audă asemenea vorbe de la noi, copiii. Mama m-a luat între patru ochi și m-a întrebat foarte serios ce înțeleg prin această imprecație. Eu am spus: nimic. Băieții la școală repetau tot timpul asemenea texte ritmate și eu nu le puteam suferi. Nu mințeam, deoarece, așa cum am spus, eram de orientare englezească. „De ce repeți papagalicește după ei? Ei nu-i place să audă așa ceva, o jignești spunându-i lucruri atât de urâte. Un rus e un om ca tine și ca mine. Prietena mea cea mai bună la Rusciuc a fost o rusoaică. Tu nu-ți mai amintești de Olga.“ Eu o uitasem, dar acum mi-a revenit în minte, înainte, numele ei se auzea des la noi în casă. A fost suficientă această singură mustrare. N-am mai repetat niciodată asemenea imprecații și, pentru că mama își exprimase atât de clar dezacordul, m-a cuprins ura față de orice slogane bestiale de război pe care le-am mai auzit apoi la școală și le-auzeam zilnic. Nici într-un caz nu vorbeau toți așa, erau doar câțiva, dar aceștia nu conteneau. Poate pentru că erau în minoritate le plăcea să iasă în evidență.

Fanny se trăgea dintr-un sat din Moravia, o persoană robustă, totul era solid la ea, chiar și părerile. În ziua de Anul Nou, evreii evlavioși stăteau pe malul Canalului Dunării și-și

---

[1] „Serbia trebuie să moară!“ „O împușcătură, un rus!“ „O îmbrâncitură, un francez!“ „O călcătură, un britanic!“

aruncau păcatele în apă. Fanny, care trecea cu noi pe-acolo, zăbovi la ceremonial. Medită în felul ei și-și spuse apoi părerea: „Mai bine să nu facă păcate, de aruncat și eu le pot arunca." Cuvântul „păcat" nu-i plăcea și gesturile mari și mai puţin. Cea mai mare aversiune o avea faţă de cerșetori și ţigani. Cerșetorii și hoţii erau pentru ea același lucru. Nu-i plăcea teatrul și ura scenele, în spatele vorbelor agitate adulmeca intenţii rele. Răul cel mai mare era pentru ea teatrul și la noi era prea mult. O singură dată s-a lăsat coruptă la o scenă și aceea a fost atât de cumplită, încât n-am uitat-o niciodată.

A sunat cineva la ușă, eu eram lângă ea când a deschis. Un cerșetor, nici bătrân, nici mutilat s-a aruncat în genunchi în faţa ei frângându-și mâinile. Soţia-i zace pe patul de moarte, are opt copii acasă, guri flămânde, viermi nevinovaţi. „Aveţi milă, doamna! Ce-s de vină viermii nevinovaţi!" Rămăsese așa în genunchi și-și repeta cu pasiune poezia, era ca un cântec și-i spunea lui Fanny mereu „doamna!" Atunci îi tăie piuitul, nu era doamnă și nici nu voia să fie și când îi spunea mamei „stimată doamnă"[1] nu suna deloc slugarnic. O clipă se uită tăcând la cel ce îngenunchease, cântecul său răsuna tare și cald în coridor. Deodată s-a aruncat ea însăși în genunchi, imitându-l. Fiecare propoziţie a lui se-ntorcea acum cu accent boemian și duetul era așa de impresionant că am început și eu să declam cu ei. Nici Fanny, nici cerșetorul nu și-au pierdut cumpătul. În cele din urmă ea se ridică și-i trânti ușa-n nas. El era tot în genunchi și cânta mai departe prin ușa închisă: „Aveţi milă, doamna! Ce-s vinovaţi săracii viermi!"

„Escrocule! N-are soţie și nici nu-i pe patul de moarte. N-are copil, mănâncă totul singur. Om tânăr! Când a făcut opt copii?" A fost atât de revoltată pe mincinos, încât i-a repetat mamei, care tocmai se întorsese acasă, toată scena, eu am asistat-o la căderea în genunchi; am mai jucat scena împreună și altădată. Îi arătam ce făcuse și voiam s-o pedepsesc pentru

[1] În orig. forma sincopată „gnä' Frau".

cruzimea ei, dar și să joc mai bine ca ea. Astfel auzea din gura mea propozițiile cerșetorului și apoi cu accentul ei, același lucru încă o dată. Se-nfuria când începeam cu „Aveţi îndurare, doamna!“ și se abţinea să nu se arunce iar în genunchi, deși era ispitită de căderea mea în genunchi. Era un chin pentru ea, deoarece se simţea ironizată în propria-i limbă și, deodată, această persoană plină și robustă devenea neajutorată. Odată a uitat de ea și mi-a dat mie palma pe care ar fi dat-o cu plăcere cerșetorului.

Lui Fanny chiar că i s-a făcut frică de teatru. Lecturile de seara cu mama pe care le putea auzi din bucătărie o călcau pe nervi. Când a doua zi îi relatam ceva despre ele sau când vorbeam de unul singur, dădea din cap și spunea: „Atât agitat! Băiat cum să doarmă!“ Intensificarea vieţii dramatice la noi în locuinţă o irita pe Fanny și, când într-o zi și-a dat demisia, mama a spus: „Fanny ne crede nebuni. Ea nu-nţelege. Poate că de data asta totuși mai rămâne. Dar simt că o vom pierde în curând.“ Și eu și fraţii cei mici ţineam la ea. Mama a reușit, nu fără eforturi, s-o facă să se răzgândească. Dar odată și-a pierdut capul și-n onestitatea ei ne-a dat un ultimat. Ea nu mai poate suporta, băiatul doarme prea puţin. Dacă activitatea noastră de seara nu încetează, trebuie să plece. Așa a plecat și noi am rămas toţi triști. Au mai sosit adesea cărţi poștale de la ea, eu, ca spiritul ei chinuitor, aveam voie să le păstrez.

Medeea și Odiseu

Pe Odiseu l-am întâlnit abia la Viena. Întâmplarea a vrut ca istoria Odiseei să nu se afle printre primele cărţi primite de la tata în Anglia. În acea serie de literatură universală repovestită pentru copii, probabil că se afla și Odiseea, dar fie că nu i-a atras atenţia tatei, fie că intenţionat a amânat-o pentru mai târziu, ea nu mi-a căzut atunci în mână. Așa că am aflat abia în germană de ea, eram în al zecelea an al vieţii

mele când mama mi-a făcut cadou „Legendele antichităţii clasice" a lui Schwab. În serile când interpretam drame, ne izbeam adesea de numele zeităţilor grecești pe care trebuia să mi le explice, nu-i plăcea să rămân cu lucruri neclarificate și aceasta ne răpea mult timp. Probabil și întrebam mai mult decât mi se putea răspunde, ea era familiarizată cu aceste chestiuni numai din mâna a doua, prin dramele engleze și franceze, dar mai ales prin cele germane. Mi l-a dat pe Schwab mai mult ca ajutor pentru înţelegerea dramelor, era ceva ce trebuia să asimilez singur, pentru a nu periclita verva serilor prin divagaţii interminabile.

Primul de care am aflat pe această cale, Prometeu, mi-a făcut o impresie nemaipomenită: un binefăcător al oamenilor, ce putea fi mai ademenitor și apoi această pedeapsă, răzbunarea înspăimântătoare a lui Zeus. La sfârșit am dat de Heracles ca mântuitor, aceasta încă înainte de a-i cunoaște celelalte fapte. Au urmat Perseu și Gorgo, a căror privire pietrifica; Phaeton, cel care a ars în carul soarelui; Dedal și Icar; era deja război și se vorbea adesea de piloţi; Kadmos și dinţii de balaur, și pe aceștia îi puneam pe seama războiului.

Despre toate aceste lucruri minunate tăceam, le înregistram, fără să relatez ceva despre ele. Seara puteam lăsa impresia că știu ceva, dar numai când se ivea o ocazie potrivită. Era ca și cum mi-aș putea aduce contribuţia la explicaţiile lecturii, aceasta era de fapt sarcina ce mi se dăduse. Simţeam bucuria mamei când spuneam ceva pe scurt, fără să mă pierd în noi întrebări. Păstram unele lucruri nelămurite pentru mine. Poate că mă simţeam fortificat într-un dialog unde centrul de greutate atârna de partea cealaltă și, faptul că-i trezeam interesul, amintindu-i câte un amănunt când nu se simţea tocmai sigură, mă umplea de mândrie.

N-a durat prea mult și am ajuns la legenda Argonauţilor. Medeea m-a cucerit cu o putere pe care n-o înţeleg întru totul, și mai puţin înţeleg cum de-am așezat-o pe același plan cu mama. Era oare pasiunea pe care am simţit-o la ea

când vorbea de marile eroine de la Burgtheater? Era oare înspăimântarea morţii pe care-n umbră am simţit-o drept crimă? Dialogurile ei sălbatice cu bunicul cu care se-ncheia fiecare vizită de-a sa și după care rămânea plângând și epuizată. Chiar dacă o ștergea de la noi ca și când s-ar simţi lovit, mânia sa era neputincioasă, nu era mânia învingătorului, dar nici ea nu era în stare să ducă această luptă până la capăt, o apuca o disperare chinuitoare pe care n-o puteam suporta la ea. Astfel e posibil să-i fi dorit forţe supranaturale ca ale unei vrăjitoare. Este o presupunere care abia acum îmi vine în minte: aș fi vrut s-o văd mai puternică, cea mai puternică dintre toate, o forţă invincibilă și de neclintit.

În legătură cu Medeea n-am tăcut, nu puteam tăcea și, aducând vorba de ea, mi s-a dus o seară întreagă. Mama n-a lăsat să se observe cât o șocase această identitate, am aflat-o abia mai târziu, când povestea de *Lâna de aur* a lui Grillparzer, de Medeea de la Burgtheater, reușind ca prin această așa-zisă dublă refracţie să diminueze puternicul efect al legendei iniţiale asupra mea. I-am smuls mărturisirea că și ea s-ar fi răzbunat pe Jason pentru trădarea sa, pe el și pe tânăra sa soţie, dar nu pe copii. Pe aceștia i-ar fi luat cu ea în caleașca fermecată, încotro, asta n-o mai știa. Chiar dacă ar fi semănat cu tatăl lor, ea ar fi fost mai puternică decât Medeea și și-ar fi impus să le îndure privirea. Totuși ea era cea care în final apărea ca fiind cea mai puternică și o învinsese pe Medeea din mine.

Poate că a ajutat-o Odiseu, pentru că imediat după aceea când am aflat de el, a înlăturat tot ce fusese înainte, devenind principala figură a tinereţii mele. *Iliada* am reluat-o în silă, pentru că începea cu sacrificiul Ifigeniei; faptul că Agamemnon cedase m-a umplut de profund dispreţ, astfel că de la început n-am fost de partea grecilor. De frumuseţea Elenei mă îndoiam, numele lui Menelaos și Paris mi se păreau de-a dreptul ridicole. În general eram dependent de nume, existau figuri pe care le detestam doar pentru numele lor și altele pe care le iubeam pentru numele lor, înainte de a le fi aflat

istoriile: printre acestea se aflau Ajax și Cassandra. Nu mai pot spune când s-a născut această dependență de nume. Ea era de necontestat la greci, zeii lor se-mpărțeau pentru mine în două grupe în care ajungeau prin nume și mai rar prin caracter. Îmi plăcea de Persefona, Afrodita și Hera, nimic din ceea ce făcea Hera nu putea să-i păteze numele; îi iubeam pe Poseidon și Hefaistos; pe Zeus, dar și pe Ares și Hades, nu-i puteam suporta. La Atena m-a fascinat nașterea ei, lui Apollo nu i-am iertat niciodată mutilarea lui Marsyas, cruzimea sa i-a întunecat numele, de care eram atașat în taină, împotriva convingerilor mele. Conflictul dintre nume și fapte s-a transformat într-o tensiune continuă pentru mine, cerința imperioasă de a le pune de comun acord nu m-a părăsit niciodată. Mă atașam de oameni și personaje datorită numelui lor și, atunci când comportarea lor mă deziluziona, recurgeam la eforturi complicate pentru a-i schimba și a-i aduce, la unison cu numele. Despre alții însă, a trebuit să inventez istorii detestabile care să le justifice numele odios. Nu știu prin ce aș fi putut fi mai nedrept; pentru cineva care admira dreptatea în cel mai înalt grad, această dependență de nume, neinfluențabilă prin nimic, avea ceva cu adevărat fatal, numai și numai pe aceasta o simt ca un destin.

Nu cunoșteam pe vremea aceea oameni cu nume grecești, încât toate îmi erau noi și mă năpădeau cu puteri sporite. Le puteam întâlni cu o libertate care friza miraculosul, nu se asemănau cu nimic din ceea ce îmi era familiar, nu se amestecau cu nimic, apăreau ca simple personaje și rămâneau personaje; cu excepția Medeei care m-a pus în încurcătură, m-am hotărât pro sau contra fiecăruia și ele își păstrau mereu o eficacitate inepuizabilă. Cu ele a început pentru mine o viață de care eram conștient și în această viață nu depindeam de nimeni.

Astfel Odiseu, în care se vărsa pentru mine tot ce era grecesc, a devenit un model ciudat, primul pe care-l pot sesiza cu adevărat, primul de la care am aflat mult mai mult decât aș fi putut afla vreodată de la un om, un model rotund și

foarte împlinit, prezent în multiple variante, fiecare dintre ele având sensul și locul ei. L-am asimilat în toate detaliile și cu trecerea timpului nu exista nimic la el care să nu fie important pentru mine. Anii călătoriilor lui au coincis cu anii în care m-a influențat. În cele din urmă a pătruns, fără să-l fi recunoscut cineva, în „Orbirea", fapt care nu exprima altceva decât o dependență organică față de el. Oricât a fost ea de perfectă și oricât de ușor ar fi s-o demonstrez în toate detaliile – mai știu exact cu ce a început influența sa asupra băiatului de zece ani, în ce a constat noul pentru el și cum l-a neliniștit. Aceasta a fost clipa în care a ajuns la feaci, când Odiseu, nerecunoscut încă, și-a reauzit propria-i istorie din gura cântărețului orb Demodoh și a plâns pentru ea pe furiș; șiretlicul prin care și-a salvat viața sa și a însoțitorilor săi, când s-a dat în fața lui Polifem drept *Nimeni*; cântecul Sirenelor pe care nu a vrut să-l scape; și răbdarea cu care a îndurat ca cerșetor ocara pețitorilor; toate acestea erau transformări prin care el se pedepsea subapreciindu-se; în cazul Sirenelor – puternică, de nestăpânit era setea lui de cunoaștere.

Călătoria în Bulgaria

În vara lui 1915 am făcut o vizită în Bulgaria. O mare parte din familia mamei era acolo, ea voia să-și revadă patria și locul unde trăise fericită cu tata șapte ani. Cu săptămâni înainte fusese într-o agitație pe care n-o înțelegeam. Vorbea mult de copilăria ei la Rusciuc și, locul la care nu mă gândisem niciodată, a câștigat dintr-odată în importanță prin povestirile ei. Rusciucul era amintit cu dispreț de evreii spanioli pe care i-am cunoscut în Anglia și la Viena, ca un cuib provincial, fără cultură, unde oamenii habar n-aveau ce se-ntâmplă în Europa. Toți păreau fericiți că au scăpat de acolo și-și închipuiau că sunt mai buni și mai luminați pentru că trăiesc în altă parte. Numai bunicul, care nu se rușina niciodată de

nimic, rostea numele orașului cu un accent pătimaș, acolo era prăvălia lui, acolo erau casele dobândite pe măsură ce s-a îmbogăţit. Totuși observasem cât de puţin știa despre lucrurile care pe mine mă interesau atât de mult – când i-am povestit odată de Marco Polo și China mi-a spus că toate astea-s basme și că eu ar trebui să cred doar ce văd cu ochii, că el îi cunoaște pe acești mincinoși; am înţeles că nu citise niciodată o carte și, pentru că limbile cu care se fălea le vorbea cu greșeli ridicole, fidelitatea lui faţă de Rusciuc nu era o recomandare pentru mine și călătoriile lui în ţări care nu mai puteau fi descoperite mă umpleau de dispreţ. Dar avea o memorie fantastică și m-a surprins odată când a venit la noi la masă cu întrebările despre Marco Polo adresate mamei. Nu numai c-o întreba cine este acest om, daca a trăit cu adevărat, se interesa de orice amănunt fantastic despre care-i povesteam eu fără să omită nimic și aproape că s-a enervat când mama i-a explicat ce rol a jucat descrierea lui Marco Polo la descoperirea de mai târziu a Americii. Dar când i-a amintit de eroarea lui Columb care a confundat America cu Indiile s-a liniștit din nou, spunând triumfător: „Așa se-ntâmplă când îi crezi pe asemenea mincinoși. Descoperă America și cred că-s Indiile!"

Ceea ce nu reușise el, să-mi trezească interesul pentru locul meu natal, i-a reușit mamei în joacă. La întâlnirile noastre de seara spunea, deodată, vorbind despre o carte care-i plăcuse în mod deosebit: „Asta am citit-o pentru prima dată în dudul din grădina tatălui meu." Odată mi-a arătat un exemplar vechi din *Les Misérables* de Victor Hugo pe care mai erau pete lăsate de dudele mâncate în timp ce citea. „Erau foarte coapte. M-am căţărat mai sus ca să m-ascund mai bine. Astfel, treceam nevăzută când trebuia să vin la mâncare. Citeam toată după-amiaza și mă trezeam dintr-odată atât de flămândă, încât mă îndopam cu dude. Ţie îţi este mai ușor, eu te las totdeauna să citești." „Dar eu trebuie să vin totuși la mâncare", spuneam eu și începeam să mă interesez de dud.

Mi-a promis atunci că mi-l va arăta și toate discuţiile noastre se transformau în planuri de călătorie. Eu nu eram de acord, pentru că acolo lecturile noastre de seara ar fi trebuit sistate pentru o vreme. Apoi, în vreme ce eu eram încă sub influenţa Argonauţilor și a figurii Medeei, mi-a spus: „Vom merge și la Varna, la Marea Neagră." Atunci n-am mai opus rezistenţă. De fapt Colchida era la celălalt cap al Mării Negre, dar oricum era aceeași mare și pentru moment eram gata să plătesc chiar cu scumpul preţ al întreruperii lecturii noastre.

Am călătorit cu trenul, trecând pe lângă Kronstadt și prin România. Pentru această ţară simţeam duioșie, pentru că mi-a fost foarte mult lăudată doica mea română, cea care mă hrănise. Ea m-a iubit la fel de mult ca pe propriul ei copil și mai târziu n-a pregetat să facă drumul de la Giurgiu pe Dunăre, numai ca să vadă ce mai fac. După aceea am aflat că suferise un accident, înecându-se într-o fântână adâncă cu cumpănă, iar tata, așa cum îi era felul, i-a găsit familia și, pe ascuns, fără știrea bunicului, a ajutat-o cum a putut.

La Rusciuc n-am locuit în casa veche, ar fi fost prea aproape de bunicul Canetti. Am tras la mătușa Bellina, sora cea mai mare a mamei. Era cea mai frumoasă dintre cele trei surori și se bucura numai din acest motiv de o oarecare faimă. Nenorocirea care o va urmări mai târziu până la sfârșitul vieţii nu se abătuse încă asupra ei și a familiei, dar se întrevedea deja. Mi-o aduc aminte așa cum era atunci, în plină înflorire a frumuseţii; mai târziu am regăsit-o în „La Bella" și „Venus din Urbino" a lui Tizian și astfel chipul ei mi-a rămas întipărit în minte pe veci.

Locuia într-o casă galbenă, spaţioasă, construită în stil turcesc, vizavi de casa tatălui ei, a bunicului Arditti, care murise în urmă cu doi ani în timpul unei călătorii la Viena. Bunătatea îi era pe măsura frumuseţii, știa puţine lucruri, și, de aceea, era considerată proastă, pentru că nu voia niciodată nimic pentru ea și făcea mereu daruri. Deoarece toţi își aminteau încă de tatăl ei, zgârcit și avid de bani, ea le apărea

ca dintr-o altă sevă, un miracol al dărniciei; nu era în stare să vadă un om fără să se întrebe cu ce i-ar putea face o bucurie. În rest, nu se gândea niciodată la ceva. Când tăcea și se uita pierdută, fără să fie atentă la întrebările celorlalţi, oarecum absentă și cu o expresie aproape crispată a feţei, care însă nici atunci nu-și pierdea frumuseţea, știai că se gândește la un cadou și că nu este încă mulţumită de niciunul din cele care-i veniseră până atunci în minte. Făcea asemenea daruri, încât erai copleșit, dar, de fapt, nu era niciodată pe deplin satisfăcută, fiindcă i se părea totdeauna că era prea puţin și, în plus, mai era în stare, în cuvinte sincere, să-și ceară și scuze pentru asta. Acesta nu era felul mândru de a face daruri pe care eu îl cunosc bine la sefarzi și care merge mână-n mână cu o anumită pretenţie de nobleţe, ci era simplu și natural ca respiraţia.

Se căsătorise cu vărul ei, Josef, un bărbat coleric, care i-a făcut viaţa imposibilă, din cauza căruia a trebuit să sufere tot mai mult, fără să se trădeze vreodată cu ceva. Livada din spatele casei, cu pomii încărcaţi de cele mai minunate fructe, ne-a vrăjit la fel de mult ca și darurile mătușii. Încăperile din casa ei erau luminoase și totuși răcoroase, era mult mai mult loc decât la noi la Viena, erau multe de descoperit. Uitasem cum se trăiește pe divanurile turcești și totul îmi părea străin și nou, ca și când m-aș fi aflat la o expediţie într-o ţară exotică, ceea ce fusese, de fapt, dorinţa cea mai arzătoare a vieţii mele. Dudul din grădina de vizavi a bunicului m-a decepţionat, el nu era deloc așa de înalt și, pentru că mi-o închipuiam pe mama tot atât de mare cum era acum, n-am înţeles cum de atunci nu fusese observată în ascunzișul ei. Mă simţeam bine în casa galbenă, în apropierea mătușii și nu insistam să călătorim la Marea Neagră, care era considerată, de fapt, punctul culminant al călătoriei noastre.

Unchiul Josef Arditti, cu faţa-i roșie și grasă și cu privirea vicleană, mă întreba câte toate, știa multe și era atât de mulţumit cu răspunsurile mele la întrebări, încât mă bătea pe

obraji și zicea: „Fiţi atenţi la cuvintele mele! O să iasă ceva din el, un mare avocat ca unchiul său!“ El era negustor și deloc avocat, dar se pricepea totuși la legile multor ţări pe care le cita pe de rost și cu lux de amănunte, și anume în cele mai diverse limbi pe care le traducea apoi imediat pentru mine în germană. Căuta să mă prindă, citind poate mai mult de zece minute același paragraf, probabil încă o dată, dar puţin schimbat. Apoi se uita cam șiret la mine și aștepta. „Înainte a fost însă altfel“, spuneam eu, „înainte a fost așa!“ Nu puteam suferi aceste paragrafe, mă umpleau de o profundă aversiune faţă de tot ce era în legătură cu „dreptul“, dar eram și eu încăpăţânat și, în plus, voiam să fiu lăudat de el. „Ai fost deci atent“, zicea după aceea „tu nu ești un prost ca toţi cei de aici“ și arăta în direcţia camerelor unde ședeau ceilalţi, printre ei aflându-se și soţia sa. Dar el nu se referea doar la ea, ci la întreg orașul, ţara, Balcanii, Europa, lumea, cu excepţia câtorva avocaţi vestiţi care mai puteau rivaliza cu el.

Se vorbea în taină de izbucnirile lui de furie, am fost avertizat că-i groaznic de rău la mânie, dar să nu mă speriu că se potolește, ziceau că trebuie să stai liniștit, să nu spui niciun cuvânt și, dacă se uită la tine, să dai din cap mereu cu supunere. Mama m-a prevenit ca și ea și mătușa o să tacă dacă se întâmplă, că așa e el, nu se poate face nimic. Îl avea în vedere atunci mai ales pe bunicul care a murit, dar și pe văduva lui care mai era încă în viaţă, bunica, și pe toţi fraţii mamei, inclusiv pe ea însăși și pe mătușa Bellina.

Am auzit acest avertisment atât de des, încât îl așteptam deja cu curiozitate. Dar într-o zi la masă a fost atât de groaznic, încât acest fapt a devenit amintirea propriu-zisă a acestei călătorii. „Ladrones!“, a strigat el deodată, „ladrones! Credeţi că eu nu știu că sunteţi toţi hoţi!“ „Ladrones“ în spaniolă sună mult mai violent decât „hoţi“, cam așa ca „hoţi“ și „bandiţi“ dimpreună. Învinuia de furt pe fiecare membru al familiei, mai întâi pe cei absenţi, începând cu bunicul, cu bunicul decedat, socrul său, care-l exclusese de la o parte de moștenire în

favoarea bunicii. Apoi veneau la rând bunica, încă în viaţă, puternicul unchi Salomon din Manchester, care trebuia să se păzească de el. El îl va distruge, el cunoaște legile mai bine și-i va deschide procese în toate ţările lumii, așa încât nu-i va rămâne nicio ascunzătoare în care să se poată salva. De *acel* unchi nu-mi era milă deloc, ba eram – n-o pot nega – entuziasmat că cineva îndrăznește să concureze cu el, cel temut de toţi. Dar mergea și mai departe, acum urmau la rând cele trei surori, chiar mama mea și mărinimoasa mătușă Bellina, propria-i soţie, care ar conspira în taină cu familia ei împotriva lui. Continua pe același ton: „Ce nemernici! Ce criminali! Ce adunătură! O să-i zdrobesc pe toţi, o să le smulg din piept inima prefăcută ș-o s-o arunc ca hrana la câini. O să mă ţină ei minte! O să-mi cerșească mila! Dar eu nu cunosc îndurare. Eu cunosc doar dreptul. Dar pe acesta îl cunosc bine. Să-ndrăznească numai cineva să mă-nfrunte! Nebunii ăștia! Tâmpiţii ăștia! Tu te crezi deșteaptă? Ce?“ s-a adresat el, deodată, mamei. „Dar băieţelul tău te bagă-n buzunar. El este ca mine! O să-ţi dea el odată bătaie de cap! Ultimul ban îl va stoarce de la tine! Ea e cultă, spun ei, Schiller nu-ţi va fi de folos la nimic! Legea decide!“ se bătea puternic cu palma peste frunte, „și legea este aici! Aici! Aici! – Asta n-ai știut-o“ – acum mi se adresa mie – „Că mama ta este o hoaţă! E mai bine s-o știi acum, înainte de a te jefui pe tine, propriul ei fiu!“

Mama mă implora cu privirile, dar nu mai folosea la nimic. Eu am sărit și am strigat: „Mama mea nu este o hoaţă! Nici mătușa!“ și am început să plâng de ciudă, fapt care nu l-a impresionat. Cu faţa-i buhăită groaznic și brăzdată de riduri ce-ţi implorau milă, mi s-a adresat: „Taci! Nu te-am întrebat! Golan prost! Ai să vezi tu! Aici șed eu, unchiul tău Josef, și-ţi spun în faţă, îmi pare rău de cei zece ani ai tăi. De aceea îţi spun la timp: Mama ta este o hoaţă! Toţi, toţi sunt hoţi! Întreaga familie! Întreg orașul! Numai hoţi!“

Cu acest ultim „ladrones“ încetă. Nu mă bătu, dar o isprăvise cu mine. „Nu ești vrednic“, mi-a spus mai târziu,

când se liniștise, „să te învăţ legea. Tu va trebui să înveţi prin experienţă. Nu meriţi altă soartă."

Cel mai mult mă miram de mătușa. Ea acceptase totul ca și când nu s-ar fi întâmplat nimic și chiar în aceeași după-amiază o preocupau din nou darurile. Într-o discuţie între surori, pe care am ascultat-o fără știrea lor, i-a spus mamei: „Este soţul meu. Înainte nu a fost așa. După moartea lui Señor Padre a devenit așa. Nu suportă nedreptatea. Este un om bun. Să nu plecaţi acum, asta l-ar putea jigni. E foarte sensibil. De ce oare toţi oamenii buni sunt sensibili?" Mama i-a spus că nu mai suportă din cauza băiatului, care nu poate să audă asemenea lucruri despre familie. Ea a fost totdeauna mândră de familia ei; este cea mai bună familie din oraș. Josef însuși face parte din ea. Propriul său tată fusese fratele mai mare a lui Señor Padre. „Dar el n-a spus niciodată ceva împotriva tatălui său. Asta n-o face niciodată, niciodată! Mai bine și-ar mușca limba decât să spună ceva împotriva tatălui său."

„Dar de ce vrea banii ăștia? El însuși este mult mai bogat decât noi!"

„Nu suportă nedreptatea. De la moartea lui Señor Padre a devenit așa, înainte nu era așa."

Am plecat în curând la Varna. Marea – nu-mi pot aminti de alta – nu era deloc sălbatică și furtunoasă. În cinstea Medeei așteptam să fie periculoasă, dar în aceste ape nici vorbă de Medeea, cred că tulburătoarele evenimente din Rusciuc mi-au înăbușit gândurile legate de ea. Când se-ntâmplau cu-adevărat lucruri înspăimântătoare printre oamenii care-mi erau apropiaţi, figurile clasice de care altfel eram atât de pătruns, își pierdeau mult din coloritul lor. De când o apărasem pe mama de învinuirile groaznice ale cumnatului ei, ea nu mai era pentru mine Medeea. Dimpotrivă, mi se părea important s-o știu în siguranţă, să fiu cu ea și să veghez cu proprii-mi ochi să nu i se întâmple nimic mârșav.

Am petrecut mult timp la ștrand, în port mă preocupa în mod deosebit farul. Un distrugător intră în port și se zvonea

că Bulgaria va intra în război de partea Puterilor Centrale. În discuţiile pe care mama le purta adesea cu cunoscuţi, auzeam întruna cum oamenii considerau acest lucru ca imposibil. Niciodată Bulgaria nu a dus război cu Rusia, eliberarea sa de sub turci se datorește rușilor care au luptat în multe războaie împotriva turcilor și oricând bulgarii erau la ananghie, se bazau pe ruși. Generalul în serviciile rusești, Dimitriev, era una din cele mai populare figuri ale ţării, la nunta părinţilor mei fusese oaspete de onoare.

Cea mai veche prietenă a mamei, Olga, era o rusoaică. Am vizitat-o pe ea și pe soţul ei la Rusciuc, mi-au părut mai sinceri și mai deschiși decât toţi oamenii pe care-i cunoșteam. Cele două prietene vorbeau împreună ca fetele tinere, vorbeau franţuzește pe un ton alert, jubilând, vocile lor urcau și coborau necontenit, nicio clipă nu era liniște, era ca un ciripit, dar al unor păsări foarte mari. Soţul Olgăi tăcea respectuos, în bluza lui închisă până sus arăta puţin milităros, ne turnă ceai rusesc și ne servi cu delicatese, cea mai mare atenţie o acorda cursivităţii discuţiilor celor două prietene, ca să nu piardă niciun minut din timpul lor preţios, pentru că trecuse mult de la ultima lor întâlnire și cine știe când se vor mai revedea? Am auzit numele lui Tolstoi care murise abia cu câţiva ani în urmă, respectul cu care i s-a rostit numele era atât de profund, încât mai târziu am întrebat-o pe mama dacă Tolstoi este un poet mai mare decât Shakespeare, ceea ce a negat șovăind și fără plăcere.

„Acum înţelegi de ce nu permit să se lege cineva de ruși", m-a întrebat ea, „sunt cei mai minunaţi oameni. Olga citește în fiecare clipă liberă. Cu ea se poate sta de vorbă." „Și cu soţul ei?" „Și cu el. Dar ea este mai deșteaptă. Ea cunoaște literatura mai bine. El o respectă și o ascultă cu multă plăcere."

N-am spus nimic, dar aveam anumite îndoieli. Știam că tatăl meu o considerase pe mama mai deșteaptă și cu mult superioară lui și mai știam că ea acceptase acest lucru. Ea era ca de la sine-nţeles de părerea lui, și, când vorbea despre el

– avea pentru el cele mai frumoase cuvinte – amintea cu naivitate cât de mult îi apreciase el spiritul. „În schimb el era mai muzical decât tine", obișnuiam eu să obiectez. „Asta da", zicea ea. „El a jucat și mai bine ca tine teatru, asta o spun toţi, el era cel mai bun actor." „Da, da, avea un talent natural moștenit de la bunicul." „Era și mult mai vesel ca tine, mult, mult mai vesel." Asta o auzea cu plăcere, fiindcă ţinea la seriozitate și demnitate și tonurile patetice ale Burgtheaterului îi intraseră în sânge. Apoi urma totdeauna poanta mea: „El avea și un suflet mai bun. El era omul cel mai bun din lume." Aici nu mai existau îndoieli și ezitări. Aici îmi dădea entuziasmată dreptate. „Un om așa de bun ca el nu vei găsi niciodată pe lume, niciodată!" „Și soţul Olgăi?" „Și acela e bun, dar nu se poate compara cu tatăl tău." Urmau apoi numeroasele povești despre bunătatea sa, pe care eu le auzisem de o sută de ori și aș fi vrut să le aud din nou: pe câţi oameni i-a ajutat, chiar și fără știrea ei, fără să știe nimeni, cum se-ntâmpla uneori să afle și-l întreba cu severitate: „Jacques, ai făcut-o cu adevărat? Nu crezi c-a fost prea mult?" „Nu mai știu", era răspunsul său, „nu-mi mai amintesc." „Și știi", așa se termina totdeauna enumerarea ei, „el uitase cu adevărat. Era așa de bun că uita binele pe care-l făcuse. Nu trebuie să-ţi închipui că era de felul lui uituc. Rolurile din piesele jucate nu le uita nici după luni de zile. N-a uitat nici ce i-a făcut tatăl său când i-a luat vioara, forţându-l să intre în comerţ. Nu uita nici ce-mi plăcea mie și după ani de zile îmi făcea câte o surpriză cu ceva ce-mi dorisem cândva în treacăt. Dar binele pe care-l făcea îl tăinuia atât de bine, că-l uita chiar și el."

„De asta nu voi fi în stare niciodată", spuneam eu, fiind entuziasmat de tata și trist pentru mine, „voi fi mereu conștient de acel lucru." „Tu semeni mai mult cu mine", spunea ea, „asta nu-i prea bine." Și apoi mi-a explicat că ea este prea sceptică pentru a fi bună, ea știe imediat ce gândesc oamenii, îi pătrunde pe loc, ghicindu-le cele mai ascunse porniri. Cu această ocazie mi-a amintit un poet care fusese la fel ca și ea

și care murise ca Tolstoi, cu câtva timp în urmă: Strindberg. Acest nume nu-l rostea cu plăcere, îl primise pe Strindberg spre lectură cu câteva săptămâni înainte de moartea tatălui și medicul din Reichenhall, care i-l recomandase atât de insistent, fusese prilejul acelei ultime, și, cum se temea ea uneori, mortale gelozii a tatălui. Cât eram la Viena mai avea lacrimi în ochi când auzea numele lui Strindberg și abia la Zürich s-a obișnuit atât de mult cu el și cărţile sale că putea să-i pronunţe numele fără să se tulbure.

Făceam excursii de la Varna la Monastir, în apropiere de Euxinograd, unde era palatul regal. Palatul l-am văzut numai de la distanţă. De câtva timp, de la sfârșitul celui de al doilea război balcanic, nu mai era în Bulgaria și aparţinea României. Trecerile de graniţe în Balcani, unde fuseseră purtate războaie crâncene, nu erau o plăcere, în multe locuri nici nu erau posibile și erau evitate. Dar, în călătoria cu droșca și, mai târziu, când am coborât, am văzut cele mai îmbelșugate grădini de zarzavat și livezi, vinete de culoare violet-închis, ardei, roșii, castraveţi, dovleci uriași și pepeni, nu prididеam să mă mir câte creșteau aici. „Așa-i aici“, spunea mama, „o ţară binecuvântată. Aici e vorba și de cultură. Nimănui nu trebuie să-i fie rușine că s-a născut aici.“

Dar la Varna, când cădeau ploi abundente, strada principală, abruptă, care ducea-n port, era plină de gropi adânci. Droșca s-a împotmolit, noi a trebuit să coborâm, au venit oameni care l-au ajutat pe vizitiu, toţi trăgeau din răsputeri până au scos trăsura, mama spunea oftând: „Aceleași străzi ca înainte! Astea-s stări orientale. Acești oameni nu vor învăţa niciodată nimic!“

Astfel oscila ea și, în sfârșit, se hotărî bucuros să ne întoarcem la Viena. Dar, pentru că după prima iarnă de război alimentele se împuţinaseră la Viena, înainte de plecare, mama și-a făcut o rezervă de legume uscate. A umplut un geamantan întreg cu cele mai diverse soiuri înșirate pe aţă și a fost amărâtă când vameșii români de la Predeal, staţia de

graniță cu Ungaria, i-au golit conținutul geamantanului pe peron. Trenul s-a pus în mișcare, mama a sărit în vagon, dar comorile ei au rămas împrăștiate pe peron în râsetele batjocoritoare ale funcționarilor; ea își pierduse geamantanul. Mi se părea sub demnitatea ei să se amărască pentru asemenea lucruri, ce țineau doar de mâncare, încât spre mâhnirea ei, în loc de consolare a trebuit să asculte și reproșurile mele.

Ea a pus comportamentul funcționarilor români pe seama pașapoartelor noastre turcești. Dintr-un fel de fidelitate ereditară față de Turcia, unde fuseseră tratați totdeauna bine, cei mai mulți sefarzi rămăseseră cetățeni turci. Familia mamei însă, care se trăgea din Livorno, se afla sub protecție italiană și călătorea cu pașapoarte italienești. Dacă ar fi călătorit cu pașaportul ei de fată, sub numele de Arditti, românii s-ar fi purtat cu siguranță altfel, credea mama. Românii îi simpatizau pe italieni, pentru că limba lor provenea de acolo. Dar cel mai frumos se purtau cu francezii.

Veneam din mijlocul unui război pe care nu doream să-l recunosc, dar abia în această călătorie am început să pricep în mod nemijlocit ceva despre larga răspândire a dușmăniilor naționale.

Descoperirea răului

Fortăreața Viena

În toamna lui 1915, după acea călătorie estivală în Bulgaria, am intrat în prima clasă a gimnaziului real care funcționa în aceeași clădire cu școala primară, în imediata apropiere de Sophienbrücke. Această școală mi-a plăcut mult mai mult, învățam latina, ceva nou, aveam mai mulți profesori, nu-l mai aveam pe plicticosul domn Tegel, ce repeta mereu același lucru și care, de la început, mi s-a părut mărginit. Dirigentele nostru era domnul profesor Twrdy, un pitic bărbos și îndesat. Când ședea la catedră, barba i se răsfira peste masă și din

bănci îi vedeam doar capul. Nimeni nu-l dispreţuia, cu toate că ne păruse așa de caraghios la început – avea un fel de a-și mângâia barba-i lungă care-ţi insufla respect. Poate că acest gest genera răbdare, era drept și rareori se enerva. Ne-a învăţat declinarea latinească, la majoritatea elevilor însă nu prea avea succes cu ea, pentru aceștia repetând neobosit *silva, silvae.*

În această clasă erau mai mulţi colegi de care-mi amintesc și care-mi păreau interesanţi. Era Stegmar, un băiat care desena și picta minunat, eu eram un pictor netalentat și nu mă săturam uitându-mă la lucrările lui. În faţa ochilor mei așternea pe hârtie ca prin vrajă păsări, flori, cai și alte animale, dăruindu-mi cele mai frumoase coli pe care tocmai le terminase. Cel mai mult mă impresiona când rupea repede câte-o foaie de care eu mă miram că nu i-a reușit, și începea din nou. Asta s-a întâmplat de câteva ori, până când în cele din urmă a avut sentimentul că una îi reușise, a examinat-o din toate părţile și mi-a înmânat-o cu un gest modest, dar și puţin festiv. Îi admiram talentul și generozitatea, dar mă neliniștea faptul că nu puteam face nicio deosebire, toate colile mi se păreau la fel de reușite și, mai mult decât talentul, îi admiram rapiditatea cu care-și îndeplinea hotărârea. Îmi părea rău de orice foaie pe care o rupea, eu nu eram în stare să distrug vreo foaie scrisă sau tipărită. Era captivant să vezi cât de repede și fără nicio șovăire, ba chiar cu câtă plăcere o făcea. Acasă am aflat că așa sunt artiștii.

Un alt coleg, scund, gras și negru era Deutschberger. Mama sa avea în Wurstelprater o gheretă unde vindea gulaș și, pentru că locuia chiar în apropierea trenuleţului care ducea prin grotă, unde nu cu mult înainte fusesem un fel de om al casei, m-a cucerit imediat. Credeam că cineva care locuiește acolo trebuie să fie alt om, mult mai interesant decât noi toţi. Dar că el era interesant într-un alt mod decât aș fi putut ști eu – la cei unsprezece ani ai săi era un cinic matur –, acest lucru a dus în curând la o dușmănie amară.

Cu un alt coleg care era de fapt prietenul meu, Max Schiebl, fiul unui general, mergeam în trei de la școală spre casă prin Prinzenallee. Deutschberger conducea discuţia, părea că știe totul despre viaţa adulţilor și ne spunea lucrurile pe șleau. Pentru el Praterul, așa cum îl cunoșteam eu și Schiebl, avea o altă faţă. Prindea în zbor discuţii care aveau loc între clienţii din ghereta de gulaș și avea un fel vulgar de a le repeta în faţa noastră. Adăuga mereu comentariile mamei sale care nu-i ascundea nimic; se părea că n-are tată și că-i singurul copil. Schiebl și cu mine așteptam cu un fel de curiozitate drumul spre casă, Deutschberger nu începea imediat, abia după ce trecusem de terenul de sport al WAC-ului, al Clubului vienez de atletism, se simţea liber să înceapă cu adevăratele lui peroraţii. Cred că avea nevoie de timp pentru a se pregăti cu ce avea să ne șocheze de data asta. Termina întotdeauna cu aceeași propoziţie: „Niciodată nu e prea devreme să înveţi cum e viaţa, spune mama." Avea un simţ special al efectului și de fiecare dată își intensifica istoriile. Atâta timp cât era vorba de acte de violenţă, de bătăi cu cuţitele, de furturi și crime îl lăsam să se producă. Era împotriva războiului, lucru care-mi plăcea; Schiebl era însă de altă părere și căuta să-l abată de la ideile lui prin diferite întrebări. Îmi era rușine să povestesc acasă despre asemenea discuţii. O bucată de timp au rămas secretul nostru bine păzit, până când lui Deutschberger i s-au urcat victoriile la cap și a depășit limita, fapt care a produs o mare agitaţie.

„Știu cum se fac copiii, mi-a spus mama." Schiebl era cu un an mai mare ca mine, această problemă începuse să-l preocupe și eu m-am alăturat dezgustat curiozităţii lui. „E foarte simplu", spunea Deutschberger, „așa cum cocoșul calcă găina, așa calcă bărbatul femeia." Eu, sub impresia serilor Shakespeare, respectiv Schiller, m-am înfuriat ș-am strigat: „Minţi! Nu-i adevărat! Ești un mincinos!" A fost prima dată când m-am apărat împotriva lui. A rămas în continuare ironic, repetându-și propoziţia. Schiebl a tăcut și tot dispreţul

lui Deutschberger s-a revărsat asupra mea. „Mamă-ta nu-ţi spune nimic. Te tratează ca pe un copil mic. Nu te-ai uitat niciodată la un cocoş? Precum cocoşul ş.a.m.d. Trebuie să înveţi cât mai devreme cum e viaţa, spune mama."

N-a lipsit mult să-l lovesc. I-am părăsit pe amândoi şi trecând peste şantierul pustiu am fugit în casă. Mâncam totdeauna împreună la o masă rotundă, m-am stăpânit faţă de fraţii mai mici şi n-am spus nimic, dar n-am putut mânca deloc şi-mi venea să plâng. Îndată ce s-a putut, am tras-o pe mama pe balcon unde se desfăşurau peste zi discuţiile noastre serioase şi i-am spus totul. Observase, desigur, tulburarea mea, dar când a aflat cauza a amuţit. Ea, care avea un răspuns clar şi complet la orice întrebare, ea care mă lăsa să înţeleg că şi eu port răspunderea pentru educaţia celor mici, tăcea, pentru prima dată; a tăcut atât de mult, că m-a cuprins frica. Apoi s-a uitat în ochii mei şi cu formula de adresare pe care o cunoşteam din marile noastre clipe, mi-a spus solemn: „Fiule, o crezi pe mama?" „Da, da!" „Nu-i adevărat, minte! Mama lui nu i-a spus asta niciodată. Copiii se nasc altfel, într-un mod frumos. O să-ţi spun mai târziu. Pe tine nici nu te interesează încă!" Cuvintele ei mi-au tăiat curiozitatea pe loc. De fapt nu voiam să ştiu încă. Dacă ce auzisem a fost doar o minciună! Acum ştiam c-a fost o minciună şi încă una grosolană, el inventând lucruri pe care mama sa nu i le spusese niciodată.

Din acest moment am început să-l urăsc pe Deutschberger şi-l tratam ca pe drojdia societăţii. La şcoală, unde era un elev slab, nu-i mai şopteam. În pauză, când voia să vină la mine, îi întorceam spatele. N-am mai vorbit niciun cuvânt cu el. S-a isprăvit cu drumul comun spre casă. Pe Schiebl l-am pus să aleagă între mine şi el. Ba mai mult, când profesorul de geografie l-a chemat să arate pe hartă Roma, el a arătat Neapole; profesorul n-a observat, eu m-am ridicat ş-am spus: „A arătat Neapole, nu Roma" şi a primit o notă proastă. Asta era ceva ce-n mod obişnuit aş fi dispreţuit, eu

îmi apăram colegii și-i ajutam când puteam, chiar la profesorii la care ţineam, dar cuvintele mamei m-au umplut de atâta ură împotriva lui, că totul mi se părea permis. Era pentru prima dată când aflam ce-nseamnă o ascultare orbească și cu asta am terminat orice discuţie cu mama despre el. Eram montat împotriva lui și vedeam în el un ticălos, într-un lung discurs i-am povestit lui Schiebl de Richard al III-lea și l-am convins că Deutschberger e copia lui fidelă, dar e încă tânăr și-ar trebui ca de pe-acum să i se strice socotelile.

Atât de timpuriu am început să descopăr răul. Predilecţia asta m-a urmărit mult timp, până mult mai târziu, când am devenit un sclav supus al lui Karl Kraus, crezându-l, atunci când ponegrea pe atâţia ticăloși. Pentru Deutschberger viaţa la școală a devenit de nesuportat. Și-a pierdut siguranţa, privirile lui imploratoare mă urmăreau peste tot, ar fi fost în stare de orice pentru a restabili pacea, dar eu eram de neîmpăcat și era ciudat cum această ură prin efectul ei vizibil asupra lui se înteţea în loc să se potolească. În cele din urmă a venit mama lui la școală și într-o pauză m-a tras la răspundere. „De ce-l urmărești pe fiul meu? Nu ţi-a făcut nimic. Aţi fost doar prieteni.“ Era o femeie energică, cu un limbaj repezit. În opoziţie cu el, ea avea gât și nu plescăia când vorbea. Mi-a plăcut că mă ruga ceva, îmi cerea îndurare pentru fiul ei și astfel i-am spus, la fel de deschis ca și ea, cauza dușmăniei mele. Am repetat, fără să mă jenez în faţa ei, propoziţia interzisă despre cocoș și găină. Ea i se adresă atunci cu violenţă, el stătea fricos în spatele ei: „Ai spus tu așa ceva?“ A dat jalnic din cap fără să nege și cu asta a luat sfârșit pentru mine toată chestiunea. Probabil că niciunei mame, care mă trata atât de serios ca propria-mi mamă, nu i-aș fi putut refuza ceva, dar eu am simţit și cât îi era el de drag și din Richard al III-lea a devenit iarăși un elev ca mine și Schiebl. Propoziţia cu pricina ajunsese din nou la presupusa sursă și-și pierduse astfel efectul. Urmărirea a încetat, noi nu ne-am reîmprietenit, dar l-am lăsat în pace, în așa măsură, că nu-mi mai amintesc de

el. Dacă stau și mă gândesc la restul școlii de la Viena, aproximativ încă o jumătate de an, figura lui nu-mi mai apare.

Prietenia cu Schiebl însă era tot mai strânsă. De la început ne-am înţeles bine, acum era singurul meu prieten. Locuia ceva mai sus pe Schüttel, într-o locuinţă asemănătoare cu a noastră. De dragul lui mă jucam și eu cu soldaţii și, pentru că avea foarte mulţi, armate întregi cu toate soiurile de arme, cavalerie și artilerie, mergeam adesea la el acasă, unde se purtau bătăliile. Îi plăcea foarte mult să câștige, iar înfrângerile le suporta greu. Atunci își mușca buzele și se strâmba, uneori căuta să trișeze și mă supăram. Dar asta nu dura mult. Era un băiat bine crescut, înalt și mândru și, deși semăna ca două picături de apa cu maică-sa, asemănare de care eu mă miram întruna, nu era nici pe departe băiatul mamei. Ea era cea mai frumoasă mamă pe care o cunoșteam și cea mai înaltă. Avea o ţinută dreaptă, mă uitam în sus la ea, se apleca spre noi când ne aducea o gustare, cu o ușoară înclinare a părţii superioare a corpului, ne punea tava pe masă, ca apoi să se îndrepte, înainte de a ne îmbia să servim. Ochii ei negri mă urmăreau, îi visam acasă, ceea ce însă nu-i spuneam niciodată fiului ei Max. Dar îl întrebam dacă toate tirolezele au ochi frumoși, la care-mi răspundea hotărât: „Da!“, adăugând: „Și toţi tirolezii!“ Data următoare am observat că Max îi spusese, deoarece părea că se amuză când ne-a adus gustarea, se uita la noi cum ne jucam, ceea ce nu făcuse niciodată și m-a întrebat de mama. După ce a ieșit, l-am întrebat pe Max cu severitate: „Îi spui tot mamei tale?“ A roșit ca focul, încercând să mă convingă de contrariu și adăugând că nu obișnuiește să-i spună nimic din ce-mi închipui eu, nici chiar tatălui său nu-i spune totul.

Tatăl, un bărbat mic și slab, nu mi-a făcut absolut nicio impresie. El nu numai că era mai mic, dar mi se părea și mai în vârstă decât soţia sa. Era general în rezervă, dar fusese rechemat în război pentru o misiune specială. Era inspectorul lucrărilor de fortificaţii din jurul Vienei. În toamna lui

1915 rușii rupseră frontul din Carpaţi și circulau zvonuri că Viena ar fi ameninţată. Tatăl lui Shiebl ne-a luat cu el în zilele libere, când n-aveam școală, în inspecţiile sale. Ne-am dus la Neuwaldegg, am străbătut pădurea, trecând pe lângă mici „fortificaţii“ băgate în pământ. Acolo nu erau soldaţi, aveam voie să vizităm totul și astfel am intrat înăuntru; în timp ce tatăl lui Schiebl bătea ici și colo cu bastonul său în pereţii groși, noi ne uitam prin găuri afară la pădurea pustie și încremenită. Generalul vorbea puţin, avea mai degrabă o faţă morocănoasă și în drumurile noastre prin pădure, de fiecare dată când ni se adresa și ne explica ceva, ne zâmbea, ca și când ar fi fost ceva deosebit. Nu mă punea niciodată în încurcătură. Probabil că vedea în noi viitori soldaţi, el era cel care-i dăruise fiului său acele mari armate de zinc care se înmulţeau necontenit și el se interesa, cum îmi spunea Max, de jocurile noastre, vrând să știe cine a câștigat. Dar eu nu eram obișnuit cu oameni atât de liniștiţi, și, ca general, nu mi-l puteam închipui chiar deloc. Mama lui Schiebl ar fi fost un general minunat, de dragul ei m-aș fi dus chiar și în război, dar excursiile de inspecţie cu tatăl său nu le luam în serios și războiul, despre care se vorbea atâta, îmi apărea foarte îndepărtat când bătea cu bastonașul lui în peretele unei „fortificaţii“.

În toată perioada de școală și mai târziu, taţii nu m-au impresionat în mod deosebit. Aveau pentru mine ceva lipsit de viaţă sau bătrânesc. Propriul meu tată era încă în mine, cel care discutase cu mine despre atâtea lucruri, cel pe care-l auzisem cântând. Tânăr cum fusese mi-a rămas și chipul său, el a rămas unicul tată. Cu atât mai receptiv eram însă la mame și numărul celor care mi-au plăcut era uluitor de mare.

În iarna lui 1915 pe 1916 efectele războiului începuseră să se simtă în viaţa de toate zilele. Epoca recruţilor cântând entuziaști pe Prinzenallee trecuse. Când în drum spre casă întâlneam mici grupe mărșăluind nu mi se mai păreau atât de vesele ca înainte. Cântau tot „în patrie, în patrie, acolo ne

vom revedea!“, dar revederea nu li se părea apropiată. Nu mai erau atât de convinși că se vor întoarce. Cântau „Am avut un camarad“ de parcă ei înșiși ar fi fost camaradul căzut despre care cântau. Am simţit această schimbare și i-am relatat-o prietenului meu Schiebl. „Aceștia nu sunt tirolezi“, mi-a răspuns el, „trebuie să vezi odată tirolezii.“ Nu știu unde a văzut el pe atunci tirolezi mărșăluind, poate că a vizitat împreună cu părinţii cunoștinţe comune din patria lor și a auzit la ei comentarii încrezătoare. Credinţa sa că războiul se va sfârși cu bine era de nezdruncinat, niciodată nu s-a îndoit de asta. Nu de la taică-său avea această siguranţă, acesta era un bărbat liniștit care nu folosea cuvinte mari. În excursiile pe care le făceam împreună n-a spus nicio singură dată: „Vom învinge!“ Dacă ar fi fost tatăl meu, eu aș fi pierdut demult orice speranţă în victorie. Maică-sa era cea care-i întreţinea această credinţă. Poate că nu spunea nici ea nimic, dar mândria, integritatea, privirea ei pătrunzătoare, ca și când sub protecţia ei nu s-ar putea întâmpla nimic nefavorabil – cu această mamă n-aș fi avut nici eu îndoieli.

Odată am ajuns la Schüttel în apropierea podului de cale ferată care ducea peste Canalul Dunării, și unde era oprit un tren ticsit de oameni. Vagoane de marfă erau combinate cu cele de persoane, în toate erau înghesuiţi oameni care-și aplecau privirea mută spre noi. „Aceștia sunt din Galiţia“, a spus Schiebl, suprimând cuvântul „evrei“ și completând cu „refugiaţi“. În Leopoldstadt era plin cu evrei din Galiţia. În caftane negre cu buclele de la tâmple și pălării aparte contrastau vizibil cu ceilalţi oameni. Acum erau la Viena, unde să se ducă, de mâncat trebuiau să mănânce și ei și, cu hrana, vienezii n-o mai duceau așa de bine.

Nu văzusem niciodată atâţia înghesuiţi în vagoane. Era o priveliște înspăimântătoare, dat fiind că trenul stătea. Tot timpul cât l-am fixat, trenul nu s-a mișcat din loc. „Ca vitele“, am spus eu, îi îngrămădește ca pe sardele și mai sunt și vagoane de vite.“ „Asta-i realitatea, sunt așa de mulţi“, a

zis Schiebl, temperându-și repulsia față de ei și ținând cont de prezența mea, n-ar fi putut scoate ceva din gură care să mă jignească. Dar eu am rămas ca pironit și, în timp ce Schiebl stătea lângă mine, am simțit groaza ce mă cuprinsese. Nimeni nu ne făcea semn cu mâna, nimeni nu scotea un cuvânt, simțeau că nu-s bine veniți și nu așteptau niciun cuvânt de salut. Erau numai bărbați și mulți bătrâni cu barbă printre ei. „Știi", a spus Schiebl, „soldații noștri sunt trimiși pe front în asemenea vagoane. Războiu-i război, zice tata." Era singura propoziție a tatălui său pe care a citat-o vreodată în fața mea și știam c-o spune să mă scoată din spaimă. Dar degeaba, eu priveam în gol, priveam la nesfârșit și nu se-ntâmpla nimic. Voiam să se pună trenul în mișcare, lucrul cel mai înspăimântător era că trenul tot mai staționa pe pod. „Nu vii?", m-a întrebat Schiebl, trăgându-mă de mânecă. „Nu mai vrei să ne jucăm?" Eram în drum spre el pentru a ne juca iar cu soldații. M-am dus totuși, dar cu un sentiment de neplăcere care s-a amplificat când am intrat în locuință și maică-sa ne-a adus gustarea. „Unde-ați fost atâta?", a întrebat ea. Schiebl a arătat spre mine și a spus: „Am văzut un tren cu refugiați din Galiția. Staționa pe Franzensbrücke." „Așa?", a spus ea și ne-a întins gustarea. „Acum cu siguranță sunteți flămânzi." Din fericire a plecat, pentru că eu nu m-am atins de mâncare și băiatului sensibil, care era Schiebl, nu-i era nici lui foame. A lăsat soldații în pace, nu ne-am jucat, iar când am plecat mi-a strâns mâna cordial, spunând: „Mâine, când vii, o să-ți arăt ceva. Am primit o artilerie nouă."

Alice Asriel

Alice Asriel era cea mai interesantă prietenă a mamei, familia ei provenea din Bagdad. Ea devenise vieneză get beget, în limbă și în felul de a fi, în tot ce făcea, în toate reacțiile ei. O femeie mărunțică, cea mai mică dintre prietene,

care nu erau niciuna prea înalte. Avea interese spirituale și un fel ironic de a vorbi cu mama despre lucruri pe care eu nu le-nţelegeam. Trăia în literatura vieneză a acelei perioade, dar îi scăpa interesul universal al mamei. Vorbea de Bahr și Schnitzler cam ușor și puţin flușturatic, niciodată cu insistenţă și pasibilă oricând de influenţe; oricine discuta cu ea putea s-o impresioneze, dar numai când era vorba de lucruri din sfera aceasta, restul, ce nu ţinea de literatura zilei, nu prea era băgat în seamă. Cred că cei de la care afla noutăţile erau bărbaţi, îi plăceau bărbaţii care știau să vorbească, discuţiile, schimbul de opinii erau viaţa ei, cel mai mult îi plăcea să ia aminte la controversele intelectualilor care, înfruntându-se, ajungeau să se certe între ei. Era vieneză prin structură pentru că, fără efort prea mare, știa totdeauna ce se petrecea în lumea spirituală. Vorbea cu plăcere despre oameni, despre istoriile lor amoroase, încurcături și divorţuri; era de părere că tot ce ţine de dragoste e permis, nu condamna ca mama, o contrazicea, când condamna și pentru cele mai complicate încurcături găsea imediat o explicaţie. Tot ce făceau oamenii i se părea natural. Așa cum vedea ea viaţa, așa a și avut parte de ea, ca și când un duh rău ar fi vegheat să-i facă ei însăși, ceea ce ea permitea altora. Îi plăcea să strângă oameni în jurul ei, mai ales de sexe diferite, și să le observe reacţiile, pentru că fericirea vieţii ei părea să constea din schimbarea partenerilor și, ceea ce-și dorea ea, admitea în egală măsură și altora, adesea îţi dădea impresia că experimentează pe ei.

Ea a jucat un rol în viaţa mea și ceea ce am spus despre ea provine de fapt din experienţa mea ulterioară. În 1915, când am cunoscut-o pentru prima dată, m-a surprins cât de puţin o afecta războiul. Nu l-a amintit în prezenţa mea nicio singură dată, mama se situa cu patimă împotriva lui, dar în faţa mea tăcea, pentru a nu-mi produce greutăţi la școală. Alice nu voia să audă de război, deoarece nu cunoștea ura și era îngăduitoare cu orice lucru și cu orice om, nu se putea entuziasma și făcea abstracţie de el.

Pe când ne vizita în strada Josef Gall era căsătorită cu un verișor de-al ei din Belgrad care devenise, ca și ea, vienez. Domnul Asriel era un bărbat mic, cu ochi umezi, cunoscut pentru stângăcia lui în toate lucrurile practice din viaţă. La comerţ se pricepea îndeajuns ca să piardă toţi banii, inclusiv zestrea soţiei sale. Locuiau cu cei trei copii într-o casă burgheză, când a făcut ultima încercare să se pună pe picioarele lui. S-a îndrăgostit de servitoarea lor, o persoană simplă, drăguţă și serviabilă, care se simţea onorată de atenţia stăpânului. Se înţelegeau bine, servitoarea era de teapa lui, dar, spre deosebire de el, era atrăgătoare și constantă și, ceea ce nu-i putea oferi soţia prin felul ei ușuratic, găsea la servitoare: sprijin și fidelitate neîndoielnică. Ea a fost o bucată de vreme iubita sa, până a se despărţi de familie. Alice, care considera că totul e permis, nu-i reproșa nimic, ea ar fi dus menajul în trei mai departe, fără măcar să clipească din ochi, am auzit-o spunându-i mamei că i-ar îngădui totul, numai să fie fericit, căci cu ea nu era, nu exista nimic care să-i ţină legaţi. De discuţii literare nu era în stare, când era vorba de cărţi avea migrenă. Îi convenea totul, numai să nu fi văzut pe partenerii unor asemenea discuţii și să nu trebuiască să ia parte la ele. Ea a renunţat să-l informeze despre aceste preocupări, avea deplină înţelegere pentru migrenele lui, n-avea nici pică pe el pentru pauperizarea rapidă. „El nu-i negustor“, îi spunea mamei, „nu poate fi oricine negustor.“ Când era vorba de servitoare, mama îl condamna aspru, în timp ce Alice avea un cuvânt de înţelegere pentru amândoi: „Uite, ea e așa de drăguţă cu el și de ea nu se rușinează că a pierdut totul. Faţă de mine se simte vinovat.“ „Dar și este vinovat!“, spunea mama. „Cum poate fi cineva atât de slab? El nu-i bărbat, e-un nimic, nu trebuia să se căsătorească.“ „El n-a vrut să se căsătorească. Părinţii ne-au căsătorit, pentru ca banii să rămână în familie. Eu eram prea tânără și el era timid. Era prea timid să se uite-n ochii unei femei. Știi, a trebuit să-l forţez să mi se uite în ochi și asta după

ce eram deja căsătoriţi." „Şi ce-a făcut cu banii?" „Nimic n-a făcut. I-a pierdut. Sunt oare banii atât de importanţi? De ce să nu pierzi banii? Rudele tale cu banii lor mulţi îţi plac oare mai mult? Aceştia sunt neoameni în comparaţie cu el!" „Tu-l vei apăra mereu; cred că-l mai iubeşti." „Îmi pare rău de el, dar acum şi-a găsit, în sfârşit, fericirea. Ea îl consideră un domn mare, îngenunchează în faţa lui. Sunt de-atâta timp împreună şi ştii că-i sărută mâna şi-i spune în continuare „stimate domn". În fiecare zi curăţă toată casa. Nu-i nimic de curăţat, atât e de curat peste tot, dar ea curăţă şi curăţă, întrebându-mă dacă mai am vreo dorinţă. „Acum odihneşte-te puţin, Marie", zic eu, „acum e destul. Pentru ea nu-i niciodată destul şi, când nu sunt împreună, curăţă." „Asta-i neruşinare. Cum de n-ai dat-o afară! La mine ar fi zburat imediat, din prima clipă." „Şi el? Lui nu-i pot face aşa ceva. Să-i distrug fericirea vieţii lui?" Asemenea discuţii n-ar fi fost voie să le aud. Când venea Alice cu cei trei copii ai ei la noi, ne jucam împreună, mama bea ceai cu ea, Alice începea să povestească, mama era foarte curioasă cum se va desfăşura totul în continuare şi, văzându-mă cu ceilalţi copii, cele două nu-şi dădeau seama că eu auzeam totul. Mai târziu, când mama aducea vorba cu discreţie de familia Asriel, unde lucrurile nu sunt tocmai în ordine, am fost destul de şiret să nu las să se observe că nu-mi scăpase niciun amănunt. Dar n-aveam nici cea mai vagă idee ce făcea domnul Asriel cu servitoarea. Înţelegeam cuvintele aşa cum erau spuse, îmi închipuiam că le plăcea să stea împreună, fără să bănuiesc altceva în spatele cuvintelor şi, cu toate acestea, eram conştient că toate amănuntele pe care le-am prins nu erau destinate urechilor mele şi nu mi-a scăpat niciodată vreun cuvânt referitor la aceste lucruri. Cred că intenţia mea era de a o cunoaşte pe mama şi în alte situaţii şi, în acest fel, fiecare discuţie purtată era preţioasă pentru mine şi nu voiam să pierd nimic din ceea ce mi-ar fi între-git imaginea ei.

Alice nici nu-și compătimea copiii, care creșteau într-o astfel de atmosferă. Walter, cel mai mare, era ușor retardat, avea ochii umezi ai tatălui său, nasul său ascuţit și mergea ca el, înclinat puţin într-o parte. Spunea propoziţii întregi, chiar dacă erau scurte și nu mai mult de una odată. Nu aștepta răspuns la propoziţiile lui, înţelegea însă ce i se spunea și era stupid de ascultător. Făcea ce i se spunea, dar ezita puţin înainte de a face, încât puteai crede că n-a înţeles. Apoi, deodată, dintr-o mișcare, executa totul, deci înţelesese. Nu făcea greutăţi deosebite, dar se spunea că uneori are crize de furie, nu se știa când apăreau, se liniștea imediat, dar nu puteai risca totuși să-l lași singur.

Hans, fratele său, era un băiat inteligent și era o plăcere să joci cu el „Dichterquartett"[1]. Nuni, mezina, se juca și ea, deși citatele în care ne întreceam noi n-aveau nicio semnificaţie pentru ea, în timp ce Hans și cu mine le savuram, le știam pe de rost, când unul începea cu primul cuvânt, celălalt completa rapid restul. Niciunul nu reușea să ducă un citat până la capăt, era o chestiune de onoare pentru celălalt să-l întrerupă și să-l întregească. „Locul în care..." „a pășit un om bun este sfinţit." „Dumnezeu ajută..." „pe toţi cei care-i cer ajutorul." „Un om nobil..." „atrage oameni nobili." Acesta era jocul nostru; pentru că amândoi turuiam rapid, nu câștiga niciunul în acest joc; astfel s-a născut între noi o prietenie bazată pe respect și abia după ce terminam acest joc aveam voie să începem altele. Hans era de faţă când mama sa admira pe cunoscătorii de literatură și s-a obișnuit de acolo să vorbească tot atât de repede ca și ei. Știa să se poarte cu fratele său, el era singurul care simţea când se apropie o criză și-l trata cu atâta grijă și tact, că reușea, uneori, s-o oprească la timp. „E mai deștept ca mine", spunea doamna Asriel în prezenţa sa, ea nu avea secrete faţă de copii, asta ţinea de principiile ei de toleranţă și când mama o critica: „Îl faci să se încreadă,

---

[1] Joc distractiv de cărţi.

nu-l lăuda așa“, răspundea: „De ce să nu-l laud? Se înțelege destul de greu cu tatăl său și nici altfel n-are o soartă ușoară.“ Părerea ei despre fiul retardat o păstra pentru sine, sinceritatea ei nu mergea atât de departe, menajamentele pentru Walter se hrăneau din mândria ei pentru Hans.

Hans avea un cap îngust și alungit și se ţinea, spre deosebire de fratele său, foarte drept. Tot ce explica arăta cu degetul și, când mă contrazicea, de asta îmi era puţin teamă, pentru că atunci când ridica degetul avea totdeauna dreptate. Era atât de precoce, încât nu-i era ușor printre copiii de vârsta lui. Dar nu era obraznic și, când tatăl lui, asta se întâmpla rar (pentru că-l vedeam rar), spunea o prostie foarte mare, amuţea și se retrăgea în sine, ca și cum ar fi dispărut dintr-odată. Știam atunci că-i era rușine de tatăl său, deși Hans nu spunea niciodată nimic de el. Nuni era altfel, ea îl adora pe tatăl ei și-i repeta fiecare propoziţie: „Este o porcărie, spune tata“, zicea așa deodată când se supăra în timpul jocurilor noastre, „dar așa porcărie!“. Acestea erau citatele ei și se simţea obligată să le utilizeze mai ales atunci când jucam „Dichterquartett“. Nuni avea voie să le spună până la capăt și, dacă ar fi ascultat-o cineva, maximele domnului Asriel sunau ciudat printre cele ciuntite din operele poeţilor. Faţă de mama sa Nuni era reţinută și greu o puteai scoate din această reţinere, se simţea că avea înclinaţia să dezaprobe totul, un copil critic, dar stăpânit, condus doar de dragostea pătimașă pentru tatăl său.

Era o dublă sărbătoare pentru mine când venea doamna Asriel cu copiii la noi. Mă bucuram de Hans, îmi plăcea atitudinea sa de atotștiutor, pentru că astfel trebuia să fiu foarte atent; în aparenţă eram absorbit total de joc și pentru a evita o blamare, împinsă de el de fiecare dată la extrem. Când, cu cunoștinţele mele de geografie, reușeam, de exemplu, să-i iau orice șansă, lupta cu dârzenie până la sfârșit, nu ceda niciodată, disputa noastră privind cea mai mare insulă de pe pământ rămânea nedecisă, Groenlanda era pentru el hors concours, cine-ar putea ști, ţinând cont de gheţuri, cât e de

mare Groenlanda, în loc să arate spre mine, arăta cu degetul pe hartă și spunea triumfător: „Unde se termină Groenlanda?“ Pentru mine era mai greu decât pentru el, deoarece trebuia să inventez în permanenţă motive să pot merge în sufragerie, unde serveau ceaiul mama cu doamna Asriel; atunci căutam în bibliotecă ceva, de care aveam nevoie, pentru a hotărî în cazurile noastre de dispută, și căutam o bucată de vreme, pentru a prinde cât mai mult din discuţia celor două prietene. Mama cunoștea intensitatea lucrurilor ce se petreceau între mine și Hans, fugeam cu atâta hotărâre la bibliotecă, răsfoiam ba într-o carte, ba-n alta, scoteam sunete de indignare când nu găseam ceva; sau când descopeream ce doream scoteam un fluierat prelung pentru care nici măcar nu mă dojenea – cum putea să-și închipuie că eu, de fapt, recepţionam cu totul altceva, trăgând cu urechea la discuţia lor?

Astfel am înregistrat toate fazele căsniciei până la ultima: „Vrea să plece“, spuse doamna Asriel, „vrea să trăiască cu ea.“ „Asta a și făcut“, spunea mama, „acum doar vă părăsește!“ „Nu, el susţine că nu poate merge așa la infinit din cauza copiilor. Are dreptate. Walter a observat ceva și i-a spionat. Ceilalţi doi habar n-au.“ „Așa crezi tu, copiii observă totul“, a spus mama, în timp ce eu pândeam pe neobservate. „Și cum vrea să trăiască în continuare?“ „Deschide cu ea un magazin de biciclete. A fost visul capilăriei lui să trăiască într-un magazin de biciclete. Știi, ea-l înţelege așa de bine și îl încurajează în înfăptuirea acestui vis. Ea va trebui să facă totul singură. Toată munca va apăsa pe umerii ei. Eu n-aș putea. Asta numesc eu dragoste adevărată.“ „Și tu mai și admiri persoana?“ Eu am dispărut și, când am ajuns la Hans și Nuni, aceasta era ocupată din nou cu citatele. „Oamenii răi n-au cântece, spune tatăl meu.“ Încă eram impresionat de cele auzite, n-am putut spune nimic și mi-am dat seama cât de adânc erau afectaţi cei doi copii, faţă de care tăceam. Ţineam închisă cartea pe care o adusesem pentru a triumfa împotriva lui Hans ș-am lăsat dreptatea de partea lui.

Poiana de la Neuwaldegg

Paula veni îndată după ce plecase Fanny, era exact opusul ei: înaltă și subţire, o ființă graţioasă, foarte discretă și totuși veselă. Ar fi râs tot timpul, dar, pentru că în situaţia ei nu i se părea un lucru potrivit, rămânea doar la un zâmbet. Zâmbea când spunea ceva, zâmbea când tăcea, îmi închipui că adormea și visa zâmbind. Nu făcea nicio deosebire când vorbea cu mama sau cu noi, copiii, dacă pe stradă dădea unui străin o informaţie, dacă saluta o cunoștinţă, chiar și pe fetiţa aceea murdară, care era mereu prezentă, o făcea fericită, se oprea fără teamă în faţa ei, îi spunea un cuvânt bun, uneori îi dădea câte o bomboană, făcându-i micuţei o asemenea surpriză, că nu-ndrăznea s-o ia. Apoi îi vorbea frumos și i-o băga ușor în gură.

Wurstelpraterul nu-i prea plăcea, după părerea ei era prea vulgar, n-a spus-o niciodată, dar eu o simţeam când eram acolo; dădea din cap nemulţumită, îndată ce auzea ceva urât, și mă privea cu atenţie, dorind să vadă dacă înţelesesem. Mă prefăceam mereu că nu observasem nimic și ea zâmbea. M-am obișnuit atât de mult cu zâmbetul ei, că aș fi făcut orice să râdă mereu.

În casa noastră, cu un etaj mai jos, exact sub noi, locuia compozitorul Karl Goldmark, un bărbat mic, plăpând, cu un păr alb împărţit frumos cu cărare de ambele părţi ale feţei de culoare întunecată. Mergea de braţ cu fiică-sa la plimbare, nu prea departe, pentru că era foarte bătrân, dar zilnic la aceeași oră. Eu am făcut legătura dintre compozitor și Arabia, opera sa prin care devenise vestit se numea „Regina din Saba". Credeam că și el provine de acolo, era cel mai străin în acest ţinut și, de aceea, cel mai atrăgător. Nu-l întâlneam niciodată pe scări sau când pleca de acasă, îl zăream doar când se-ntorcea din Prinzenallee unde făcuse câţiva pași la braţul fiicei sale. Îl salutam respectuos, el înclina ușor capul, acesta era felul său, aproape imperceptibil, de a

primi salutul. Cum arăta fiica lui, nu știu, ea nu mi-a rămas în amintire. Când, într-o zi, n-a mai ieșit la plimbare am auzit că e bolnav și apoi, din camera copiilor, am auzit, de jos, plânsete ce nu mai conteneau. Paula, care nu era sigură dacă auzisem, se uita întrebătoare la mine și mi-a spus: „A murit domnul Goldmark. Era foarte slab și n-ar mai fi putut merge la plimbare.“ Plânsul ce venea ca din pământ, în cascade, îl împărtășeam și eu, ascultam cu atenţie și mă mișcam în același ritm, dar fără să plâng. Paula era neliniștită: „Acum fiică-sa nu mai poate ieși cu el la plimbare și-i disperată, săraca.“ Deși zâmbea, probabil să mă liniștească, am observat că și ea era afectată, tatăl ei era pe frontul din Galiţia și nu auziseră de mult nimic despre el.

În ziua înmormântării, strada Josef Gall a fost plină de birje și oameni. Noi ne uitam de sus de la fereastră și ne închipuiam că jos nu mai era nicio palmă de pământ liberă, dar veneau mereu alte birje și oameni și totuși mai găseau loc. „De unde vin toţi?“ „Așa-i când moare un om celebru, spunea Paula. „Toţi vor să-l însoţească pe ultimul drum. Îi iubesc atât de mult muzica!“ Eu nu-i auzisem niciodată muzica și mă simţeam în afară. Mă uitam la înghesuiala de jos ca la un spectacol, poate și pentru că oamenii păreau de la etajul doi, atât de mici, erau atât de înghesuiţi, dar cu toate acestea, unii reușeau să-și scoată pălăria neagră, lucru ce ni se părea nepotrivit, dar Paula avea și pentru asta o explicaţie liniștitoare: „Se bucură că recunosc pe cineva în mulţimea de oameni și prind curaj.“ Plânsul fiicei m-a impresionat și l-am mai auzit încă multe zile după înmormântare, totdeauna spre seară, până s-a mai rărit și în cele din urmă a încetat, îmi lipsea acest plâns ca și când aș fi pierdut ceva indispensabil.

Imediat după aceea s-a aruncat un bărbat de la etajul trei, dintr-o casă vecină, de pe strada Josef Gall. A venit salvarea să-l ia, era mort; pe asfalt rămăsese doar o pată de sânge care n-a putut fi ștearsă multă vreme. Când treceam pe-acolo, Paula mă lua de mână și făcea în așa fel, încât să pășească

între pata de sânge și mine. Am întrebat-o de ce s-a aruncat omul acela, dar nu mi-a putut explica. Voiam să știu când este înmormântarea. Nu va fi, mi s-a spus, era singur și nu avea neamuri. Poate că de aceea n-a mai vrut să trăiască.

Vedea cât mă preocupa această sinucidere și, ca să-mi schimbe gândurile, a rugat-o pe mama să-mi dea voie duminica viitoare la Neuwaldegg. Avea un cunoscut cu care am mers în tramvai, un tânăr liniștit care o privea cu admirație și abia dacă rostea un cuvânt. Era atâta liniște ca și când el n-ar fi fost de față, dacă Paula nu ni s-ar fi adresat, în același timp, la amândoi, orice spunea ea se referea la amândoi. Ea vorbea astfel, așteptând un răspuns de la noi, eu l-am dat și cunoscutul ei l-a aprobat. Apoi ne-am dus o bucată prin pădure la ghereta unde se serveau găluște și el a spus ceva ce n-am înțeles „Săptămâna viitoare, domnișoară Paula, până atunci mai sunt cinci zile". Am ajuns într-o poiană luminoasă, presărată de oameni, era uriașă, ai fi putut crede că este loc pentru toți oamenii din lume, dar a trebuit să colindăm destul de mult până am găsit un loc. Erau familii formate din femei și copii, ici și colo tinere perechi, dar mai ales grupuri compacte de oameni care jucau ceva, fiind în continuă mișcare. Câțiva se tolăneau la soare și păreau fericiți, mulți râdeau, aici Paula se simțea acasă, aici era locul ei. Prietenul ei, care o stima foarte mult, deschidea gura mai des acum, un cuvânt de admirație după altul, era în permisie, dar nu era în uniformă, poate că nu voia să-i amintească de război, spunea că se gândește și mai mult la ea când nu sunt alături. Bărbați erau mai puțini în poiană decât femei, n-am văzut niciunul în uniformă, dacă n-aș fi înțeles că admiratorul Paulei trebuia să se întoarcă săptămâna viitoare pe front, aș fi uitat că era război.

Asta-i ultima mea amintire despre Paula, poiana din apropiere de Neuwaldegg cu mulți oameni întinși la soare. N-o mai văd în drum spre casă, de parc-ar fi rămas acolo, pentru a-și reține prietenul. Nu știu de ce ne-a părăsit, de ce

a plecat așa deodată. Nu știu dacă i s-a stins zâmbetul, dacă admiratorul ei s-a întors, știu că, atunci când am plecat cu tramvaiul, în poiană, tatăl ei nu mai era în viaţă.

Boala mamei

Domnul conferenţiar

Era pe timpul când pâinea devenise galbenă și neagră prin adaos de făină de porumb și de alte lucruri mai puţin bune. Trebuia să stai la cozi în faţa magazinelor alimentare; eram trimiși și noi, copiii, și astfel se aduna ceva mai mult. Pentru mama viaţa începuse să devină mai dificilă. Spre sfârșitul iernii s-a prăbușit. Nu știu ce boală a avut, dar a stat multe săptămâni într-un sanatoriu și și-a revenit încet. La început n-aveam voie nici măcar s-o vizitez, dar treptat s-a făcut mai bine și eu am apărut la ea cu flori, în sanatoriul de pe Elisabethpromenade. Atunci l-am văzut, pentru prima dată, pe medicul ei, directorul sanatoriului, un bărbat cu o barbă neagră, deasă, care scrisese cărţi de medicină și era conferenţiar la Universitatea din Viena. Mă cerceta cu o amabilitate mieroasă din ochii-i pe jumătate închiși și mi-a spus: „Acesta este marele cunoscător al lui Shakespeare! Și colecţionează și cristale, am auzit multe despre tine. Mama ta vorbește mereu despre tine. Ești precoce pentru vârsta ta."

Mama vorbise cu el despre mine. Știa tot despre lucrurile pe care le citeam împreună. El mă lăudă. Mama nu mă lăuda niciodată. N-am avut încredere în barba lui și l-am evitat. Mă temeam că m-ar putea atinge odată cu barba și atunci m-aș transforma pe loc într-un sclav care-ar trebui să-i raporteze totul. Vocea lui puţin nazală suna ca și după untură de pește. A vrut să-mi pună mâna pe cap, poate pentru a mă lăuda, dar eu am evitat, aplecându-mă rapid și el s-a simţit puţin jignit. „Aveţi un băiat mândru, stimată doamnă, se lasă atins numai de Dumneavoastră!" Acest cuvânt „atins" mi-a

rămas în minte, el m-a făcut să-l urăsc cu o ură cum nu mai cunoscusem niciodată. Nu mi-a făcut nimic, dar se lingușea și căuta să mă câștige. De-acum înainte avea s-o facă cu o tenacitate inventivă, născocea cadouri cu care căuta să mă surprindă, cum era să presupună că voinţa unui copil, de nici măcar unsprezece ani, nu numai că era egală cu a lui, dar era chiar și mai puternică?

El se interesa foarte mult de mama, ea trezise în el o mare pasiune, cum îi spunea el, cea mai profundă din viaţa lui, dar asta am aflat-o abia mai târziu. De dragul ei voia să divorţeze. El voia să se ocupe de cei trei copii și s-o ajute în educaţia lor. Toţi trei ar putea studia la universitatea din Viena, în tot cazul, cel mai mare să se facă medic și, dacă are chef, poate și el să preia mai târziu un sanatoriu. Mama nu mai era sinceră cu mine, se ferea să-mi spună toate acestea, știa că *m-ar fi distrus*. Aveam sentimentul că a rămas prea mult în sanatoriu, el nu voia s-o lase să plece. „Ești doar complet sănătoasă“, îi spuneam la fiecare vizită. „Vino acasă și eu te voi îngriji.“ Zâmbea, vorbeam ca un om mare, un bărbat, și chiar ca un medic care știe tot ce trebuie făcut. Aș fi scos-o bucuros din sanatoriu pe braţe. „Într-o noapte vin să te răpesc“, îi spuneam eu. „E închis jos, nu poţi pătrunde înăuntru. Trebuie să aștepţi până-mi permite medicul să plec acasă. Acum nu mai durează mult.“

După ce s-a întors acasă, multe s-au schimbat. Domnul conferenţiar n-a dispărut din viaţa noastră, venea s-o viziteze, venea la ceai. Îmi aducea de fiecare dată un cadou, pe care-l aruncam îndată după ce pleca. Niciun singur cadou de la el nu l-am păstrat mai mult decât pe durata vizitei sale și printre aceste daruri erau și cărţi pe care le-aș fi citit cu plăcere, și cristale minunate care-mi lipseau din colecţie. Știa ce să-mi dăruiască, abia apucam să vorbesc despre o carte care mă atrăgea și o și primeam. Mi-o punea cu mâna lui pe masă, în camera noastră, a copiilor, și era ca și când ar fi căzut mană pe carte – nu numai c-o aruncam imediat, dar

trebuia să găsesc, lucru deloc ușor, locurile potrivite pentru ele – chiar și mai târziu n-am mai citit niciodată cărţile cu titlurile acelea.

Atunci s-a născut gelozia care m-a chinuit toată viaţa și forţa cu care a pus stăpânire pe mine m-a marcat pentru totdeauna. Ea a devenit adevărata mea pasiune, căreia nu-i pasă câtuși de puţin de convingeri și contraargumente.

„Azi vine domnul conferenţiar la ceai", spunea mama la masa de prânz; ceea ce se numea la noi simplu „gustare de după-amiază" pentru el se numea „ceai". Ceaiul ei, așa o convinsese el, era cel mai bun din toată Viena, se pricepea la ceai încă din Anglia și, în timp ce la toţi ceilalţi se topiseră proviziile în război, ea mai avea, ca printr-o minune, încă destul ceai în casă. Am întrebat-o ce-ar face dacă s-ar termina ceaiul, ea mi-a răspuns că nu se termină încă mult timp. „Cât încă? Cât încă?" „Ne-ajunge unul-doi ani." Știa ce simţeam eu, dar nu suporta niciun control, poate exagera, pentru a mă dezobișnui să mai pun atâtea întrebări, pentru că a refuzat categoric să-mi *arate* proviziile de ceai.

Domnul conferenţiar insista să mă salute la sosire și, abia-i sărutase mamei mâna, i se permitea să intre în camera copiilor, unde-l așteptam eu. Mă saluta de fiecare dată cu lingușire și-și despacheta cadoul. Îl examinam cu atenţie, pentru ca imediat să-l urăsc destul și să spun perfid: „Mulţumesc!" Nu ajungeam să discutăm, pe balconul camerei alăturate mama aștepta să servească ceaiul și apoi voia să mă lase să mă ocup de cadou. Era convins că mi-a adus cadoul potrivit, fiecare fir de păr din barba-i neagră strălucea. Mă-ntreba: „Ce-ţi dorești de la mine când vin data viitoare?" Pentru că tăceam, își dădea singur răspunsul și spunea: „O să aflu eu, am eu metodele mele." Știam la ce se referea, că o va întreba pe mama și, deși mă durea foarte mult că ea-i va spune, aveam acum lucruri mai importante la care să mă gândesc, deoarece venise timpul să acţionez. Abia se închisese ușa după el, când în mare grabă împachetam cadoul, punându-l sub

masă, unde nu-l mai puteam vedea. Apoi aduceam un scaun, îl trăgeam la fereastră, îngenuncheam pe împletitura de paie și mă aplecam cât puteam în afară pe fereastră.

Pentru că, la stânga mea, nu departe de mine, puteam să-l văd pe domnul conferenţiar întrecându-se în amabilităţi și luând loc pe balcon. Se așeza cu spatele la mine; de cealaltă parte, mai îndepărtată, a balconului care forma un arc, ședea mama. Numai acest lucru îl *știam*, nu-i puteam vedea și la fel de puţin puteam să văd și masa de ceai care stătea între ei. Din mișcările lui trebuia să ghicesc tot ce se petrecea pe balcon. Avea un fel implorator de a se apleca, întorcându-se ușor spre stânga datorită curburii balconului; atunci îi vedeam barba, lucrul pe care-l uram cel mai mult pe lume și vedeam cum își ridica mâna stângă în sus, depărtându-și încet degetele. Știam totdeauna când lua o înghiţitură de ceai și mă gândeam cu scârbă cum îl lăuda, lăuda tot ce era în legătură cu mama. Mă temeam că va reuși prin lingușiri, tocmai contrar firii ei, care se lăsa atât de greu cucerită, să-i sucească și capul, cum era slăbită după boală. Multe din lucrurile despre care citisem și nu se potriveau în viaţa mea le aplicam la el și la ea și pentru tot ce mă temeam aveam cuvinte ca un om mare.

Nu știam ce se întâmplă între bărbat și femeie, dar vegheam să nu se întâmple nimic. Când se apleca prea în faţă, credeam că vrea s-o sărute, deși acest lucru ar fi fost imposibil și din cauza poziţiei mesei. Din cuvintele și propoziţiile lui nu-nţelegeam nimic, singurul lucru care credeam că-l înţeleg era, rar de tot, un „Dar mult stimată doamnă!“ Suna grav și protestatar ca și când ei i-ar fi făcut o nedreptate și eu mă bucuram de acest lucru. Cel mai rău era când nu spuneau mult timp nimic, atunci știam că ea îi spunea o poveste mai lungă și presupuneam că vorbesc despre mine. Atunci doream să se prăbușească balconul și el să rămână zdrobit pe asfalt. Nu mă gândeam, poate fiindcă n-o vedeam și pe ea, că și ea s-ar fi prăbușit cu el. Numai după ce reușeam să-l văd, pe el, numai el trebuia să se prăbușească. Îmi închipuiam cum zăcea jos

și cum venea poliția să mă întrebe. „Eu l-am aruncat jos", aș fi spus, „a sărutat mâna mamei mele."

Rămânea aproximativ o oră la ceai, mie mi se părea mult mai mult, mă tupilam cu încăpățânare pe scaunul meu și nu-l slăbeam o clipă din ochi. Îndată ce se scula, săream jos de pe scaun, îl așezam înapoi la masă, ridicam cadoul de jos, îl puneam exact în locul unde fusese despachetat inițial și deschideam ușa coridorului. Era deja aici, îi săruta mamei mâna, lua mănușile, bastonul și pălăria, îmi făcea cu mâna la despărțire, mai îngândurat și mai puțin sprinten ca la sosire. În tot cazul, între timp fusese prăbușit și putea fi fericit că mergea iar pe propriile-i picioare. El dispărea și eu alergam la fereastra mea: acolo mă uitam după el cum mergea pe strada Josef Gall până la capăt și la colțul spre Schüttel dispărea din câmpul meu vizual.

Mama mai avea nevoie de întremare și serile noastre literare se răriseră. Nu-mi mai interpreta nimic și mă punea doar să citesc cu voce tare. Mă străduiam să găsesc întrebări care i-ar fi putut trezi interesul, când îmi explica ceva, ca mai înainte, nădăjduiam și eram din nou fericit. Dar ea era adesea îngândurată și tăcea ca și când eu n-aș fi fost de față. „Nu m-asculți?" îi spuneam atunci eu; ea tresărea și se simțea surprinsă. Știam că se gândea la altă lectură despre care nu-mi vorbea.

Citea cărți pe care i le dăruia domnul conferențiar, spunându-mi categoric că nu sunt pentru mine. Acum închidea biblioteca din sufragerie care înainte rămânea mereu deschisă, astfel că puteam cotrobăi în ea după pofta inimii mele. Un cadou de la el, care o preocupa în mod deosebit, era *Les Fleurs du Mal* a lui Baudelaire. Pentru prima dată de când o știam citea poezii. Asta n-ar fi făcut-o înainte, disprețuia poeziile. Dramele fuseseră totdeauna pasiunea ei și cu ele mă molipsise. Acum nu mai punea mâna pe *Don Carlos* sau *Wallenstein* și se strâmba când i le aminteam. Shakespeare mai rămăsese, era chiar foarte actual, dar în loc să-l citească,

acum căuta doar anumite pasaje, dădea indispusă din cap dacă nu le găsea imediat sau râdea cu toată fața, după ce la început îi tremurau nările, și nu-mi spunea de ce râdea. Romanele o interesaseră și mai înainte, dar se apuca de cele pe care eu nu le văzusem niciodată până atunci. Am văzut volume de Schnitzler și, când a făcut imprudența să-mi spună nu numai că trăiește la Vien, ci că e, de fapt, medic, ba chiar că domnul conferențiar îl cunoaște și că soția sa e o sefardă ca noi, disperarea mea a fost totală.

„Ce vrei tu să mă fac?", am întrebat-o, odată, cu multă teamă, ca și când aș fi știut ce răspuns groaznic va urma. „Cel mai bine e poet și medic împreună, mi-a răspuns ea. „Asta o spui doar din cauza lui Schnitzler!" „Un doctor face mult bine, un doctor ajută într-adevăr oamenii." „Ca doctorul Weinstock, nu-i așa?" Acesta a fost un răspuns perfid, știam că nu-l poate suferi pe doctorul casei, pentru că încerca mereu s-o cuprindă cu brațul. „Nu ca doctorul Weinstock. Crezi că el e un poet? Nu se gândește la nimic. Se gândește numai la plăcerea sa. Un doctor bun se pricepe la oameni. Atunci poate fi și poet, poate scrie bine." „Ca domnul conferențiar?" am întrebat eu, știind cât de periculoasă devenea chestiunea. El nu era poet și voiam să-i dau această lovitură. „Nu trebuie să fie ca domnul conferențiar", mi-a spus ea, „doar ca Schnitzler". „De ce n-am voie atunci să-l citesc?" La aceasta nu mi-a răspuns, dar a spus ceva ce m-a enervat și mai mult. „Tatăl tău ar fi vrut să te faci medic." „Ți-a spus-o el? Ți-a spus-o el?" „Da, adesea. Da, mi-a spus-o adesea. Asta i-ar fi făcut cea mai mare bucurie." N-o spusese niciodată, nicio singură dată de la moartea sa n-o amintise, îmi reaminteam bine ce-mi spusese în plimbarea aceea de pe malul râului Mersey: „Te faci ce dorești tu. Nu-i nevoie să te faci negustor ca mine. Vei studia și te vei face ce-ți place ție cel mai mult." Dar am păstrat totul pentru mine și n-am spus-o nimănui, nici chiar ei. M-am înfuriat că mama vorbea pentru prima dată de acest lucru doar pentru că-i plăcea Schnitzler și domnul

conferenţiar se lingușea pe lângă ea. Am sărit de pe fotoliu, m-am postat supărat în faţa ei, strigând: „Nu vreau să fiu medic! Nu vreau să fiu poet! Vreau să mă fac naturalist! Voi călători departe unde nu mă găsește nimeni!“ „Și Livingstone a fost medic“, a spus ea ironic, „și Stanley l-a găsit.“ „Dar tu nu mă vei găsi!“ Era război între noi și, de la o săptămână la alta, lucrurile se înrăutăţeau.

Barba la lacul Constance

În acest timp trăiam în doi, singuri, fără fraţii cei mici. Pe perioada de boală a mamei, copiii au fost dirijaţi de către bunic, în Elveţia. Acolo i-au primit rudele și i-au dus într-un pension de băieţi la Lausanne. Absenţa lor din locuinţă se făcea simţită. Acum aveam singur camera copiilor în care stăteam înainte toţi trei. Puteam născoci în liniște ce voiam și spaţiul destinat luptei împotriva domnului conferenţiar nu-l revendica nimeni. Încerca să-mi câștige simpatia și-mi aducea numai mie cadouri. În timpul supravegherii vizitei, de pe scaunul de lângă fereastră, nu mai trebuia să mă mai sinchisesc și de ceea ce se întâmplă în spatele meu.

Trăiam doar cu neliniștea mea și puteam vorbi oricând cu mama, fără să ţin cont de cei mici, în faţa cărora, cu siguranţă, s-ar fi tăinuit conflicte de acest fel. Prin aceasta totul a devenit mai sincer și mai sălbatic. Balconul, care înainte fusese peste zi locul tuturor discuţiilor serioase, avea un caracter cu totul schimbat: nu-mi mai plăcea. De când ura împotriva domnului conferenţiar invitat la ceai se lega de acest loc, doream să se prăbușească. Mă furișam pe balcon, când nu mă putea vedea nimeni, și examinam duritatea pietrei, în tot cazul numai de partea unde urma să se așeze el. Speram să fie fisurat și am fost profund dezamăgit că nu se mișca nimic. Totul părea atât de solid cum fusese și mai înainte, iar la săriturile mele nu răspundea nici cea mai ușoară zdruncinare.

Absenţa fraţilor mi-a întărit poziţia. Era de neconceput să rămânem în continuare despărţiţi de ei şi se cântăreau adesea avantajele şi dezavantajele unei mutări în Elveţia. Eu făceam totul pentru accelerarea acestei călătorii, îngreunându-i mamei, cât puteam, viaţa la Viena. Tenacitatea şi cruzimea luptei pe care o duceam mă chinuie şi-n amintiri. Nu eram deloc sigur că voi câştiga. Pătrunderea unor cărţi străine în viaţa mamei îmi producea o frică mult mai mare decât domnul conferenţiar personal. Pe el îl dispreţuiam, pentru că-l cunoşteam, şi de limbajul lui neted şi linguşitor îmi era silă, în spatele lui se ascundea figura unui scriitor din care n-aveam voie să citesc niciun rând, pe care nu-l cunoşteam deloc şi niciodată nu mi-a fost atât de frică de un scriitor cum îmi era atunci de Schnitzler.

Aprobarea pentru ieşirea din Austria nu era pe atunci o chestiune uşoară. Poate că mama exagera greutăţile care trebuiau învinse. Încă nu era complet sănătoasă şi avea nevoie de repetarea curei. Despre Reichenhall, unde în urmă cu patru ani se refăcuse repede, păstra amintiri frumoase, astfel încât cumpănea o plecare din Viena la Reichenhall, unde să petreacă împreună cu mine câteva săptămâni. Spera că din München ar obţine mai uşor o viză de intrare în Elveţia. Domnul conferenţiar s-a oferit să vină la München şi s-o ajute la rezolvarea formalităţilor. Spera că relaţiile universitare şi barba sa vor impresiona autorităţile. Eram foc şi pară pentru acest plan îndată ce i-am simţit seriozitatea şi dintr-odată o sprijineam pe mama în fel şi chip. După duşmănia neîmpăcată de care avusese parte de la mine şi care o paraliza la tot pasul, simţea acum o mare uşurare. Făcea planuri pentru săptămânile ce le vom petrece singuri la Reichenhall. Eu speram în sinea mea că ne vom întoarce la dramele noastre. Aceste seri au devenit tot mai rare şi, în cele din urmă, datorită împotrivirii şi slăbiciunii ei, s-au dizolvat. De la Coriolan, dacă reuşeam să-l reînviu, aşteptam minuni. Dar eram prea mândru să-i spun

cât așteptam revenirea la serile noastre. De la Reichenhall voia să facem împreună excursii și multe plimbări.

De ultimele zile la Viena nu-mi pot aminti. Nu mai știu cum am părăsit locuința atât de familiară și balconul fatal. Nu-mi amintesc nici de călătorie. Mă văd doar la Reichenhall. O mică plimbare zilnică ne ducea la Nonn. Aici era un cimitir minuscul, foarte liniștit, care-o impresionase în urmă cu patru ani. Ne plimbam printre morminte, citeam numele morţilor pe pietrele funerare pe care repede le-am cunoscut și totuși le reciteam de fiecare dată. Aici ar dori să fie înmormântată, a spus ea. Avea treizeci și unu de ani, dar nu mă miram de dorinţele ei sepulcrale. Când eram singuri, tot ce gândea, spunea sau făcea mă pătrundea ca lucrul cel mai natural. Din propoziţiile rostite de ea în asemenea ocazii m-am format eu.

Făceam excursii și în împrejurimile mai îndepărtate, la Berchtesgaden și Königssee. Acestea însă erau excursii la sugestia reclamelor obișnuite, nu era nimic așa de personal și intim ca la Nonn, acela era locul ei și, probabil, de aceea m-a impresionat atât de mult pentru că din toate ideile și capriciile ei aceea era cea mai intimă, de parcă ar fi renunţat dintr-odată la imensele așteptări pe care le nutrea pentru cei trei fii ai săi și s-ar fi retras din viaţă cu cincizeci de ani înainte de vreme. Cred că, de fapt, repetarea curei a constat din aceste drumuri scurte și regulate la Nonn. Pe când se afla în cimitirul minuscul și-și exprima din nou această dorinţă, am simţit că-i mergea mai bine. Arăta dintr-odată sănătoasă, avea culoare, respira adânc, nările-i vibrau și vorbea, în sfârșit, chiar dacă într-un rol neobișnuit, din nou ca la Burgtheater.

Astfel n-am mai regretat deloc că nu ne-am reluat serile de lectură. În locul lor, la aceeași oră, spre seară, ne făceam plimbarea la Nonn și ce-mi spunea pe drum la dus și la întors era din nou la fel de serios și consistent ca înainte de a se îmbolnăvi. Aveam impresia că-mi spune totul, că nu-mi ascundea nimic, părea să nu se gândească la cei unsprezece

ani ai mei. Atunci avea în ea ceva expansiv care se propaga nestingherit în toate părţile și eu singur eram martorul, eu singur mă mișcam în acea sinceritate expansivă.

Dar când s-a apropiat Münchenul s-au anunţat și grijile. N-am întrebat încă cât vom rămâne acolo. Ca să-mi alunge teama mi-a spus de la sine că nu va dura mult. Doar de aceea vine domnul conferenţiar. Cu ajutorul lui s-ar putea să terminăm totul într-o săptămână. Fără el nu-i deloc sigur că ni se va aproba plecarea. Am crezut-o, pentru că eram încă singuri.

Chiar la sosirea în München s-a abătut din nou nenorocirea asupra mea. El sosise *înaintea* noastră și ne aștepta la gară. Din fereastra cupeului priveam amândoi afară, cu același gând, dar eu am fost cel care a descoperit primul barba neagră de pe peron. Ne-a salutat cu o oarecare ceremonie, spunându-ne că ne va duce îndată la hotelul „Deutscher Kaiser", unde, așa cum dorise mama, fusese rezervată o cameră pentru noi doi. Ne mai spuse că și-a anunţat deja câţiva prieteni buni care s-ar simţi onoraţi să ne salute și să ne fie de ajutor în toate situaţiile. La hotel a reieșit că și el locuiește acolo. Acest lucru era important, pentru a nu pierde timpul cu multele alergături comune care ne așteptau. Ne explică apoi că, din păcate, peste șase zile va trebui să se înapoieze la Viena, sanatoriul nepermiţându-i o absenţă mai îndelungată. L-am simţit imediat, cu cele șase zile voia să diminueze efectul șederii la același hotel, o veste care m-a atins ca o lovitură de măciucă, dar nici într-un caz nu m-a paralizat.

Nu mi s-a spus unde este camera lui, am presupus că trebuia să fie la același etaj și-mi era frică să nu fie prea aproape de a noastră. Voiam să aflu unde era această cameră și-l pândeam când cerea cheia. Nu spunea niciun număr de cameră, portarul, ca și când mi-ar fi ghicit intenţiile, îi înmâna discret cheia, eu dispăream înainte ca el însuși să mă observe. Urcam repede cu liftul la etajul nostru și așteptam lipit de perete până venea și el. Îndată se deschidea iarăși ușa liftului, el ieșea, trecea pe lângă mine cu cheia-n mână, fără să mă vadă. Mă făceam și

mai mic decât eram, propria-i barbă era cea care mă ascundea de privirile lui. Lipit de perete mă furişam după el, era un hotel mare, cu holuri lungi, ca să constat uşurat că se îndepărta tot mai mult de camera noastră. Nu ne-am întâlnit cu nimeni, eram singur cu el, mă grăbeam să rămân în apropierea lui. A cotit după un colţ şi, în sfârşit, ajuns în faţa uşii sale, înainte de a băga cheia-n uşă, l-am auzit suspinând. Suspina tare şi eu eram foarte mirat, nu m-aş fi aşteptat niciodată ca un asemenea bărbat să ofteze; cu oftatul eram obişnuit de la mama şi ştiam că la ea însemna ceva. În ultimul timp îl puneam pe seama slăbiciunii ei, ofta când se simţea prost şi eu mă străduiam s-o consolez, promiţându-i o reîntoarcere grabnică a forţelor ei. Acum iată-l pe el, medic şi linguşitor, proprietarul unui sanatoriu, autorul unui splendid tratat de medicină în trei volume care de câteva luni se găsea în biblioteca noastră de la Viena, dar pe care, spre marea mea amărăciune, n-aveam voie să-l răsfoiesc. Apoi deschise, intră în cameră, trase uşa, lăsând cheia afară. Mi-am lipit urechea de gaura cheii şi ascultam. I-am auzit vocea, era singur, pe mama o lăsasem în camera noastră unde urma să se odihnească şi să doarmă puţin. Vorbea cu voce tare, dar nu-l înţelegeam. Mă temeam c-ar putea să pronunţe numele mamei şi aşteptam crispat. În prezenţa mea o numea „mult stimată" sau „prea stimată doamnă", dar nu prea aveam încredere în această formulă de adresare şi eram hotărât să-i cer socoteală de pronunţarea nepermisă a numelui ei. Mă vedeam dând buzna pe uşă, sărind la el şi răstindu-mă: „Cum îndrăzniţi?" Apoi i-aş fi smuls ochelarii şi i-aş fi făcut ţăndări. „Sunteţi un vraci, nu sunteţi medic! V-am demascat! Părăsiţi imediat acest hotel sau vă predau poliţiei!"

Dar s-a ferit să-mi facă această plăcere, n-a scos din gură niciun nume. Vorbea, cum mi-am dat seama în cele din urmă, franţuzeşte, suna ca o poezie, îndată mi-a venit în minte Baudelaire pe care-l făcuse cadou mamei. Şi acum, singur, rămânea ceea ce era şi în prezenţa mamei, un jalnic linguşitor, o meduză, mă scuturam de greaţă.

Am fugit apoi repede în camera noastră, unde am găsit-o pe mama dormind. M-am așezat pe canapea și i-am vegheat somnul. Toate schimbările feței ei îmi erau familiare și știam când visa.

Poate că pentru aceste șase zile a fost bine că am cunoscut spațiile în care se mișcau eroii mei. Eram liniștit doar atunci când îi știam pe amândoi despărțiți. Pe el îl aveam în mână, îndată ce-l auzeam că s-a întors în cameră. Poate că exersa poeziile pe care i le recita mamei când erau împreună. De nenumărate ori stăteam în fața ușii sale, fără ca el să bănuiască ceva din acțiunea mea secretă; știam când părăsea hotelul și când se întorcea. La orice oră aș fi putut spune dacă era în cameră și eram absolut sigur că mama nu i-a călcat niciodată pragul. Odată, când a părăsit pentru un moment camera și a lăsat ușa deschisă, m-am furișat rapid, examinând în jur să văd dacă descopăr undeva o fotografie de-a mamei. Dar nu era nicio fotografie și am dispărut tot atât de repede precum și intrasem, mai având și impertinența să-i spun mamei: „Când plecăm, trebuie să-i lași domnului conferențiar o fotografie frumoasă de-a *noastră*." „De-a noastră, da", a spus ea, puțin surprinsă, „ne-a ajutat foarte mult și merită."

A făcut ce-a putut la toate oficialitățile, unde, din cauza războiului, erau angajate adesea femei, a însoțit-o pe mama, explicându-și prezența datorită slăbiciunii ei bolnăvicioase, el era medicul curant, astfel că peste tot a fost tratată cu politețe și menajamente. Eu eram totdeauna prezent, puteam să-l observ, cum se spune, in flagranti, îl urmăream cum își scotea cartea de vizită și i-o înmâna secretarei cu distincție și nonșalanță spunând: „Permiteți-mi să mă prezint." Apoi urma tot ce era scris pe cartea de vizită, sanatoriul al cărui director era, legătura cu Universitatea din Viena ș.a.m.d. și mă miram că nu adăuga obișnuitul „Vă sărut mâna, stimată doamnă."

La prânz mâncam împreună la hotel, mă purtam politicos și civilizat și-l întrebam despre studiile sale. Se mira de nesațietatea întrebărilor mele și credea că și eu intenționez

să devin ca și el – el, modelul meu – și a știut să transforme și acest lucru într-o lingușire. „Dumneavoastră nu mi-aţi povestit prea mult, stimată doamnă, setea de cunoaștere a fiului Dumneavoastră e uimitoare. Eu salut în el o viitoare stea a Facultăţii de medicină din Viena." Eu însă nici nu mă gândeam să-l imit, eu voiam să-l *demasc*! Eram atent la contradicţiile din răspunsurile sale și, în timp ce dădea lămuriri amănunţite și cam pompoase, eu eram stăpânit de unul și același gând: „N-a studiat în realitate, e un vraci."

Timpul său venea seara. Atunci câștiga-n joacă, așa cum el nu știa nimic de activităţile mele subversive, tot astfel nu știa nici cum câștiga în faţa mea. Pentru că în fiecare seară mama mergea cu el la teatru, ea era însetată de teatru, lecturile noastre comune în locul teatrului n-o mai satisfăceau, ea avea nevoie de teatru nou și adevărat. Când plecau ei, eu rămâneam în camera de hotel singur, dar înainte o priveam pe mama cum se pregătește pentru seară. Nu ascundea cât se bucura. Vorbea radiind și deschis despre acest eveniment și-ncepeam s-o admir încă cu două ore înainte când toate gândurile ei se-ndreptau spre seara apropiată: Toată slăbiciunea ei dispăruse, în faţa ochilor mei devenea puternică, spirituală și frumoasă ca înainte, dezvolta noi idei spre gloria teatrului, își exprima dispreţul faţă de dramele care nu ajungeau pe scenă, dramele citite sunt moarte, un surogat mizerabil și, când o mai întrebam, pentru a o pune la încercare și a-mi adânci nefericirea: „Și cele citite în faţa cuiva?", spunea fără jenă și fără cel mai mic menajament: „Și cele citite în faţa cuiva! Ce poate fi ceea ce citim *noi*? Tu nu știi ce-nseamnă actorii adevăraţi!" Apoi își dădea drumul despre marii dramaturgi care au fost actori, îi enumera începând cu Shakespeare și Molière, avântându-se până la a susţine că nici nu există de fapt alţi dramaturgi, aceștia ar trebui mai degrabă să se numească dramaturgi infirmi. Și continua așa, până în cele din urmă, fardată, și minunat îmbrăcată părăsea camera cu ultima indicaţie groaznică: să mă culc cât mai repede spre a nu mă simţi singur în acest hotel mare.

Rămâneam locului fără speranţe, rupt de ce fusese chestiunea noastră cea mai intimă. Câteva mici manevre care mai urmau, îmi dădeau de fapt siguranţă, dar nu mă prea ajutau. Mai întâi fugeam pe coridorul lung până-n partea cealaltă a hotelului unde era camera domnului conferenţiar. Băteam de mai multe ori politicos, încercam uşa şi, când eram sigur că nu se ascunsese aici, mă-ntorceam în camera mea. La fiecare jumătate de oră făceam un nou control. Nu mă gândeam la nimic. Ştiam că era la teatru cu mama, dar nu mi-o puteam confirma îndeajuns. Aceasta îmi întărea chinul simţit datorită dezertării ei, dar îi impunea şi o limită. Şi la Viena fuseseră uneori la teatru, dar ieşirile acelea nu se puteau compara cu această nesfârşită sărbătoare, seară de seară.

Mă interesasem când se termina reprezentaţia şi, îmbrăcat, rămâneam tot timpul treaz. Încercam să-mi imaginez ce vedeau, dar era o trudă zadarnică. Nu-mi relata niciodată despre piesele la care mergea, spunea că n-are sens, fiind vorba doar de bucăţi moderne pe care nu le-aş înţelege. Cu puţin timp înainte de a se întoarce ei mă dezbrăcam şi intram în pat. Mă-ntorceam la perete şi mă prefăceam că dorm. Pe noptiera ei, unde-i era pregătită o piersică, lăsam să ardă lumina. Venea îndată, îi simţeam agitaţia, îi miroseam parfumul. Paturile nu erau unul lângă altul, ci de-a lungul peretelui, astfel că se mişca la o oarecare distanţă de mine. Se aşeza pe patul ei, dar nu pentru mult timp. Apoi se plimba încoace şi-ncolo prin cameră, nu prea încet. N-o vedeam că eram întors, dar îi auzeam fiecare pas. Nu mă simţeam uşurat că s-a întors, nu credeam în cele şase zile. În faţa mea vedeam o veşnicie de seri de teatru, pe domnul conferenţiar îl credeam capabil de orice minciună.

Dar m-am înşelat, cele şase zile au trecut şi totul era gata de călătorie. Ne-a însoţit până la Lindau, la vapor. Am simţit solemnitatea despărţirii. Pe chei i-a sărutat mamei mâna, a durat ceva mai mult ca de obicei, dar n-a plâns nimeni. Apoi ne-am dus pe vapor şi ne-am oprit pe balustradă, odgoanele

s-au dezlegat, domnul conferenţiar stătea acolo cu pălăria în mână și-și mișca buzele. Încet, vaporul s-a îndepărtat, dar eu tot îl mai vedeam mișcându-și buzele. Ura mea părea să perceapă și cuvintele pe care le spunea: „Sărut mâna, stimată doamnă." Apoi domnul conferenţiar se făcu tot mai mic, pălăria se unduia într-o curbă elegantă încoace și-ncolo, barba a rămas neagră ca pana corbului, ea nu s-a micșorat, acum a mai rămas pălăria solemnă fluturând în vânt undeva detașată de el. Nu priveam în jur, vedeam doar pălăria și barba și tot mai multă apă care ne despărţea de ele. Mă uitam fix într-acolo până când barba se micșorase atât de mult că numai eu aș fi putut-o recunoaște. Apoi, dintr-odată, domnul conferenţiar, pălăria și barba dispăruseră și se zăreau turnurile din Lindau pe care nu le observasem înainte. Acum m-am întors spre mama, îmi era frică să nu plângă, dar nu plângea, ne-am îmbrăţișat, am rămas îmbrăţișaţi, m-a mângâiat pe păr, ceea ce altfel nu făcea niciodată și-mi spuse atât de blând cum n-o auzisem niciodată: „Acum totu-i bine. Acum totu-i bine." O repetă de atâtea ori, încât eu am început să plâng, deși nu-mi ardea deloc de plâns. Pentru că blestemul vieţii noastre, barba neagră, dispăruse și apusese. M-am desprins dintr-odată de mama și am început să dansez pe vapor încoace și-ncolo, am fugit iar la ea, m-am desprins din nou și cât de mult aș fi dorit să-i intonez un cântec triumfal, dar cunoșteam doar cântecele de război și de victorie care nu-mi plăceau.

În această stare sufletească am pășit pe pământul elveţian.

PARTEA A PATRA

Zürich–Scheuchzerstrasse

1916–1919

Jurământul

La Zürich am ocupat două camere la etajul doi, pe Scheuchzerstraße 68, la o domnişoară bătrână care trăia din închiriatul camerelor.

Avea o faţă mare, osoasă şi se numea Helene Vogler. Îşi spunea cu plăcere numele şi chiar şi după ce l-am ştiut bine, ea ne spunea adesea, nouă, copiilor, cum se numeşte. Adăuga de fiecare dată că-i de familie bună, tatăl ei fusese director muzical. Avea mai mulţi fraţi; unul, total sărăcit şi care n-avea nici ce mânca, venea să-i cureţe locuinţa. Era mai în vârstă decât ea, un bărbat pricăjit, liniştit, pe care-l punea, spre mirarea noastră, să-i facă munca în casă, îl vedeam îngenunchind pe podea sau stând în picioare şi lustruind parchetul cu peria. Aceasta era o unealtă importantă pe care am cunoscut-o abia aici şi parchetul strălucea de te puteai vedea în el, fapt ce-i oferea domnişoarei Vogler tot atâta satisfacţie, ca şi numele ei. Îi dădea mereu ordine fratelui sărac, uneori acesta trebuia să întrerupă ce tocmai începuse, pentru că ei îi venea în minte ceva mai important. Se gândea mereu ce să-i mai dea de lucru, trăind cu grija de a nu uita ceva important. El făcea tot ce-i comanda, fără a o contrazice vreodată. Noi preluaserăm părerea mamei că ar fi lipsit de demnitate pentru un bărbat, şi mai ales pentru unul de vârsta lui, să presteze asemenea treburi casnice. „Când îl văd“, spunea ea, „aş face eu mai degrabă totul! Acest bărbat în vârstă!“ Dar când mama a făcut odată aluzie la aceasta, domnişoara Vogler s-a revoltat. „El însuşi e vinovat. Şi-a

ratat viaţa. Acum propria-i soră trebuie să se ruşineze de el." Nu-i dădea niciun ban, doar când termina lucrul primea de mâncare. Venea o dată pe săptămână şi domnişoara Vogler spunea: „O dată pe săptămână are de mâncare." Adăugă apoi că şi ei îi merge prost şi trebuie să închirieze camere. Era şi adevărat. Ea nu avea deloc o viaţă uşoară. Dar mai avea *un* frate de care era mândră. Şi el era director muzical, ca şi tatăl ei. Când venea la Zürich locuia la hotelul Krone pe cheiul Limmat-ului. Vizita lui o onora foarte mult, când nu apărea multă vreme citea numele său în ziar şi ştia că-i merge bine. Odată, pe când mă întorceam de la şcoală, m-a primit cu faţa roşie de emoţie, spunându-mi: „E aici fratele meu, directorul muzical." El şedea liniştit şi comod la masă, în bucătărie, arătând pe atât de prosper, pe cât arăta fratele său de pricăjit. Ea pregătise special pentru el ficat cu cartofi prăjiţi şi mânca singur, în timp ce domnişoara Vogler îl servea. Fratele sărac obişnuia să şoptească atunci când îndrăznea să scoată o vorbă, nici comodul director muzical nu vorbea mult, dar ce spunea, spunea cu voce tare şi hotărât, fiind conştient de onoarea ce i-o făcea surorii sale vizitând-o şi nu rămânea mult timp. Îndată ce termina cu masa se ridica înclinându-ise imperceptibil spre noi, copiii, îşi lua rămas-bun de la sora sa cu un salut grăbit şi părăsea locuinţa.

Domnişoara Vogler era o fiinţă bonomă, chiar dacă avea capriciile ei. Îşi păzea mobila cu ochi de Argus. Zilnic ne spunea de mai multe ori pe un ton acuzator: „Să nu-mi zgâriaţi scaunele!"[1] Când ieşea, lucru ce se întâmplă destul de rar, noi îi repetam în cor interdicţia, dar eram foarte atenţi cu scaunele ei, pe care le examina îndată ce sosea acasă, să vadă dacă nu au zgârieturi noi.

Îi plăceau artiştii şi amintea cu satisfacţie că înaintea noastră, în aceleaşi camere, locuise un scriitor danez cu soţia şi copilul. Numele său, Aage Madelung, îl pronunţa tot atât

---

[1] În original în dialect elveţian.

de emfatic, ca și propriul ei nume. El scria pe balconul care dădea în Scheuchzerstraße, observând tumultul străzii. Examina orice persoană și o întreba despre ea. Într-o săptămână el aflase despre oameni mai multe decât aflase ea în toţi anii de când locuia acolo. I-a făcut cadou, cu dedicaţie, un roman „Saltimbancul“, pe care ea, din păcate, nu l-a înţeles. Regreta că nu-l cunoscuse pe domnul Aage Madelung când era mai tânără și avea capul mai bun.

Două-trei luni, timp în care mama era în căutarea unei locuinţe mai mari, am rămas la domnișoara Vogler. Bunica Arditti cu fiica sa Ernestine, o soră mai mare de-a mamei, locuiau la câteva minute de noi pe Ottikerstraße. În fiecare seară, după ce noi, copiii, ne culcam, veneau în vizită. Într-o noapte, văzând din patul meu o licărire de lumină în camera de zi, am auzit o discuţie destul de aprigă, în spaniolă, între cele trei, vocea mamei suna enervată. Eu m-am sculat, m-am furișat până la ușă și m-am uitat prin gaura cheii: într-adevăr, acolo ședeau bunica și mătușa Ernestine și mai ales mătușa căuta s-o convingă pe mama. Ele o sfătuiau să facă un lucru care ar fi cel mai bun pentru ea și ea părea că nu vrea să știe de acest cel mai bun lucru. Nu înţelegeam despre ce era vorba, dar o neliniște-mi spunea că ar putea fi tocmai lucrul de care mă temeam cel mai mult de la sosirea noastră în Elveţia, dar pe care-l consideram inviolabil. Când mama a exclamat revoltată: „Ma no lo quiero casar! – Dar nu *vreau* să mă mărit cu el!“ – am știut că frica mea nu mă-nșelase. Am deschis cu putere ușa și m-am aflat deodată în cămașă de noapte printre femei. „*Eu* nu vreau!“, am strigat eu enervat, adresându-mă bunicii „eu nu vreau!“ M-am repezit la mama și-am zgâlţâit-o așa de tare, încât mi-a spus încet de tot: „Îmi pare rău de tine.“ Dar eu n-am slăbit-o. Bunica, pe care o cunoșteam ca pe o fiinţă blândă și slabă, nu auzisem de la ea niciun cuvânt care să mă fi impresionat, a spus supărată: „De ce nu dormi? Nu ţi-e rușine să asculţi la ușă?“ „Nu, nu mi-e rușine! Vreţi s-o corupeţi pe mama! Eu nu dorm! Știu ce vreţi voi. Nu voi

dormi *niciodată*!“ Mătușa, vinovata principală, care-o lămurea pe mama cu atâta tenacitate, tăcea și mă străfulgera cu privirea. Mama îmi spuse cu gingășie: „Tu vii să mă aperi. Tu ești cavalerul meu. Acum sper că aţi aflat, s-a adresat ea amândurora: „El nu *vrea*. Nici eu nu vreau!“ Eu nu m-am mișcat din loc, până când cele două dușmance nu s-au ridicat și au plecat. Nu mă liniștisem încă, amenințând: „Dacă mai vin astea, nu mă mai duc niciodată la culcare. Rămân treaz toată noaptea, ca să nu le lași înăuntru. Dacă te măriţi, mă arunc de pe balcon jos!“ Era o amenințare groaznică, spusă-n serios, sunt absolut sigur că aș fi făcut-o.

În noaptea aceea, mama n-a reușit să mă liniștească. Nu m-am dus înapoi în patul meu, n-am dormit niciunul. Ea a încercat să-mi abată gândurile cu istorioare. Mătușa avusese o căsătorie foarte nefericită și divorţase repede de soţul ei. El suferea de o boală îngrozitoare și înnebunise. La Viena venea uneori să ne viziteze. Un paznic de la ospiciu îl aducea în strada Josef Gall. „Aici sunt bomboane pentru copii“, îi spunea mamei și-i dădea o pungă mare cu bomboane. Când voia să vorbească cu noi se uita totdeauna în altă parte, ochi-i erau larg deschiși și aţintiţi asupra ușii. Vocea i se schimba și suna ca un zbierăt de măgar. Rămânea puţin, paznicul îl prindea de braţ și-l scotea în coridor și de-acolo afară. „Ea vrea să nu fiu așa de nefericită ca ea. Are intenţii bune. Nu poate mai mult.“ „Și acum vrea ca și tu să te măriţi și să fii nefericită! Ea s-a salvat de soţul ei și tu să te *măriţi*!“ Acest ultim cuvânt era ca o înţepătură pentru mine și eu îmi băgam pumnalul tot mai adânc în mine. Nu avusese o idee fericită povestindu-mi *această* istorie. Dar nu exista absolut niciuna care m-ar fi liniștit, mama a încercat cu multe. În cele din urmă *a jurat* că nu le va mai permite celor două să-i vorbească astfel și, dacă nu încetează, nu dorește să le mai vadă. N-a fost destul o dată, a trebuit să jure și iar să jure. Abia când a jurat pe memoria tatălui meu s-a produs ceva în mine și am început s-o cred.

O cameră plină de cadouri

Problema școlii ne dădu mare bătaie de cap. Totul era altfel decât la Viena; anul școlar nu începea toamna, ci primăvara. Școala elementară, care aici se numea școală primară, avea șase clase, la Viena trecusem din a patra direct la gimnaziul real și, pentru că acolo am terminat deja un an de gimnaziu, aici ar fi trebuit să intru în clasa a doua a școlii superioare. Dar toate încercările de a realiza acest lucru au dat greș. Condiţia de bază era vârsta, oriunde apăream cu mama, care se ruga să mă primească, ni se dădea același răspuns. Gândul că prin mutarea în Elveţia ar trebui să pierd un an sau mai mult îi strica socotelile și nu se putea împăca deloc cu această idee. Am încercat peste tot, odată am călătorit în acest scop și la Berna. Răspunsul era același, scurt și categoric și, pentru că lipseau „Stimată doamnă" și alte politeţuri vieneze, ne părea grosolan și, după ce plecam iar de la un asemenea director, mama era disperată. „Nu vreţi să-l examinaţi?", întrebase ea rugătoare. „Își depășește vârsta." Dar tocmai acest lucru deranja. „Nu facem excepţii."

Astfel a trebuit să accepte soluţia care-i displăcea cel mai mult. Și-a călcat pe mândrie și m-a dat în clasa a șasea a școlii primare din Oberstrass. După o jumătate de an o voi absolvi și atunci se va decide dacă sunt apt pentru școala cantonală. Mă aflam din nou într-o clasă mare de școală primară și mă simţeam readus la domnul învăţător Tegel din Viena, numai că acesta se numea Bachmann. N-aveam nimic de învăţat, la Viena fusesem cu doi ani înainte, în schimb am făcut o experienţă care era mai importantă, chiar dacă importanţa ei aveam s-o înţeleg abia mai târziu.

Colegii erau strigaţi de învăţător în germana elveţiană și unul din aceste nume suna atât de enigmatic, încât așteptam mereu să-l aud din nou. „Sägerich" cu un „ä" lung părea o derivaţie ca *Gänserich* sau *Enterich*, dar de la *Säge*[1] nu se putea

---

[1] *Säge* (= ferăstrău) + *rich*, sufix derivativ pentru animal mascul care apare în *Gänserich* (= gâscan), *Enterich* (= răţoi).

deriva masculinul, cuvântul îmi era inexplicabil. Domnul Bachmann era încântat de acest nume și-l striga pe băiatul care nu se evidenția nici prin inteligență, nici prin prostie mai mult decât ceilalți. Era aproape singurul lucru la care eram atent în timpul orelor și, pentru că mania număratului mă urmărea acum cu și mai mare intensitate, număram de câte ori era strigat Sägerich. Domnul Bachmann avea mult de lucru cu clasa care era greoaie și indisciplinată și, când nu primea răspuns de la cinci sau șase băieți consecutiv, se îndrepta plin de speranțe spre Sägerich. Acesta se ridica în picioare, dar de cele mai multe ori nu știa nici el. Era însă mare și puternic, cu părul răvășit, cu un zâmbet promițător, cu fața de culoare roșiatică, ca și a domnului Bachmann, căruia îi plăcea să bea și, dacă Sägerich dădea totuși răspunsul corect, domnul Bachmann ofta ușurat, ca și când ar fi tras o dușcă și împingea clasa mai departe.

A durat o vreme până mi-am dat seama că pe băiat îl chema Segenreich[1] și numele acesta întrecea efectul lui Sägerich, pentru că rugăciunile învățate la Viena începeau toate cu „Gesegnet seist du, Herr"[2] și, deși nu însemnau mult pentru mine, faptul că un băiat purta „binecuvântarea" în numele lui, ba era chiar și „bogat" în ea, avea ceva minunat. Domnul Bachmann, care acasă, ca și la școală, ducea o viață grea, se crampona de aceasta, chemându-l în permanență în ajutor.

Colegii vorbeau între ei numai dialectul din Zürich, predarea în această ultimă clasă a școlii primare se făcea în germana literară, dar domnul Bachmann aluneca adesea, și nu numai la strigatul numelor, în dialectul care-i era familiar atât lui, cât și elevilor, astfel că se-nțelege de la sine că, treptat, l-am învățat și eu. Nu opuneam absolut nicio rezistență, deși îmi producea mirare. Poate că asta se datora și faptului că-n clasă nu se prea auzeau discuții despre război. La Viena, prietenul

[1] Numele *Segenreich* se compune din *Segen* = binecuvântare și *reich* = bogat.

[2] „Binecuvântat fii tu, doamne."

meu cel mai bun, Max Schiebl, se juca zilnic cu soldaţii, eu mă jucam, pentru că-l simpatizam, dar mai ales pentru că astfel o puteam vedea în fiecare după-amiază pe frumoasa-i mamă, pentru mama lui Schiebl mergeam zilnic la război cu soldaţii de plumb, pentru ea aş fi mers şi-n războiul adevărat, care şi la şcoală se făcea simţit aproape peste tot. Am învăţat să resping părerile nechibzuite, brutale ale unor colegi, dar cântecele despre împărat şi război le cântam şi eu zilnic; în condiţiile rezistenţei sporite cântam cu plăcere doar două dintre ele, care erau foarte triste. La Zürich, vocabularul de război nu pătrunsese în limbajul camarazilor mei. Pe cât erau de plictisitoare orele în care nu aflam nimic nou, pe atât de mult îmi plăceau propoziţiile expresive şi neînflorite ale băieţilor elveţieni. Eu însă vorbeam puţin cu ei, dar îi ascultam cu atenţie şi ici şi colo intercalam şi eu câte o propoziţie, şi anume atunci când aveam una pe care o ştiam spune ca ei, fără să-i uimesc prea mult. Am renunţat, în curând, să enunţ asemenea propoziţii acasă. Mama, care veghea la puritatea limbii noastre şi admitea numai limbi literare, era îngrijorată că mi-aş putea strica germana mea „curată" şi, când am început să apăr cu mult zel dialectul care-mi plăcea, s-a supărat şi a spus: „Nu pentru asta te-am adus în Elveţia, ca să uiţi ce ţi-am spus despre Burgtheater! Vrei poate să vorbeşti ca domnişoara Vogler?" Era o lovitură severă, pentru că domnişoara Vogler era caraghioasă. Am simţit însă şi cât era de nedreaptă, deoarece colegii mei la şcoală vorbeau cu totul altfel decât domnişoara Vogler. Exersam germana din Zürich pentru mine, împotriva voinţei mamei şi-i ascundeam progresele pe care le făceam în această direcţie. Aceasta era prima independenţă pe care o afişam faţă de ea şi, în timp ce îi mai eram încă devotat în toate părerile şi influenţele, în această singură chestiune care ne distanţa am început să mă simt „bărbat".

Eram încă prea nesigur pe noul grai pentru a încheia adevărate prietenii cu băieţii elveţieni. Umblam cu un băiat care venise ca şi mine, de la Viena şi cu un altul, a cărui mamă era vieneză. De ziua ei am fost invitat de Rudi şi am

nimerit într-un cerc de oameni destrăbălaţi, al cărui limbaj îmi părea mult mai străin decât tot ce auzisem vreodată în germana elveţiană. Mama lui Rudi, o femeie tânără, blondă, trăia singură cu el, dar la aniversare erau prezenţi mulţi bărbaţi de diferite vârste și toţi se lingușeau pe lângă maică-sa, ciocnind în sănătatea ei, îi aruncau priviri tandre; se părea că Rudi are mulţi taţi, dar mama lui, care era puţin cherchelită, mi s-a plâns că nici el n-are tată. Trecea de la un musafir la altul, se mlădia ca o floare-n vânt în toate părţile. Aci râdea, aci plângea și, în timp ce-și ștergea lacrimile, râdea din nou. Toţi erau zgomotoși, de dragul ei s-au ţinut și discursuri caraghioase, pe care eu nu le-am înţeles. Am rămas consternat când un asemenea discurs a fost întrerupt de râsete zgomotoase și mama lui Rudi, fără motiv, cum mi s-a părut, s-a uitat la fiul ei și i-a spus melancolică: „Bietul meu băiat, n-are tată!" Nu era prezentă nicio femeie la sărbătoare, nu văzusem niciodată atâţia bărbaţi cu o singură femeie și toţi îi purtau recunoștinţă pentru ceva, măgulind-o, dar ea nu prea părea fericită de toate astea, pentru că mai mult plângea decât râdea; vorbea cu accent vienez. Printre bărbaţi erau, așa cum mi-am dat imediat seama, și elveţieni, dar niciunul n-a alunecat în dialect, toate discursurile s-au ţinut în germana literară. Toţi se ridicau pe rând, se duceau cu paharul la ea, spuneau o propoziţie sentimentală când închinau și-o sărutau de ziua ei. Rudi m-a dus apoi într-o altă cameră și mi-a arătat cadourile pe care le-a primit maică-sa. Toată camera era plină de cadouri, nu îndrăzneam să mă uit la ele, pentru că eu nu adusesem nimic. Când m-am întors la musafiri, m-a chemat la ea, spunându-mi: „Îţi plac cadourile mele?" M-am scuzat, bâlbâindu-mă, că-mi pare rău că n-am niciun cadou pentru ea, dar ea a râs, m-a tras spre ea, m-a sărutat și mi-a spus: „Tu ești un băiat drăguţ. N-ai nevoie de cadou. Până te faci mare, mă vizitezi odată și-mi aduci un cadou. Atunci nu mă va mai vizita nimeni", și a început iarăși să plângă.

Acasă am fost iscodit despre această aniversare. Faptul că era vorba de o vieneză și că la serbarea ei se vorbise o

germană frumoasă n-a înduplecat-o pe mama. Ea a luat o mină foarte serioasă, adresându-mi-se grav: „Fiul meu", și explicându-mi că era vorba numai de oameni „proști" care nu-s demni de mine, mi-a interzis să mai pun piciorul în acea locuință. Îl compătimea pe Rudi că are o asemenea mamă. Nu orice femeie este în stare să crească singură un copil și la ce te poți aștepta de la o femeie care râde și plânge concomitent? „Poate că-i bolnavă?" am spus eu. „Cum bolnavă? Și cadourile? Camera plină de cadouri?" Nu știam pe atunci ce voia să spună mama, dar și pentru mine camera cu cadourile era lucrul cel mai neplăcut. Nu te puteai mișca în acea cameră, atât era de ticsită de cadouri și, dacă mama lui Rudi nu m-ar fi scos într-un mod atât de binevoitor și tandru din încurcătură, n-aș fi încercat s-o apăr, pentru că nu mi-a plăcut deloc. „Nu-i bolnavă. N-are caracter. Asta-i tot." Cu aceasta fusese pronunțat verdictul final, pentru că numai caracterul conta, restul era, prin comparație, secundar. „Rudi nu trebuie să observe. El este un băiat sărman. Fără tată și cu o mamă fără caracter! Ce-o să iasă din el?"

I-am propus mamei să-l invit uneori la noi acasă, ca să se poată ocupa de el. „Asta nu-i va folosi la nimic", a spus ea, „el o să-și bată doar joc de viața noastră modestă."

Între timp ne mutaserăm în locuința noastră proprie, care era într-adevăr modestă. În acest timp, petrecut la Zürich, mama îmi băga mereu în cap că trebuie să trăim foarte simplu ca să ne putem descurca. Poate că era un principiu de-al ei de educație pentru că, așa cum știu acum sigur, nu era deloc săracă. Dimpotrivă, banii ei erau depuși bine la fratele ei, afacerile lui din Manchester prosperau în continuare, el îmbogățindu-se tot mai mult. Se considera protectorul ei, ea îl admira și nici în vis nu i-ar fi trecut prin cap ca el s-o dezavantajeze. Dar greutățile perioadei de război de la Viena, când nu era posibilă o legătură directă cu Anglia, au lăsat urme asupra ei. Voia să ne dea o educație bună și tocmai de aceea nu voia să ne obișnuim cu existența banilor. Ne ținea foarte strâns, se gătea simplu. După o experiență care a neliniștit-o,

n-a mai luat fete în casă. Ea singură făcea gospodăria; din când în când îi scăpa observaţia că este un sacrificiu pe care-l face pentru că ea altfel a crescut; şi când mă gândeam la viaţa pe care o dusesem la Viena, deosebirea mi se părea atât de mare, încât aceasta mă făcea să cred în necesitatea unor asemenea restricţii.

Dar, de fapt, această viaţă puritană îmi plăcea mai mult. Se potrivea mai bine cu părerile pe care mi le făcusem eu despre elveţieni. La Viena totul se-nvârtea în jurul monarhiei şi de aici se cobora în jos, spre nobilime şi spre restul familiilor mari. În Elveţia nu exista nici împărat, nici nobilime monarhică, eu îmi închipuiam – ce m-a determinat, nu ştiu – că nici bogăţia nu era prea mult râvnită. Eram absolut sigur că numai omul ca individ contează. Îmi însuşisem această concepţie cu trup şi suflet şi în consecinţă nu intra în discuţie decât o viaţă simplă. Nu-mi spuneam pe atunci ce avantaje avea pentru mine această viaţă. Realitatea era acum că o aveam pe mama numai pentru noi; că în noua locuinţă totul se-mpletea cu ea; că nu era nimeni între noi; că n-o pierdeam niciodată din ochi. Era o convieţuire intimă, de o densitate şi căldură minunată. Dominau lucrurile spirituale, cărţile şi discuţiile despre ele constituiau centrul existenţei noastre. Când mama se ducea la teatru, la conferinţe sau la concerte, eu participam atât de intens ca şi când aş fi fost eu însumi prezent. Uneori, nu prea des, mă lua cu ea, dar eu eram de cele mai multe ori dezamăgit, deoarece felul în care ştia *ea* să relateze despre experienţe de acest fel era mult mai interesant.

Spionaj

Aveam o locuinţă mică, la etajul doi, pe Scheuchzerstraße numărul 73. Îmi amintesc doar de trei camere în care ne mişcam: dar trebuie să fi fost şi o a patra cămăruţă, pentru că odată, pentru scurt timp, am ţinut şi o fată-n casă.

Dar era greu cu fetele. Mama nu se putea obișnui cu ideea că aici nu erau servitoare ca la Viena. O servitoare se numea aici fată-n casă și mânca la masă cu noi. Aceasta era prima condiţie pe care o punea o fată, atunci când intra în casă. Mama, cu felul ei orgolios, nu putea suporta această idee. Ea le tratase totdeauna bine pe servitoarele de la Viena, dar ele aveau propria lor cameră, în care noi nu intram niciodată și mâncau singure în bucătărie. „Stimată doamnă" era forma obișnuită de adresare. Aici, la Zürich, se terminase cu „stimată doamnă" și mama, care a preferat Elveţia datorită ideologiei sale pacifiste, nu se putea împăca cu obiceiurile democratice care pătrundeau până în cele mai mici treburi de gospodărie. Ea a încercat cu engleza la masă și motiva folosirea acestei limbi în faţa lui Hedi, fata din casă, prin aceea că cei doi fraţi mai mici ar uita treptat engleza. Ar fi necesar să o reîmprospăteze măcar la masă. Acesta era, de fapt, adevărul, dar servea și ca motiv pentru a o exclude pe Hedi de la discuţiile noastre. Ea a tăcut atunci când i s-a explicat aceasta și nu a părut jignită. A tăcut chiar câteva zile, dar mare i-a fost mirarea mamei când într-o zi, la amiază, Hedi, cu o mină nevinovată, *a corectat* o greșeală pe care Georg, cel mai mic dintre fraţii mei, o făcuse și pe care mama n-o corectase. „Cum de știţi asta?" a întrebat mama aproape revoltată. Știţi cumva englezește?" Hedi învăţase engleza la școală și înţelegea tot ce spuneam noi. „Sunteţi o spioană!" a spus mama, și mai târziu către mine: „S-a strecurat! Nu există ca o servitoare să știe englezește! De ce n-a spus-o mai înainte? Această persoană mizerabilă ne-a spionat! Nu permit copiilor mei să șadă la masă cu o spioană!" Și atunci își mai aminti că Hedi nu venise singură la noi. Apăruse cu un domn care se prezentase drept tatăl ei, care ne-a luat în vizor pe noi și locuinţa noastră, interesându-se exact de condiţiile de muncă ale fiicei sale. „Mi-am închipuit imediat că nu poate fi tatăl ei. Părea a fi dintr-o familie bună. Mi-a pus câteva întrebări de parcă *eu* aș fi căutat o slujbă! *Eu* în locul lui n-aș fi putut

pune mai multe întrebări. Dar nu era tatăl unei servitoare. Ne-a trimis o spioană în casă."

Nu era, de fapt, nimic de spionat la noi, dar acest lucru n-o deranja, ea ne acorda, în tot cazul, o importanţă care ar fi îndreptăţit spionajul. Cu multă precauţie şi-a luat măsurile de apărare. „Nu o putem concedia imediat, aceasta ar fi bătător la ochi. Trebuie s-o mai suportăm 14 zile. Dar trebuie să fim atenţi, n-avem voie să spunem nimic împotriva Elveţiei, altfel ne expulzează." Mama nu s-a gândit că de fapt nimeni dintre noi nu spusese vreodată ceva împotriva Elveţiei. Dimpotrivă, când îi povesteam despre şcoală era mereu cu lauda pe buze şi, singurul lucru cu care nu se împăca, în Elveţia, era instituţia de fete-n casă[1]. Mie îmi plăcea de Hedi pentru că nu se umilea, ea se trăgea din Glarus care câştigase o bătălie împotria habsburgilor şi citea uneori din cartea mea de istorie a Elveţiei de Öchsli. Şi, deşi eram totdeauna în câştig când mama spunea „noi", „noi trebuie să facem una sau alta" – era ca şi cum aş fi fost inclus cu drepturi egale în hotărârile ei –, am mai făcut o ultimă încercare de salvare, una foarte şireată, pentru că eu ştiam cum o puteam corupe pe mama: numai cu lucruri spirituale. „Dar ştii", i-am spus eu, „ea citeşte cu atâta plăcere din cărţile mele. Mă întreabă totdeauna ce citesc. Împrumută cărţi de la mine şi discută cu mine despre ele." Atunci mama făcu o mină foarte serioasă. „Bietul meu fiu! De ce nu mi-ai spus acest lucru? Tu nu cunoşti încă lumea. Dar trebuie să înveţi." Ea tăcu şi mă lăsă puţin să mă agit. Eu eram alarmat şi insistam: „Ce-i asta? Ce-i asta?" M-am gândit că trebuie să fie ceva groaznic, eu nu mi-am dat seama ce. Poate că era ceva atât de rău, încât nu-mi va spune deloc. Dar acum se uita cu superioritate şi compătimire la mine şi eu simţeam că-şi va da drumul. „Ea trebuie să afle ce-ţi dau eu de citit. Nu-nţelegi? De aceea ne-a fost trimisă-n casă. O adevărată spioană. Are secrete

[1] În Elveţia, personal casnic integrat familiei.

cu un băiat de doisprezece ani și-și bagă nasul în cărţile lui. Nu spune nimic că știe englezește și a citit cu siguranţă toate scrisorile noastre din Anglia!"

Spre spaima mea, mi-am adus aminte că o văzusem pe Hedi, în timp ce făcea curăţenie, cu o scrisoare englezească în mână și că a pus-o repede la o parte când m-am apropiat eu. Conștiincios, am raportat acest fapt mamei și am fost admonestat în mod solemn. Cât de solemn mi-am dat seama după adresarea „fiul meu". „Fiul meu, tu trebuie să-mi spui totul, probabil crezi ca nu-i important, dar totul este important."

Cu aceasta, sentinţa a fost pronunţată definitiv. 14 zile a mai stat cu noi la masă sărmana fată, exersându-și engleza. „Cât pare de nevinovată", îmi spunea mama după fiecare masă. „Dar *eu* am intuit-o! Pe mine nu mă duce ea!" Hedi citea mai departe în Öchsli al meu, întrebându-mă chiar ce cred despre un lucru sau altul. Mă punea să-i explic unele chestiuni, spunându-mi pe un ton serios și amabil: „Tu ești tare deștept." Aș fi avertizat-o bucuros: „Te rog, nu fi spioană!", dar n-ar mai fi ajutat la nimic, pentru că mama era ferm hotărâtă să o concedieze, motivându-și hotărârea, după 14 zile, prin înrăutăţirea bruscă a situaţiei noastre materiale. Acum nu și-ar mai putea permite să ţină o fată în casă. O rugă să-i scrie și să-i explice acest lucru tatălui ei, pentru a veni după ea. El a venit și nu a fost deloc mai puţin sever, spunând la despărţire: „Acum veţi avea ceva de lucru, doamna Canetti!"

Poate că se bucura de răul altuia, văzând că ne merge mai prost. Poate că dezaproba doamnele care nu-și făceau singure menajul. Mama era de altă părere. „Ăstuia i-am încurcat socotelile! S-a supărat rău de tot! Ca și când la noi ar fi ceva de spionat! Firește, e război și poșta se controlează. Au observat că primim multe scrisori din Anglia. Hop, ne și trimit o spioană pe cap. Vezi, eu îi înţeleg. Ei sunt singuri în lume și trebuie să se păzească de criminali."

Ea povestea adesea cât e de greu să trăiești ca femeie singură cu trei copii. Cât de atentă trebuie să fii! Acum, că

scăpase dintr-o lovitură de fata din casă și de spioană și respira ușurată, transpunea acest sentiment militant al singurătății, care în asemenea condiții grele trebuie apărată, asupra Elveției care era înconjurată de țări beligerante, ferm hotărâtă să nu se lase târâtă în război.

Acum a început cea mai frumoasă perioadă pentru noi; eram singuri cu mama. Era gata să-și plătească orgoliul și se îngrijea singură de gospodărie, ceea ce nu făcuse niciodată-n viața ei. Făcea curățenie, gătea, frații cei mici o ajutau la ștersul vaselor. Eu am preluat funcția de curățire a pantofilor și, pentru că frații cei mici se uitau tot timpul la mine din bucătărie ironizându-mă – „Lustragiule! Lustragiule!“ urlau și dansau în jurul meu ca indienii –, m-am retras cu papucii murdari pe balconul de la bucătărie, am închis ușa, rezemându-mă cu spatele de ea, în timp ce curățam pantofii întregii familii. Astfel rămâneam singur cu această ocupație, nu mai vedeam dansul războinic al celor doi draci, dar cântecul lor răzbătea și prin ușa închisă a balconului.

Ispita grecilor

Școala cunoașterii umane

Din primăvara lui 1917 frecventam școala cantonală din Rämistraße. Foarte important a devenit drumul până la școală și înapoi. La începutul acestui drum, îndată după ce traversam Ottikerstraße, mă întâlneam mereu cu aceeași persoană – un domn cu un foarte frumos cap alb, ce mergea la plimbare, drept și absent, mergea puțin, se oprea, căuta ceva și schimba direcția. Avea un bernardin pe care-l striga mereu: „Dschodo, vino la tata!“ Uneori venea, alteori fugea mai departe, el era cel pe care-l căuta atunci tata. Dar abia-l găsea și uita din nou de el, fiind tot atât de absent ca și mai înainte. Apariția sa pe această stradă destul de obișnuită avea ceva exotic, apelul lui repetat producea râsul copiilor, dar nu

râdeau în prezența lui, pentru că el, așa cum privea mereu înainte, înalt și mândru, fără a observa pe cineva, avea ceva ce impunea respect, ei râdeau doar acasă când povesteau de el sau când, în absența lui, se jucau pe stradă. Era Busoni, care locuia în imediata apropiere, într-o casă de pe colț și câinele său, care, cum am aflat mult mai târziu, se numea Giotto. Toți copiii de pe stradă vorbeau de el, dar nu ca Busoni, ci ca „Dschodo-vino-la-tata". Bernardinul îi încânta, dar mai mult faptul că distinsul domn bătrân se denumea tatăl lui.

În drumul spre școală, care dura aproximativ douăzeci de minute, inventam lungi istorii pe care le continuam de la o zi la alta și care se întindeau pe săptămâni. Mi le povesteam mie, nu prea tare, dar totuși astfel încât se putea auzi un murmurat, pe care-l suprimam doar atunci când mă-ntâlneam cu oameni ce mă impresionau în mod neplăcut. Cunoșteam drumul atât de bine, încât nu mai eram atent la nimic; nici la stânga, nici la dreapta nu era ceva deosebit de văzut, ci doar înaintea mea, în istoria mea. Aici se petreceau lucruri palpitante și, când aventurile erau atât de captivante și neașteptate, încât nu le mai puteam ține pentru mine, le povesteam mai târziu fraților mei mai mici care așteptau cu nerăbdare continuarea. Aceste istorii erau toate în legătură cu războiul, mai exact: cu depășirea războiului. Țările care voiau război trebuiau să primească o lecție, și anume să fie atât de des învinse, până renunțau la el. Conduse de eroi ai păcii, țările bune se uneau și ele erau cu mult mai puternice decât celelalte, încât în cele din urmă învingeau. Dar nu era ușor, se dădeau la nesfârșit lupte crâncene cu noi invenții și șiretlicuri nemaipomenite. Lucrul cel mai important la aceste bătălii era că morții înviau totdeauna. Existau diverse vrăjitorii scornite și folosite în acest scop și frații mei, de șase, respectiv opt ani, erau foarte impresionați când dintr-odată toți morții, și cei din tabăra adversă, care nu voiau să înceteze cu războaiele, se ridicau de pe câmpul de bătălie și erau din nou în viață. Toate istoriile aveau acest final și, orice s-ar fi întâmplat în săptămânile

aventuroase de luptă, triumful, gloria și adevărata răsplată pentru povestitor era momentul în care toţi, fără excepţie, reînviau, trăindu-și viaţa.

Clasa de la școala noua mea era mare, nu cunoșteam pe nimeni, era firesc ca gândurile mele să graviteze la început în jurul puţinilor camarazi ale căror interese se îndreptau într-o direcţie asemănătoare. Și, când știau mai multe decât mine, nutream admiraţie pentru ei și nu-i pierdeam din ochi. Ganzhorn se evidenţia la latină și deși aveam un mare avans de la Viena, putea să se măsoare cu mine. Ba mai mult: el singur cunoștea scrierea grecească. O învăţase singur și, pentru că scria foarte mult, se considera poet și aceasta a devenit scrierea sa secretă. Umplea caiete întregi, când se termina unul mi-l dădea mie, eu îl răsfoiam, fără a fi în stare să citesc un singur cuvânt; nu mi-l lăsa mult, abia terminam cu laudele pentru cunoștinţele sale că mi-l și lua și începea repede, sub ochii mei, un altul. De istoria grecească nu era mai puţin entuziasmat decât mine. Eugen Müller, care ne-o preda, era un profesor minunat, dar în timp ce pe mine mă interesa libertatea grecilor, pe Ganzhorn îl interesau poeţii lor. Că nu le știa încă limba nu spunea bucuros. Poate că începuse s-o înveţe deja singur, pentru că atunci când venea vorba că din clasa a treia drumurile noastre se vor despărţi – el voia să urmeze gimnaziul de literatură – și eu îi spuneam plin de respect și puţin individios: „Atunci faci greacă!", îmi explica înfumurat: „O s-o învăţ înainte!" Îl credeam, deoarece el nu era un lăudăros; ce anunţa că face și făcea și mai făcea multe alte lucruri pe care nu le anunţase. În dispreţul său pentru tot ce era comun reprezenta o atitudine care-mi era familiară de acasă. Dar el nu se exterioriza, când era vorba de un obiect nedemn de un poet pleca și tăcea. Capul său lung și îngust de parcă ar fi fost presat, ţinut foarte sus și oblic, avea ceva dintr-un briceag deschis, care rămânea deschis, nu se închidea; Ganzhorn nu era capabil de un cuvânt rău sau vulgar. În clasă părea total detașat de colegi. Niciunul care copia

de la el nu era mulţumit, el se prefăcea că nu observă, nu-și dădea niciodată caietul mai aproape, dar nici nu-l depărta, pentru că dezaproba această chestiune, execuţia ei o lăsa în toate amănuntele pe seama celuilalt.

Când am învăţat despre Socrate, clasa și-a permis gluma de a-mi adăuga porecla de Socrate, descărcându-se, probabil, în felul acesta, de povara soartei. Era un fapt divers, fără nicio semnificaţie mai adâncă, dar a rămas prezent și pe Ganzhorn îl călca pe nervi. Eu l-am privit o bucată de vreme cum scria și din când în când îmi arunca o privire scrutătoare, dând solemn din cap. După o săptămână umplu iar un caiet, de data asta spuse însă că vrea să mi-l citească. Era un dialog între un poet și un filozof. Poetul se numea Cornutotum, acesta era el, îi făcea plăcere să-și traducă numele în latinește, filozoful eram eu. Citindu-mi numele de la coadă a ajuns la două cuvinte oribile Saile Ittenacus. Acesta nu semăna cu Socrate, era un sofist maliţios, unul din cei de care Socrate își bătea joc. Dar acesta era doar unul din efectele secundare ale dialogului, mult mai important era că poetul îl încolţea pe sărmanul filozof din toate părţile, sfârtecându-l în cele din urmă în bucăţi, fără să mai rămână ceva din el. Acest lucru mi l-a citit deci Ganzhorn, sigur de victorie, dar eu nu am fost câtuși de puţin jignit, ca urmare a anagramei numelui nu mi-am însușit acel personaj, m-aș fi sensibilizat dacă ar fi fost numele meu adevărat. Eram satisfăcut că-mi citise din unul din acele caiete, mă simţeam onorat ca și când m-ar fi introdus în misterele sale grecești. Între noi nu s-a schimbat nimic și când, după câtva timp m-a întrebat – cam timid pentru posibilităţile sale – dacă nu m-am gândit să scriu un contra-dialog, am rămas sincer mirat: avea doar dreptate, eram de partea lui, ce era oare un filozof pe lângă un poet? N-aș fi știut ce-ar fi trebuit să scriu într-un contra-dialog.

În cu totul alt mod eram impresionat de Ludwig Ellenbogen. El venise cu maică-sa de la Viena, nici el n-avea tată. Wilhelm Ellenbogen era membru al Parlamentului austriac,

un orator vestit, numele său îl auzisem de mai multe ori la Viena; întrebându-l acum pe băiat despre el, am rămas uimit cu cât calm mi-a răspuns: „Este unchiul meu." Suna ca și când i-ar fi fost indiferent. În curând mi-am dat seama că acesta era felul lui, mi se părea mai matur decât mine, nu numai mai înalt, căci mai înalţi erau aproape toţi. El se interesa de lucruri de care eu habar n-aveam; am aflat aceasta întâmplător, printre altele, pentru că nu făcea caz de nimic, ci se ţinea mai de-o parte, fără îngâmfare și falsă modestie, de parcă ambiţiile lui depășeau spaţiul clasei. Nu era, de fapt, tăcut, participa la toate discuţiile, numai că nu-i plăcea să iasă în evidenţă cu lucrurile *sale*, probabil pentru că niciunul dintre noi nu se pricepea la ele. Cu profesorul nostru de latină, Billeter, care nu numai din cauza gușii era altfel decât ceilalţi profesori, purta mici discuţii: citeau aceleași cărţi, își spuneau unul altuia titlurile lor, niciunul dintre noi nu auzise de ele, făceau aprecieri pe marginea lor și aveau adesea *aceeași* părere. Ellenbogen vorbea la obiect, calm, fără emoţii juvenile, mai degrabă Billeter dădea impresia de om capricios. Când începeau o astfel de discuţie, toată clasa asculta în necunoștinţă de cauză. Ellenbogen își păstra de la început până la sfârșit calmul; la Billeter însă, se observa o anumită satisfacţie ce i-o produceau asemenea discuţii: pentru Ellenbogen, căruia nimic nu i se mai părea important la școală, avea respect. Eu eram sigur că Ellenbogen oricum știe totul; de fapt, pe el nu-l puneam alături de ceilalţi băieţi. Îl simpatizam așa cum simpatizezi un adult, dar mai mult, mă jenam parcă puţin de el că eu nu mă interesam cu o asemenea ardoare de anumite lucruri, dar mai ales de lucrurile pe care le aflam de la Eugen Müller la ora de istorie.

Pentru că adevărata noutate care m-a captivat mai întâi la această școală a fost istoria Greciei. Învăţam după cărţile de istorie ale lui Öchsli, una de istorie universală și alta de istorie a Elveţiei; le-am citit imediat pe amândouă în întregime, lectura lor se succedase atât de rapid că le amestecam.

Libertatea elveţienilor coincidea la mine cu cea a grecilor. Recitindu-le mă apucam când de una, când de cealaltă din cele două cărţi. Pentru jertfa de la Termopile mă despăgubea victoria de la Morgarten. Libertatea elveţienilor o trăiam în prezent și o simţeam pe propria-mi piele: pentru că ei își hotărau destinul, pentru că nu erau sub niciun împărat, au reușit să nu fie atrași în războiul mondial. Împăraţii, ca supremii comandanţi de război, nu erau prea plăcuţi. Unul din ei, Franz Joseph, nu mi-a stârnit deloc interesul, el era foarte bătrân și vorbea puţin când apărea, de cele mai multe ori spunea doar o propoziţie, faţă de bunicul meu mi se părea lipsit de viaţă și plicticos. Zilnic cântam pentru el imnul „Doamne, ţine-l, doamne, ocrotește-l!", părea să aibă, într-adevăr, mare nevoie de această ocrotire. În timp ce cântam nu mă uitam niciodată la tabloul lui care atârna pe perete în spatele catedrei și nici nu căutam să mi-l reprezint. Poate că am preluat ceva din antipatia faţă de el de la Fanny, servitoarea noastră originară din Boemia, ea nu schiţa nicio mină la auzul numelui lui, era ca și când n-ar exista pentru ea și, odată, când am venit de la școală, m-a întrebat ironic: „Iarăși aţi cântat pentru împărat?" Pe Wilhelm, regele Germaniei, l-am văzut într-un portret în armură lucitoare și i-am ascultat și părerile dușmănoase la adresa Angliei. Când intra Anglia în joc, îi luam totdeauna apărarea și, după cele văzute la Manchester, eram ferm convins că englezii n-au dorit războiul și că el a fost cel care-l începuse prin atacul împotriva Belgiei. Nu mai puţin pornit eram împotriva ţarului rus. Pe când aveam zece ani, cu prilejul unei vizite în Bulgaria, auzisem numele lui Tolstoi și mi s-a explicat că este un om minunat, pentru care războaiele însemnau crimă și care nu s-a temut să le-o spună împăraţilor săi. Se vorbea de el, care murise de câţiva ani, ca și când n-ar fi murit cu-adevărat. Acum mă aflam pentru prima dată într-o republică, departe de orice monarhie, și mă înfruptam cu lăcomie din istoria ei. Puteai scăpa de-un împărat, dar trebuia să lupţi pentru propria-ţi libertate. Încă cu mult înainte de elveţieni, cu foarte mult timp înainte, grecii au reușit să

se ridice împotriva unei supraputeri uriașe și să-și păstreze libertatea odată cucerită.

Azi, când spun asta, îmi sună foarte vag, pentru că pe atunci eram îmbătat de acest nou raționament cu care-i asaltam pe toți partenerii mei de discuții și la numele Maraton și Salamis am inventat melodii barbare pe care le cântam acasă, tare, de o mie de ori, reluând de fiecare dată cele trei silabe ale fiecărui nume, până când mamei și fraților mai mici le vâjâia capul și mă obligau să tac. Orele de istorie ale profesorului nostru, Eugen Müller, aveau de fiecare dată același efect asupra mea. Când ne vorbea despre greci, ochii săi mari, larg deschiși, îmi păreau precum cei ai unui profet fermecat, el nu se uita deloc la noi, el era atent la tema despre care vorbea; vorba lui nu era iute, dar avea un flux continuu, avea ritmul unor valuri vâscoase, indiferent unde se dădeau luptele, pe uscat ori pe mare, te simțeai totdeauna pe mare. Cu vârfurile degetelor își ștergea fruntea acoperită de un strat subțire de sudoare, de parc-ar fi bătut vântul. Ora se scurgea în entuziasmul său avid, când inspira aer în piept pentru un nou val de entuziasm, era ca și când ar fi băut ceva.

Dar câteodată se pierdea timp, mai ales atunci când ne asculta. Ne punea să scriem compuneri și le discuta apoi cu noi. Atunci îți părea rău de orice clipă pe care, altfel, am fi petrecut-o pe mare. Mă anunțam adesea la răspuns când punea întrebări, pentru a trece repede peste momentul acesta, dar și pentru a-i demonstra dragostea mea pentru fiecare din propozițiile lui. Răspunsul meu împrumuta atunci ceva din propria-i emoție, întristându-i pe colegi, dintre care unii erau mai blegi. Ei nu veneau dintr-o monarhie, pentru ei libertatea grecească nu putea însemna mult. Libertatea era pentru ei ceva de la sine înțeles și nu trebuia câștigată de greci în locul lor.

În această perioadă am acumulat atât de multe cunoștințe prin școală, cum numai prin cărți mai reușisem s-o fac. Toate cele învățate pe viu, audiindu-i pe profesori, păstrau amprenta celui ce le pronunța și rămâneau în amintiri ca un atribut al acestuia. Chiar dacă au existat și profesori de la care n-am

învăţat nimic, aceştia făceau totuşi impresie prin ei înşişi, prin propria lor persoană, prin mişcarea lor, prin felul lor de a vorbi şi mai ales prin repulsia şi devotamentul lor, depinde cum le simţeai. Existau toate nuanţele de bunăvoinţă şi de căldură şi nu-mi aduc aminte de niciunul care să nu-şi fi dat osteneala să fie drept. Dar nu toţi au reuşit să mânuiască astfel dreptatea, încât neplăcerea sau bunăvoinţa să rămână bine ascunse. La aceasta se adăuga diferenţa de resurse interne, de răbdare, de sensibilitate, de aşteptări. Prin specialitatea sa, Eugen Müller era obligat la un înalt grad de înflăcărare şi har epic, dar el aducea cu sine ceva ce depăşea mult această obligaţie. Pe mine m-a cucerit încă de la început şi număram zilele săptămânilor după orele sale.

Fritz Hunziker, profesorul de germană, avea o soartă mai grea, era o natură cam seacă, dezavantajat poate şi de statura sa neproporţionată la care se adăuga şi vocea uşor scârţâită. Era înalt şi cu pieptul îngust şi dădea impresia că stă pe un picior mai alungit, el tăcea răbdător când aştepta un răspuns. Nu repezea pe nimeni, dar nici nu reuşea să impresioneze pe nimeni, scutul său era un zâmbet sarcastic de care se crampona şi care mai era adesea prezent şi atunci când nu mai era la locul lui. Avea cunoştinţe echilibrate, poate prea compartimentate, nu te-nflăcăra, dar nici nu-ţi prezenta date eronate. Foarte pronunţat era simţul său pentru măsură şi orientare practică. Nu prea credea nici în precocitate, nici în exaltare. Îl simţeam pe drept ca antipodul lui Eugen Müller. Mai târziu, când Hunziker se întorsese la noi după o perioadă de absenţă, am observat cât era de citit, dar acestei culturi îi lipseau capriciul şi emotivitatea. Curajul cu care se prezenta zilnic cu guşa uriaşă în faţa clasei mă umple şi azi de admiraţie. Îi plăcea să stea în colţul stâng al clasei, întorcându-ne partea mai puţin guşată a bărbii lui şi ridicându-şi piciorul stâng pe un scăunel. De acolo ne vorbea fluent, blând şi destul de încet, fără emoţii inutile; când se înfuria, uneori pe bună dreptate, nu ridica vocea, ci vorbea doar ceva mai repede. Noţiunile de bază din latină pe care

ni le preda îl plictiseau cu siguranţă şi, probabil, de aceea era atât de umană întreaga lui conduită. Niciunul din elevii slabi nu se putea simţi nedreptăţit sau chiar distrus, iar cei care erau buni la latină nu-şi dădeau prea mare importanţă. Reacţiile sale erau imprevizibile, dar nu era necesar să te temi de ele. O mică observaţie ironică, pe un ton domol era de fapt singura lui replică, ea nu era înţeleasă totdeauna, era ca o expresie spirituală personală pe care o utiliza pentru sine. Devora cărţile, dar de cele care-l preocupau nu auzisem niciodată, astfel încât nu ţin minte niciun titlu. Ellenbogen, pe care-l simpatiza şi cu care-i făcea plăcere să se întreţină, avea acelaşi fel de a fi ca şi el, rece şi superior, minus ironia, şi nu aprecia importanţa latinei pe care o învăţam de la el. Billeter a simţit nedreptatea avansului pe care-l aveam faţă de clasă şi mi-a spus odată foarte clar: „Eşti mai rapid decât ceilalţi, elveţienii evoluează mai încet. Dar apoi recuperează. O să te miri mai târziu.“ Dar, cum am dedus din prietenia lui cu Ellenbogen, nu era nici într-un caz xenofob. Simţeam că Billeter era deosebit de deschis cu oamenii, concepţia sa era cea a unui cosmopolit şi cred că scria, şi nu numai pentru sine.

Diversitatea profesorilor era uimitoare, e prima diversitate conştientă în viaţa unui om. Stând atâta timp în faţa ta, expuşi prin fiecare trăire, aflaţi sub observaţie continuă, oră de oră din nou obiectul propriu-zis al interesului şi, pentru că nu-ţi este permis să te îndepărtezi pentru acelaşi timp strict delimitat; superioritatea lor, pe care nu vrei s-o recunoşti o dată pentru totdeauna, care te face scrutător, critic şi răutăcios; necesitatea de a-i înţelege, fără a-ţi complica prea tare existenţa, pentru că n-ai devenit încă un lucrător în exclusivitate supus; şi secretul vieţii lor particulare, în timpul când nu apar ca actori ai lor înşişi, în faţa clasei; şi, apoi, varietatea apariţiilor lor, unul după altul, în acelaşi loc, în acelaşi rol, cu aceeaşi intenţie, deci perfect comparabili – acestea toate la un loc înseamnă cu totul altceva decât şcoala declarată, şi anume şi o şcoală a diversităţii oamenilor şi, dacă o iei cât de

cât în serios, ea înseamnă prima școală conștientă a cunoașterii oamenilor.

N-ar fi dificil și, probabil, nici lipsit de farmec să cercetezi o existenţă ulterioară după care și câţi dintre acești profesori i-ai întâlnit sub un alt nume, care oameni ţi-au plăcut din acest motiv, pe care i-ai dat la o parte doar dintr-o veche antipatie, ce hotărâri s-au luat dintr-o asemenea experienţă făcută de timpuriu, cum ai fi acţionat, probabil, fără să-i fi cunoscut vreodată. Peste tipologia după animale din copilărie, care rămâne mereu trează, se suprapune o nouă tipologie după profesori. În fiecare clasă există elevi care-i imită foarte bine, o clasă fără astfel de imitatori ai profesorilor ar fi lipsită de viaţă.

Lăsându-i acum să-mi treacă prin faţa ochilor, mă minunez de diversitatea, individualitatea, bogăţia profesorilor mei de la Zürich. De la mulţi am învăţat, de la fiecare-n felul său și gratitudinea pe care o simt pentru ei, acum, după cincizeci de ani, devine oricât de ciudat ar suna, pe măsură ce trece timpul, tot mai mare. Dar și aceia de la care am învăţat mai puţin îmi apar ca oameni sau ca personaje atât de clar conturate în faţa mea, încât le datorez și lor ceva, tocmai pentru aceasta. Ei sunt primii reprezentanţi a ceea ce mai târziu a pătruns în mine ca partea intrinsecă a lumii, populaţia ei; ei sunt de neconfundat, una din calităţile cu rangul cel mai înalt; că în același timp au devenit și personaje, nu le știrbește nimic din personalitate. Întrepătrunderea dintre indivizi și tipuri este domeniul propriu-zis al creatorului de literatură.

Craniul

Dispută cu un ofiţer

Aveam doisprezece ani pe când eram pasionat de războaiele de eliberare ale grecilor și același an, 1917, era anul Revoluţiei rusești. Încă înainte de călătoria sa în mașina sigilată, se vorbea că Lenin trăiește la Zürich. Mama, care era

cuprinsă de o ură nestăvilită împotriva războiului, urmărea orice eveniment care i-ar putea pune capăt. Nu avea relaţii politice, dar Zürichul devenise un centru al duşmanilor războiului din cele mai diferite ţări şi de cele mai diferite orientări. Odată, trecând pe lângă o cafenea, îmi arătă craniul enorm al unui bărbat care şedea la fereastră; în faţa lui, pe masă, un teanc mare de ziare, tocmai apucase unul şi-l ţinea aproape de ochi. Deodată şi-a întors capul, adresându-se pe un ton aspru unui bărbat care stătea lângă el. Mama-mi spuse: „Acela, uită-te bine la el. E Lenin. Despre el vei mai auzi." Ne oprirăm, ea se jenă puţin că fixa pe cineva (pentru asemenea impoliteţuri obişnuia să mă dojenească), atunci fu pătrunsă parcă şi ea de mişcarea aceea bruscă, iar energia smuciturii i se transmisese şi ei. M-am minunat de bogăţia părului creţ al celuilalt bărbat din imediata apropiere, aflată în cel mai strident contrast cu calviţia lui Lenin; mai mult mă uimea încremenirea mamei. Apoi îmi spuse: „Vino, nu putem sta aici aşa" şi mă trase mai departe.

După câteva luni mi-a povestit de sosirea lui Lenin în Rusia şi am început să înţeleg că trebuie să fie vorba de ceva deosebit de important. Ruşii s-au săturat de măcel, spunea ea, toţi s-au săturat şi, cu sau fără voia guvernelor, în curând măcelul se va termina. Ea nu numea războiul niciodată altfel decât „crimă". De când locuiam la Zürich vorbea cu mine deschis despre război, la Viena se abţinea, pentru a nu-mi crea conflicte la şcoală. „Tu nu vei omorî niciodată un om care nu ţi-a făcut nimic", îmi spuse ea implorându-mă şi, pe cât era de mândră că are trei băieţi, pe atât era de îngrijorată că şi noi am putea deveni vreodată asemenea „criminali". Ura ei împotriva războiului avea ceva elementar; odată, când îmi povestea conţinutul lui „Faust", pe care nu voia să mi-l dea încă să-l citesc, dezaprobă pactul lui Faust cu diavolul. Ar exista numai o *singură* justificare pentru un asemenea pact: pentru a pune capăt războiului. Pentru aceasta merită să te aliezi şi cu dracul, în rest pentru nimic.

În unele seri se adunau cunoştinţe de-ale mamei la noi, sefarzi bulgari și turci, împinși de război la Zürich. Majoritatea lor erau perechi de vârstă mijlocie, care mie mi se păreau bătrâni; nu-i agream prea mult, erau prea orientali pentru mine și discutau doar despre lucruri neinteresante. Unul din ei, un văduv, domnul Adjubel, venea totdeauna singur, el era altfel decât ceilalţi. Se ţinea drept și-și susţinea cu convingere părerile, suportând cu calm și politeţe vehemenţa mamei care-l încolţea aspru. El luptase ca ofiţer bulgar în războiul din Balcani, fusese grav rănit, rămânâd cu o suferinţă incurabilă. Se știa că are dureri mari, dar nu lăsa niciodată să i se vadă ceva pe faţă. Când durerile deveneau insuportabile se ridica, se scuza cu o întâlnire urgentă, se înclina în faţa mamei și părăsea cam ţeapăn locuinţa. Ceilalţi vorbeau atunci despre el, explicau natura suferinţei sale, îl lăudau și-l compătimeau, făcând exact ce-l îndemna mândria lui să evite. Eu observam cum mama își dădea silinţa să pună capăt unor asemenea discuţii. Până-n ultima clipă se certase cu el și, pentru că la discuţii de felul acesta, când era vorba de război, mama putea deveni tăioasă și agresivă, lua totul asupra ei și spunea: „Prostii! N-avea nicio durere, îl jignisem eu. El își imaginează că o femeie care n-a trecut prin război n-are dreptul să vorbească așa. Are dreptate. Dar dacă niciunul din voi nu-i spune părerea, atunci trebuie să i-o spun eu. A fost jignit. Dar el este mândru și și-a luat rămas bun în modul cel mai politicos." Apoi se putea întâmpla ca cineva să facă un banc nerușinat, spunând: „O, vezi, Mathilde, că s-a îndrăgostit de dumneata și-o să te ceară în căsătorie!" „Să-ndrăznească!", replica ea îndată, cu nările fremătând. „Nu l-aș sfătui. Îl stimez că e *bărbat*, dar asta-i tot." Era o lovitură strașnică împotriva celorlalţi bărbaţi prezenţi, care erau toţi cu soţiile lor. Și cu ceasta se sfârșea insuportabila discuţie despre suferinţele domnului Adjubel.

Mie-mi convenea mai mult când rămânea până la sfârșit. Din asemenea dispute aflam multe lucruri noi. Domnul

Adjubel era într-o situaţie dificilă. El ţinea la armata bulgărească, dar poate mai mult, la Bulgaria. Era pătruns de tradiţionala prietenie ruso-bulgară, bulgarii datorându-le ruşilor eliberarea de sub turci. Faptul că bulgarii erau acum aliaţi cu duşmanii Rusiei îi dădea mult de furcă. Ar fi luptat desigur şi în aceste împrejurări, dar cu ce procese de conştiinţă. În astfel de condiţii, era mai bine pentru el că nu putea lupta. Situaţia s-a complicat şi mai mult prin noua întorsătură pe care au luat-o lucrurile în Rusia. Retragerea ruşilor din război însemna după el apusul Puterilor Centrale. Infecţia, cum o numea el, se va extinde; în primul rând soldaţii austrieci, apoi cei germani nu vor mai vrea să lupte. Ce se va alege din Bulgaria? Nu numai că ar trebui să poarte o dată pentru totdeauna însemnul nerecunoştinţei lui Cain faţă de eliberatorii săi, dar toţi îi vor invada ca în al doilea război balcanic, împărţindu-şi ţara între ei. Finis Bulgariae!

Nu-i greu de imaginat cum s-a legat mama de fiecare punct din argumentaţia sa, ciuruindu-l. De fapt toţi erau împotriva ei, deoarece chiar dacă salutau un apropiat sfârşit al războiului, faptul că s-ar ajunge aici graţie bolşevicilor din Rusia îl simţeau ca pe o ameninţare periculoasă. Toţi erau burghezi, mai mult sau mai puţin avuţi, cei care proveneau din Bulgaria se temeau de extinderea revoluţiei într-acolo, cei care erau din Turcia vedeau pe vechiul duşman – ruşii – chiar dacă într-o travestire nouă, ajunşi deja la Constantinopol. Mamei îi era perfect egal. Important pentru ea era cine va pune capăt cu adevărat războiului. Ea, care se trăgea din una din cele mai bogate familii din Bulgaria, îl apăra pe Lenin. Ea nu putea să vadă în el, ca toţi ceilalţi un drac, ci un binefăcător al omenirii.

Domnul Adjubel, cu care se certa mereu, era singurul care-o înţelegea, având şi el aceleaşi opinii. Odată a întrebat-o, a fost momentul cel mai dramatic al acestei întâlniri: „Dacă aş fi un ofiţer rus, madam, şi-aş lupta hotărât mai departe cu oamenii mei împotriva nemţilor, aţi ordona să mă împuşte?“

Nici măcar nu șovăi: „Aș pune să fie împușcaţi toţi cei care se opun terminării războiului. Aceștia ar fi adevăraţii dușmani ai omenirii.“

Spaima celorlalţi negustori, cu soţiile lor sentimentale gata oricând de compromisuri, n-a pus-o în încurcătură. Toţi vorbeau de-a valma. „Ce? V-ar lăsa inima să faceţi acest lucru? V-ar lăsa inima să ordonaţi împușcarea lui Adjubel?“ „El nu este laș. El știe cum se moare, nu-i ca voi toţi, nu-i așa, domnule Adjubel?“ El a fost cel care i-a dat dreptate. „Da, doamnă. Din punctul dumneavoastră de vedere, aţi avea dreptate. Aveţi logica unui bărbat. Și sunteţi o adevărată Arditti!“ Această ultimă expresie care era o măgulire – ea se referea la familia mamei, pe care eu, spre deosebire de cea a tatălui, n-o agream – nu mi-a prea plăcut, dar trebuie să recunosc că n-am fost niciodată gelos pe domnul Adjubel, cu toată violenţa acestor lupte și, când, la puţin timp după aceea, s-a stins ca urmare a bolii sale, l-am jelit amândoi și mama mi-a spus: „Bine că n-a mai apucat prăbușirea bulgarilor.“

Lecturi de zi și noapte

Viaţa cadourilor

Poate că datorită stărilor schimbate de lucruri din gospodăria noastră nu ne-am mai continuat vechile seri de lectură. Până nu ne vedea seara în pat, practic mama n-avea timp. Cu o fermitate înverșunată își îndeplinea noile îndatoriri. Comenta tot ce făcea, fără aceste reflecţii, activităţile casnice ar fi plictisit-o mult prea tare. Își imagina că totul ar trebui să meargă strună, deși munca în gospodărie nu i se potrivea deloc, ceea ce încerca să compenseze prin agitaţie verbală. „A organiza, copii“, ne spunea ea, „a organiza“ și repeta acest cuvânt atât de des că ni se părea caraghios și-o îngânam în cor. Ea lua însă această problemă a organizării foarte în serios și ne intezicea orice ironie legată de ea. „Veţi

vedea când veţi păşi în viaţă că fără organizare nu ajungeţi departe!" Prin aceasta înţelegea că toate lucrurile trebuie făcute la vremea lor și, în cazul treburilor obișnuite despre care era vorba, nimic nu era mai simplu și mai ușor. Dar cuvântul o stimula, ea găsea pentru orice cuvinte și poate că adevărata strălucire a convieţuirii noastre de atunci consta în faptul că se discuta despre tot.

În realitate trăia în așteptarea serii, când noi eram în pat și ea apuca, în sfârșit, să citească. Era perioada marilor lecturi Strindberg. Eu stăteam treaz în pat și vedeam pe sub ușă licărirea de lumină de dincolo, din camera de zi. Stătea în genunchi pe scaunul ei, cu coatele pe masă, capul sprijinit pe pumnul drept, având în faţă maldărul înalt de volume din Strindberg. La fiecare aniversare și la Crăciun se mai adăuga câte unul, era lucrul care și-l dorea de la noi. Deosebit de enervant pentru mine era că n-aveam voie să citesc aceste volume. N-am încercat niciodată să mă uit în vreunul, iubeam această interdicţie și nu exista nimic care să mă facă mai fericit decât să-i înmânez un nou volum, din care cunoșteam doar titlul. După ce cinam și masa fusese strânsă, după ce-i culca pe cei mici, îi duceam teancul de volume galbene pe masă, aranjându-le la locul lor. Mai discutam puţin, îi simţeam nerăbdarea, pentru că aveam maldărul de cărţi în faţa ochilor, o înţelegeam și mergeam liniștit la culcare, fără să o chinui. Închideam în urma mea ușa de la dormitor până mă dezbrăcam, o mai auzeam încă plimbându-se încoace și-ncolo. Mă culcam și-mi ciuleam urechile la scârţâitul scaunului pe care se urca, apoi simţeam cum ia volumul în mână și, când eram sigur că l-a deschis, îmi aruncam privirea spre licărirea de lumină de dedesubtul ușii. Atunci știam că nu se va mai ridica, orice s-ar întâmpla, îmi aprindeam mica mea lanternă și-mi citeam cartea sub pătură. Acesta era secretul meu de care nu trebuia să știe nimeni, el reflecta secretul cărţilor ei.

Ea citea până noaptea târziu, eu trebuia să fac economie la bateria lanternei, pentru a-mi acoperi cheltuielile din modeștii

mei bani de buzunar, dintr-o fracţiune din ei, pentru că cei mai mulţi îi economiseam tenace pentru cadourile mamei. Astfel că rareori reușeam să citesc mai mult de un sfert de oră. Când m-a prins, a ieșit mare scandal, decepţia fiind lucrul cel mai greu de suportat pentru mama. Am reușit, de fapt, să-mi înlocuiesc lanterna confiscată, dar pentru siguranţă fraţii cei mici au fost instituiţi drept paznici. Ardeau de nerăbdare să-mi tragă dintr-odată pătura de pe mine. Trezindu-se, din paturile lor puteau observa ușor dacă eram cu capul sub pătură. Apoi se furișau încet spre mine, de obicei amândoi; sub pătură n-auzeam nimic și eram lipsit de apărare. Deodată mă trezeam fără pătură. Nici nu mă dezmeticeam bine și deja răsunau urletele de triumf în urechile mele. Revoltată de deranj, mama se desprindea de pe scaunul ei, găsea propoziţia cu care mă atingea la coarda sensibilă: „Deci, n-am pe nimeni pe lume în care să pot avea încredere“ și-mi lua cartea pentru o săptămână.

Pedeapsa era aspră, deoarece era vorba de Dickens. Acesta era autorul pe care mi-l dăduse ea pe atunci și niciodată n-am citit un scriitor cu mai multă pasiune. Am început cu Oliver Twist și Nicolas Nickleby și, mai ales ultimul, în care era vorba despre situaţia școlară de atunci din Anglia, mi-a plăcut atât de mult că nu conteneam să-l citesc. După ce-l terminam îl începeam iar și-l citeam până la capăt. Asta se întâmplă de trei sau patru ori, probabil mai des. „Acum îl cunoști“, spunea ea, „nu vrei mai bine altul?“ Dar cu cât îl cunoșteam mai bine, plăcerea de a-l reciti creștea. Ea considera aceasta drept o nechibzuinţă copilărească din partea mea ș-o punea pe seama primelor cărţi pe care le aveam de la tata și din care unele le-am citit de patruzeci de ori, chiar și atunci când le știam deja pe de rost. Căuta să mă dezveţe de acest prost obicei, prezentându-mi în mod atrăgător noi cărţi, dintre care, din fericire, cele mai multe erau de Dickens. *David Copperfield*, romanul ei preferat, considerat de ea drept cea mai bună carte de literatură, urma să-l primesc numai

la sfârșit. Îmi stârnea o poftă cumplită și spera să mă dezobișnuiască de recitirea celorlalte romane, tocmai prin această momeală. Eram hărţuit între dragostea pentru ceea ce era cunoscut deja și curiozitatea pe care mi-o stârnea în tot felul. „Despre asta nu mai vorbim", spunea ea indignată, aruncându-mi o privire nespus de plictisită, „despre asta am vorbit doar. Vrei să-ţi spun iar același lucru? Eu nu-s ca tine. Acum vorbim despre ce urmează!" Deoarece discuţiile cu ea au rămas în continuare lucrul cel mai important pentru mine, pentru că suportam greu ideea să nu discut cu ea o carte pe care o citisem până în cele mai mici amănunte, când observam că nu mai vrea să spună nimic și că încăpăţânarea mea începea într-adevăr s-o plictisească, cedam treptat, limitându-mă să citesc fiecare Dickens doar de două ori. Îmi părea nespus de rău să renunţ definitiv la un Dickens și să-l duc înapoi la bibliotecă, de unde îl luase ea. (Noi lăsasem totul la Viena. Mobila, împreună cu biblioteca, erau stocate acolo, astfel încât aici depindeam de „Cercul de lectură din Hottingen".) Dar perspectiva discuţiilor cu ea despre noul Dickens era mai puternică și astfel ei îi datorez toate minunăţiile pentru că m-a abătut de la încăpăţânare, calitatea mea cea mai importantă în aceste chestiuni.

Uneori îi era frică de pasiunile ce le stârnea în mine și făcea încercări să-mi distragă atenţia cu alţi autori. Cea mai mare greșeală a ei în această direcţie a fost Walter Scott. Poate că nu dăduse dovadă de suficientă căldură când mi-a vorbit prima dată despre el, poate că este într-adevăr așa sec cum mi s-a părut pe atunci. Nu numai că nu l-am mai citit niciodată, după două sau trei dintre romanele sale am refuzat categoric să-l mai iau în mână, protestând atât de feroce, că ea s-a bucurat de fermitatea gustului meu, spunând lucrul suprem ce mi-a fost dat să-l aud din gura ei: „Totuși ești fiul meu! Nici mie nu mi-a plăcut niciodată. M-am gândit doar pentru că te interesează atât de mult istoria." „Istoria?" am strigat eu revoltat, „Dar asta nu-i istorie! Sunt doar cavaleri

tâmpiţi în armurile lor." Cu aceasta, spre satisfacţia amândurora, a luat sfârşit scurtul intermezzo Scott.

În privinţa educaţiei mele spirituale nu se lăsa influenţată de părerile altora, dar odată, probabil că cineva a impresionat-o. Poate ca i se spusese ceva la şcoală, unde ca şi alţi părinţi venea periodic, poate că a neliniştit-o una din numeroasele prelegeri pe care le audia. În tot cazul, într-o zi mi-a declarat că ar trebui să ştiu ce citesc şi alţi băieţi de vârsta mea, pentru că altfel risc ca în curând să nu mă mai înţeleg cu colegii. M-a abonat la *Bunul camarad* şi, pe cât mi se pare acum de neînţeles, îl citeam cu plăcere, concomitent cu Dickens. Existau unele lucruri interesante în el, ca *Aurul din Sacramento*, despre Sutter, elveţianul căutător de aur în California şi, cea mai senzaţională, o povestire despre Sejanus, favoritul regelui Tiberius. A fost prima şi principala întâlnire cu istoria romană târzie şi acest rege pe care-l detestam ca personaj al puterii a declanşat în mine ceva ce începuse, cinci ani înainte, în Anglia, cu istoria lui Napoleon.

Lectura ei nu se limita doar la Strindberg, deşi el era cel care o preocupa cel mai mult în această perioadă. O categorie deosebită o formau cărţile antirăzboinice apărute la Editura Rascher. Latzko – *Oameni în război*, Leonhard Frank – *Omul e bun*, Henri Barbusse – *Focul* au fost cele trei romane despre care mi-a vorbit cel mai des. Îşi dorise ca şi acestea, la fel cu Strindberg, să le primească de la noi cadou. Numai modeştii noştri bani de buzunar n-ar fi ajuns, deşi economisisem aproape totul în acest scop. Dar eu mai primeam zilnic şi câteva centime ca să-mi cumpăr de la Pedell o gogoaşă pentru pauza de zece. Flămând eram, dar mult mai emoţionant era să economisesc aceşti bani, până se adunau destui să-i dăruiesc mamei o nouă carte. Mai întâi mergeam la Rascher să aflu preţul şi era o plăcere să intri în această librărie foarte frecventată de pe cheiul Limmat-ului, să-i întâlneşti pe oamenii care mă-ntrebau adesea de cadourile noastre viitoare şi, desigur, să cuprinzi dintr-o privire toate cărţile pe care le vei citi mai târziu. Nu era atât faptul

că printre adulţi mă vedeam mai mare și mai responsabil, cât promisiunea lecturii viitoare care nu se va termina niciodată. Dacă am cunoscut atunci ceva ce semăna cu grija pentru viitor, atunci ea se referea în exclusivitate la stocul de cărţi din lume. Ce se-ntâmpla când aș fi citit totul? Desigur că aș fi reluat mereu cărţile preferate, dar bucuria aceasta era însoţită de siguranţa că vor urma mereu altele. Când cunoșteam preţul cadoului plănuit, începeau socotelile: câte gustări de ora zece va trebui să economisesc ca să am destui bani? Erau totdeauna câteva luni, așa se adunau, leu cu leu, banii pentru carte. Tentaţia de a cumpăra, ca și colegii mei, o gogoașă și de a o mânca în faţa celorlalţi nu prezenta importanţă faţă de scopul meu. Dimpotrivă, îmi plăcea să stau lângă ei când își înghiţeau gogoșile și-mi închipuiam cu un fel de desfătare, nu pot spune altfel, surpriza mamei când îi înmânam cadoul.

Rămânea totdeauna surprinsă, deși se repeta. Nu știa niciodată ce carte va fi. Dar când mă punea să-i aduc o carte nouă de la Cercul de lectură Hottingen și era deja împrumutată, pentru că în momentul acela toţi vorbeau de ea și voiau s-o citească, când repeta rugămintea și se impacienta, știam că acesta va trebui să fie noul cadou și-l fixam ca următorul ţel al „politicii mele". De el ţinea și o consecventă inducere în eroare. Întrebam mai departe la Cercul de lectură, mă-ntorceam cu o mină dezamăgită spunând: „Iar nu l-am găsit pe Latzko!" Dezamăgirea creștea cu cât se apropia ziua surprizei și cu o zi înainte se putea întâmpla să bat cu-nverșunare din picioare, propunându-i mamei să părăsească Cercul Hottingen în semn de protest. „Asta n-ar folosi la nimic", spunea ea gânditoare, „atunci chiar că nu mai primim cărţi." În ziua următoare îl avea deja pe Latzko nou-nouţ și cum să nu fie surprinsă! Trebuia, de fapt, să-i promit că n-o voi mai face-o niciodată și că de acum înainte voi mânca gogoașa la școală, dar nu mă ameninţa niciodată că-mi retrage mica sumă destinată acestui scop. Poate că asta ţinea de politica ei privind formarea caracterului și poate că tocmai de aceea se bucura de carte, pentru că am cumpărat-o prin mici acte zilnice de

renunţare. Ea însăşi era un om căruia îi plăcea să mănânce bine, gustul ei pentru mâncăruri rafinate era foarte dezvoltat. Nu se sfia să vorbească în timpul meselor noastre puritane despre ce-i lipsea, fiind singura care avea de suferit de pe urma hotărârii ei de a ne obişnui cu mese modeste şi simple.

Tocmai aceste cărţi au fost cele care au produs o politizare a intereselor ei spirituale. Multă vreme a fost obsedată de *Focul* lui Barbusse. Îmi vorbea despre el mai mult decât considera ea însăşi că este necesar. Am asaltat-o cu rugămintea să mi-l dea să-l citesc, a rămas de neclintit, dar în schimb mi-l povestea într-o formă atenuată. Însă ea trăia izolat şi nu se asocia cu nicio grupă pacifistă. Îl auzise vorbind pe Leonhard Ragaz şi s-a întors atât de agitată acasă, încât amândoi am rămas treji o bună parte din noapte. Dar timiditatea ei în faţa oricărei publicităţi, în măsura în care se referea la propria-i persoană, a rămas de neînvins. O explica prin faptul că trăia numai pentru noi trei şi ce nu putea izbuti singură, deoarece în această lume masculină a războiului nimeni nu ascultă de o femeie, spera, în schimb, să realizăm noi trei, când vom fi mari, fiecare după înclinaţiile sale, angajându-ne pentru cauza ei.

Multe lucruri se petreceau pe atunci la Zürich şi ea tindea să urmărească tot ce putea afla, nu numai ce era împotriva războiului. N-avea pe nimeni cu care să se consulte, din punct de vedere spiritual era într-adevăr, singură, printre cunoştinţele care ne vizitau ea era pe departe cea mai deschisă şi cea mai inteligentă şi, când mă gândesc câte lucruri întreprindea din proprie iniţiativă, rămân uimit. Chiar şi atunci când era vorba de convingerea ei cea mai puternică îşi păstra propria-i judecată. Îmi amintesc cu cât dispreţ a abandonat *Jeremias* de Stefan Zweig: „Maculatură! Paie goale! Se vede că n-a avut nicio trăire proprie. Mai bine l-ar citi pe Barbusse în loc să scrie asemenea fleacuri!" Respectul ei pentru *experienţa* reală era nemaipomenit. S-ar fi sfiit să caşte gura în faţa altora şi să critice războiul, pentru că ea însăşi nu fusese în tranşee; mergea atât de departe, afirmând că ar fi mai bine dacă şi femeile ar trebui înrolate în război, atunci ar putea lupta în

mod serios împotriva lui. Așa se întâmplă totdeauna când era vorba de lucruri serioase; tot această timiditate era cea care-o împiedica să-și croiască drum spre oamenii apropiaţi de convingerile ei. Ura cu înverșunare bârfa, orală sau scrisă, și, când îndrăzneam să spun ceva inexact, mă plesnea fără cruţare peste gură.

În acest timp, în care am început eu însumi să gândesc, am admirat-o fără rezerve. O comparam cu profesorii mei de la școala cantonală, dintre care mulţi se bucurau nu numai de stimă, ci chiar și de veneraţie din partea mea. Singur Eugen Müller mai avea arderea ei dublată de seriozitate, numai el mai avea ochii larg deschiși când vorbea și privea imperturbabil la obiectul care-l copleșea. Îi povesteam tot ce aflam la orele lui și o fascina, deoarece ea îi cunoștea pe greci numai din dramele clasice. Învăţa de la mine istoria grecilor și nu se jena să întrebe. De data aceasta rolurile erau inversate, ea personal nu citea istorie, pentru că era atât de des vorba despre războaie. Se putea întâmpla să mă întrebe, îndată ce ne așezam la masa de prânz, de Solon și Temistocle. Solon îi plăcea în mod deosebit că n-a devenit tiran, retrăgându-se de la putere. Se mira cum de nu exista o dramă despre el, nu cunoștea niciuna în care el să fie eroul. Găsea nedrept faptul că la greci era foarte rar vorba de mamele unor asemenea bărbaţi. Mama Grachilor era în mod cert modelul ei.

Îmi vine greu să enumăr toate lucrurile de care era preocupată. Pentru că oricare ar fi fost ele, ceva tot se răsfrângea asupra mea. Numai mie putea să-mi povestească totul până-n cele mai mici amănunte. Numai eu îi luam în serios judecăţile ei severe, pentru că știam din ce entuziasm izvorau. Condamna mult, dar n-o făcea niciodată fără a discuta amănunţit și a aduce toate contraargumentele, combătând convingător și vehement. Chiar dacă vremea lecturilor comune trecuse, chiar dacă dramele și marii interpreţi nu mai reprezentau esenţa lumii, în locul lor apăruse o altă „bogăţie", care nu era cu nimic mai prejos: grozăviile care se petreceau acum, repercusiunile și rădăcinile lor. Mama era o fire neîncrezătoare și

găsea în Strindberg, pe care-l considera omul cel mai deștept din lume, o justificare a acestei neîncrederi cu care s-a obișnuit și la care nu mai voia să renunţe. Se surprindea uneori că mergea prea departe, spunându-mi lucruri ce au alimentat mult prea devreme propria-mi neîncredere. Atunci se speria, și pentru echilibru, îmi povestea o faptă pe care o admira în mod deosebit. De cele mai multe ori era ceva legat de greutăţi incredibile, dar și generozitatea juca totdeauna un rol. În timpul unor asemenea încercări de compensare mă simţeam foarte aproape de ea. Ea credea că nu ghicesc cauza acestor schimbări de tonalitate. Dar eu îi semănăm puţin și mă exersam în ghicirea gândurilor. Aparent naiv înregistram „nobila" povestire, ea îmi plăcea totdeauna. Dar eu știam de ce tocmai acum a adus vorba de ea și păstram pentru mine această taină. Astfel, amândoi eram ceva mai reţinuţi și pentru că, în fond era același lucru, aveam fiecare faţă de celălalt același secret. Nu-i de mirare că în asemenea momente, când *în surdină* mă simţeam la înălţimea ei, o iubeam cel mai mult. Ea era sigură că și-a ascuns din nou neîncrederea faţă de mine; eu sesizam ambele aspecte: isteţimea ei nemiloasă și mărinimia ei. Nu știam încă pe vremea aceea ce este *depărtarea*, dar o *simţeam*: că poţi cuprinde în tine atât de multe lucruri și atât de contradictorii, că tot ce aparent e incompatibil își are în același timp valabilitatea sa, că poţi simţi aceasta fără să te topești de spaimă, ca adevărata glorie a naturii umane trebuie exprimată și răsplătită, acestea au fost propriu-zis lucrurile pe care le-am învăţat de la ea.

Hipnoză și gelozie

Grav răniţii

Ea mergea adesea la concerte, muzica prezenta în continuare importanţă pentru ea, deși după moartea tatălui doar rareori se mai atingea de pian. Poate că i-au crescut și pretenţiile de

când avea ocazia să asculte maeștri ai instrumentului ei, dintre care unii trăiau pe atunci la Zürich. Concertele lui Busoni nu le pierdea niciodată și era puţin contrariată că locuiește în apropierea noastră. Nu m-a crezut imediat când i-am povestit de întâlnirile mele cu el și, abia când a aflat de la alţii că el era de fapt, a acceptat, interzicându-mi de a-l numi ca ceilalţi copii „Dschodo-vino-la tata" în loc de Busoni. Mi-a promis că mă ia la un concert de-al lui, dar numai cu condiţia că nu-l voi mai numi niciodată cu această poreclă. După părerea mamei, el era cel mai mare maestru al pianului pe care l-a auzit vreodată și ar fi o nerozie să-i numești pe toţi ceilalţi ca pe el „pianiști". Mergea regulat și la concertele cvartetului Schaichet care purta numele primviolonistului, întorcându-se totdeauna inexplicabil de tulburată acasă, lucru ce aveam să-l înţeleg abia atunci când mi-a spus odată furioasă: și tata ar fi vrut sa devină un asemenea violonist, era visul lui să fie atât de bun, încât să poată cânta într-un cvartet. De ce nu singur într-un concert? l-a întrebat ea. Atunci ar fi dat din cap, spunând că atât de bun n-ar putea fi niciodată, deoarece el își cunoaște limitele talentului său, până la un cvartet sau ca primviolonist într-o orchestră ar fi putut ajunge, dacă tatăl său nu s-ar fi opus atât de timpuriu cântatului la vioară. „Așa un tiran era bunicul. Așa un despot, îi lua vioara și îl bătea când îl auzea cântând. Drept pedeapsă, l-a pus odată pe fratele său cel mai mare să-l lege peste noapte în pivniţă." Ba își dăduse drumul și, ca să anihileze efectul revoltei asupra mea, adăugă tristă: „Și tata era așa de modest." Totul se sfârșea cu faptul că ea observa zăpăceala mea – cum era modest dacă bunicul îl bătea? – și, în loc să-mi explice că modestia consta în aceea că el nu mai avea încredere în forţele sale, că ar putea deveni mai mult decât probabil, concertmaistru, mi-a spus ironic: „În această privinţă tu semeni mai degrabă *cu mine*!" Asta nu-mi plăcea, nu puteam suporta când vorbea de lipsa de ambiţie a tatii, ca și când numai de aceea ar fi fost un om bun că-i lipsea ambiţia.

După ce fusese la Pasiunea după Matei era într-o stare pe care n-am uitat-o deoarece zile-ntregi n-a putut discuta cu mine. Timp de o săptămână n-a fost în stare nici măcar să citească. Își deschidea cartea, dar nu vedea nicio propoziție, în schimb auzea altoul Ilonei Durigo. Într-o noapte a venit cu lacrimi în ochi la mine în dormitor, spunându-mi: „S-a terminat cu cărţile, n-o să mai pot citi niciodată." Am încercat s-o consolez, i-am propus să stau lângă ea în timp ce citește, că atunci nu va mai auzi vocea. Asta se-ntâmplă numai pentru că-i singură, dacă aș ședea dincolo, la masă cu ea, aș putea spune mereu câte ceva și atunci vocile ar dispărea. „Dar eu vreau să le aud, nu-nţelegi, nu vreau să mai aud niciodată altceva!" A fost o ieșire atât de pătimașă, încât m-am speriat. Eram cuprins de admiraţie și am tăcut. În zilele următoare mă uitam uneori întrebător la ea, ea-mi înţelegea privirea, spunându-mi într-un amestec de fericire și disperare: „Tot o mai aud!"

Eu o păzeam cum mă păzea și ea pe mine și, când îi ești atât de apropiat cuiva, câștigi un simţ infailibil pentru toate stările care coincid cu ale celuilalt. Oricât aș fi fost de copleșit de pasiunile ei, nu i-aș fi trecut cu vederea nimic. Nu era o dovadă de impertinenţă, ci de familiaritate, care-mi dădea dreptul la veghe și nu ezitam să mă năpustesc asupra ei când simţeam o influenţă străină, neobișnuită. O perioadă a frecventat conferinţele lui Rudolf Steiner. Felul de a le comenta n-o caracteriza, era ca și cum dintr-odată ar fi vorbit într-o limbă străină. Nu știam cine o anima să meargă la aceste conferinţe, pornirea nu venea din interiorul ei și, când i-a scăpat observaţia că Rudolf Steiner ar avea ceva *hipnotic*, am început s-o bombardez cu întrebări despre el. Pentru că nu-l cunoșteam absolut deloc, mi-am putut face o imagine despre el doar din relatările ei și mi-am dat repede seama că a cucerit-o citându-l adesea pe Goethe.

Am întrebat-o dacă erau lucruri noi, ea ar trebui doar să le cunoască din moment ce l-a citit în întregime pe Goethe,

după cum susţine: „Ştii, nimeni nu l-a citit *în întregime*", a recunoscut ea destul de încurcată, „şi nu-mi pot aminti de niciunul din aceste lucruri." Părea foarte nesigură, pentru că eu eram obişnuit să cunoască fiecare silabă din autorii ei, tocmai pentru cunoaşterea incompletă a unui autor îi ataca pe alţii, numindu-i „limbuţi" şi „zăpăciţi" care confundă totul din cauză că sunt prea leneşi ca să pătrundă în miezul lucrurilor. Nu m-am mulţumit cu răspunsul ei şi am între-bat-o mai departe dacă doreşte să cred şi eu în aceste lucruri. Noi n-am putea crede în lucruri *diferite* şi, dacă după câteva conferinţe se raliază lui Steiner, pentru că avea calitatea de a hipnotiza, atunci m-aş strădui şi eu să cred tot ce spune ea, ca să nu existe nimic ce ne desparte. Suna poate ca o ame-ninţare, poate că era doar un şiretlic, voiam să aflu cât de mult pusese stăpânire pe ea această nouă putere care-mi era complet străină, despre care nu citisem şi nu auzisem nimic şi care s-a năpustit dintr-odată asupra noastră, eu presimţeam că ea va schimba totul între noi. Cel mai tare mă temeam că ar putea să-i fie indiferent dacă mă raliez ei sau nu, aceasta ar fi însemnat că n-ar mai fi interesat-o atât de mult ce se-ntâmplă cu mine. Dar nu s-a ajuns nici într-un caz atât de departe, deoarece nu voia să audă de „participarea" mea, spunând cu un soi de violenţă: „Eşti prea tânăr pentru aceasta. Nu-i pen-tru tine. Să nu crezi nimic din toate acestea. N-o să-ţi mai povestesc nimic." Tocmai economisisem ceva bani ca să-i cumpăr un nou Strindberg. Mi-am schimbat acum hotărârea pe loc în favoarea lui Rudolf Steiner. I-am înmânat cartea solemn cu cuvinte făţarnice: „Te interesează Steiner şi nu poţi reţine totul. Spui că nu-i uşor de înţeles şi că trebuie studiat cu adevărat. Acum poţi să-l citeşti în linişte şi eşti mai bine pregătită pentru conferinţe."

Nu i-a convenit. Mă-ntreba mereu de ce l-am cumpă-rat. Nici nu ştie măcar dacă vrea să-l păstreze. Poate că nu-i place. N-a citit încă nimic de el. O carte poţi s-o cumperi numai când eşti absolut sigur că vrei s-o păstrezi. Se temea

că-l voi citi și eu și că prin aceasta aș putea fi orientat mult prea devreme într-o anumită direcţie. Era sceptică faţă de tot ce nu izvora din experienţa proprie, neavând încredere în convertirile pripite, ironizându-i pe cei care puteau fi convertiţi prea ușor și spunând adesea despre ei: „Și ăsta se-ndoaie cum bate vântul." Se jena de cuvântul hipnoză care-l folosise, explicându-mi că nu s-a referit la ea, ci și-a amintit de alţi auditori care stăteau acolo ca hipnotizaţi. Era de părere că ar fi mai bine să amân totul pentru mai târziu, când voi fi matur și voi înţelege mai bine. De fapt, și pentru ea lucrul cel mai important era ceea ce puteam discuta între noi, fără deformări și sclinteli, fără să simulăm ceva ce nu făcea parte integrantă din noi. Nu era prima dată când simţeam cum face avansuri geloziei mele. Nici ea nu mai avea timp, după cum spunea, să meargă la aceste conferinţe, e o oră nepotrivită pentru ea, trebuind să neglijeze alte lucruri la care se pricepea mai bine. Astfel l-a sacrificat pe Rudolf Steiner pentru mine, fără să-l mai amintească vreodată. Nu mi-am dat seama de caracterul nedemn al acestei victorii asupra unui spirit din care nu combătusem niciun singur rând, pentru că nu cunoșteam niciunul. Împiedicasem ca ideile sale să prindă teren în mintea mamei, deoarece simţeam că ele nu se refereau la niciuna din discuţiile noastre, eu urmăream doar un singur ţel – să le îndepărtez de ea.

Ce să cred însă despre această gelozie? N-o pot nici accepta, nici condamna, o pot doar consemna. Ea devenise atât de devreme o parte a firii mele, încât aș falsifica lucrurile tăcând. Apărea totdeauna atunci când un om prezenta importanţă pentru mine și doar puţini au fost aceia care n-au avut de suferit de pe urma ei. Ea s-a format în toată bogăţia și varietatea ei în relaţiile cu mama, gelozia permiţându-mi să lupt pentru ceva superior în toate sensurile, ceva mai puternic, mai experimentat, mai documentat, dar și mai altruist. Nu mi-am dat seama cât eram de egoist în această luptă și, dacă cineva mi-ar fi spus pe atunci că o fac nefericită pe mama,

aș fi rămas foarte mirat. Ea era doar cea care mi-a dat acest drept asupra ei. În sinceritatea ei s-a atașat în modul cel mai strâns de mine, pentru că nu cunoștea pe nimeni cu care să se poată măsura. Dacă ar fi avut relaţii cu un bărbat ca Busoni, atunci s-ar fi terminat cu mine. Am căzut în mrejele ei, pentru că mi se prezenta în întregime, comunicându-mi toate gândurile importante care o preocupau și reţinerea cu care ascundea unele lucruri, datorită vârstei mele, era doar una aparentă. Îmi tăinuia cu încăpăţânare tot ce ţinea de sfera erotică, tabuul ridicat asupra acestei chestiuni pe balconul locuinţei noastre de la Viena a rămas atât de treaz în mine ca și când ar fi fost propovăduit de însuși Dumnezeu pe Muntele Sinai. Nu i-am pus întrebări, nu m-a preocupat niciodată această chestiune și, în timp ce ea, cu pasiune și inteligenţă mă împlinea cu toate sensurile vieţii, acel domeniu care m-ar fi derutat a rămas neexplorat. Pentru că nu știam cât de mult au nevoie oamenii de acest fel de dragoste, nu puteam bănui la ce renunţa. Avea pe atunci treizeci și doi de ani și trăia singură și acest lucru mi se părea la fel de natural ca și propria-mi viaţă. Chiar dacă mai spunea uneori, și anume atunci când era supărată pe noi, când o dezamăgeam sau iritam, că-și sacrifică viaţa pentru noi și, dacă n-o merităm, o să ne dea de acasă pe mâna forte a unui bărbat care să ne bage odată-n cap cum să ne purtăm. Dar eu nu înţelegeam, nu puteam să înţeleg că spunând aceasta se gândea ca femeie la viaţa ei izolată. Eu vedeam sacrificiul în faptul că ne consacră atâta timp nouă în loc *să citească* în permanenţă.

Pentru acest tabu, care în viaţa altor oameni pricinuiește adesea cele mai periculoase reacţii inverse, îi sunt recunoscător și azi. Nu pot afirma că acest tabu mi-a păstrat o nevinovăţie, pentru că în gelozia mea nu eram nimic mai puţin decât vinovat. Dar mi-a lăsat nealterată prospeţimea și naivitatea pentru tot ce voiam să știu. Am învăţat în toate felurile posibile, fără să simt acest lucru ca o constrângere sau o povară pentru că nu exista nimic care-n taină să mă fi interesat sau

preocupat mai mult. Tot ce mi se întâmpla lăsa urme adânci, era loc pentru tot, n-aveam niciodată sentimentul frustrării, dimpotrivă, mi se părea că mi se oferă totul și eu trebuie doar să asimilez. Abia pătruns în mine, orice lucru nou intra în conexiune cu altele, creștea mai departe, își crea atmosfera sa și atrăgea după sine sensuri noi. Tocmai în aceasta consta noutatea că toate lucrurile prindeau contururi și nimic nu se îngrămădea pur și simplu. Faptul că totul rămânea în prezent, că lipsea somnul conferea o senzaţie de realitate pură.

O a doua binefacere a mamei din timpul acestor ani, când am locuit împreună la Zürich, a avut urmări și mai mari: m-a scutit de *calcule*. Nu mi s-a spus niciodată că se face ceva din motive practice. Nu se întreprindea nimic ce-ar putea fi „folositor“ pentru cineva. Toate lucrurile pe care le puteam concepe erau egale în drepturi. Mă mișcam concomitent pe sute de drumuri, fără să trebuiască să aud că unul sau altul este mai comod, mai avantajos, mai bănos. Importante erau lucrurile înseși și nu utilitatea lor. Trebuia să fii exact și temeinic și să-ţi poţi susţine fără șarlatanie o părere, dar această temeinicie se referea la lucru și nu la o oarecare utilitate ce-ar putea el s-o aibă pentru cineva. Rareori se discuta despre ce vom face mai târziu. Alegerea profesiei se retrăgea pe un plan atât de secundar, încât îţi rămâneau deschise toate meseriile. Succesul nu consta în propășirea proprie, succesul era spre binele tuturor sau, altfel, nu era succes. Este o enigmă pentru mine cum o femeie de originea ei, perfect conștientă de prestigiul comercial al familiei sale, foarte mândră de el, fără să-l renege vreodată, ajunsese la această libertate, amploare și la acest altruism al viziunii. Toate acestea le pot pune doar pe seama zdruncinării provocate de război, a compasiunii pentru toţi cei care și-au pierdut din cauza lui pe cei dragi ai lor, astfel încât dintr-odată ea și-a depășit limitele, devenind generozitatea întruchipată pentu toţi cei care gândeau, simţeau și sufereau, admiraţia, pentru strălucitorul proces al gândirii care i-a fost dată fiecăruia, având prioritate.

Odată am întâlnit-o buimăcită, e cea mai întunecată amintire despre ea și prima dată când am văzut-o plângând pe stradă, în rest era prea stăpânită ca să se manifeste pe stradă. Ne-am dus împreună să ne plimbăm pe cheiul Limmat-ului, am vrut să-i arăt ceva în vitrină la Rascher. Atunci ne-a ieșit în întâmpinare un grup de ofiţeri francezi în uniformele lor stridente. Unii din ei abia mai mergeau, ceilalţi se potriveau mersului lor, ne-am oprit ca să-i lăsăm încet să treacă. „Aceștia sunt grav răniţi", spuse mama, „se află la odihnă în Elveţia. Sunt înlocuiţi cu nemţi." Din partea opusă venea un grup de nemţi, și printre ei unii mergeau cu cârje și, din cauza lor, ceilalţi se deplasau lent. Îmi mai amintesc cum mi-a intrat spaima-n oase: Ce se va-ntâmpla acum, se vor repezi unii asupra altora? În această consternare nu ne-am dat la timp la o parte, aflându-ne dintr-odată prinși în mijlocul celor două grupuri care voiau să treacă unul pe lângă altul. Era sub Arcade, loc era destul, dar noi le priveam feţele de-aproape cum se perindau. Niciuna nu era desfigurată de ură sau furie, cum mă așteptasem eu. Se priveau unii pe alţii liniștit și prietenos, ca și când nu s-ar fi întâmplat nimic, unii se salutau. Mergeau mult mai încet decât ceilalţi oameni și durase, așa mi s-a părut mie, o veșnicie până au trecut unii pe lângă alţii. Unul din francezi s-a mai întors înapoi, și-a ridicat cârja-n aer, agitând-o puţin, și a strigat în urma nemţilor care trecuseră deja: „Salut!" Un neamţ care-l auzise, l-a imitat, și el avea o cârjă care-o agita, răspunzându-i la salut în franceză: „Salut!" Auzind acestea ţi-ai putea închipui că aceste cârje au fost învârtite *amenințător*, dar n-a fost nici într-un caz așa, la despărţire și-au mai arătat reciproc ce le mai rămăsese în comun: cârjele. Mama pășise pe trotuar, stătea în faţa vitrinei și-mi întorcea spatele. Am văzut că tremura, m-am dus lângă ea, m-am uitat cu atenţie la ea dintr-o parte, plângea. Ne prefăceam că ne uităm în vitrină, eu n-am scos un cuvânt, după ce și-a revenit, am plecat tăcuţi spre casă și nici mai târziu n-am mai discutat despre această întâlnire.

Festivitatea Gottfried Keller

Cu Walter Wreschner, din clasa paralelă, am încheiat o prietenie literară. Era fiul unui profesor de psihologie din Breslau. Avea o exprimare „aleasă“ și nu vorbea cu mine în dialect. Prietenia noastră s-a închegat foarte natural, discutam despre cărţi. Dar între noi era o deosebire ca de la cer la pământ în acest domeniu; pe el îl interesa literatura modernă de ultimă oră și pe-atunci era la modă Wedekind.

Wedekind venea uneori la Zürich și juca în *Duhul pământului*. Era foarte controversat, s-au format partide pro și contra sa, cei care erau împotriva lui erau mai numeroși, cei care erau de partea lui, mai interesanţi. Din proprie experienţă nu știam nimic despre toate acestea și descrierea mamei, care-l văzuse la teatru, era cam colorată (descria amănunţit apariţia sa cu biciul), dar în ceea ce privește aprecierea nu era nici într-un caz sigură. Ea sperase la ceva în genul lui Strindberg și, fără a nega total înrudirea celor doi, era de părere că Wedekind are ceva de predicator și în același timp de gazetar fanfaron, vrea să facă mereu gălăgie și să atragă atenţia asupra lui, îi era indiferent cum se face observat, dacă este observat. Strindberg însă rămâne sever și superior, deși pătrunde totul. *El* are ceva dintr-un medic, dar nu unul capabil să vindece și nici să se preocupe de corp. Eu voi înţelege această părere abia mai târziu, când îl voi citi singur. Despre Wedekind am primit în acest mod o prezentare foarte nesatisfăcătoare și, pentru că nu voiam să anticipez și eram nespus de răbdător când eram avertizat de cineva competent, nu mă putea atrage încă.

Wreschner însă vorbea necontenit despre el, scrisese chiar o piesă în genul lui, pe care mi-a dat-o s-o citesc. În această piesă se trăgea cu pușca în neștire, așa deodată, fără motiv, eu nu înţelegeam de ce. Scena îmi era mai străină decât dacă s-ar fi petrecut pe lună. În acest timp căutam în toate librăriile *David Copperfield*, menit să încoroneze entuziasmul meu pentru Dickens, ce dura de-acum de un an și jumătate; romanul

urma să fie un cadou pentru mine. Wreschner mă însoţea când mergeam la librării, *David Copperfield* însă nu era niciodată de găsit. Wreschner, pe care o asemenea lectură demodată nu-l interesa câtuşi de puţin, mă ironiza, spunându-mi că-i un semn rău, că nu există niciunde „Davidl Cooperfield", cum îl diminutiva el, asta înseamnă că nimeni nu vrea să-l citească. „Tu eşti singurul", adăugă el ironic.

În cele din urmă am găsit romanul, dar în germană şi în colecţia „Reclam" şi i-am spus lui Wreschner cât îmi pare de stupid Wedekind al său (pe care-l cunoşteam doar din imitaţiile sale).

Această tensiune dintre noi era însă plăcută, el mă asculta cu atenţie când vorbeam de cărţile mele şi despre conţinutul lui „Copperfield" a fost informat amănunţit, în timp ce eu aflam de la el despre cele mai caraghioase lucruri care se petreceau în piesele lui Wedekind. Nu-l deranja faptul că spuneam mereu: „Asta nu există, e imposibil!" Dimpotrivă, îi făcea plăcere să-mi provoace surprize. Azi îmi pare curios că nu-mi mai amintesc de niciunul din lucrurile cu care mă uimea. Au alunecat pe lângă mine, de parcă n-ar fi existat niciunde; pentru că la mine nu exista ceva de care să se lege, consideram totul o prostie.

A sosit o clipă când orgoliul nostru, al amândurora, s-a contopit într-unul singur şi noi, ca un partid format din doi, ne aflam în faţa unei întregi mase. În iulie 1919 s-a aniversat un secol de la naşterea lui Gottfried Keller. Toată şcoala noastră trebuia să se adune cu această ocazie la Biserica Predicatorilor Wreschner şi cu mine am plecat împreună din Rämistraße în jos, spre Biserica Predicatorilor. Nu auziserăm niciodată ceva de Gottfried Keller; că era un scriitor din Zürich născut în urmă cu o sută de ani era tot ce ştiam. Ne-am mirat că festivitatea fusese mutată la Biserica Predicatorilor, era pentru prima dată când se întâmpla aşa ceva. Acasă am întrebat în zadar cine e acest Keller: mama nu cunoştea nici măcar un titlu din operele

sale. Nici Wreschner nu aflase nimic despre el, spunând doar: „De fapt e un elveţian." Eram bine dispuşi, pentru că nu ne simţeam implicaţi, pe noi interesându-ne doar literatura lumii mari: pe mine, cea engleză, pe el, cea modernă germană. În timpul războiului fusesem un fel de duşmani, eu jurasem pe cele 14 puncte ale lui Wilson, el îşi dorea o victorie a nemţilor. Dar de la căderea Puterilor Centrale m-am îndepărtat de învingători, de pe atunci simţeam deja antipatie faţă de ei şi, când am văzut că nemţii nu fuseseră trataţi aşa cum promisese Wilson, am trecut de partea lor.

Acum, de fapt, numai Wedekind ne mai despărţea, dar chiar dacă nu înţelegeam nimic din el, nu mă îndoiam o clipă de gloria sa. Biserica Predicatorilor era complet plină, domnea o atmosferă sărbătorească. S-a început cu muzică şi apoi a urmat un discurs lung. Nu mai ştiu cine l-a ţinut, cred că a fost un profesor de la şcoala noastră, dar nu unul dintre cei care predau la noi. Ştiu numai că s-a lansat tot mai mult în elogierea lui Gottfried Keller. Wreschner şi cu mine schimbam pe furiş priviri ironice. Ne închipuiam că ştim ce înseamnă un poet şi, dacă despre vreunul nu aflasem nimic, atunci acesta nici nu exista. Dar când vorbitorul emitea pretenţii tot mai mari pentru Keller, când vorbea despre el aşa cum eram eu obişnuit să se vorbească despre Shakespeare, Goethe, Victor Hugo, Dickens, Tolstoi şi Strindberg, am fost cuprins de o groază pe care abia o pot descrie, era ca şi când supremul lucru care exista în lume, gloria marilor poeţi, ar fi fost profanat. M-am înfuriat atât de tare, încât îmi venea să-l întrerup şi să protestez. Aveam impresia că simt evlavia masei în jurul meu, poate şi pentru că totul se petrecea într-o biserică, deoarece mi-am dat seama imediat cât de indiferent era Keller multora dintre colegii mei, pentru simplul motiv că scriitorii, mai ales cei care intrau în programa şcolară, îi incomodau mai degrabă. Evlavia se manifesta în faptul că toţi recepţionau fără cuvinte, nimeni nu murmura şi eu eram prea prins sau prea bine crescut ca să deranjez într-o biserică,

ura mergea spre interior și se transforma într-un legământ la fel de festiv ca și evenimentul din care izvora. Abia am ieșit din biserică și i-am spus foarte grav lui Wreschner, care ar fi preferat să facă observaţiile lui ironice: „Trebuie să jurăm, să jurăm amândoi că nu vrem să devenim niciodată somităţi locale!“ A văzut că nu-i de glumit cu mine și mi-a jurat, precum i-am jurat și eu lui, dar mă-ndoiesc că el a făcut-o din toată inima, deoarece pe Dickens, pe care l-a citit tot atât de puţin precum l-am citit eu pe Keller, îl considera somitatea mea locală.

E posibil ca acel discurs să fi fost bine frazat, pentru asta aveam încă de mic un simţ sigur, dar ceea ce mă lovea până-n adâncul opiniilor mele naive erau totuși înaltele pretenţii pentru un scriitor pe care nici măcar mama nu-l citise. Relatarea mea a pus-o în încurcătură și a spus: „Nu știu, trebuie, în sfârșit, să citesc ceva de el!“ Proxima dată când m-am dus la Cercul de lectură Hottingen am cerut, păstrându-mi până la sfârșit rezerva „Die Feldleute von Seldwyla.“[1] Domnișoara de la ghișeu a zâmbit, un domn care venise și el să ia ceva m-a corectat ca pe un analfabet, n-a lipsit mult să-ntrebe: „Știi deja să citești?“ Mi-a fost tare rușine și pe viitor am fost ceva mai precaut, când era vorba de Keller, dar nu bănuiam cu câtă încântare voi citi într-o zi „Heinrich cel Verde“ și, când ca student și, din nou la Viena, eram prins în mrejele lui Gogol, am descoperit în literatura germană, în măsura în care o cunoșteam pe atunci, o singură istorie asemănătoare cu ale lui: „Cei trei pieptănari drepţi“. Dacă aș avea fericirea să rămân în viaţă până în anul 2019 și onoarea de a mă afla la cea de a 200-a aniversare a sa în Biserica Predicatorilor și de a-l sărbători cu un discurs, aș găsi cu totul alte elogii pentru el, care-ar răpune chiar și aroganţa unui băiat de paisprezece ani.

[1] În locul titlului corect: „Die Leute von Seldwyla“ (= Oamenii din Seldwyla).

Ani grei pentru Viena
Sclavul din Milano

Doi ani a suportat mama această viaţă cu noi, o aveam numai pentru noi, mi se părea că-i fericită, pentru că eu însumi eram. Nu bănuiam că-i venea greu și că-i lipsea ceva. Dar s-a repetat ce se-ntâmplase înainte, la Viena, după doi ani de concentrare asupra noastră au început s-o lase puterile. Ceva se rupea în ea, fără ca eu să observ. Nenorocirea a venit din nou sub forma unei boli. Fiindcă a fost o boală ce cuprinsese pe atunci toată lumea, marea epidemie de gripă din iarna lui 1918/1919, deoarece noi trei o făcusem, ca de altfel toţi oamenii ce-i cunoșteam, colegi, profesori, prieteni, n-am văzut nimic deosebit în faptul că s-a îmbolnăvit și ea. Poate că i-a lipsit o îngrijire adecvată, poate ca s-a sculat prea repede, deodată, au apărut complicaţii și a făcut tromboză. A trebuit internată în spital, unde a rămas câteva săptămâni și, când a venit acasă, n-a mai fost cea de dinainte. Trebuia să stea mult culcată, trebuia să se menajeze, gospodăria o solicita prea mult, se simţea strâmtorată și deprimată în mica locuinţă.

Nu se mai așeza în genunchi, noaptea, pe scaunul ei, cu capul sprijinit în pumni, vraful de cărţi galbene pe care i l-am pregătit ca mai înainte rămânea neatins, Strindberg căzuse în dizgraţie. „Sunt prea neliniștită“, spunea ea, „mă deprimă, nu-l pot citi acum.“ Noaptea, după ce eu mă culcam deja în camera alăturată, se așeza dintr-odată la pian și cânta cântece triste. Cânta încet, să nu mă trezească, așa credea ea, fredona și mai încet și apoi o auzeam plângând și vorbind cu tata, care murise deja de șase ani.

Lunile următoare au reprezentat o perioadă de descompunere treptată. Prin stări de slăbiciune care se repetau mereu, s-a convins pe ea și pe mine că așa nu mai merge. Ar trebui să desfiinţeze gospodăria. Ne sfătuiam mereu ce se va-ntâmpla cu copiii și cu mine. Fraţii cei mici mergeau deja amândoi la

școală, în Oberstraße, dar era numai școală primară, astfel că nu pierdeau nimic dându-i din nou la Lausanne, la pension, unde fuseseră deja, în 1916, timp de câteva luni. Acolo și-ar fi putut îmbunătăţi franceza, care nu mergea prea bine. Eu însă eram la gimnaziul real al școlii cantonale, unde mă simţeam bine și unde majoritatea profesorilor îmi plăceau. Pe unul din ei îl iubeam atât de mult, încât i-am spus mamei că nu voi merge niciodată la o școală unde nu e și el. Ea cunoștea violenţa acestor pasiuni pozitive și negative și știa că nu-i de glumit cu ele. În decursul întregii perioade de lungi dezbateri am stabilit, astfel, că eu voi rămâne la Zürich, unde va trebui să intru într-un pension.

Ea însăși va face totul pentru a-și reface sănătatea grav zdruncinată. Vara o vom petrece împreună în Podișul Bernei. Apoi, după ce ne va plasa pe toţi trei în locurile respective, va merge la Viena să consulte niște specialiști buni. Aceștia îi vor indica tratamentul adecvat, iar ea va urma cu stricteţe toate sfaturile lor. Poate că va dura un an până vom putea locui iar împreună, poate mai mult. Războiul se sfârșise, îi era dor de Viena. Mobila și cărţile noastre erau depozitate acolo, nu se știa în ce stare mai erau după trei ani. Erau atâtea motive să plece la Viena, dar motivul principal era Viena însăși. Se auzea mereu vorbindu-se cât era de rău la Viena. În afară de motivele particulare, simţea în plus un fel de obligaţie morală (să vadă dacă totul e în ordine). Austria se prăbușise, ţara la care se gândise cu un fel de amărăciune cât era în război consta, pentru ea, în special din Viena. Ea dorise căderea Puterilor Centrale pentru că era convinsă că ele începuseră războiul. Dar acum se simţea răspunzătoare, ba chiar vinovată pentru Viena, ca și când opiniile ei ar fi dus orașul de râpă. Într-o noapte mi-a spus cu toată seriozitatea că trebuie să vadă ea însăși cum e situaţia, gândul că Viena fusese distrusă era de nesuportat. Am început să înţeleg, chiar dacă nu prea clar, că ruinarea sănătăţii, a clarităţii și fermităţii ei, a convingerilor ei, pentru noi era

strâns legată de sfârșitul războiului, sfârșit pe care-l dorise cu ardoare, și de prăbușirea Austriei.

Ne împăcaserăm cu ideea viitoarei despărţiri, de când am fost împreună la Kandersteg, pe timpul verii. Eram obișnuit să merg cu ea la hoteluri mari, încă din tinereţe ea nu mergea decât în astfel de hoteluri. Îi plăcea atmosfera decentă, politeţea cu care erai servit, perindarea clienţilor pe care-i puteai observa de la propria-ţi masă în timpul Table d'Hôte-ului[1], fără să afișezi o curiozitate indiscretă. Îi plăcea să ne vorbească despre toţi acești oameni, să emită presupuneri în legătură cu ei, încercând să le stabilească originea, discret să-i dezaprobe sau să-i scoată în evidenţă. Era de părere că în acest fel aflu și eu câte ceva despre lumea mare, fără să mă apropiu prea mult de ea, fiind încă prea devreme.

Cu o vară înainte fusesem la Seelisberg, pe o terasă, sus, deasupra Lacului Urner. De acolo coboram adesea cu ea prin pădure, la Poiana Rütli[2], la început în cinstea lui Wilhelm Tell, dar mai târziu pentru a culege ciclamele cu mirosul lor puternic, al căror parfum îi plăcea în mod deosebit. Florile nemirositoare nu le vedea, ca și când n-ar fi existat, cu atât mai mare îi era pasiunea pentru lăcrimioare, narcise, ciclame, trandafiri. Îi făcea plăcere să vorbească despre ele și explica acest lucru prin trandafirii copilăriei ei din grădina părintească. Caietele de știinţele naturii pe care le aduceam de la școală acasă și le completam cu mult zel – un adevărat efort pentru un prost desenator – le dădea la o parte, nu reușeam niciodată să-i trezesc interesul pentru ele. „Mort –", spunea ea, „astea-s toate lucruri moarte! N-au miros, te întristează doar!" De Poiana Rütli era însă entuziasmată: „Nu-i de mirare că aici a luat naștere Elveţia! În mirosul ăsta de

---

[1] Masa de oaspeţi.

[2] Sanctuarul naţional al elveţienilor, o poieniţă unde în sec. al XIII-lea, conform legendei, reprezentanţii celor trei cantoane au depus jurământul, aliindu-se împotriva împilatorilor austrieci.

ciclame aș fi jurat orice. Aceia au știut ce apără. Pentru acest parfum aș fi în stare să-mi dau viața!“ Deodată mi-a mărturisit că totdeauna i-a lipsit ceva lui *Wilhelm Tell*. Acum știe ce e: mirosul. Eu am replicat că, probabil, pe vremea aceea nu erau ciclame de pădure acolo. „Sigur că erau. Altfel n-ar exista Elveţia. Crezi că altfel ar fi jurat? Aici, aici a fost și acest miros le-a dat puterea să jure. Crezi că nu mai erau alţi ţărani exploataţi de stăpânii lor? De ce tocmai Elveţia? De ce aceste cantoane interioare? În Poiana Rütli s-a născut Elveţia și acum știu de unde și-au luat curajul.“ Pentru prima dată își dezvăluia îndoielile în legătură cu Schiller, până acum mă cruţase de ele, pentru a nu mă deruta. Sub influenţa acestui miros și-a aruncat îndoielile peste bord, destăinuindu-mi ceva ce-o apăsa de mult: merele putrede ale lui Schiller. „Cred că era altfel când a scris *Hoţii*, pe atunci n-avea nevoie de mere putrede.“ „Și Don Carlos? Și Wallenstein?“ „Da, da“, spunea ea, „e bine că le cunoști. O să ajungi mai târziu la concluzia că există poeţi care-și *împrumută* viaţa. Alţii o *au*, ca Shakespeare.“ Am fost atât de revoltat de trădarea serilor noastre vieneze, în care-i citisem pe amândoi, pe Shakespeare și pe Schiller, încât i-am spus nerespectuos: „Cred că te-ai îmbătat de ciclame. De aceea spui lucruri la care în alte condiţii nu te-ai fi gândit niciodată.“

Ea s-a oprit aici, dorea să simtă că există adevăr în ce spunea, îi plăcea când trăgeam singur concluzii și nu mă lăsam surprins. Și faţă de viaţa din hotel mi-am păstrat o judecată limpede și nu mă lăsam nici într-un caz corupt de lumea bună, chiar dacă era bună și-n realitate.

Locuiam la „Grand Hotel“, uneori, cel puţin în vacanţă, credea mama, trebuie să trăiești pe picior mare. Considera de asemenea că nu e rău să te obișnuiești de mic cu schimbarea condiţiilor. Și la școală eram doar împreună cu cei mai diferiţi colegi. De aceea îmi plăcea acolo. Ea spera să nu-mi placă la școală pe motiv că învăţ mai ușor ca alţii.

„Doar asta vrei! M-ai dispreţui dacă aș învăţa rău la școală!“

„Nu la asta mă refer. Nici nu mă gândesc la asta. Dar ţie îţi place să discuţi cu mine și nu dorești să mă plictisești niciodată și pentru asta trebuie să știi multe, nu pot vorbi cu un cap sec. Trebuie să te iau în serios."

Îmi dădusem seama de acest lucru. Dar tocmai de aceea legătura cu viaţa într-un hotel de lux n-am înţeles-o exact. Am înţeles desigur că o asemenea judecată era în raport cu originea ei, cu ceea ce numea ea, „o familie bună". Erau destui oameni răi în familia ei, discuta foarte deschis cu mine despre aceasta. În prezenţa mea verișorul și cumnatul ei o făcuse „hoaţă", strigase la ea și-o învinuise în modul cel mai grosolan. Nu era și el din aceeași familie? Și ce era bun în asta? Voia mai mulţi bani decât avea, așa mi-a explicat ea în cele din urmă. Totdeauna când venea vorba de „familia ei bună" mă izbeam de un zid. Era ca bătută-n cuie, de nezdruncinat și nu accepta niciun argument. Uneori mă aducea într-o asemenea disperare, încât o cuprindeam cu putere și strigam: „Tu ești tu! Ești mult mai mult decât orice familie!"

„Și tu ești obraznic! Te compătimesc doar. Lasă-mă-n pace!" O lăsam în pace, dar înainte de asta îi mai spuneam: „Ești mai mult decât oricare alt om de pe lume! O știu! O știu! Odată vei vorbi și altfel! Eu n-o să-ţi amintesc de asta."

Nu pot spune că mă simţeam nefericit la „Grand Hotel", se petreceau acolo prea multe lucruri. Intrai, chiar dacă numai treptat, în vorbă cu oameni care călătoriseră mult. Când am fost la Seelisberg un domn bătrân ne-a povestit despre Siberia și, după câteva zile, am făcut cunoștinţă cu o familie care navigase pe Amazon. În vara următoare la Kandersteg, unde locuiam desigur tot la un „Grand Hotel", la masa vecină stătea un englez foarte tăcut, Mr. Newton, care citea de fiecare dată din volumul său bibliofil. Mama nu s-a lăsat până nu a descoperit că era un volum de Dickens, tocmai „David Copperfield". M-a cucerit pe loc, dar asta nu l-a impresionat. A tăcut mai departe săptămâni întregi, apoi m-a luat într-o excrusie cu alţi doi copii de vârsta mea.

Șase ore am drumeţit împreună, fără ca el să fi scos măcar un cuvânt. La întoarcere, când ne-a predat părinţilor, a făcut următoarea observaţie: „Acest peisaj din Podișul Bernei nu se poate compara cu Tibetul. L-am fixat de parcă era Sven Hedin în persoană, dar mai multe n-am aflat.

Aici, la Kandersteg, s-a ajuns la o izbucnire a mamei, care a scos la iveală, mai mult decât stările ei de slăbiciune, mai mult decât toate consultările noastre de la Zürich, cât erau de îngrozitoare lucrurile care se petreceau cu ea. A sosit la hotel o familie din Milano: doamna, o italiancă frumoasă și plină, o doamnă de societate, domnul, un industriaș elveţian, care trăia de mult la Milano. Aveau cu ei un pictor de familie, Micheletti – „un pictor vestit" –, care avea voie să picteze doar pentru familia lor, fiind supravegheat în permanenţă: un bărbat mărunt, care se comporta de așa manieră, de parcă ar fi fost încătușat, supus industriașului pentru banii săi, doamnei, pentru frumuseţea ei. O admira pe mama și, într-o seară, când a părăsit sala de mese, i-a făcut un compliment. N-a îndrăznit să-i spună că ar dori să-i facă portretul, dar ea era sigură de acest lucru și-mi spuse pe când urcam sus în cameră cu liftul: „Mă va picta! Voi deveni nemuritoare!" Apoi se plimba în camera ei încoace și-ncolo, repetând: „Mă va picta! Voi deveni nemuritoare." Nu se putea liniști și încă mult timp – copiii se culcaseră deja – am rămas treaz cu ea, nu era în stare să se așeze, se plimba necontenit, încoace și-ncolo, prin cameră, ca pe o scenă; declama și cânta, fără să spună nimic de fapt, ci doar, în toate tonalităţile, același: „Voi deveni nemuritoare!"

Am căutat s-o liniștesc, agitaţia ei mă înstrăina și mă speria. „Dar, de fapt, nu ţi-a spus cu nimic că vrea să te picteze!" „Cu ochii mi-a spus-o, cu ochii, cu ochii! N-a putut vorbi, cum să mi-o spună, doamna stătea lângă el! Îl supraveghează, el este sclavul lor, s-a vândut pentru o pensie, tot ce pictează intră în posesia lor, îl silesc să picteze ce vor *ei*. Un mare artist și totuși atât de slab! Dar pe mine vrea să mă

picteze. El va avea curajul să le-o spună! Îi va amenința că nu va mai picta niciodată nimic! Îi va constrânge. Mă va picta și voi deveni nemuritoare!“ Apoi începea din nou cu ultima propoziție, ca o litanie. Mi-era rușine pentru ea și găseam că se află într-o stare deplorabilă, și, după ce a trecut prima spaimă, m-am înfuriat, am bruscat-o-n fel și chip, numai ca să o trezesc. Nu vorbea niciodată despre pictură, era arta care-o interesa foarte puțin, la care nu se pricepea deloc. Cu atât mai rușinos era faptul că dintr-odată o considera atât de importantă. „Tu de fapt n-ai văzut niciun tablou de el. Poate că n-o să-ți placă ce pictează. N-ai auzit niciodată de numele lui, de unde știi că-i așa de vestit?“ „Ei înșiși au spus-o, stăpânii săi, nu s-au sfiit s-o afirme: un portretist vestit din Milano și-l țin prizonier! El se uită mereu la mine. Privește mereu de la masa lor spre noi. I se scurg ochii după mine, nu se poate abține. El e pictor și există o forță puternică, eu l-am inspirat și trebuie să mă picteze!“

Era privită de multe persoane, dar niciodată în mod ieftin sau obraznic. Aceste priviri nu puteau însemna ceva pentru ea, pentru că nu vorbea niciodată despre ele, eu credeam că nu le observă, fiind preocupată în permanență de gândurile ei, eu le observam desigur, mie nu-mi scăpa nicio privire care-i era adresată ei și poate că din gelozie, nu numai din respect, nu i-am spus niciun cuvânt despre asta. Dar acum recupera totul într-un mod îngrozitor, nu mă rușinam pentru ea că voia să devină nemuritoare (asta o înțelegeam cumva, deși n-aș fi bănuit niciodată cât de puternică, ba cât de enormă era această dorință la ea), dar faptul că a încredințat îndeplinirea ei altcuiva și, mai ales, unuia care se vânduse, pe care ea însăși îl considera sclav nedemn, că trebuia să depindă de lașitatea acestei creaturi și de capriciile stăpânilor lui, acea bogată familie din Milano care-l ținea ca pe-un câine-n lanț, fluierându-l fără jenă în fața tuturor atunci când intra cu cineva în vorbă: acest lucru era pentru mine îngrozitor, era o umilire a mamei, pe care n-o suportam, și-n furia mea,

pe care ea o ațâța mereu, i-am spulberat speranța, demonstrându-i nemilos că pictorul făcea complimente fiecărei femei în apropierea căreia nimerea la ieșirea din sala de mese, dar numai în trecere până când stăpânii lui îl prindeau de braț, trăgându-l la o parte.

Dar ea n-a cedat imediat, lupta ca o leoaică pentru complimentele lui Micheletti, combătând tocmai ce-i demonstrasem eu, învinuindu-mă de fiecare privire cu care o onorase el cândva, căci nu pierduse și nu uitase niciuna; în puținele zile de la sosirea milanezilor, nu reținuse, cum a reieșit, absolut nimic altceva, pândind doar complimentele lui și aranjând lucrurile astfel, încât să ajungă în același timp cu el la ușă; pe stăpâna lui, frumoasa doamnă de societate, o ura de fapt ca pe ciumă, recunoștea însă că-i înțelege motivele, ea însăși dorind să fie cât mai mult pictată de el și el, un domn cam frivol, care-și cunoaște caracterul a intrat de bună voie în această sclavie, pentru a nu decade, de dragul artei sale care-l interesează în primul rând și bine a făcut, a procedat chiar înțelept, ce știe un individ oarecare de tentațiile unui geniu și tot ce-am putea face într-un asemenea caz ar fi să ne dăm la o parte și să așteptăm liniștiți dacă vom fi pe placul lui și dacă vom putea contribui cu ceva la evoluția sa. În rest, era foarte sigură că el vrea s-o picteze și s-o imortalizeze.

De la Viena, de la vizitele domnului conferențiar care venea la ceai, nu mai simțisem o asemenea ură față de ea. Și totul se petrecuse atât de rapid, a fost suficient ca în seara sosirii elvețianului din Milano să-i scape, în fața unui grup de turiști, o observație despre micul Micheletti. Arătând spre ghetrele sale albe, a dat din cap, spunând: „Nu știu ce au oamenii cu el. La Milano fiecare vrea să fie pictat de el, n-are nici el mai mult de două mâini, sau?“

Mama simțea probabil ceva din ura mea, pe care o cunoscuse la Viena, în timpul acelor săptămâni infernale și, cu toată nebunia de care era cuprinsă, simți împotrivirea mea, la început ca deranjantă, apoi ca periculoasă. Își dorea cu

înverșunare portretul în care trebuia să creadă, chiar și atunci când am intuit cum o părăseau puterile repeta mereu aceleași cuvinte. Dar dintr-odată, în timp ce se plimba prin cameră, s-a oprit amenințător în fața mea, spunându-mi batjocoritor: „Sper că nu ești invidios pe mine? Să-i spun că-i permitem să ne picteze doar împreună? Te apasă atât de tare? Nu vrei să-ți câștigi singur acest drept?“

Această învinuire era atât de josnică și de falsă, încât m-a lăsat fără replică. Mi-a tăiat cuvintele, dar nu și gândurile. Pentru că, în timp ce-și rostea propozițiile s-a uitat în sfârșit la mine, a citit efectul lor pe fața mea, s-a prăbușit și a căzut într-un bocet amarnic: „Crezi că sunt nebună. Tu ai toată viața înainte. Viața mea s-a sfârșit. Ești un bărbat bătrân, de nu mă înțelegi? A intrat bunicu-tău în pielea ta? El m-a urât totdeauna. Dar tatăl tău, nu, tatăl tău, nu. Dac-ar mai fi în viață, m-ar apăra acum de tine.“

Era atât de epuizată, încât a început să plângă. Eu am îmbrățișat-o, am mângâiat-o și, din milă, am fost de acord cu tabloul pe care și-l dorea atât de mult. „Va fi foarte frumos. Tu singură trebuie să apari în tablou. Singură singurică. Toată lumea o să-l admire. Eu îi voi spune pictorului că trebuie să ți-l dăruiască. Dar mai bine-ar fi să intre într-un muzeu.“ Îi plăcu această propunere și încet se liniști. Dar se simțea foarte slăbită, am ajutat-o să se așeze în pat. Și-a așezat capul sleit și istovit pe pernă, spunând: „Astăzi eu sunt copilul și tu mama“ și a adormit.

În ziua următoare se temu de privirile lui Micheletti, evitându-le. Eu o contemplam îngrijorat. Entuziasmul ei se stinsese, nu mai aștepta nimic. Pictorul le făcea complimente altor doamne și fu tras la o parte de paznicii săi. Ea nu observă. După câteva zile, societatea milaneză părăsi hotelul, doamna fusese nemulțumită de ceva. După ce au plecat, a venit la masa noastră domnul Loosli, hotelierul, și i-a spus mamei că asemenea clienți nu-i plac deloc. El s-a interesat, pictorul nu era nici pe departe așa de vestit. Domnii erau

evident în căutare de comenzi pentru el. Îi mai spuse că el conduce o instituţie serioasă, unde aventurierii n-au ce căuta. Mr. Newton de la masa vecină îşi ridică privirea de pe ediţia lui bibliofilă, dădu din cap şi înghiţi o propoziţie. Asta era mult pentru el şi propoziţia fu înţeleasă de domnul Loosli şi de noi ca o dezaprobare. Mama îi spuse domnului Loosli: „El nu s-a purtat corect." Hotelierul îşi continuă runda, scuzându-se şi la alţi clienţi. Toţi păreau că respiră uşuraţi după plecarea milanezilor.

PARTEA A CINCEA

Zürich–Tiefenbrunnen

1919–1921

[illegible]

PARTEA A CINCEA

Zürich—Tiefenbrunnen

1919–1921

Bunele fecioare ale vilei „Yalta“

Dr. Wedekind

Originea numelui „Yalta“ îmi era necunoscută, el îmi suna însă familiar, pentru că avea ceva turcesc. Casa era situată la marginea orașului pe un povârniș, în Tiefenbrunnen, foarte aproape de lac, despărţită de el doar printr-o șosea și o linie ferată, într-o grădină cu mulţi pomi. După un scurt urcuș ajungeai în faţa părţii stângi a casei, la fiecare din cele patru colţuri era un plop înalt, atât de aproape de casă, încât aveai impresia că ei o susţin. Se vedeau de departe de pe lac, marcând locul acestei construcţii grosolane, luându-i parcă ceva din masivitate.

Grădina din faţă era izolată de șosea prin iederă și pomi veșnic verzi, aici erau destule locuri unde te puteai ascunde. O tisa uriașă creștea foarte aproape de casă, avea ramuri mari, de parcă ar fi fost puse pentru căţărat, într-o clipă erai sus.

În spatele casei, câteva scări de piatră duceau sus, la un teren de tenis părăsit, denivelat și zgrunţuros, se preta la orice numai la tenis nu, servind astfel multor activităţi colective. Un măr lângă scările de piatră era un miracol de fertilitate, când m-am mutat eu aici era atât de încărcat, încât a trebuit sprijinit din mai multe părţi. Când săreai treptele-n sus, se scuturau fructele și cădeau pe jos. În stânga, într-o mică gospodărie anexă ale cărei ziduri erau pline cu spaliere, locuia, în chirie, un violoncelist cu soţia; de pe terenul de tenis se auzea cum exersează.

Adevărata livadă începea abia în spate. Era bogată și mănoasă și, în comparaţie cu acel măr, care datorită poziţiei

sale se vedea din toate părţile, livada nu ieșea atât de mult în evidenţă.

Din drumul în pantă intrai în casă printr-un hol mare, auster, ca o sală de clasă goală. La o masă lungă ședeau de obicei câteva fete care-și făceau lecţiile sau scriau scrisori. Vila „Yalta“ fusese mult timp un internat de fete. De curând fusese transformată într-un pension, locatarele erau, în continuare, tinere fete din toate părţile pământului, care însă nu mai erau instruite-n casă, ci în instituţii din afară, dar serveau masa împreună și erau supravegheate de doamnele casei.

Sufrageria lungă de la subsol, unde era în permanenţă miros de mucegai, nu era mai puţin goală decât holul. Eu dormeam într-o cămăruţă de mansardă, la etajul doi, îngustă și sărăcăcios aranjată; printre copacii din grădină se vedea lacul. Gara Tiefenbrunnen era aproape, de pe Seefeldstraße, unde era casa, ducea o pasarelă peste calea ferată direct la ea. În anumite perioade ale anului soarele răsărea chiar când eram sus pe pasarelă, deși era târziu și mă grăbeam, nu pierdeam niciodată ocazia, de a mă opri și a-i face soarelui o reverenţă. Apoi, pe scările de lemn, fugeam spre gară și mergeam o staţie prin tunel la Stadelhofen. Pe Rämistraße fugeam în sus spre școala cantonală, mă opream însă peste tot unde era ceva de văzut și mereu ajungeam în ultimul moment.

Acasă mă întorceam pe jos, trecând peste Zollikerstraße situată la o înălţime mai mare, de cele mai multe ori în compania unui coleg care locuia și el în Tiefenbrunnen. Eram adânciţi în discuţii importante, îmi părea rău când ajungeam și trebuia să ne despărţim. Despre doamne și tinerele fete printre care trăiam nu i-am vorbit niciodată, mă temeam că m-ar putea dispreţui pentru atâta sex frumos.

Trudi Gladosch, braziliana, locuia deja de șase ani la „Yalta“, era pianistă, urma conservatorul și ea ţinea de efectivul casei. Era greu să intri în casă fără s-o auzi exersând. Camera ei era sus și ea exersa cel puţin șase ore pe zi, adesea și mai mult. Te obișnuiai atât de mult cu muzica ei, încât,

atunci când înceta, îţi lipseau acordurile. Iarna stătea înfofolită în mai multe pulovere, pentru că tremura groaznic de frig. Suferea din cauza climei cu care nu s-a acomodat niciodată. Vacanţe nu existau pentru ea, Rio de Janeiro, unde trăiau părinţii ei, era prea departe, în șase ani nu fusese niciodată acasă. Îi era dor de casă, dar numai din cauza soarelui. Despre părinţi nu vorbea niciodată, îi amintea cel mult atunci când primea o scrisoare de la ei și asta se întâmplă rar, o dată sau de două ori pe an. Numele Gladosch era ceh, tatăl emigrase din Boemia în Brazilia, nu de multă vreme, ea însăși se născuse în Brazilia. Trudi avea o voce subţire și cam piţigăiată, noi doi discutam cu plăcere, nu exista subiect pe care să nu-l abordăm. Avea un fel de a se enerva care pe mine mă irita. Multe idei nobile le aveam comune, eram amândoi trup și suflet în a dispreţui tot ce este cumpărabil; dar eu aveam pretenţia că știu mai multe decât ea care era, oricum, cu cinci ani mai mare ca mine și, când, provenind dintr-o așa zisă ţară sălbatică, era de părere că sentimentul e mai presus de știinţă, iar eu apăram și necesitatea știinţei pe care ea o considera dăunătoare și coruptă, ajungeam negreșit să ne încăierăm. Asta ducea până la adevărate păruieli, încercam s-o prind de mâini ţinând braţele desfăcute și nelăsând-o să se apropie prea mult de mine pentru că, mai ales în timpul disputelor noastre, emana un miros puternic pe care nu-l puteam suporta. Poate că nu știa cât mirosea de insuportabil și felul distant al încăierărilor noastre și-l explica, probabil, prin reţinerea mea faţă de vârsta ei mai matură. Vara purta ceea ce numea ea rochia Merida, o rochie albă tip cămașă cu un decolteu rotund, când se apleca i se vedeau sânii, lucru pe care îl observam, dar care pentru mine nu avea nicio semnificaţie și, doar într-o zi, când am zărit un furuncul uriaș pe sânul ei, m-a cuprins dintr-odată o milă fierbinte pentru ea, ca și când ar fi fost leproasă și părăsită. Părăsită și era, deoarece familia ei nu plătise pensionul de ani de zile, consolând-o mereu pe domnișoara Mina cu anul viitor. Trudi

simţea că mănâncă un fel de pâine a milei și din acest motiv avea o relaţie deosebit de intimă cu Cäsar, bernardinul bătrân care de cele mai multe ori nu făcea altceva decât dormea și mirosea urât.

Noi însă eram prieteni și mie îmi plăcea de ea, pentru că puteam discuta împreună absolut totul. De fapt, noi eram dătători de ton, ea prin veșnicul exersat la pian și experienţa de șase ani la „Yalta“, eu ca mezin și singura ființă de sex bărbătesc; ea era cea mai mare, iar eu cel mai mic din pension. Ea cunoștea doamnele casei pe toate feţele, eu le cunoșteam doar părţile bune. Ea ura lingușeala și, când o prindea pe una din doamne cu ceva, spunea totul pe șleau. Ea nu era nici vicleană, nici rea sau dușmănoasă, o ființă bună, dar cam penetrantă, născută parcă pentru a fi dată la o parte sau neglijată, obișnuită evident de timpuriu de părinţii ei cu această soartă și, natural, fapt care m-a jignit foarte mult când l-am aflat, îndrăgostită fără speranţe. Peter Speiser, un pianist mult mai bun decât ea, prin apariţia sa exterioară lăsa impresia unui virtuos de concert gata format și conștient de valoarea sa, pe care-l cunoștea de la conservator, frecventa și el școala cantonală, era într-o clasă paralelă cu mine și el a fost primul om despre care a discutat Trudi cu mine. Eu eram prea naiv ca să observ de ce aducea cu atâta plăcere vorba de el și, abia după jumătate de an, când întâmplător am găsit pe jos o ciornă de scrisoare către el și abia după ce am citit-o mi-a căzut vălul de pe ochi. Am provocat-o și mi-a mărturisit că-l iubește fără speranţe.

În tot acest timp o considerasem pe Trudi ca pe un fel de proprietate naturală, pentru care nu trebuia să faci eforturi deosebite, care era mereu prezentă și-ţi aparţinea pur și simplu, „a aparţine“ avea însă un conţinut cu totul nevinovat. Că nu-mi aparţinea deloc mie am observat abia după destăinuirea ei. Acum era ca și când aș fi pierdut-o și, ca orice lucru pierdut, căpăta importanţă pentru mine. Îmi spuneam că o dispreţuiesc. Iar relatarea ei despre încercarea de a-l atrage

pe Peter suna jalnic. Se gândea numai la supunere, instinctele ei erau cele ale unei sclave. Voia să fie călcată de el, i se arunca – prin scrisori – la picioare. Dar lui, care era mândru și arogant, îi venea ușor să n-o bage-n seamă. N-o vedea la picioarele lui și, când o călca, era o întâmplare pe care n-o observa. Ea însăși era în felul ei mândră, își păzea sentimentul, în general lua sentimentele în serios și le acorda atenţie, era adepta independenţei sentimentelor, acesta era patriotismul ei; patriotismul meu pentru Elveţia, pentru școală, pentru casa în care trăiam amândoi, nu-l împărtășea, îl vedea pueril, Peter era pentru ea mai important decât toată Elveţia. Dintre colegii ei de la muzică – aveau același profesor – el era cel mai bun, cariera îi era asigurată, familia făcea totul pentru el, era răsfăţat și îmbrăcat totdeauna frumos, avea o coamă de artist și o gură mare de tot; nu părea artificial, era de o amabilitate constantă, afabil și condescendent; nu scăpa din vedere pe nimeni, pentru că fiecare era bun pentru aplauze, dar aplauzele colorate de pasiune ale lui Trudi nu le putea suferi. Când a înţeles care era atitudinea ei faţă de el – după multe scrisori de dragoste netrimise și pe care, cu felul ei dezordonat uita să le distrugă, i-a trimis una pe care o transcrisese în curat –, n-a mai vorbit cu ea și n-o mai saluta decât rece și de la distanţă. Pe atunci Trudi îmi împărtășea suferinţa ei, era vară și ea purta veșnica rochie Merida, odată, când s-a aplecat în faţă, spre a-și manifesta măsura umilinţei în faţa voinţei lui Peter, i-am descoperit uriașul furuncul de pe sân și a izbucnit în mine mila pentru ea.

Domnișoara Mina se scria cu un *singur* „n“, după cum însăși spunea, nu avea nimic de-a face cu Minna von Barnhelm, numele ei întreg fiind Hermine Herder. Ea aureola trifoiul cu patru foi care conducea pensionul, fiind în același timp singura dintre cele patru cu o profesie de bază de care era mândră – era pictoriţă. Capul ei cam prea rotund, așezat adânc între umeri pe un corp scund, arăta atât de fix, de parcă n-ar fi

avut gât, un mecanism de prisos. Capul era foarte mare, prea mare pentru corp, faţa era brăzdată de nenumărate vinişoare roşii care se îndeseau în special pe pometţii obrajilor. Avea şaizeci şi cinci de ani, dar nu-şi arăta vârsta, celui care-i făcea un compliment despre prospeţimea spiritului ei îi era dat să audă, drept răspuns, că s-a menţinut tânără prin pictură. Vorbea rar şi clar, aşa cum îi era şi mersul, era îmbrăcată în culori închise şi picioarele ei, sub fusta care-i ajungea până la pământ, se observau doar când urca scările la etajul doi, la „cuibul de vrăbii", atelierul ei unde se retrăgea spre a picta. Acolo nu picta nimic altceva decât flori şi le numea copiii ei. Începuse cu ilustraţii la cărţile de botanică, cunoştea particularităţile florilor, bucurându-se de încrederea botaniştilor care o solicitau bucuros pentru cărţile lor. Vorbea despre ei ca despre nişte prieteni buni, două nume pe care le amintea adesea erau cele ale profesorilor Schröter şi Schellenberg. *Flora alpină* a lui Schröter era cea mai cunoscută dintre operele lor. Profesorul Schellenberg venea şi pe vremea mea în casă, aducând un lichen interesant sau o specie deosebită de muşchi pe care i le explica detaliat domnişoarei Herder, ca într-un curs, în germana literară.

Felul ei liniştit era legat de bună seamă de pictură. Îndată ce m-a simpatizat puţin, am fost invitat în „Cuibul de vrăbii" unde mi se permitea să mă uit cum pictează. Aici tare mă miram cum lucra de încet şi de grav. Mirosul făcea din atelier un loc anume, incomparabil cu altul, eu îl adulmecam de cum păşeam înăuntru, dar, ca tot ce se-ntâmpla aici, şi adulmecatul era tacticos. Cum punea mâna pe pensulă, începea să relateze despre acţiunile ei. „Şi acum iau ceva alb, foarte puţin alb. Da, iau alb, pentru că aici nu merge altceva, trebuie să iau alb." Astfel repeta cât putea de des numele culorii, asta era, de fapt, tot ce spunea. Între timp amintea mereu numele florilor pe care le picta, cu denumirea lor botanică. Pentru că picta fiecare specie în parte şi nu-i plăcea s-o amestece cu altele – pentru că tot aşa procedase cu ilustraţiile botanice

– învăţam de la ea denumirile latinești împreună cu culorile. În rest nu spunea nimic nici despre răspândirea, nici despre alcătuirea și funcţiile plantei; tot ce era nou și ademenitor și trebuia să desenăm în caiete era omis și, astfel, vizitele în „Cuibul de vrăbii" aveau un ritual al lor format din mirosul de terpentină, culorile pure de pe paletă și denumirile latinești ale florilor. Domnișoara Mina vedea în aceste preparative ceva venerabil și sfânt; odată, într-un moment solemn, mi-a mărturisit că ea este o vestală și de aceea nu s-a căsătorit; cine-și consacră viaţa artei, acela ar trebui să renunţe, după părerea ei, la fericirea pământenilor obișnuiţi.

Domnișoara Mina era un om pașnic și nu făcea nimănui rău, acest lucru se corela cu florile. N-avea o părere proastă despre sine, pe piatra funerară își dorea o propoziţie: „Ea a fost bună."

Locuiam aproape de lac și mergeam să vâslim; Kilchberg era chiar vizavi, odată am vâslit până acolo ca să vizităm mormântul lui Conrad Ferdinand Meyer, care a devenit, în acest timp, poetul meu preferat. Am rămas impresionat de simplitatea inscripţiei de pe piatra funerară. Nu era scris nimic despre „poet", nu era nimeni îndoliat, nu era pentru nimeni de neuitat, era scris doar: „Aici se odihnește Conrad Ferdinand Meyer. 1825–1898." Mi-am dat seama că orice cuvânt ar fi diminuat valoarea numelui și aici am înţeles pentru prima dată că numele e totul, propriul nume în faţa căruia restul pălea. La întoarcere, nu era rândul meu la vâsle, n-am scos niciun cuvânt, mi se transmisese tăcerea inscripţiei, dar dintr-odată am constatat că nu eram singurul care se gândea la mormânt, pentru că domnișoara Mina a spus: „Îmi doresc o singură propoziţie pe mormânt: Ea a fost bună." În acea clipă domnișoara Mina nu-mi plăcu absolut deloc, deoarece am observat că poetul al cărui mormânt îl vizitasem nu însemna nimic pentru ea.

Ea vorbea adesea despre Italia, pe care o cunoștea bine. Cu ani în urmă fusese educatoare la contele Rasponi și contesa,

care era mai tânără, pe atunci eleva ei, o invita tot la doi ani, la Rocca di Sant Arcangelo, în apropiere de Rimini. Contele și contesa erau persoane cultivate, în casa lor veneau oameni interesanţi pe care domnișoara Mina îi întâlnise acolo în decursul anilor. Dar la cei cu adevărat vestiţi domnișoara Mina avea mereu câte ceva de obiectat. Îi plăceau mai mult artiștii liniștiţi care înfloreau în taină, poate că se gândea la ea. Era curios că nu numai ea, ci și celelalte doamne ale casei, precum și domnișoara Rosy, acceptau orice poet care publicase ceva. Când se ţineau o serie de prelegeri la care participau poeţi elveţieni din generaţia de mijloc sau din cea tânără, le frecventau cu regularitate, mai ales domnișoara Rosy, a cărei competenţă ţinea mai mult de literatură decât de pictură și care în ziua următoare ne relata amănunţit despre caracteristicile poetului respectiv. Atmosfera era foarte serioasă și, chiar atunci când poeziile nu erau înţelese, găseai ceva care să te atragă – timiditatea poetului care se înclina în faţa publicului sau confuzia când se încurca la citit. Total diferită era atitudinea faţă de oamenii al căror nume era pe buzele tuturor. Aceștia erau priviţi cu alţi ochi, cu ochi critici, imputându-li-se tocmai acea calitate care-i deosebea net de ceilalţi.

Pe când casa era încă un internat de fete, cu nu prea mulţi ani în urmă, doamnele invitau uneori poeţi care citeau din operele lor. Carl Spitteler[1] a venit aici special din Lucerna și s-a simţit bine. Îi plăcea să joace șah și și-a ales ca parteneră pe cea mai bună jucătoare, Lalka, o bulgăroaică. Un bărbat de peste șaptezeci de ani, cu capul rezemat în mâini, uitându-se la fată și spunând încet, nu chiar după fiecare mișcare a ei, dar mult mai des decât s-ar fi cuvenit: „E frumoasă și deșteaptă." Doamnelor nu le spusese nimic, nu se ocupase absolut deloc de ele, lor le păruse nepoliticos sau chiar rezervat, acum stătea

---

[1] Poet și prozator elveţian (1845–1924) care pornește de la naturalism și-și croiește un simbolism propriu al miturilor.

în faţa Lalkăi, uitându-se îndelung la ea și repetând la infinit: „E frumoasă și deșteaptă." Acest lucru legat de el nu s-a uitat, se povestea cu o indignare care creștea de fiecare dată.

Printre cele patru doamne se afla una care *era* bună, dar care n-ar fi spus-o niciodată. Nu picta și nu mergea la conferinţe și-i plăcea să lucreze în grădină. Când anotimpul îi permitea, o întâlneai, de obicei, acolo, avea totdeauna un cuvânt bun, dar chiar numai un cuvânt, nu lecţii întregi, nu-mi amintesc să fi auzit vreodată de la ea un nume latinesc de floare, deși se ocupa toată ziua cu plantele. Doamna Sigrist era sora cea mai mare a domnișoarei Mina și, la cei șaizeci și opt de ani ai ei arăta cu-adevărat bătrână. Avea o faţă zbârcită, brăzdată de riduri; era văduvă și avea o fată, fiica ei era tocmai domnișoara Rosy care fusese totdeauna învăţătoare și, spre deosebire de mama ei, vorbea tot timpul.

N-ai fi zis niciodată că una era fiică și cealaltă mamă, acest lucru se știa, dar el n-a pătruns în uzanţa zilnică. Cele patru doamne formau o unitate care nu era pusă în legătură cu niciun bărbat. Nu ţi-ar fi dat niciodată prin gând că avuseseră taţi, de parcă ar fi venit pe lume fără tată. Dintre toate, doamna Sigrist era singura cu calităţi materne și în același timp cea mai tolerantă, din gura ei n-am auzit nicio prejudecată și nicio sentinţă de condamnare, dar ea nu-și exterioriza niciodată dreptul de mamă. N-am auzit-o spunând nicicând „fiica mea", dacă n-aș fi aflat de la Trudi, n-aș fi observat niciodată acest lucru. Astfel și sentimentul matern al celor patru doamne era foarte limitat, ca și când ar fi fost ceva inadmisibil, puţin indecent. Doamna Sigrist era cea mai liniștită dintre ele, ea nu se scotea în evidenţă, nu dădea niciodată indicaţii, nu ordona niciodată nimic, puteai auzi de la ea un sunet aprobativ, dar și acesta doar atunci când o întâlneai singură în grădină; în camera de zi, unde se întâlneau, seara, toate patru, ea tăcea de cele mai multe ori. Ședea puţin deoparte, capul rotund, care nu avea chiar dimensiunile capului domnișoarei Mina, era înclinat mereu

în același unghi; cu ridurile ei adânci arăta ca o bunică, dar acest lucru nu se spunea, trecându-se sub tăcere și faptul că ea și domnișoara Mina erau surori.

A treia era domnișoara Lotti, o verișoară, probabil o verișoară săracă, pentru că ea avea cea mai mică autoritate. Era cea mai subțire și insignifiantă, mică de statură ca și cele două surori, aproape la fel de bătrână, cu trăsături ascuţite, conduita ca și expresia ei erau tipice pentru o domnișoară bătrână. Era puţin neglijată, deoarece nu avea pretenţii intelectuale. Nu vorbea niciodată de tablouri sau cărţi, acest lucru îl lăsa în seama celorlalte. O vedeai mereu cosând, la asta se pricepea, în timp ce stăteam lângă ea să-mi coasă un nasture, emitea câteva propoziţii categorice, în micile ei treburi trăda mai multă energie decât alţii în cele mari. Ea călătorise cel mai puţin și mai avea încă legături cu suburbia orașului. O verișoară mai tânără de-a ei locuia într-o casă ţărănească, la Itschnach, uneori o vizitam când făceam o plimbare mai lungă. Domnișoara Lotti, care avea mult de lucru în casă (ea ajuta și la bucătărie), nu venea atunci cu noi, ea n-avea timp, lucru ce-l afirma sever și fără sensibilitate, pentru că trăsătura ei cea mai caracteristică era simţul datoriei. Era mândră când renunţa la lucruri foarte importante pentru ea. Când se discuta despre o nouă excursie la Itschnach, se spunea în casă: poate, poate vine și ea de data aceasta, dar n-ai voie s-o calci pe nervi, dacă ar ajunge odată să ne vadă adunaţi în grădină, poate ni s-ar alătura așa deodată. E drept că atunci venea totdeauna la noi, dar numai pentru a transmite salutări foarte amănunţite verișoarei. O întrebam dacă nu vine și ea. Da, ce idee! În casă este de lucru pentru trei zile și până mâine trebuie să fie totul gata! Cu toate acestea lua foarte în serios vizita la care nu putea fi mobilizată niciodată. Punea preţ pe salutările ce i le aduceam înapoi de la verișoară și pe o relatare amănunţită a evenimentelor de acolo. Când nu-i plăcea ceva punea întrebări sau dădea din cap. Erau clipe importante în viaţa domnișoarei Lotti, erau, de fapt, singurele pretenţii pe

care le avea, când o lăsam prea mult timp fără vești de la verișoară, agresivitatea ei sporea și devenea insuportabilă. Acest lucru se întâmplă însă rar, ţinea de rutina casei și se avea în vedere, fără a se comenta vreodată deschis.

Mai rămâne cea mai tânără și cea mai înaltă dintre cele patru pe care le-am amintit deja, domnișoara Rosy. Era în floarea vârstei, n-avea încă patruzeci de ani, puternică și sănătoasă, o gimnastă, ea conducea jocurile noastre de pe terenul de tenis. Era profesoară prin excelenţă și vorbea cu plăcere. Vorbea mult, într-un ritm prea monoton și cu explicaţii prea amănunţite. O interesau multe lucruri, mai ales tinerii poeţi elveţieni, pentru că predase și germana. Era indiferent despre ce vorbea, pentru că totul suna la fel. Considera de datoria ei să intre în detalii și cu greu găseai ceva la care să nu fi avut replică. Doar rareori ajungeai s-o întrebi ceva, pentru că ea ţi-o lua mereu înainte, lansându-se de fiecare dată și având iniţiative inepuizabile. De la ea aflai ce se-ntâmplase de la începutul lumii la „Vila Yalta", cunoșteai astfel fete din toate ţările pământului care locuiseră aici la internat, pe cât era posibil și pe părinţii lor, care uneori, din păcate nu totdeauna, apăreau și ei la vizitele inaugurale, aflai de meritele și neputinţele lor, de soarta lor ulterioară, de ingratitudinea, fidelitatea lor. Se putea întâmpla ca după o oră să nu mai asculţi deloc, lucru pe care domnișoara Rosy nu-l observa niciodată, pentru că, dacă dintr-un motiv sau altul, trebuia să întrerupă, știa exact unde rămăsese și continua mai târziu imperturbabil din același loc. O dată pe lună se retrăgea pentru două zile. Rămânea în camera ei și nu cobora jos, la masă, spunând că are „vâjâieli de cap", aceasta era denumirea ei cam hazlie pentru „dureri de cap". Ţi-ai fi putut închipui că erau zile de ușurare, dar nici vorbă, ne lipsea tuturor și o și compătimeam, căci dacă *nouă* ne lipsea monotonia discursurilor ei, cât de mult trebuie să-i fi lipsit ei însăși aceste discuţii, petrecând două zile întregi singură și mută în camera ei!

Nu se considera artistă ca domnișoara Mina, care se bucura de drepturile supreme, și era firesc ca *ea* să se retragă

pentru cea mai mare parte a zilei în „Cuibul de vrăbii“, în timp ce celelalte trei erau în permanenţă ocupate cu o muncă practică. Domnișoara Mina scria și socotelile pentru elevele interne, trimiţându-le părinţilor la intervale regulate. Le însoţea totdeauna de o scrisoare mai lungă, în care accentua cât de neplăcute îi sunt chestiunile financiare, pentru că treaba ei erau florile pe care le picta, nu banii. Se referea apoi și la comportamentul și progresele elevelor, lăsând clar să se înţeleagă interesul ei profund pentru această chestiune. Totul era foarte sentimental, dezinteresat și nobil.

Cele patru doamne erau numite laolaltă „domnișoarele Herder“, deși două dintre ele purtau alt nume. După originea în linie femeiască, numele era însă corect. Ca un tot unitar apăreau împreună la cafea, în camera de zi, când era timp frumos pe veranda din faţă și, seara, la un pahar de bere. Acolo erau numai ele, erau libere și n-aveai voie să te duci cu diferite probleme. Mie mi se făcea o mare favoare, permiţându-mi-se să intru în camera de zi. Aici mirosea a perne și a haine vechi, acelea cu care erau, de fapt, îmbrăcate doamnele, a mere pe jumătate uscate și, în funcţie de anotimp, a flori. Acestea se primeneau, ca și tinerele fete ce locuiau în internat, mirosul specific al celor patru doamne rămânea același și dădea nota predominantă. Pentru mine nu era neplăcut, pentru că eram tratat cu bunăvoinţă. În sinea mea îmi spuneam că la acest menaj e ceva ridicol, numai femei și, cu o singură excepţie, cea a doamnei Sigrist, numai domnișoare bătrâne, dar aceasta era pură ipocrizie, mie, ca singurei fiinţe de genul masculin care se afla printre ele, printre bătrâne și tinere, nu mi-ar fi putut merge niciunde mai bine, eu eram ceva deosebit pentru ele, numai pentru că eram, cum se spunea în elveţiană „flăcău“ și nu mă gândeam că oricare alt „flăcău“ în locul meu ar fi fost tot atât de deosebit. Făceam, în fond, ce voiam, citeam și învăţam ce-mi plăcea. În plus mi se permitea, seara, să intru în camera de zi a doamnelor, unde era o bibliotecă în care aveam voie să scotocesc după pofta inimii. Cărţile ilustrate

le răsfoiam pe loc, celelalte le luam să le citesc în hol. Printre ele se afla Mörike, ale cărui poezii și povestiri le citeam cu încântare, volumele de culoare verde-închis ale lui Storm și cele roșii ale lui Conrad Ferdinand Meyer. Pentru o perioadă de timp acesta deveni poetul meu preferat, mă lega de el lacul în tot cursul zilei și al serii, trasul clopotelor, recoltele bogate de fructe, dar și temele istorice, Italia îndeosebi, de a cărei artă am aflat, în sfârșit, și eu, despre care mi s-a relatat mult și oral. În această bibliotecă am dat pentru prima dată de Jacob Burckhardt și m-am apucat de *Cultura Renașterii*, fără să fi putut prinde prea mult. Pentru un băiat de paisprezece ani era o carte cu prea multe faţete, presupunea experienţă și cunoștinţe în alte domenii ale vieţii, dintre care unele îmi erau total inaccesibile. Dar această carte mi-a devenit, de pe atunci, un fel de îndemn spre un orizont cuprinzător și variat și o întărire a neîncrederii mele în putere. Am constatat cu mirare cât era de modestă, ba chiar sărăcăcioasă setea mea de cunoaștere în comparaţie cu cea a unui asemenea bărbat și că existau diviziuni și augmentări extraordinare la care n-aș fi visat niciodată. Pe el însuși ca personaj nu-l puteam întrevede, în spatele acestei cărţi se pierdea, identificându-se cu ea și-mi amintesc de nerăbdarea cu care-l puneam la loc în bibliotecă, de parcă s-ar fi ascuns de mine într-o limbă pe care abia o cunoșteam.

Opera la care mă uitam cu adevărată invidie, o „splendoare de carte“, se numea: *Minunile naturii* în trei volume și părea atât de valoroasă, încât nu puteam spera să ajung cândva în posesia ei. Nici măcar n-am îndrăznit să întreb dacă am voie s-o iau în hol, pe fete nu le interesa și ar fi fost o profanare. Așa că o răsfoiam doar în camera de zi a doamnelor. Uneori stăteam câte o oră și examinam planșele cu radiolari, cameleoni și anemone. Deoarece doamnele erau după programul de lucru, nu le deranjam niciodată cu întrebări, nu le arătam nimic, când descopeream ceva deosebit de palpitant păstram totul pentru mine și mă minunam de unul singur, ceea ce

nu-mi venea deloc ușor, aș fi vrut să-mi scape cel puţin o exclamaţie, mi-ar fi făcut de asemenea plăcere să văd că nu erau informate despre unele cărţi pe care le păstrau de mulţi ani în bibliotecă.

Prea mult n-aveam voie să rămân acolo, pentru că fetele de afară din hol și-ar fi putut închipui că sunt privilegiat. De fapt așa și era, dar ele nu mi-o luau în nume de rău, atâta timp cât era vorba de consideraţie și afecţiune. Numai pentru un singur lucru și-ar fi făcut fetele sânge rău, și anume mâncarea. Nu era deosebit de bună și de consistentă. Doamnele mai mâncau seara câte o felie de pâine la berea lor și nimănui nu trebuia să-i treacă prin cap că eu aș mai primi ceva în plus de la ele, și nici nu era cazul, căci de asemenea favoruri m-aș fi rușinat.

Multe ar fi de povestit despre fete, dar cu toate acestea n-am de gând să le descriu acum pe toate. Pe Trudi Gladosch, braziliana, am prezentat-o deja. Ea era cea mai importantă, deoarece era mereu prezentă și, încă cu mult înainte de a veni eu, ea era deja instalată. Astfel că, de fapt, ea nu era tipică și semnificativă pentru celelalte, nimeni nu venea de la așa distanţă ca ea. Erau fete din Olanda, Suedia, Anglia, Franţa, Germania, Elveţia valonă și germană. Ca oaspete de „hrănit“ venea o studentă de la Viena (era foametea de după Primul Război Mondial), precum și alţi copii vienezi. Aceste interne nu erau prezente toate în același timp, locatarele s-au schimbat în decursul celor doi ani, numai Trudi rămânea în continuare, și pentru că, după cum am spus, tatăl ei era dator mereu cu plata, situaţia ei era una din cele mai penibile.

Toate lucrau împreună la masa mare din hol, acolo își făceau temele și își scriau scrisorile. Dacă voiam să nu fiu deranjat, puteam folosi o mică sală de clasă în aripa din spate a casei.

Îndată după mutarea mea la „Yalta“ am auzit de la doamne numele „Wedekind“; numai că numelui i se antepunea un „doctor“, lucru care mă deruta puţin. Părea să fie cunoscut, venea adesea în casă, după toate câte le auzisem despre el

de la Wreschner, de la mama și de la alţii, numele era pe buzele tuturor, n-am prea priceput ce-ar fi avut de căutat aici. Murise de curând, dar se vorbea despre el ca despre un om în viaţă. Numele era rostit cu încredere, suna ca numele unui om pe care te poţi baza, se amintea cu mult respect de una sau alta din afirmaţiile făcute la ultima vizită și, când va veni data viitoare, va trebui să i se ceară părerea într-o problemă importantă. Nu eram capabil să disting, eram orbit de numele care-n ochii mei i se cuvenea doar *unuia*, deși de obicei știam ce să răspund, acum nu-ndrăzneam să deschid gura și puneam acest lucru pe seama unei existenţe duble. Evident că doamnele nu știau ce scrisese, și eu o știam doar din auzite, deci în realitate nu murise și funcţiona ca doctor, cunoscut doar de pacienţii săi, în partea dinspre oraș a străzii Seefeld în care locuiam și noi.

Într-una din zile se îmbolnăvi o fată și fu chemat doctorul Wedekind. Îl așteptam curios în hol. Veni, avea o înfăţișare severă și obișnuită ca unul din puţinii mei profesori pe care nu-i agream. Merse sus la pacientă, veni îndată înapoi și se adresă hotărât domnișoarei Rosy, care-l aștepta jos, în legătură cu boala fetei. Se așeză apoi la masa cea lungă din hol, scrise o reţetă, se ridică și se angajă la o discuţie cu domnișoara Rosy. Vorbea varianta elveţiană a germanei, ca orice elveţian, simularea rolului dublu era perfectă, am început să-l admir puţin, deși nu-mi era simpatic deloc, o făceam de dragul performanţei sale actoricești. L-am auzit atunci spunând foarte decis – nu-mi mai amintesc cum a venit vorba – fratele fusese oaia neagră a familiei, nu se poate închipui cât i-a dăunat acest frate în profesia sa. De teama fratelui, mulţi pacienţi n-au mai venit niciodată în cabinetul său. Alţii l-au întrebat dacă e posibil ca un asemenea om să fie fratele său. El dădea mereu unul și același răspuns: nu s-a mai auzit oare de familii cu membri degeneraţi? Există șarlatani, falsificatori de cecuri, escroci, pungași și alţi delincvenţi și asemenea oameni provin adesea, așa cum o atestă practica medicală,

din cele mai onorabile familii. În acest scop există închisorile și el e de părere că ar trebui pedepsiţi în modul cel mai sever, fără să se ţină cont de origine. Acum e mort, el ar putea spune anumite lucruri despre acest frate, ceea ce nu i-ar schimba în bine imaginea în ochii oamenilor cumsecade. Dar preferă să-și spună: bine că s-a dus. Ar fi fost mai bine să nu fi trăit niciodată. Stătea acolo, sigur și hotărât, și vorbea cu atâta înverșunare, că uitând de mânia de care eram cuprins, m-am postat în faţa lui și i-am spus: „Bine, dar totuși a fost un poet!“ „Tocmai asta-i!“ se răsti el la mine. „Așa se nasc modelele false. Reţine, tinere, există scriitori buni și răi. Fratele meu a fost unul din cei mai răi. E mai bine să nu te faci scriitor și să înveţi ceva util! – Ce-i cu flăcăul nostru?“ se adresă el în continuare domnișoarei Rosy: „Se ocupa și el deja de asemenea fleacuri?“ Ea îmi lua apărarea, el se întoarse și plecă fără să-mi întindă mâna. Reușise să trezească în mine simpatie și respect pentru Wedekind, cu mult înainte de a-l citi și, în timpul celor doi ani petrecuţi la „Yalta“ nu m-am îmbolnăvit nici măcar o singură dată, pentru a nu fi tratat de acest frate mărginit.

Filogenia spanacului. Junius Brutus

O bună parte din acești doi ani mama și-o petrecuse la Arosa, într-un sanatoriu amplasat în pădure; cum îi scriam, o vedeam plutind la mare înălţime deasupra Zürich-ului și când mă gândeam la ea priveam involuntar în sus. Fraţii mei erau lângă Lacul Geneva, la Lausanne, astfel că familia noastră, după aglomerarea din Scheuchzerstraße, se dispersase la distanţe destul de mari, formând un triunghi: Arosa–Zürich–Lausanne. Cu toate că săptămânal comunicam prin scrisori în care, cel puţin în ceea ce mă privește, comentam totul, majoritatea timpului eram independent de familie și astfel, în locul ei apăru ceva nou. Pentru treburile cotidiene

intervenea, în locul mamei, comitetul – așa l-am putea numi – format din cele patru doamne. Nu mi-ar fi trecut niciodată prin minte să le așez în locul mamei, dar, practic, ele erau cele la care mă adresam când voiam să obţin permisiunea de ieșire sau altceva. Eram mult mai liber ca înainte, ele îmi cunoșteau dorinţele și nu-mi refuzau nimic. Numai când întreceam măsura, când ieșeam, de exemplu, trei seri consecutiv la conferinţe, domnișoara Mina cădea pe gânduri și spunea, aproape cu sfială, nu. Dar asta se întâmplă rar, nici nu existau atâtea prelegeri care să-mi fie accesibile și de multe ori îmi convenea și mie mai mult să-mi rezerv timp liber acasă, deoarece după fiecare conferinţă, indiferent de temă, trebuia să citesc foarte mult. Orice subiect s-ar fi atins, dădea naștere unor unde mai largi care se răspândeau în toate părţile.

Fiecare nouă experienţă o percepeam fizic, ea dându-mi senzaţia unei lărgiri corporale. Era normal să știi și multe alte lucruri care n-aveau nicio legătură cu cele noi. Unde înainte nu era nimic, se instala ceva despărţit de tot restul lucrurilor. Unde nu presupuneai nimic, se deschidea deodată o ușă și te trezeai într-un peisaj cu lumină proprie, unde toate lucrurile purtau nume noi, peisaj care se întindea tot mai departe și mai departe, până la nesfârșit. Acolo te mișcai minunându-te, încoace și-ncolo după pofta inimii, ca și când te-ai fi aflat aici de când lumea. „Știinţific" deveni pentru mine pe-atunci un cuvânt magic. N-avea sensul de mai târziu de restrângere, de câștigare a unui drept renunţând la toate celelalte, ci dimpotrivă, însemna extindere, eliberarea de graniţe si restricţii, ţinuturi cu adevărat noi, altfel populate, ele nu erau inventate ca-n basme și povestiri, când le aminteai numele, nu le mai puteai nega. Cu istoriile mult mai vechi, de care mă cramponam ca și când de ele ar fi depins viaţa, au început dificultăţile. Erau subestimate, în faţa colegilor, de exemplu, neputându-te prezenta cu ele, mulţi dintre ei le depășiseră deja; procesul de maturizare reieșea din faptul că se făceau observaţii ironice pe marginea lor. Mie mi-au rămas în minte

toate, depănându-le mai departe sensul și inventând altele noi pornind de la ele, pe de altă parte mă atrăgeau la fel de mult domeniile științei. Îmi imaginam că ar exista materii noi la școală în completarea celor vechi, pentru unele din ele inventasem chiar nume, atât de caraghioase, încât nu îndrăzneam să le pronunţ cu voce tare, păzindu-le și mai târziu ca pe o taină. Dar ceva mă nemulţumea la ele. Erau valabile numai pentru mine, pentru ceilalţi nu însemnau nimic și, atunci când mi le imaginam, simţeam cu siguranţă că nu puteam proiecta în ele nimic din ce-mi era necunoscut. Prin ele, dorinţa mea de nou nu era împlinită întru totul, trebuia luată dintr-un domeniu existent independent de individ și acesta era pe atunci cel al științelor.

Și prin condiţiile schimbate de viaţă se eliberaseră forţe încătușate până atunci. N-o mai *păzeam* pe mama ca înainte la Viena sau pe Scheuchzerstraße. Poate că și aceasta fusese o cauză a îmbolnăvirilor ei periodice. Indiferent dacă ne convenea sau nu, atâta timp cât locuiam împreună, eram datori să ne dăm socoteală reciproc. Nu numai că fiecare știa ce făcea celălalt, fiecare simţea și gândurile celuilalt, iar fericirea și densitatea acestei înţelegeri consta și-n tiranie. Însă acum paza se redusese la scrisori în care, cu puţină inteligenţă, te puteai ascunde foarte bine. Ea însă nu-mi scria, nici într-un caz totul despre ea: erau doar relatările despre boală, pe care le credeam și asupra cărora reflectam. Despre câţiva din oamenii pe care-i cunoscuse îmi povestea la fiecare vizită, în scrisori n-amintea aproape nimic despre ei. Bine făcea, căci dacă aflam ceva despre o persoană de la sanatoriu, mă năpusteam cu toate forţele asupra ei și-o spintecam în bucăţi. Își făcuse acolo multe cunoștinţe noi, unele interesante pentru ea din punct de vedere intelectual, oameni maturi și bolnavi, de cele mai multe ori mai în vârstă decât ea, dar tocmai prin felul lor tihnit de viaţă – marcanţi și captivanţi. În relaţiile cu ei se închipuia într-adevăr bolnavă, permiţându-și o autoobservare exactă, lucru care și-l refuzase odinioară din cauza

noastră. Acum se eliberase de noi, după cum și eu de ea și de frați și forțele amândurora se dezvoltau în mod independent.

Nu voiam să-i tăinuiesc nimic din noile splendori cucerite. Îi relatam obiectiv și amănunțit despre fiecare prelegere audiată și despre satisfacțiile pe care le încercam. Afla despre lucruri care n-o interesaseră niciodată: despre boșimanii din Kalahari de exemplu, despre fauna Africii de Est, despre insula Jamaica; dar și despre arhitectura Zürich-ului sau despre problema libertății voinței. Arta Renașterii în Italia – asta mai mergea – ea își planificase să plece în primăvară la Florența și a primit din partea mea instrucțiuni exacte despre ce-ar trebui neapărat să vadă. Se cam jena de puțina experiență ce-o avea în domeniul artelor plastice și nu arareori accepta cu vădită plăcere explicațiile mele. Rapoartele mele despre popoarele primitive sau chiar despre științele naturii erau privite cu dispreț. Pentru că ea îmi tăinuia cu bună știință atâtea lucruri, presupunea că și eu fac la fel. Era ferm convinsă că prin aceste rapoarte lungi, despre lucruri care o plictiseau de moarte, voiam să ascund chestiunile personale care mă preocupau. Tot mereu îmi cerea vești reale din viața mea de fiecare zi în loc de „filogenia spanacului", cum denumea ea ironic tot ce suna a știință. Faptul că voiam să mă consider scriitor nu-i displăcea și nu opunea rezistență la planurile mele despre dramele și poeziile pe care i le prezentam, nu s-a încăpățânat nici atunci când i-am trimis o dramă dedicată ei. Îndoielile cu privire la valoarea acestor încercări nereușite le păstra pentru sine; poate că și aprecierile ei erau nesigure, fiind vorba de mine. Dar refuza cu înverșunare tot ce suna a „știință" despre care nu dorea nici într-un caz să fie informată în scrisori; după părerea ei asta n-avea nimic de-a face cu mine era o încercare de a o induce în eroare.

Pe atunci s-au născut primii germeni ai înstrăinării noastre de mai târziu. Când setea mea de cunoaștere, pe care ea o încurajase pe toate căile, luă o altă întorsătură, începu să se îndoiască de loialitatea și caracterul meu, temându-se că

aș putea semăna cu bunicul, pe care-l considera dușmanul ei de moarte – un comediant perfid.

Dar acesta a fost un proces lent, a trebuit să treacă mult timp, probabil că am audiat multe conferinţe din moment ce rapoartele mele și efectul lor asupra ei s-au acumulat treptat. În anul 1919, de Crăciun, la trei luni după mutarea mea la „Yalta", se afla încă sub impresia dramei dedicată ei „Junius Brutus". Scrisesem la ea seară de seară de la începutul lui octombrie în acea sală de clasă din spatele clădirii rezervate mie pentru învăţat, unde după cină rămâneam până la ora nouă sau și mai târziu. Temele de casă mi le terminasem de mult și dacă induceam cu adevărat pe cineva în eroare, acestea erau „domnișoarele Herder". Ele habar n-aveau că eu scriam zilnic câte două ore la o dramă pentru mama. Acesta era un secret de care n-avea voie să afle nimeni.

Junius Brutus, care l-a răsturnat pe Tarquinius, a fost primul consul al republicii romane ale cărei legi le respecta cu atâta sfinţenie, încât datorită participării fiilor săi la un complot împotriva acestei republici i-a condamnat la moarte prin decapitare. Subiectul preluat de la Liviu a făcut o impresie de neuitat asupra mea, deoarece eram singur că tatăl meu, în locul lui Brutus, și-ar fi iertat fiii. Și cu toate acestea propriul *său* tată fusese în stare să-l blesteme datorită neascultării. În anii care au trecut de atunci am simţit cum el însuși n-a putut scăpa de acest blestem pe care mama i-l reproșa amarnic. La Liviu am găsit doar un scurt capitol, eu am mai inventat și o soţie a lui Brutus, care se luptă cu el pentru viaţa fiilor. Nu reușește însă să-l înduplece, fiii ei fiind decapitaţi, de disperare, ea se aruncă de pe o stâncă în Tibru. Drama se sfârșește cu o apoteoză a mamei. Ultimele cuvinte – puse chiar în gura lui Brutus care tocmai aflase de moartea ei – sună: „Blestemat să fie tatăl care-și omoară fiii!"

Era un dublu omagiu adus mamei; de primul eram conștient și mă stăpânea atât de mult în acele luni, încât credeam că, văzându-mi opera, mama se va însănătoși de bucurie.

Dar boala ei era enigmatică, nu se știa exact ce are și nu-i de mirare că încercam să-i vin de hac cu asemenea mijloace. Despre cel de al doilea omagiu tăinuit nu bănuiam nimic: ultima propoziţie conţinea o condamnare a bunicului, care după convingerea unor membri ai familiei, și mai ales a mamei, își omorâse prin blestemul său fiul. Astfel în lupta dintre bunic și mamă, cunoscută deja de la Viena, mă situam ferm de partea mamei. Poate că a recepţionat și această solie secretă, n-am discutat împreună niciodată despre aceasta și de aceea n-o pot afirma cu certitudine.

Se prea poate să fi existat scriitori tineri care la patrusprezece ani să-și fi dovedit talentul. Cu siguranţă eu nu făceam parte dintre ei. Drama era jalnic de proastă, scrisă în iambi extrem de liberi, stângace, greoaie și emfatică, nu numai influenţată de Schiller, ci copiată până în cele mai mici amănunte după el, în așa fel încât totul devenea ridicol, abundând de morală și nobleţe, limbută și plată, de parc-ar fi trecut prin șase mâini care de care mai nepricepută, astfel încât nu-i mai puteai recunoaște obârșia. Nu-i deloc indicat pentru un copil să defileze în straie de adult și eu n-aș fi amintit această încercare nereușită dacă n-ar trăda un substrat autentic: oroarea timpurie faţă de o sentinţă la moarte și de ordinul prin care se executa. Legătura dintre ordin și sentinţa la moarte, de fapt cu totul altfel decât mi-am putut-o închipui atunci, m-a preocupat mai târziu în decursul deceniilor și nu m-a părăsit până-n ziua de azi.

Printre bărbaţi de seamă

Am terminat drama la timp și am transcris-o în săptămânile dinainte de Crăciun în curat. Continuarea unei asemenea lucrări mai lungi, începută la 8 octombrie și terminată în 23 decembrie, îmi umplea inima de o satisfacţie cu totul nouă. Și înainte inventasem săptămâni întregi istorii

pe care le povesteam pe rând fraţilor mei, dar, pentru că nu le-am așternut pe hârtie, nu-mi apăreau în faţă. *Junius Brutus*, o tragedie în cinci acte, într-un caiet frumos, de culoare gri-deschis, cuprindea peste 121 de pagini și număra 2.298 iambi de cinci picioare. Faptul că am tăinuit faţă de doamnele și fetele „Yaltei", chiar și faţă de Trudi care era confidenta mea, o activitate care, oricum, timp de zece săptămâni a fost cea mai importantă, i-a sporit însemnătatea. Deși mă copleșeau atâtea lucruri noi punând stăpânire cu pasiune pe mine, adevăratul sens al vieţii mele părea să constea în cele două ore zilnice dedicate elogierii mamei. Scrisorile săptămânale pe care i le scriam și în care îi relatam despre câte toate, culminau cu semnătura numelui mândru împodobită, sub care scriam, „in spe poeta clarus"[1]. Ea nu învăţase în nicio școală latinește, ghicea însă, graţie cunoașterii limbilor romanice, destul de mult. Și, pentru că eram îngrijorat că ar putea confunda „clarus" cu „klar", i-am dat dedesubt și traducerea germană.

Fusese, probabil plăcut să-mi privesc propria semnătură de două ori, în latină și în germană, conţinând un lucru de care nu mă îndoiam pe atunci, și într-o scrisoare adresată mamei care acorda poeţilor cinstirea supremă. Dar pe atunci ambiţia mea nu mai era hrănită doar de dragostea pentru ea. Vina propriu-zisă, dacă vrem s-o numim vină, o purta calendarul Pestalozzi pentru elevi. Mă însoţea de trei ani și citindu-l în întregime puteai afla o mulţime de lucruri interesante din el – ceva din el devenise un fel de tablă a legii pentru mine: fotografiile bărbaţilor de seamă din calendarul propriu-zis. Erau 182 și se schimbau tot la două zile, era un portret care ţi se întipărea adânc în minte, iar dedesubt datele biografice și câteva propoziţii scurte despre activitatea și opera sa. Acest calendar m-a fascinat încă din 1917, când mi-a căzut pentru prima oară în mână:

---

[1] Un poet celebru în devenire.

aici erau portretele mult admiraţilor exploratori: Columb, Cook, Humboldt, Livingstone, Stanley, Amundsen. Aici erau și scriitorii: primul care mi-a atras atenţia când am deschis calendarul a fost, întâmplător, Dickens; era și primul său portret care-l vedeam, în stânga sus, pe pagina spre șase februarie și sub dată scria: „Aruncă o privire și celui mai înjosit din gloată!“ – o propoziţie care cuprindea un adevăr de la sine înţeles, încât azi trebuie să fac un efort spre a-mi închipui că ea mi-a fost cândva nouă; dar era și Shakespeare prezent și Defoe al cărui „Robinson Crusoe“ se numărase printre primele cărţi englezești primite de la tata; de asemenea Dante și Cervantes; desigur Schiller, Molière și Victor Hugo, de care vorbea adesea mama; Homer, care-mi era familiar din *Legendele antichităţii clasice* și Goethe, al cărui *Faust* cu toate comentariile din casă, continua să-mi fie interzis; Hebel[1] a cărui *Läditţa de giuvaiere* o foloseam la școală drept carte de lectură la stenografie și mulţi alţii, pe care-i cunoșteam prin poezii din cartea de lecturi literare. Pe Walter Scott nu-l puteam suferi, voiam să-l înlătur și am început să-l mâzgălesc cu cerneală. Dar nu mă simţeam în largul meu și de aceea, cu înverșunare, mi-am făcut publică intenţia chiar de la început. „Asta-i o ștrengărie“, a spus mama, „El nu se poate apăra contra ta. Cu asta nu-l vei face să dispară din lume. Este unul din cei mai renumiţi scriitori și va rămâne în continuare în toate calendarele. Și dacă se uită cineva la tine-n calendar, poate să-ţi fie rușine.“ M-am rușinat înainte de a se ajunge la așa ceva și-am încetat imediat cu munca de distrugere.

Duceam alături de acești bărbaţi de seamă o viaţă minunată. Erau reprezentate toate popoarele și toate domeniile. Despre muzicieni știam deja câte ceva, luam ore de pian și mergeam la concerte. Se cânta Bach, Beethoven, Haydn,

---

[1] Johann Peter Hebel (1760–1826), poet aleman precum și artist remarcabil al prozei scurte

Mozart și Schubert. Efectul Pasiunii după Matei îl văzusem la mama. Pe ceilalţi îi ascultam și cântam și eu deja câteva bucăţi din ei. Numele pictorilor și sculptorilor s-au umplut de conţinut abia în perioada de la „Yalta", timp de doi sau trei ani le examinasem tablourile cu sfială, simţindu-mă vinovat în faţa lor. Erau prezenţi și Socrate, Platon, Aristotel și Kant. Erau de asemenea matematicieni, fizicieni, chimiști și naturaliști despre care n-auzisem niciodată. Scheuchzerstraße pe care locuiam purta numele unuia din ei, mișuna chiar de inventatori. Abia se poate spune cât era de bogat acest Olimp! Îi prezentam mamei fiecare medic în parte, lăsând-o să simtă cât de sus se aflau faţă de domnul conferenţiar. Spre marea mea bucurie cuceritorii și conducătorii de oști jucau un rol cu totul neglijabil. Era o politică voită și conștientă a autorului calendarului să adune pe binefăcătorii omenirii, nu pe distrugătorii ei. Alexandru cel Mare, Cezar și Napoleon erau desigur prezenţi, nu-mi pot aminti de niciun alt nume din această categorie; și de aceștia îmi amintesc doar pentru că în 1920 au zburat din calendar. „Acest lucru e posibil numai în Elveţia", spunea mama. „Sunt bucuroasă că trăim aici."

Probabil că un sfert dintre bărbaţii de seamă din calendar erau elveţieni. De cei mai mulţi nu auzisem niciodată nimic. Nici nu m-am străduit să aflu ceva despre ei, îi acceptam cu un soi ciudat de neutralitate, cel care dăduse numele calendarului, Pestalozzi, era reprezentativ pentru mulţi. Probabil că și cu ceilalţi s-a întâmplat la fel. Apariţia lor acolo era posibilă pentru că era un calendar elveţian. Eu respectam istoria elveţienilor, ca republicani îmi erau la fel de dragi ca vechii greci. Astfel că mă feream să mă-ndoiesc de vreunul din ei și mă mângâiam cu speranţe că meritul fiecăruia va ieși în evidenţă cândva și pentru mine.

Nu este o exagerare când spun că trăiam cu aceste nume. Nu trecea o zi în care să nu răsfoiesc prin aceste fotografii și

propozițiile explicative le cunoșteam pe de rost. Cu cât sunau mai exact, cu atât îmi plăceau mai mult. Ploua cu superlative, nenumărate „X cel mai mare" și „Y cel mai mare" mi-au rămas în amintire. Exista și aici o gradație care suna „X cel mai mare" sau „Y cel mai mare", „al tuturor timpurilor". Böcklin era unul din cei mai mari pictor ai tuturor timpurilor, Holbein cel mai mare portretist al tuturor timpurilor. La expediții mă pricepeam și nu-mi convenea că Stanley figura drept cel mai mare cercetător al Africii; Livingstone îmi era mult mai drag, pentru că era și medic și se revolta împotriva sclaviei. În toate celelalte domenii acceptam fără comentarii ceea ce citeam. Mi-a sărit în ochi faptul că la doi bărbați „mare" era înlocuit cu „măreț", Michelangelo și Beethoven aveau locul lor aparte.

E greu de afirmat dacă acest stimul a fost favorabil, de netăgăduit este însă că m-a determinat să-mi fac speranțe cu care bravam. Nu m-am întrebat niciodată dacă aș avea dreptul să zăbovesc printre aceste somități. Răsfoiam în calendar, oriunde-i găseam îmi aparțineau, erau icoanele mele. În tot cazul această preocupare mi-a sporit nu numai ambiția din care cea mai mare parte o primisem oricum de la mama. Erai cuprins de o venerație pură, nu era ușor, distanța față de figurile adorate părea incomensurabilă! Nu mai puțin decât creațiile le admirai viața grea. Și, deși doreai în mod enigmatic să-l imiți pe unul sau altul dintre ei, rămânea marea masă a celorlalți, din domenii despre care nu știai absolut nimic, de a căror procedee de lucru puteai doar să te minunezi, deoarece nu vei reuși să le realizezi niciodată și ei erau, tocmai din acest motiv, un adevărat miracol. Bogăția spiritelor, multitudinea creațiilor lor, egalitatea în drepturi sub care figurau aici, diversitatea originii lor, a limbilor, a epocilor în care trăiseră, dar și diferența duratei lor de viață – unii din ei au murit foarte tineri – nu știu ce mi-ar fi dat un sentiment mai puternic al imensității, al bogăției și al speranței omenirii decât această colecție de 182 din cele mai bune capete.

Încătușarea căpcăunului

Pe 23 decembrie, *Junius Brutus* a plecat la Arosa, însoţit de o scrisoare lungă către mama cu instrucţiunile de lectură: prima dată trebuie s-o citească în întregime, pentru a-și face o impresie generală, apoi, a doua oară, pe fragmente, cu un creion în mână, pentru a lua atitudine critică faţă de amănunte și a-mi relata despre ele. Era un moment mare, pretenţii și așteptări încordate și, când îmi rememorez cât de mizerabilă era această „operă", cum nu-mi îndreptăţea nici cele mai mici speranţe și, mai ales, cât de repede mi-am dat eu însumi seama de acest lucru, constat că neîncrederea pe care am simţit-o mai târziu faţă de tot ceea ce cu siguranţă și orgoliu am așternut pe hârtie, datează din această perioadă.

Căderea s-a petrecut chiar în ziua următoare, înainte ca drama să fi ajuns în mâinile mamei. Îmi dădusem întâlnire cu bunica și mătușa Ernestine, care mai locuiau la Zürich și pe care le vizitam o dată pe săptămână. După furtunoasa scenă nocturnă de la domnișoara Vogler, în care, ca să mă exprim așa, am luptat pentru mâna mamei mele și am câștigat-o, relaţia mea cu cele două se schimbase total. Știau că n-are rost s-o lămurească pe mama să se recăsătorească, ea refuza cu hotărâre să facă un lucru care m-ar fi distrus pe mine. Ba s-a creat chiar un fel de simpatie între această soră mijlocie și mine, ea începu să înţeleagă că eram croit din familia Arditti și hotărât să nu mă apuc de câștigat bani, ci să îmbrăţișez o carieră „umanistă".

Am întâlnit-o pe bunica singură, ea m-a întâmpinat cu o veste mare, și anume că a sosit unchiul Salomon din Manchester și că mătușa se întoarce îndată cu el. Deci căpcăunul copilăriei mele din Anglia, cel pe care nu-l văzusem de șase ani și jumătate, de când părăsisem Manchester-ul, descinsese acum la Zürich. Între aceste date se afla Viena și războiul mondial care se sfârșise cu speranţa în Wilson și cele 14 puncte ale sale și acum, de curând, marea dezamăgire:

Versailles. Fusese adesea vorba de unchiul, admirația mamei pentru el nu scăzuse. Această admirație se referea exclusiv la succesul său comercial și atâtea lucruri importante se petrecuseră de atunci între mine și ea, în serile noastre de lectură ca și în lumea reală a evenimentelor pe care o urmăream cu zel apăruseră personaje atât de mari, încât unchiul și puterea sa au scăzut în ochii mei. Mă uitam și acum la el ca la un monstru, o întruchipare a tot ce e detestabil, chipu-i era pe măsură, conturându-se în mine ca ceva brutal și hidos; dar acest unchi nu mai reprezenta acum un pericol. Mă voi ridica și eu cu siguranță la nivelul lui. Când veni mătușa și spuse că ne așteaptă jos și că vrea să ne scoată la plimbare, am simțit un fel de entuziasm înălțător – eu la 14 ani, dramaturg, drama deja la poștă, voiam să-l înfrunt și să mă măsor cu el.

Nu l-am mai recunoscut, arăta mai bine decât mă așteptasem, la prima privire fața sa nu era urâtă și nici într-un caz nu era cea a unui căpcăun. M-am mirat că mai vorbea cursiv nemțește după atâția ani de ședere în Anglia. Acum vorbeam cu el într-o limbă nouă. Faptul că nu mă silea să vorbesc englezește cu el îl simțeam aproape ca un gest nobil, de câtva timp ieșisem puțin din exercițiu cu engleza, pentru discuția serioasă ce era de așteptat mă simțeam mai sigur în germană.

„Care e cea mai selectă cofetărie din Zürich?“, întrebă el imediat, „Acolo vreau să vă duc.“ Mătușa Ernestine numi cofetăria Sprüngli, economicoasă din fire s-a jenat să numească Huguenin, care era considerată și mai selectă. Pornirăm pe jos pe strada Gării spre Sprüngli, mătușa, care avea ceva de cumpărat, rămase puțin în urmă și noi ne-am avântat îndată, așa cum se obișnuiește între bărbați, în politică. Eu i-am atacat pe aliați, în modul cel mai violent Anglia, pentru că el venea de acolo; după părerea mea chestiunea cu Versilles-ul era nedreaptă și contrazicea tot ce promisese Wilson. Cu destul calm îmi aduse și alte argumente, simțeam că violența mea îl amuza puțin, voia să audă ce-mi poate capul și mă lăsa să

vorbesc. Dar, deşi a vorbit atât de puţin, am observat că nu prea voia să-şi spună părerea despre Wilson. În legătură cu Versailles-ul spuse: „Acolo mai joacă un rol şi chestiunile economice. Dar despre aceste lucruri tu nu înţelegi încă nimic, şi, degeaba nu duce nicio ţară patru ani de zile război." Ce m-a atins cu adevărat a fost întrebarea: „Ce părere ai de Brest-Litowsk? Crezi că nemţii ar fi făcut altfel, dacă ar fi câştigat ei? Învingătorul e învingător." În acest moment şi-a îndreptat pentru prima dată întreaga privire asupra mea: ochii îi erau glaciali şi albaştri, îl recunoscui din nou.

La Sprüngli mătuşa Ernestine ne ajunse din urmă. În felul său arogant unchiul comandă pentru noi ciocolată şi prăjituri fine, el însă nu s-a atins de nimic, ca şi când pe el nu l-ar fi servit, ne spuse apoi că efectuează nişte călătorii importante, că nu prea are timp, dar cu toate acestea vrea s-o viziteze în zilele următoare şi pe mama la Arosa. „Ce boală-i asta?", mai întrebă el şi-şi dădu îndată răspunsul: „Eu nu sunt niciodată bolnav, n-am timp." Adăugă apoi că nu ne văzuse pe toţi de atâta vreme şi că acum vrea să recupereze. „N-aveţi niciun bărbat în familie. Asta nu-i treabă." Nu suna răutăcios, ci doar puţin pripit. „Şi ce faci *tu*?" îmi spuse deodată mie, ca şi când n-am fi discutat încă nimic unul cu altul. Accentul cădea pe *„faci"*, *„a face"* era important, restul fusese pentru el pălăvrăgeală. Am simţit cum chestiunea devine serioasă şi-am şovăit puţin. Mătuşa, cu ochii şi vocea ei de catifea, îmi veni în ajutor. „Ştii", spuse ea, „vrea să studieze". „Nu există, din el va ieşi un comerciant." Spuse „a" în loc de „ein", deşi vorbea foarte bine nemţeşte şi, cu „Gschäft" în loc de „Geschäft", intra cu şi mai mare hotărâre în sfera sa. Urmă apoi o lungă predică despre predestinarea familiei noastre pentru comerţ. Toţi fuseseră oameni de afaceri şi el oferă un exemplu viu pentru cât se poate ajunge de departe. Singura excepţie era verişorul său, doctorul Arditti, care însă a regretat curând alegerea făcută. Un doctor, spuse el, nu câştigă nimic, e doar un comisionar pentru cei bogaţi. Pentru orice

fleac trebuie să sosească-n goană, ca apoi să constate că nu-i nimic. „Ca tatăl tău“, spuse el, „și acum mama ta“. După părerea lui acesta era motivul pentru care doctorul Arditti a renunţat urgent la meserie, făcându-se comerciant ca toţi ceilalţi. Cincisprezece ani a pierdut prostul cu studiile și bolile oamenilor care nu-l interesau câtuși de puţin. Dar acum s-a aranjat totuși. Poate se va îmbogăţi cu toţi cei cincisprezece ani. „Întreabă-l! El îţi va spune același lucru!“ Acest doctor Arditti, oaia neagră a familiei, mi-a încurcat mereu socotelile. Îl dispreţuiam nespus de mult pe acest trădător al unei meserii adevărate și mă feream să-l întreb ceva, deși locuia și el pe atunci la Zürich.

Mătușa observă ce mi s-a întâmplat, poate că era și ea speriată, pentru că-l amintise într-un mod atât de brutal pe tata. „Știi“, spuse ea, „e atât de însetat de știinţă“. „Bine, bine! O cultură generală, o școală comercială, apoi ucenicia la prăvălie și apoi se poate afirma!“ Se uita în jur, la cu totul altceva, pe mine nu m-a mai onorat cu nicio privire, apoi se întoarse spre soră-sa și-i zâmbi chiar atunci când îi spuse, de parcă numai ea ar fi trebuit să audă: „Știi, eu vreau să-mi adun toţi nepoţii în afecerile mele. Nissim se va face comerciant, Georg la fel și când va crește Frank al meu, vor face afaceri în frunte cu el!“

Frank în frunte! Eu, om de afaceri! Aveam chef să sar la el și să-l bat. M-am stăpânit și l-am salutat, deși mai aveam timp. Am ieșit afară în stradă, capul îmi ardea ca focul, și în această ameţeală furioasă mă-ntorsei pe jos la Tiefenbrunnen, cu o asemenea viteză de parcă mi-ar fi sfârâit călcâiele de mizerabila afacere. Primul sentiment ce se contură mai accentuat fu mândria mea. „Frank în frunte, eu comisul său voiajor, eu, eu“ și apoi urma numele meu. În acea clipă m-am retras la adăpostul numelui meu, ca totdeauna când eram în pericol. Îl foloseam rar și nu-mi plăcea să fiu agrăit cu el. Era rezervorul forţei mele, poate că la fel ar fi fost și alt nume care-i aparţine doar unui individ, dar acesta era și

mai mult. Repetam întruna pentru mine acea propoziţie a revoltei. Și, în cele din urmă, a rămas doar numele singur. Când am ajuns acasă îl repetasem de sute de ori pentru mine și-mi dăduse atâta forţă, încât nimeni n-a observat nimic.

Era seara zilei de 24 și la „Yalta“ era ajunul Crăciunului. Cu săptămâni înainte nu se vorbea de nimic altceva. Pregătirile s-au făcut în secret. Era, cum îmi spunea Trudi, cel mai mare eveniment al anului. Ea, care combătea cu atâta vehemenţă lingușeala, mi-a promis că va fi minunat. Acasă schimbaserăm, de fapt, totdeauna cadouri, dar asta era totul. Mama nu era credincioasă și nu făcea nicio deosebire între religii. O reprezentaţie cu *Nathan înţeleptul* la Burgtheater îi marcase pentru totdeauna atitudinea faţă de aceste lucruri. Dar amintirile despre obiceiurile de acasă, poate și demnitatea ei naturală, au împiedecat-o, probabil, să preia în întregime sărbătoarea Crăciunului. Astfel totul a rămas la un jalnic compromis al cadourilor.

La „Yalta“ totul era acum împodobit, holul în care stăteam mai mult, de obicei cam gol și auster, era luminat în culori calde și mirosea a crengi de brad. Dar sărbătoarea începu într-o încăpere mult mai mică, în „camera de primire“, situată imediat în spate. Acolo era și pianul care făcea servicii la concertele din casă. Deasupra, pe perete, atârna un tablou care, datorită proporţiilor mici ale încăperii, mi se părea totdeauna uriaș: Luminișul sfânt de Böcklin. La început crezusem că-i originalul și-l priveam cu sfială ca pe primul tablou „veritabil“ dintr-o casă particulară, care mi-a atras atenţia. Dar apoi într-o zi domnișoara Mina mi-a mărturisit că este o copie făcută de mâna ei. Provenea dintr-o perioadă mai veche, când nu se consacrase în exclusivitate copiilor ei, florile; și era atât de fidel copiat, încât toţi vizitatorii casei îl confundau cu originalul. Domnișoara Mina stătea acum în faţa operei ei și ne acompania la colinzi. De bună seamă că nu era cea mai bună pianistă din casă, dar punea atâta suflet în aceste cântece, încât ne transmitea și nouă tot entuziasmul

ei. Stăteam toţi înghesuiţi unul lângă altul, nu prea era loc, și cântam din răsputeri. După „Stille Nacht, heilige Nacht" și „O, du fröhliche, o, du selige..."[1] fiecare mai avea voie să propună un cântec care i se părea potrivit și care-i plăcea. Dura destul de mult până erau îndeplinite toate doleanţele și mie-mi plăcea mai ales pentru că dura mult și nimeni nu se grăbea. Nu se putea citi pe faţa nimănui așteptarea cadourilor, a celor proprii și a surprizelor rezervate pentru ceilalţi. Apoi procesiunea se forma în încăperea de la capătul clădirii unde ne așezam rapid în șir indian, cel mai mic, un băiat din Viena, venit pe perioada vacanţei, era primul, urmam în ordine eu și așa mai departe până la ultimul. După aceea ajungeam, în sfârșit, în faţa mesei lungi pe care se aflau cadourile împachetate foarte drăguţ și ca supliment primea fiecare câteva versuri ironice făcute de mine, nu scăpam nicio ocazie când era vorba de rime. Cadoul meu reprezenta statueta unui tuareg pe o cămilă într-o mișcare îndrăzneaţă și dedesubt cuvintele „Exploratorului african" împreună cu numele. Și cărţile primite corespundeau imaginii mele despre o lume mai bună: *Viaţa eschimoșilor* a lui Nansen, *Zürich – orașul vechi* cu fotografii din istoria orașului, *Sisto e Sesto*, schiţe de călătorie din Umbria. Erau reunite astfel multe lucruri din cele care mă atrăgeau și preocupau în acest timp și pe unchiul, care habar n-avea de toate acestea, ale cărui propoziţii glaciale și urâte le-am mai auzit și-n timpul colinzilor, l-am alungat și l-am făcut să tacă.

După masa festivă am cântat până noaptea târziu. Era invitată o fostă internă, o cântăreaţă; domnul Gamper, violoncelist în orchestra orașului, care locuia împreună cu soţia într-o mică clădire din vecini și care fu acompaniat de pianistele noastre, Trudi și o olandeză. A fost atât de frumos, încât am avut un vis răzbunător. L-am încătușat pe unchiul de un scaun, silindu-l să asiste la festivitate. Muzica n-o suporta nici

---

[1] Două cunoscute colinde germane.

la Manchester. N-a rezistat mult să stea liniștit, încercând să se ridice brusc. Dar eu îl legasem așa de bine de scaun, încât nu putea ieși. În cele din urmă uită că-i un gentleman și sări cu scaunul pe spate afară din casă, o scenă ridicolă – faţă de toate fetele, de domnul Gamper și de doamne. Mi-aș fi dorit ca mama să-l fi văzut așa și mi-am propus ca dimineaţa să-i scriu totul.

Cum devii odios

În această primă iarnă de când eram despărţit de mama și de fraţi, s-a produs o criză la școală. În ultimele luni simţisem la câţiva dintre colegi o reţinere neobișnuită, care însă numai la unul sau doi dintre ei a ieșit expres în evidenţă, prin observaţii ironice. Habar n-aveam despre ce era vorba, nu mi-am dat seama că propria-mi comportare ar putea irita pe cineva, nu se schimbase nimic în componenţa clasei și colegii erau, cu puţine excepţii, aceiași pe care-i cunoșteam deja de peste doi ani. Chiar în primăvara lui 1919 clasa devenise mult mai mică, puţinii care voiau să înveţe greaca au mers la gimnaziul de literatură. Ceilalţi, care se interesau de latină și alte limbi, au fost împărţiţi la gimnaziul real în patru clase paralele.

La această reîmpărţire au mai venit câţiva elevi noi, unul din ei, Hans Wehrli, locuia și el în Tiefenbrunnen, având același drum spre casă ne-am apropiat mai mult unul de altul. Faţa sa arăta ca și când pielea i-ar fi fost întinsă pe oase, era scofâlcită și brăzdată și părea astfel mai bătrână ca a celorlalţi. Dar nu numai din această cauza arăta mai în vârstă: era gânditor și critic și nu făcea niciodată observaţii despre fete așa cum începuseră deja unii din ceilalţi colegi. În drum spre casă ne întreţineam totdeauna numai despre lucruri „reale“ prin care înţelegeam pe atunci tot ce era în legătură cu știinţa, artele și cu restul lumii. Știa să asculte liniștit, ca apoi dintr-odată să reacţioneze vioi, cu păreri proprii, argumentate

inteligent. Îmi plăcea această alternanță dintre calm și vioiciune, pentru că liniștea nu era trăsătura mea caracteristică, în fața oamenilor mă caracteriza vioiciunea. Rapiditatea o simțeam ca fiind trăsătura sa cea mai personală, știa îndată despre ce era vorba, fără să-i spui prea multe și avea totdeauna pregătit răspunsul, care putea fi pozitiv sau negativ; faptul că avea reacții imprevizibile înviora discuțiile noastre. Dar nu mai puțin decât mersul exterior al acestor discuții mă preocupa încrederea sa în sine, încredere ale cărei rădăcini nu le cunoșteam. Despre familia sa știam doar că exploata moara cea mare din Tiefenbrunnen, care măcina făina pentru pâinea locuitorilor din Zürich. Acesta mi se părea un lucru foarte necesar, era o activitate de cu totul altă natură decât ceea ce înțelegeam în rest prin „afaceri", care pluteau amenințătoare în jurul meu și de care, din cauza unchiului, mă temeam, urându-le. Apoi, când cunoșteam pe cineva mai bine, nu mai făceam un secret din repulsia mea față de tot ce era în legătură cu afacerile și profitul personal. Hans părea să fi înțeles, deoarece îmi accepta calm părerile, fără să mă critice vreodată pentru ele; concomitent, m-a surprins că nu spunea niciodată ceva împotriva familiei sale. Peste un an a ținut la școală o expunere despre Elveția la Congresul de la Viena. Atunci am aflat că unul din strămoșii săi reprezentase cauza Elveției la Congresul de la Viena și am început să înțeleg că era o persoană „istorică". N-aș fi putut să o exprim pe atunci în cuvinte clare, simțeam însă că era împăcat cu originea sa.

La mine chestiunea era ceva mai complicată. Tata stătea ca înger păzitor la începutul vieții mele și afecțiunea pentru mama, căreia îi datoram aproape totul, părea încă de nezdruncinat. Dar apoi urma imediat cercul celor, mai ales din partea mamei, pentru care nutream cea mai adâncă neîncredere. Lista începea cu tipul omului de succes, fratele ei din Manchester, dar nu se oprea la el. În vara lui 1915, cu ocazia vizitei la Rusciuc, a mai apărut vărul cel groaznic al mamei care era convins că fiecare membru al familiei îl fură și care până la

sfârșitul vieţii a ţinut-o numai în procese. Apoi era doctorul Arditti, singurul din clan care-și alesese, după părerea mea, o profesie „frumoasă", și anume una care te făcea să trăiești pentru ceilalţi oameni: dar trădase această profesie de medic și făcea afaceri, ca toţi ceilalţi. Pe linie paternă caracterele erau mai diversificate și, chiar bunicul, care-și demonstrase cu prisosinţă iscusinţa și în anumite situaţii și duritatea, avea atâtea alte calităţi, încât imaginea lui generală era mai complexă și mai fascinantă. Nici n-am rămas cu impresia că el ar vrea să mă atragă cu forţa în afaceri. Nenorocirea pe care o pricinuise se întâmplase deja, moartea tatălui meu îl zguduise până-n măduva oaselor și tot răul pe care l-a făcut fiului lui a fost spre binele meu. Dar oricât de mult mă impresiona, să-l admir n-am putut niciodată și astfel a evoluat pentru mine, începând de la el spre trecut, o istorie a strămoșilor care duceau o viaţă orientală în Balcani, o alta decât a strămoșilor *lor* din Spania în urmă cu patru sau cinci sute de ani. De aceștia ai fi putut fi mândru: doctori, scriitori, filozofi, dar despre ei existau doar informaţii generale, care n-aveau nimic comun cu situaţia concretă a familiei.

În perioada acestor legături sensibile, precare și incerte faţă de propria-mi origine, s-a petrecut un eveniment care, văzut din afară, părea foarte neînsemnat, dar care pentru dezvoltarea mea ulterioară a avut urmări hotărâtoare. Deși nu-mi face plăcere să vorbesc despre el, nu-l pot ocoli, pentru că a fost singurul eveniment penibil din cei cinci ani petrecuţi la Zürich, la care mă întorc de altfel cu un sentiment de imensă recunoștinţă; și dacă acest sentiment nu s-a cufundat total în plenitudinea bucuriei e numai datorită evenimentelor care s-au petrecut în lume mai târziu.

În anii copilăriei nu mi-a fost dat niciodată să simt vreo animozitate pentru că eram evreu. În Bulgaria, ca și în Anglia, asemenea lucruri nu se cunoșteau pe atunci. Ce observasem în această privinţă la Viena nu se îndrepta niciodată împotriva mea și mama, ori de câte ori îi relatam ceva din ce auzisem

sau văzusem, obișnuia să interpreteze totul cu impertinența mândriei de castă, de parcă ar fi fost vizați doar ceilalți evrei și nicidecum sefarzii. Acest lucru era cu atât mai ciudat, cu cât întreaga noastră istorie se baza pe izgonirea din Spania, dar în timp ce persecuțiile erau transpuse cu atâta intensitate într-un trecut îndepărtat, se avea în vedere probabil mai degrabă ținerea lor departe de prezent.

La Zürich, Billeter, profesorul de latină, se indignase odată că mă anunțam prea rapid când punea o întrebare; odată, luându-i-o înainte lui Erni, un băiat cam greoi din Lucerna, a insistat ca Erni să găsească singur răspunsul, l-a încurajat, spunându-i: „Gândește-te bine, Erni, o să-ți amintești. Nu ne lăsăm frustrați de un evreu din Viena." Am fost luat cam tare și pe moment a trebuit să mă simt jignit. Dar eu știam că Billeter era un om bun, că voia doar să protejeze un băiat mai lent față de unul ager și, deși observația se îndrepta împotriva mea, îl simpatizam în fond pentru aceasta și-am căutat să-mi potolesc puțin zelul.

Dar cum să interpretezi acest zel de a te face remarcat? Un rol l-a jucat cu siguranță și o vivacitate sporită, rapiditatea spaniolei pe care o vorbisem în copilărie și care-mi rămăsese cu tempoul ei aparte și în limbile mai lente, cum ar fi germana sau chiar engleza. Dar asta n-a putut fi totul: lucrul cel mai important rămânea dorința de afirmare în fața mamei. Ea aștepta răspunsurile pe loc, tot ce nu-ți venea imediat în minte, nu mai conta. Ritmul în care-mi predase atunci, la Lausanne, doar în câteva săptămâni, germana, îl motiva prin succesul acestei metode, astfel că mai târziu totul s-a desfășurat în același ritm. În fond, replicile dintre ea și mine erau asemănătoare celor din dramele de pe scenă: unul vorbea, celălalt replica, pauzele lungi erau o excepție și aveau de fiecare dată o anumită semnificație. Între noi nu existaseră asemenea excepții, în timpul scenelor noastre totul se petrecea cât ai bate din palme, abia se sfârșea o propoziție și începea cealaltă ca ripostă. Prin această deprindere mă afirmam în fața mamei.

Astfel vioiciunii mele native i se adăuga necesitatea sporirii ei, pentru a mă impune în fața mamei. În mediul schimbat al clasei mă manifestam ca și acasă. Cu profesorii mă comportam de parcă ar fi fost mama. Singura deosebire era că la școală trebuia să ridic mâna înainte de a-mi da drumul cu răspunsul. Dar atunci răspundeam rapid și ceilalţi rămâneau cu buzele umflate. Nu mi-am dat niciodată seamă că purtarea mea ar putea să-i enerveze, ba chiar să-i jignească. Atitudinea profesorilor față de asemenea reacţii rapide era diferită. Faptul că niște elevi se anunţau de fiecare dată era simţit de unii profesori ca o iniţiativă salutară. Era în interesul unei bune desfășurări a lecţiei, atmosfera nu lâncezea, se petrecea ceva, aveau poate sentimentul că sistemul lor de predare e bun din moment ce declanșează imediat reacţii corecte. Alţii simţeau acest lucru ca pe o nedreptate și se temeau că anumite firi mai greoaie și-ar putea pierde speranţa de a se realiza, tocmai datorită reacţiilor contrarii ale acelora pe care-i aveau permanent în faţa ochilor. Acești profesori care aveau și ei într-un fel dreptate se purtau cu mine rece, considerându-mă o pacoste. Erau și dintre aceia care se bucurau că *știinţa* e la loc de cinste și ei erau cei care intuiau cel mai bine motivele flagrantei mele vioiciuni.

Eu cred că știinţa se vrea demonstrată și nu se mulţumește doar cu o existenţă ascunsă. Periculoasă mi se pare știinţa mută, pentru că ea devine tot mai mută și-n cele din urmă secretă și atunci trebuie să se răzbune pentru că e secretă. Știinţa care se conturează revelându-se altora este știinţa cea bună, ea solicită numai considerare, fără să atace pe nimeni. Contaminarea ce pleacă de la profesori și cărţi încearcă să se răspândească. În această fază nevinovată, știinţa nu se îndoiește de sine, prinde imediat rădăcini, se întinde, radiază și vrea să cuprindă totul în această extensiune. I se atribuie proprietăţile luminii, viteza cu care ar dori să se răspândească este cea maximă și-i acorzi cea mai mare cinstire denumind-o luminare culturală. În această formă au cunoscut-o grecii,

înainte de a fi înghesuită de Aristotel într-un sistem. Nu trebuie să se creadă că era periculoasă înainte să fi fost sortată și pusă la adăpost. Cea mai pură expresie a unei științe nevinovate, pentru că trebuia să transmită cunoștințe, îmi apare Herodot. Clasificările sale sunt făcute după criteriul etnic și lingvistic. El n-aduce argumente pentru clasificările sale când relatează despre ele, ci face loc în capul cititorului pentru tot felul de paranteze prin care i se prezintă aceste clasificări. În fiecare tânăr ce aude sute de lucruri felurite se ascunde un Herodot și important este ca acest tânăr să nu fie scos din această diversitate, pe motiv că de la el se așteaptă o limitare la o profesie.

Dar, cum partea esenţială a vieţii, iniţierea în tainele cunoașterii, se desfășoară în școală, ea este și prima experienţă publică a unui tânăr. Probabil că vrea să se remarce, dar mai mult decât atât el vrea să comunice, îndată ce știinţa pune stăpânire pe el, pentru ca ea să nu se transforme într-o simplă posesiune. Colegii mai lenţi decât el își pot închipui că se lingușește pe lângă profesori și-l consideră un arivist. Dar el nu urmărește ceva precis, un anumit punct pe care vrea să-l atingă, dimpotrivă, asemenea puncte vrea să le depășească și să atragă profesorii în avântul său spre libertate. Nu cu colegii se măsoară el, ci cu profesorii. El visează să le alunge acestora practicismul, vrând să-i depășească. Doar pe aceia dintre ei care nu s-au supus practicismului, care-și dăruie spontan știinţa de dragul știinţei îi iubește cu o dragoste nemărginită, pe aceștia îi respectă reacţionând rapid la întrebările lor, acestora le mulţumește necontenit pentru necontenita lor dăruire.

Dar prin acest respect se detașează de ceilalţi sub ochii cărora se desfășoară. Nu le dă atenţie, în timp ce el se scoate în evidenţă. Nu le vrea nici într-un caz răul, dar îi ignoră, ei nu participă la joc, există doar ca spectatori. Deoarece ei nu sunt pătrunși ca el de neclintirea profesorului nu vor să-l recunoască și trebuie să creadă că-l utilizează în jocul lor

murdar. Îl urăsc pentru un spectacol în care lor nu le revine niciun rol, poate îl invidiază puţin pentru faptul că rezistă. Dar mai ales îl consideră un zurbagiu care le încurcă dușmănia lor naturală față de profesor, dușmănie existentă și în el, dar pe care în faţa lor o transformă în respect.

Petiţia

În toamna lui 1919, când m-am mutat la Tiefenbrunnen, clasa fusese din nou împărţită, eram de toţi 16; Färber și cu mine eram singurii evrei din clasă. Desenul geometric îl ţineam într-o sală specială, fiecare avea sertarul său închis, cu etichetă. Într-o zi din octombrie, în toiul scrierii dramei, acţiune străbătută de tot felul de sentimente sublime, am găsit în această sală eticheta numelui meu mâzgălită cu tot felul de defăimări: „Abrahamli, Isaakli, Judeli căraţi-vă din gimnaziu, n-avem nevoie de voi."[1] Pe eticheta lui Färber apăruseră lucruri asemănătoare, mâzgălelile nu erau identice și e posibil ca-n amintirea mea să se amestece unele din injuriile adresate mie cu cele adresate lui. Am fost atât de mirat, încât la început nu mi-a venit să cred. Nimeni nu mă ponegrise până atunci și, cu cei mai mulţi dintre colegi, eram împreună de mai bine de doi ani și jumătate. Mirarea s-a transformat curând în ură, jignirea o simţeam ca foarte gravă, de „honor", de onoare, îmi era plin capul încă din fragedă copilărie și mai ales mama manifesta un zel deosebit în această chestiune a „onoarei", indiferent dacă era vorba de sefarzi, de familie sau de fiecare din noi în parte. Evident, nu fusese nimeni dintre colegi, și alte clase ţineau ora de desen geometric în această sală, dar eu am simţit un fel de satisfacţie răutăcioasă la unul sau doi dintre colegii mei când au văzut cât era de adâncă lovitura.

---

[1] În original forma prescurtată *Gymi* pentru Gymnasiun în argoul elevilor.

Din această clipă totul s-a schimbat. Probabil că au existat și înainte tachinări răutăcioase pe care nu le-am prea băgat în seamă, de acum încolo le trăiam cu conștiința trează, nu-mi scăpa nici cea mai mică observaţie împotriva evreilor, tachinările se înmulţeau și, în timp ce înainte porneau dintr-un singur punct, acum aveam impresia că vin din mai multe părţi. Băieţii de la început, mai evoluaţi din punct de vedere intelectual, nu mai erau la noi: Ganzhorn, care rivalizase cu mine și-mi era superior în multe privinţe, alesese gimnaziul de literatură la care, conform înclinaţiilor, ar fi trebuit să merg și eu. Ellenbogen, cel mai matur din punct de vedere intelectual, plecase la o altă secţie. Cu Hans Wehrli fusesem împreună o jumătate de an, dar a plecat în clasa paralelă, aveam încă același drum spre casă, dar în această perioadă nu participa la viaţa internă a clasei. Richard Bleuler, un băiat visător și cu multă fantezie, pe care mi l-aș fi dorit ca prieten, se ţinea la distanţă de mine. De la altul, un fel de contrainteligenţă în clasă, pornise, după părerea mea, acţiunea. Probabil că acesta simţea o repulsie deosebit de puternică faţă de „agitaţia mea vioaie", cum suna formula de mai târziu. El avea propria-i deșteptăciune care pe atunci nu coincidea cu deșteptăciunea școlii, era și mai matur și începea să se intereseze deja de lucruri de care eu încă habar n-aveam, de așa-zise lucruri vii, care, la urma urmei, cum poate credea el, erau mai importante. Din grupa celor structuraţi oarecum la fel, pentru care problemele cunoașterii prezentau importanţă sau doar făceau paradă de ele, rămăsesem, așa mi se părea mie, singur și nu m-am gândit cât de mult trebuie să-i fi supărat pe alţii acest „monopol".

Astfel, prin aceste atacuri, m-am trezit acum băgat în aceeași oală cu Färber cu care n-aveam, de fapt, nimic comun. El cunoștea evrei din celelalte clase și-mi povestea de situaţia de acolo. De la toţi soseau vești asemănătoare, peste tot aversiunea faţă de evrei părea să ia proporţii și să se manifeste tot mai deschis. Poate că Färber exagera în cele ce-mi

transmitea, era un tip nechibzuit și emotiv. În plus se simţea ameninţat în mai multe feluri: era leneș și era elev slab. Înalt, destul de voluminos, era singurul din clasă cu părul roșu. Nu putea trece neobservat când apărea în faţă pe o fotografie a clasei, pentru că-i acoperea pe cei din spate. Într-o asemenea fotografie faţa-i fusese decupată. Se părea că nu le plăcea să-l vadă în prim-plan în fotografii, mai mult, era un semn că voiau să-l excludă total din clasă. El era însă elveţian, tatăl său era elveţian, limba sa maternă era dialectul, departe de el gândul că ar putea trăi vreodată altundeva. Se temea că n-o să promoveze clasa și, datorită incapacităţii sale, simţea adesea nemulţumirea profesorilor făcând corp comun cu dușmănia manifestată de colegi. Nu era de mirare că veștile pe care mi le aducea despre evreii din clasele paralele îi sporeau propria neliniște. Eu nu-i cunoșteam pe ceilalţi elevi evrei și nici nu simţeam nevoia de a discuta cu ei în parte. Această legătură fu de la început misiunea sa de care se achită cu zel și cu o panică crescândă. Abia când mi-a povestit de un băiat: „Dreyfus mi-a spus că e așa de disperat, că nu mai vrea să trăiască“, am intrat și eu în panică. L-am întrebat îngrozit: „Crezi că vrea să se sinucidă?“ „Nu suportă, se sinucide.“ Eu nu credeam cu adevărat, după cum știam din proprie experienţă situaţia nu era atât de gravă, era vorba de tachinări răutăcioase care se înmulţeau în tot cazul de la o săptămână la alta. Dar gândul că Dreyfus s-ar putea sinucide, cuvântul „a se sinucide“ îmi alunga liniștea. „A se sinucide“ era deja un cuvânt groaznic, în timpul războiului primise o încărcătură profund oribilă, dar războiul se terminase de un an și eu trăiam în speranţa unei Păci Veșnice. Povestirile despre abolirea războiului, scornite în continuare pentru mine și fraţii cei mici, și care sfârșeau toate cu reînvierea celor căzuţi, nu mi se mai păreau simple istorii. Pacea Veșnică își găsise un adept în Wilson, președintele american, în care credeau cei mai mulţi. E greu să-ţi închipui azi cât de puternică era acea speranţă care cuprinsese pe atunci lumea. Eu pot depune mărturie că ea a cuprins și copiii, eu nu

eram nici într-un caz singurul și discuțiile cu Hans Wehrli în drum spre casă oglindeau cu prisosință aceste opinii, seriozitatea și demnitatea care umpleau asemenea discuții erau dictate în bună parte de această speranță.

Dar exista ceva ce mă-ngrozea și mai mult decât „a omorî", și anume că cineva se putea sinucide. Nu pricepusem deloc cum Socrate a luat *calm* paharul de cucută. Nu știu cum mi-a venit ideea că orice sinucidere ar putea fi împiedicată, dar știu că eram convins încă de pe atunci de aceasta. Ar trebui doar să se afle la timp de intenție și să se întreprindă pe loc ceva împotrivă. Îmi imaginam ce-ar trebui să i se spună candidatului: că i-ar părea rău dacă ar putea afla după un timp de fapta sa, dar atunci e prea târziu; mai bine ar fi să aștepte și în acest răstimp s-ar putea răzgândi. Acest argument îl consideram irezistibil, îl exersam în monologurile mele până s-ar fi ivit ocazia să-l aplic, dar nu se ivise încă niciuna. Chestiunea cu Dreyfus se prezenta altfel, poate că unii cochetau cu gânduri asemănătoare. Știam de sinucideri în masă din istoria grecească și evreiască și, deși la ei era vorba în mod obișnuit de libertate, relatările despre ele îmi lăsaseră sentimente amestecate. Mă bătea gândul unei acțiuni publice, prima și singura din acei ani ai tinereții. În cele cinci clase paralele ale anului nostru existau în total 17 evrei. Eu am propus să ne întâlnim odată toți, în majoritatea cazurilor nu ne cunoșteam deloc, pentru a ne sfătui împreună ce-i de făcut, eu m-am gândit să concep o petiție către Rectorat[1], unde probabil nu se știa nimic despre presiunile la care eram supuși.

Ne-am întâlnit la Restaurantul „Rigiblick", sus pe Muntele Zürich, de unde, în urmă cu șase ani aruncasem prima privire asupra Zürich-ului. Au venit toți 17, petiția fu hotărâtă și elaborată pe loc. În câteva propoziții obiective, noi, elevii evrei, din clasele a treia, atrăgeam atenția Rectoratului asupra antisemitismului în creștere care domnea în aceste clase, rugând

[1] În Elveția, și conducerea unei școli.

să se ia măsuri corespunzătoare împotriva acestui fenomen. Au semnat toţi, domnea o mare ușurare. Noi aveam încredere în rector, care era puţin cam temut pentru severitatea sa, dar care trecea și ca un om foarte drept. Petiţia trebuia s-o depun eu la Rectorat. Așteptam efecte miraculoase de pe urma ei și Dreyfus declară că vrea să rămână în viaţă.

Au urmat apoi săptămâni de așteptare. Eu credeam că vom fi chemaţi toţi la Rectorat și mă gândeam ce-ar trebui să spun? Trebuiau să fie cuvinte demne, n-aveam voie să ne arătăm slabi, totul cât se poate de concis și de clar și nu cu sensibilitate exagerată. Dar despre onoare trebuia spus oricum ceva, pentru că tocmai ea ne interesa. Nu se-ntâmpla nimic și eu mă temeam că petiţia ajunsese în coșul de hârtii. Orice reacţie, chiar și o mustrare pentru acţiunea noastră arbitrară mi-ar fi plăcut mai mult. Pentru moment tachinările s-au mai potolit și acest lucru m-a mirat și mai mult, căci dacă, fără să știm noi, colegii ar fi primit o muștruluială, ar fi trebuit să aflu de la unul din ei care-mi era mai apropiat.

După cinci, șase săptămâni, poate că au trecut și mai multe, am fost chemat eu singur la Rectorat. N-am fost primit de severul rector Amberg. Mă aștepta prorectorul Usteri cu petiţia în mână, de parc-atunci ar fi primit-o și-ar citi-o pentru prima dată. Era un bărbat mic de statură, care datorită sprâncenelor sale arcuite părea că-i mereu vesel și zâmbește, dar cum nu era bine dispus, m-a întrebat doar: „Tu ai scris asta?" Am spus da, era scrisul meu, și nu numai că o scrisesem, dar o și concepusem. „Ridici prea des mâna", a spus el după aceea, ca și când chestiunea m-ar fi privit doar pe mine, și rupse în faţa mea hârtia cu semnăturile, aruncând bucăţelele în coșul de hârtii. Cu aceasta mi-a dat drumul. Totul se petrecuse atât de rapid, încât n-am putut spune nimic. „Da", fusese singurul meu cuvânt de răspuns la întrebarea sa. Stăteam în faţa ușii Rectoratului ca și când n-aș fi bătut încă la ea și, dacă nu m-ar fi impresionat atât de mult bucăţelele de petiţie care au zburat în coșul de hârtii, aș fi crezut că visez.

În clasă se terminase acum cu perioada de menajamente, tachinările începură din nou, cu deosebirea că se înteţiseră și nu mai conteneau. În fiecare zi se făcea câte o observaţie bine ticluită și mă deruta faptul că era îndreptată, în general, împotriva evreilor sau a lui Färber personal, eu însă eram omis, de parcă n-aș fi ţinut și eu de ei. O consideram o tactică voită pentru a ne dezbina, mi-am bătut însă multă vreme capul gândindu-mă ce-a vrut să spună prorectorul cu ridicarea mâinii. Până în acea clipă când pronunţase el cele patru vorbe, nu-mi dăduse prin gând că făceam ceva rău ridicând în continuu mâna. Se întâmpla într-adevăr ca eu să am pregătit răspunsul înainte ca profesorul să fi terminat de pus întrebarea. Hunziker opunea rezistenţă grabei mele și nu mă băga în seamă până nu coboram braţul. Poate că asta era tactica cea mai inteligentă, dar nici ea nu reușea să-mi schimbe total reacţiile vioaie. Dacă se cerea sau nu un răspuns, braţul meu era tot sus. În decursul anilor nu mi-a venit nici măcar *o dată* ideea că acest lucru ar putea să-i supere pe colegii mei. În loc să mi-o spună, ceva mai înainte, în clasa a doua, mă porecliseră Socrate, încurajându-mă prin această onoare pe care o simţeam ca atare. Abia acea propoziţie seacă a lui Usteri: „Ridici prea mult mâna", mi-a paralizat braţul, era și timpul, și de atunci îl ţineam cât puteam de bine jos. Devenisem morocănos, nu mă mai bucuram de școală. În loc să aștept întrebările la lecţie, așteptam următoarea ironie în pauză. Orice observaţie dispreţuitoare la adresa evreilor mă provoca la contraargumente. Mi-ar fi plăcut să dezmint totul, dar n-a fost cazul, nu era vorba de o dispută politică, ci, cum aș zice azi, de formarea unei clici. În capul meu se nășteau elementele unei noi ideologii; salvarea omenirii de războaie o preluase Wilson. I-am cedat-o lui, fără a pierde însă interesul pentru ea, toate discuţiile deschise se refereau încă tot la această chestiune. Dar gândurile mele ascunse, păstrate doar pentru mine, căci cu cine era să vorbesc despre ele, se refereau la soarta evreilor.

Färber era mult mai năpăstuit decât mine, pentru că el nu corespundea așteptărilor profesorilor. Era de felul lui leneș, dar acum a renunţat total să mai lucreze. Aștepta deprimat următoarea umilinţă și apoi se înfuria dintr-odată. Se enerva, respingea atacurile și poate că nici nu observa câtă satisfacţie le dădea dușmanilor prin reacţiile sale violente. Era însă o vrajbă internă, pentru că la jigniri răspundea cu insulte într-un autentic dialect elveţian în care nu-l întrecea nimeni. După câteva săptămâni s-a hotărât să facă un pas serios. S-a dus în pauză la Hunziker și s-a plâns de comportarea dușmănoasă a clasei. Tatăl său îl roagă frumos să transmită Rectoratului aceste plângeri. Dacă nu se schimbă nimic, tatăl său va merge personal la Rectorat.

Deci, așteptam iarăși un răspuns și iarăși nu sosea nimic. Discutam între noi ce-ar zice Färber clacă l-ar cita pe el pentru interogatoriu la Rectorat. Eu l-am sfătuit să nu-și piardă răbdarea. I-am spus că trebuie să-și păstreze calmul și să raporteze pur și simplu. M-a rugat să exersez cu el ș-am făcut-o de mai multe ori. Se enerva chiar și atunci când începea să vorbească cu mine, se zăpăcea și insulta adversarii. Mergeam uneori la el acasă să-l ajut la teme. La sfârșitul fiecărei ore de meditaţie urma discursul pentru Rectorat. A trecut atâta timp până l-a învăţat; când, în sfârșit, i-am putut spune: acum e bine, mi-a venit în minte Demostene și l-am consolat cu greutăţile acestuia. Acum eram înarmaţi și așteptam mai departe. Nu sosea niciun răspuns, Rectoratul tăcea, chiar și Hunziker, pe care-l observam cu atenţie în timpul orelor pentru a surprinde la el cea mai mică schimbare, a rămas același, poate doar că a devenit și el mai sec, se întrecea în luciditate și ne-a dat ca temă o compunere pe care nu i-am iertat-o: o scrisoare către un prieten prin care-l rugam, pe acesta, să ne comande o cameră, o bicicletă sau un aparat de fotografiat.

S-a schimbat însă atmosfera din clasă. În februarie, la patru luni după începerea întregii campanii, tachinările s-au rărit dintr-odată. N-aveam încredere, eram sigur că vor începe din

nou, dar de data asta m-am înșelat. Colegii erau ca înainte, ca în timpurile vechi. Nu mai atacau, nu mai ironizau, mi se părea chiar că evitau premeditat cuvântul care concentra toată umilinţa. Cel mai mult m-am mirat de adevăraţii dușmani de la care pornise acţiunea. În vocea lor suna acum și ceva cordial atunci când mi se adresau și eu eram peste măsură de fericit când mă întrebau ceva ce nu știau. Ridicarea mâinii rămase în continuare redusă la minimum și am reușit, culmea autorenunţării, să păstrez uneori doar pentru mine lucrurile pe care le știam și să șed nesimţitor, chiar dacă mă mânca sub limbă.

De Paști, vechiul an școlar se terminase, s-au făcut câteva schimbări radicale, cea mai importantă a fost aceea că profesorii ne spuneau „Dumneavoastră". Din clădirea principală a gimnaziului, de formă pătrată, acoperită cu zinc, construită pieziș și cam sobru într-un intrând din Rämistraße, care urca și domina astfel peisajul citadin din imediata apropiere, clasa noastră a fost mutată la „Schanzenberg". Această clădire apropiată era situată pe un deal separat și, pentru că iniţial nu fusese concepută ca o clădire de școală, semăna cu o casă particulară. Sala de clasă avea o verandă și se deschidea spre grădină, în timpul orelor ţineam ferestrele deschise, simţeam miresme de copaci și flori, propoziţiile latinești erau acompaniate de cântecul păsărelelor. Era aproape ca la Tiefenbrunnen, în grădina „Yaltei". Färber rămase repetent, dar având în vedere rezultatele sale, faptul nu constituia nicio nedreptate, nu era singurul. Clasa devenise mai compactă și atmosfera rămase schimbată. Toţi participau în felul lor la lecţii, eu mă feream de prea mult zel și ura celorlalţi părea să fi trecut. În măsura în care-ţi poţi închipui o colectivitate într-o clasă, aici se realizase. Fiecare avea calităţile sale și fiecare era respectat. Fiindcă nu mă mai simţeam ameninţat, am observat că colegii erau interesanţi, chiar și aceia care nu se caracterizau prin rezultate deosebite la învăţătură. Ascultând discuţiile lor, am remarcat lipsa mea de informare în multe

domenii extrașcolare și am pierdut ceva din aroganța care contribuise, cu siguranță, la nenorocirea din iarna trecută. Era evident că unii, care se dezvoltaseră mai încet, recuperau acum. Într-un fel de club de șah care se formase, eram bătut adesea în mod serios. Am ajuns în rolul în care se găsiseră înainte alții față de mine, admiram jucătorii mai buni și am început să mă gândesc la ei. De o compunere a lui Richard Bleuler, care fusese atât de bună, încât a fost citită în public, am rămas încântat; era departe de a fi școlărească, era inventivă, plină de idei fantastice, era ca și când n-ar exista cărți. Am fost mândru de Bleuler, m-am dus în pauză la el și i-am spus: „Ești un adevărat poet", voiam, ceea ce el nu putea ști, să spun cu aceasta că eu nu sunt, pentru că în ceea ce privește drama mi se deschiseseră între timp ochii. Probabil că primea acasă o educație minunată, pentru că a refuzat cu modestie, spunând: „Asta nu-i ceva deosebit." Așa și credea, modestia lui era sinceră. Căci înaintea lui fusesem eu la rând cu cititul compunerii, pătruns de inexplicabila încredere în forțele proprii cu care făceam pe grozavul, iar când m-am întors la locul meu și el a trecut pe lângă mine mergând în față spre a-și citi compunerea, îmi șoptise în grabă: „A mea este mai bună." Deci el știa acest lucru și eu îmi dădeam seama cât era de adevărat; acum, când m-am plecat cinstit în fața lui, îmi spuse, la fel de cinstit: „Asta nu-i ceva deosebit." Era clar că trăiește acasă printre scriitori: îmi imaginam că mama sa și prietena acesteia, Ricarda Huch, își citeau noile opere în prezența lui și mă-ntrebam dacă și ele spuneau: „Asta nu-i ceva deosebit." Era o învățătură: puteai face ceva deosebit și să nu te-ncrezi deloc. Ceva din această recent descoperită modestie a pătruns și în scrisorile către mama, totul n-a durat mult, dar în îngâmfarea mea era acum un vierme care mă împiedica să mai confecționez drame după vechiul model. Era același Bleuler care, prin refuzul său, mă jignise profund iarna trecută, căci eu l-am simpatizat mereu, dar acum era clar că avea motiv serios să nu-i placă multe lucruri la mine.

Într-un cuvânt, fusese o iarnă cu urmări adânci: acomodarea la „Yalta", fără nicio ființă de sex masculin, unde făceam tot ce voiam, înconjurat de o afecțiune oarbă, ba chiar de un fel de divinizare de către femei de toate vârstele; atacul tăios din partea unchiului care voia să mă sufoce în afacerile sale; campania zilnică din clasă. Când aceasta trecuse, în martie, i-am scris mamei că o bucată de vreme am urât oamenii, că n-am mai avut chef de viață. Dar acum totul s-a schimbat, îi scriam că sunt conciliant și că mi-a trecut setea de răzbunare. În perioada următoare de la Schanzenberg, o perioadă mai norocoasă de conciliație și cu dragostea de oameni renăscută, chiar dacă mi-au rămas unele îndoieli, nou era faptul că ele se îndreptau împotriva mea.

De fapt atacurile fuseseră, cum am aflat mai târziu, stopate de sus, într-un mod inteligent, pe nesimțite și fără a se face caz. Chiar dacă petiția de care eram atât de mândru ajunsese la coșul de hârtii, totuși câțiva colegi fuseseră interogați la Rectorat. Observația făcută de Usteri așa în treacăt: „Ridici prea des mâna", fusese una din consecințele ei. Această observație mă jignise profund tocmai datorită izolării ei enigmatice și grație ei îmi schimbasem comportamentul. Cred că și adversarilor li s-au făcut niște observații utile, altfel n-ar fi încetat dintr-odată campania începută. Pentru că totul s-a petrecut atât de discret, în perioada umilinței a trebuit să-mi închipui că nu le păsa deloc de petiție, dar în realitate lucrurile stăteau chiar invers.

Pregătit pentru interdicții

Cea mai timpurie interdicție de care-mi amintesc din copilărie a fost una spațială, ea se referea la grădina noastră, în care mă jucam și pe care n-aveam voie s-o părăsesc. Nu era voie să ies pe stradă în fața porții. N-aș mai putea preciza cine a pronunțat această interdicție, cred că a fost atotputernicul

bunic a cărui casă se găsea în imediata apropiere a porţii. La respectarea acestei interdicţii vegheau micile bulgăroaice și servitorul; imaginea ţiganilor de afară, de pe stradă, care, așa cum mi-a fost dat adesea să aud, îi băgau pe copiii fără stăpân în sac și-i luau cu ei, a contribuit, probabil, la respectarea ei. E posibil să fi existat și alte interdicţii de acest fel, dar s-au pierdut, pentru că au fost umbrite de una care s-a abătut asupra mea ca trăsnetul, într-un moment îngrozitor, când aveam cinci ani și când era gata să devin criminal. Pe-atunci, când cu toporul ridicat îngânam pe buze cântecul de război „Acum o voi omorî pe Laurica!", când m-am aruncat asupra tovarășei mele de joacă ce-mi refuzase mereu, în modul cel mai chinuitor, să arunc o privire în caietele ei, atunci când cu siguranţă aș fi lovit-o dacă aș fi reușit să ajung destul de aproape de ea, atunci m-a întâmpinat bunicul, mânios ca însuși Dumnezeu, a ridicat bastonul și mi-a smuls toporul din mână. Groaza cu care eram privit de toţi, seriozitatea consiliilor de familie despre copilul asasin, absenţa tatălui care nu putea atenua nimic, astfel încât mama, fapt cu totul neobișnuit, a intervenit în taină în locul lui și, în ciuda celei mai crunte pedepse, încerca să mă consoleze pentru spaima, prin care am trecut, toate acestea, dar mai ales comportamentul bunicului care, sub cele mai groaznice ameninţări, m-a snopit în bătaie cu bastonul său, au avut un efect atât de persistent asupra mea, încât aceasta a fost interdicţia primordială și primară din viaţa mea: interdicţia de a ucide.

Nu numai că mi-a fost interzis să mai ating vreodată toporul, dar nu mai aveam voie nici să intru în curtea bucătăriei, de unde-l adusesem. Servitorul armean, prietenul meu, nu mai cânta pentru mine, deoarece fusesem alungat și de la fereastra spaţioasei camere de zi, de unde-l urmărisem mereu; pentru a nu mai zări niciodată toporul, mi-a fost interzis să arunc chiar și o privire în curtea bucătăriei și, când odată de dorul armeanului am reușit să mă furișez neobservat la fereastră, toporul dispăruse, lemnele stăteau necrăpate, armeanul stătea

fără lucru și, cu reproșuri în priviri, îmi făcu semn cu mâna să dispar urgent.

Tot timpul simțeam o ușurare în faptul că nu lovisem; bunicul mi-a reproșat și în săptămânile următoare că Laurica ar fi fost moartă dacă mi-ar fi reușit intenția, cum ar fi arătat în băltoaca de sânge, cum i-ar fi țâșnit creierii din craniul lovit, cum nu s-ar mai fi sculat și n-ar mai fi vorbit niciodată, cum eu, drept pedeapsă, aș fi fost închis într-o cușcă de câini unde, singur-singurel, mi-aș fi petrecut viața izgonit de toți, n-aș fi ajuns niciodată la școală, n-aș fi învățat să scriu și să citesc și cum aș fi plâns și m-aș fi milogit în zadar ca Laurica să reînvie la viață și să mă ierte, cum nu există iertare pentru crimă, pentru că mortul nu mai e niciodată în stare s-o acorde.

Acesta a fost, deci, Sinaiul meu, aceasta interdicția, așa s-a născut religia mea adevărată, dintr-o anume întâmplare personală ireparabilă care, cu toată nereușita, mă urmărea ori de câte ori îl întâlneam pe bunicul în grădină. Ori de câte ori l-am întâlnit, în lunile următoare, își ridica amenințător bastonul, amintindu-mi de ticăloșia de care aș fi fost în stare dacă nu s-ar fi amestecat el în ultima clipă. Sunt de asemenea convins, fără s-o pot dovedi, că blestemul care a căzut asupra tatii cu câteva luni înainte de mutarea noastră în Anglia, era în legătură cu comportarea sălbatică a nepotului, de parcă eu l-aș fi împins la pedepsele și amenințările de care s-a lovit în final autoritatea sa asupra noastră.

Am crescut sub dominația interdicției de a omorî și, chiar dacă nicio interdicție ulterioară nu s-a ridicat la intensitatea și importanța primei, toate și-au tras seva din ea. Era de ajuns să formulezi ceva clar ca interdicție fără a pronunța noi amenințări, cea veche dăinuia, efectul cel mai mare asupra mea avându-l înspăimântătoarele imagini care-mi fuseseră prezentate ca urmări ale unei crime reușite: capul crăpat, creierii împroșcați și când mai târziu, după moartea tatălui, bunicul s-a transformat în fața mea în cel mai blând dintre tirani, acest lucru n-a modificat nimic din spaimele pe care

mi le stârnise. Abia acum, când meditez puţin la toate acestea, înţeleg de ce n-am putut atinge niciodată creierul și alte măruntaie ale unui animal, erau interdicţii de alimentaţie care mi s-au impus de la sine.

O altă interdicţie de alimentaţie izvorâtă din primele ore de religie de la Manchester a fost distrusă în germene de o acţiune barbară a mamei. În casa Florentin din Barlowmore Road se adunau la orele de religie câţiva băieţi ai cunoștinţelor apropiate. Orele erau ţinute de Mr. Duke, un bărbat tânăr, cu barbă ascuţită, originar din Olanda. Nu eram mai mulţi de șase sau șapte. Arthur, băiatul proprietarului, prietenul meu cel mai bun, era prezent. Erau de faţă numai persoane de sex masculin și, când Mirry, sora mai mare a lui Arthur, din curiozitate sau poate să caute ceva, intra în camera unde eram adunaţi, Mr. Duke nu mai scotea o vorbă și aștepta tăcut până ce aceasta părăsea din nou camera. Bănuiam că voia să ne spună un mare secret. Istoria lui Noe și a corabiei sale pe care ne-o povestea nu era nouă pentru mine. M-a surprins însă cu Sodoma și Gomora, poate că acesta era secretul, deoarece tocmai când era la rând soţia lui Lot să se prefacă într-o coloană de sare a intrat camerista englezoaică și a luat ceva din sertarul de la bufet. De data asta Mr. Duke a amuţit în mijlocul propoziţiei. Soţia lui Lot se uitase frivolă în jur și noi așteptam cu atenţia încordată la maximum pedepsirea ei. Mr. Duke se întunecă la faţă, își increţi fruntea, urmărind mișcările cameristei cu o dezaprobare evidentă. Soţia lui Lot primi amânare și după ce a ieșit camerista, el s-a apropiat mai tare de noi și ne-a spus aproape șoptit: „Nu ne agreează. Este mai bine să nu audă ce vă spun." Apoi așteptă puţin și ne aduse la cunoștinţă cu voce solemnă: „Noi, evreii, nu mâncăm carne de porc. Asta nu le place, ei își savurează slănina la micul dejun. Voi n-aveţi voie să mâncaţi carne de porc." Era ca o conjuraţie și, deși soţia lui Lot încă tot nu încremenise, interdicţia a pătruns adânc în mine și m-am hotărât să nu mănânc pentru nimic în lume vreodată carne de porc. Abia

după aceea și-a dres glasul Mr. Duke, întorcându-se înapoi la soţia lui Lot și vestindu-ne celor care-l ascultam pe nerăsuflate pedeapsa ei salină.

M-am întors înapoi în Burton Road copleșit de o nouă interdicţie, pe tata nu l-am mai putut întreba. Dar mamei i-am relatat ce se-ntâmplase, pieirea Sodomei se lega de carnea de porc, a zâmbit când i-am explicat că slănina pe care o mânca guvernanta la dejun e interzisă pentru noi, a dat din cap fără să mă contrazică și de aici am dedus că ea, deși femeie, cum ar fi spus Mr. Duke, ţinea „de noi".

Nu la mult timp după aceasta, mama, guvernanta și cu mine am servit prânzul în sufragerie. Am mâncat o carne roșiatică, necunoscută până atunci, era foarte sărată și mi-a plăcut. Am fost poftit să mai iau o bucată, pe care am și savurat-o. Apoi mama mi-a spus pe un ton nevinovat: „Ţi-a plăcut, nu-i așa?" „Desigur, foarte mult, o să mai primim?" „A fost carne de porc", a spus ea. Credeam că-și bate joc de mine, dar era serioasă. Am simţit că mi se face rău, m-am dus afară și-am vomat. Nu m-a băgat în seamă. Chestiunea cu Mr. Duke nu-i convenea, era hotărâtă să pună capăt acestui tabu și a reușit, dar, după cele întâmplate, n-am mai îndrăznit să apar în ochii lui și astfel a luat sfârșit pentru mine această formă de învăţământ religios.

Probabil că mamei i-ar fi plăcut să devină unica instanţă din partea căreia interdicţiile trebuiau luate ca legi. Deoarece se hotărâse să-și dedice viaţa numai nouă, să preia întreaga responsabilitate în ceea ce ne privește, nu suporta nicio influenţă mai profundă din afară. De la scriitorii pe care-i citea așa, precum alţii biblia, și-a format convingerea că dezvoltarea propriu-zisă a diferitelor religii nu prezintă importanţă. După părerea ei trebuia să le găsești părţile comune și să te orientezi după ele. N-avea încredere în nimic ce ducea la lupta acută, sângeroasă a religiilor una împotriva alteia, fiind de părere că ea distrage de la lucruri mai importante, pe care le mai are omul de făcut. Era convinsă că oamenii sunt în

stare de cele mai mari josnicii și faptul că mai duc războaie între ei este o dovadă indubitabilă pentru gradul de eșuare a tuturor religiilor. Când, nu la mult timp după aceea, clerici de toate confesiunile au consimţit să binecuvânteze armele cu care oameni, care nu se văzuseră niciodată înainte, s-au năpustit unii asupra altora, aversiunea ei a luat asemenea proporţii, că nici în perioada vieneză n-o putea ascunde în întregime faţă de mine.

De influenţele unor asemenea instanţe voia să mă păzească cu orice preţ, fără să observe că prin aceasta ea însăși devenea ultima sursă a tuturor prevestirilor. Forţa celor mai mari interdicţii era acum în mâinile ei. Pentru că n-a căzut niciodată în nebunia de a se considera ceva divin, ar fi fost foarte mirată dacă i-ar fi explicat cineva cât de colosală era fapta ce și-o asumase. Cu sărmanele taine ale lui Mr. Duke terminase repede. Mult mai greu i-a fost să se afirme în faţa bunicului. Autoritatea îi fusese subminată de blestemul său și faptul că, după părerea lui, acesta își făcuse efectul, l-a făcut să apară nesigur în faţa noastră. Se simţea într-adevăr vinovat atunci când mă săruta și mă compătimea ca pe un orfan. Cuvântul îmi repugna ori de câte ori îl folosea, deoarece suna ca și când mama n-ar exista pe lume, el îl pronunţa, fără ca eu să știu, împotriva lui însuși, era un fel de a-și reproșa vina. Numai cu jumătate de inimă ducea lupta pentru noi împotriva mamei, dacă mama însăși n-ar fi fost pătrunsă de propria-i vină, ar fi câștigat lupta foarte ușor. Ambii erau epuizaţi, dat fiind însă că vina lui era incomparabil mai mare, a cedat.

Toată autoritatea se concentra în ea. Credeam orbește în ea, credinţa aceasta mă umplea de fericire și, îndată ce era vorba de lucruri importante și grave, așteptam sentinţa ei, cum așteaptă alţii pe cea a unui dumnezeu sau a profetului său. Aveam zece ani când mi-a impus cel de al doilea mare tabu, după celălalt mai timpuriu împotriva uciderii, care pornise de la bunicul. Acesta se îndrepta împotriva a tot ce ţinea de dragostea între sexe: voia să mi-o tăinuiască cât mai

mult, convingându-mă că pe mine nu mă interesează acest capitol. Pe atunci chiar că nu mă interesa, dar tabuul ei și-a păstrat valabilitatea pentru toată perioada petrecută la Zürich, aveam aproape 16 ani și tot mă mai trăgeam la o parte când colegii discutau lucruri de cea mai mare actualitate. Sentimentul ce mă pătrundea atunci nu era atât dezgustul, asta se-ntâmpla doar rareori și în ocazii deosebit de drastice, ci „plictiseala". Eu, care nu cunoscusem niciodată plictiseala, am decis că e plicticos să auzi vorbindu-se despre lucruri care nici nu există în realitate și chiar la 17 ani, la Frankfurt, i-am provocat mirare unui prieten, susţinând că dragostea ar fi o născocire a poeţilor, că ea nici nu există și că de fapt lucrurile se petrec cu totul altfel. În această perioadă devenisem sceptic faţă de poeţii metrului iambic care-mi stăpâniseră multă vreme imaginaţia, extinzând propriu-zis tabuul mamei și asupra dragostei „caste".

În timp, această interdicţie s-a destrămat de la sine, dar cea a uciderii a rămas în continuare nezdruncinată. A fost atât de bine alimentată de experienţele unei întregi vieţi trăite în mod conștient, încât nu mă pot îndoi de justeţea ei, chiar dacă nu mi-aș fi dobândit-o prin propria-mi încercare de crimă, pe când aveam cinci ani.

Vindecarea de șoareci

În faţa șoarecilor mama devenea neputincioasă și-și pierdea toată stăpânirea de sine. Cum i se părea că foșnește ceva, începea să ţipe, întrerupea orice treabă – se putea întâmpla ca lucrul pe care-l ţinea în mână să-i cadă –, o lua la fugă scâncind, mișcându-se în cele mai ciudate zigzaguri ca să scape. Eram obișnuit, de când ţin minte așa se petreceau lucrurile cu ea, dar când era de faţă tata nu mă impresiona prea mult, lui îi făcea plăcere s-o ocrotească și se pricepea s-o calmeze. Cât ai clipi gonea șoarecele și o lua pe mama în

braţe, o ridica în sus și o purta pe braţe prin toată camera ca pe-un copil, spunându-i cuvinte liniștitoare. Aș putea spune că în acest timp afișa două mine diferite: o expresie serioasă, prin care-i recunoștea și împărtășea spaima, și una veselă, care-i trăda înţelegerea și care probabil ni se adresa și noua, copiilor. Apoi, tacticos și cu tot ceremonialul, se punea o nouă cursă de șoareci, i-o plimba întâi prin faţa ochilor, lăudându-i eficacitatea și irezistibila bucată de brânză dinăuntru, demonstrându-i apoi de câteva ori cât de sigur se închidea. După aceea, pe cât de repede se petrecuse, pe atât de repede trecea totul. Mama, care acum se ţinea din nou pe propriile-i picioare, râdea și spunea: „Ce m-aș face fără tine, Jacques?" Mai urma un oftat: „Of! Ce prostie!" și, după acest „Of!" o recunoșteam și era din nou ca înainte.

La Viena, când nu mai aveam tată, am încercat să-i preiau eu rolul, dar acest lucru era dificil. N-o puteam lua pe mama în braţe, eram prea mic, nu găseam cuvintele lui, asupra șoarecelui nu aveam aceeași influenţă ca el, se vânzolea destul de mult prin cameră, până să scap de el. Atunci mă străduiam mai întâi s-o gonesc pe mama în altă cameră, reușita depindea de gradul de panică în care se afla. Câteodată își pierdea capul în așa măsură, încât rămânea dinadins în camera unde se ivise șoarecele, atunci începea pentru mine o treabă foarte grea, pentru că mișcările ei în zigzag se încrucișau cu cele ale șoarecelui și amândoi alergau o bucată unul spre celălalt, de parcă voiau să se înfricoșeze reciproc, era o goană nebunească. Fanny, care cunoștea deja ţipetele, venea nechemată din bucătărie cu o nouă cursă, asta era sarcina *ei*, și numai ea găsea cuvintele potrivite care erau adresate întotdeauna șoarecelui: „Slănina asta-i pentru tine, dobitocule! Prinde-te!"

Mai târziu, în locul explicaţiilor pe care i le ceream, mama îmi povestea doar întâmplări din tinereţea ei: cum obișnuia să sară pe mese de pe care nu mai cobora; cum le contamina cu teama ei și pe cele două surori mai mari care începeau și ele să alerge prin cameră, cum s-au refugiat odată toate trei

pe aceeași masă unde stăteau cocoţate împreună, până când un frate le-a spus „Să mă urc și eu lângă voi?“ Nu exista nicio explicaţie, nu încerca să găsească vreuna, voia să se transforme în fata de odinioară și singurul ei prilej era apariţia unui șoarece.

Mai târziu, în Elveţia, ori de câte ori locuiam într-o cameră la hotel, prima ei întrebare adresată cameristei, chemată anume pentru asta, era dacă aici sunt șoareci. Nu se mulţumea cu răspunsuri simple, întreba în mai multe feluri ca să-și deruteze interlocutoarea. Ţinea în mod deosebit să afle când a fost văzut în hotel ultimul șoarece, la ce etaj, în ce cameră, la ce distanţă de camera noastră, pentru că era de la sine înţeles că-n camera pe care am primit-o nu apăruse niciodată vreun șoarece. Era curios totuși cum o liniștea acest interogatoriu. Abia se termina, că ea se și așeza confortabil, începând să despacheteze. Cu o mină de cunoscătoare se plimba de câteva ori prin cameră încoace și-n colo, făcea observaţii cu privire la amenajarea camerei, ieșea pe balcon și admira priveliștea. Era iarăși suverană și demnă, așa cum îmi plăcea mie.

Cu cât înaintam în vârstă, cu atât mai tare mă rușinam de schimbarea ei când o copleșea teama de șoareci. În timpul petrecut la vila „Yalta“ am făcut o încercare bine ticluită de a o vindeca. Venea să mă viziteze de două ori pe an și atunci rămânea mai multe zile la „Yalta“. I se dădea o cameră mare și frumoasă la etajul întâi, nu uita niciodată să-și adreseze întrebările doamnelor Herder care nu prea aveau conștiinţa curată în această privinţă; ele nici nu se pretau la un interogatoriu, evitau răspunsurile, râdeau și dădeau atât de puţină importanţă acestui fapt, încât mama, ca să poată dormi liniștită, începea să mă chestioneze pe mine câte o oră întreagă. Acesta era un început nedemn, deoarece mă bucurasem așa de mult de revedere și-mi făcusem planul să discut cu ea despre atâtea lucruri. Nici răspunsurile mincinoase în scopul liniștirii ei nu-mi erau pe plac. Ca adept înveterat al lui Odiseu,

îmi plăceau poveștile total inventate, în care te prefăceai în altul și te ascundeai, nicidecum minciunile cu picioare scurte care nu-ţi solicitau activitatea creatoare. Astfel, odată tocmai sosise mama când am început discuţia în felul lui Odiseu și i-am spus, fără multă vorbă, că mi s-a întâmplat ceva minunat și trebuie să-i povestesc: în cămăruţa mea de sus de la mansardă avusese loc tocmai o adunare a șoarecilor. S-au întâlnit la lumina lunii pline, mulţi, cu siguranţă o duzină, și apoi s-au învârtit în cerc și au jucat. Din pat îi puteam observa, era atâta lumină, încât fiecare amănunt putea fi văzut, era chiar un joc în formă de cerc, mereu în aceeași direcţie, nu atât de iute cum se mișcau ei de obicei, era mai degrabă o alunecare decât o furișare, era prezentă și mama șoarecilor cu un pui în bot și juca împreună cu ceilalţi. Nu se poate spune ce gingaș arăta micuţul care-i atârna pe jumătate din bot, dar aveam impresia că nu-i plăcea mișcarea în cerc a mamei, că a început să chiţăie jalnic. Și, deoarece mama era atât de prinsă și nu voia să întrerupă jocul, chiţăia tot mai tare, până când mama ieși din rând șovăind nemulţumită și îndepărtându-se de cerc îl alăpta pe micuţ la lumina lunii. Ce păcat, îi spusei mamei, că n-a văzut și ea această întâmplare, totul părea atât de omenesc, mama îi dădea puiului să sugă, încât eu uitasem că era vorba de șoareci, atât de mare era asemănarea cu oamenii și, abia când privirea îmi căzu din nou asupra celor care jucau mi-am dat seama de cele petrecute; nici jocul nu era șoricesc, era prea ritmic, prea stăpânit.

Mama mă întrerupse și mă întrebă grăbită dacă am discutat cu cineva despre aceasta. Nu, natural că nu, așa ceva nu se poate povesti, locuitorii vilei „Yalta“ ar avea impresia că am înnebunit, mă feresc să le spun ceva. „Deci, știi cât sună de ciudat istoria ta. Ai visat-o.“ Dar, cu toate îndoielile ei, eu am observat că i-ar fi plăcut să fie adevărată. Mama șoarecilor care alăpta o preocupa profund, mă întreba mereu amănunte, cu cât îi dădeam detalii mai exacte cu atât mai mult aveam sentimentul că chestiunea e, de fapt, adevărată, deși eram

conștient că inventasem povestea. Cu ea se întâmplă același lucru, mă avertiza să nu vorbesc cu colegii din vilă despre asta; cu cât insistam mai mult că nu visasem, cu cât aduceam mai multe argumente în acest sens, cu atât mai important era pentru ea ca eu să nu povestesc nimic, să aștept mai bine următoarea lună plină și să văd ce se va întâmpla atunci. Îi mai descrisesem cât a durat jocul, până ce luna se depărtase atât de mult, încât nu mai strălucea în camera mea. Mama șoarecilor însă nu s-a mai întors în cercul celor ce jucau, ea a fost încă multă vreme preocupată de puiul ei, pe care l-a curăţat nu cu lăbuţa, ci cu limba. Îndată ce luna plină nu mai străluci în cameră, dispărură cu toţii. Atunci am aprins lumina și am cercetat cu atenţie locul de pe podea, unde am găsit urme de șoareci. Acest lucru m-a dezamăgit, căci jocul fusese atât de festiv, oamenii cu siguranţă nu și-ar fi dat doar așa drumul într-o asemenea ocazie. „Ești nedrept", a spus ea. „Tipic pentru tine. Aștepţi prea mult. Doar nu sunt oameni, chiar dacă au un fel de joc." „Dar cum i-a dat să sugă puiului, era exact ca la oameni." „Asta-i adevărat, asta-i adevărat. Sunt convinsă că nu mama care alăpta fusese cea care și-a dat drumul." „Nu, nu era ea, urmele erau în alte locuri." Cu asemenea amănunte și cu altele asemănătoare îi întăream credinţa. Am căzut de acord să păstrăm totul pentru noi. M-a rugat să nu pierd ocazia și să-i scriu la Arosa când va fi următoarea lună plină.

Cu aceasta teama de șoareci a mamei a fost rezolvată. Și în anii următori m-am ferit să-i mărturisesc că inventasem totul. Ea căutase în toate felurile să-mi zdruncine povestea, fie ironizându-mi imaginaţia, care-mi juca o festă, fie exprimându-și îngrijorarea faţă de caracterul meu mincinos. Eu însă am rămas constant, susţinând că am văzut totul aievea, în tot cazul numai de data aceea. Nicio lună plină nu mi-a mai readus șoarecii, poate că se simţiseră urmăriţi în camera mea, de la mansardă, și și-au mutat jocul într-un loc mai puţin periclitat.

Stigmatizatul

După cină, pe care o serveam împreună, la o masă lungă de la parterul casei, eu mă furișam în livadă. Era situată ceva mai la margine față de domeniile propriu-zise ale vilei „Yalta", de care era despărțită printr-un gard; intram în ea doar când erau coapte fructele, în rest era uitată. O ridicătură de teren o ascundea de privirile locuitorilor casei, nimeni nu bănuia că ești acolo, nu erai căutat, chiar și strigătele din casă sunau atât de slab, că puteai să nu le auzi. Odată, furișat pe neobservate prin deschizătura din gard, te găseai singur în amurg și deveneai receptiv la tot ce se petrecea în jur. Se ședea bine lângă cireș pe o moviliță cu iarbă. De aici aveai vedere liberă spre iac și puteai urmări necontenita schimbare a culorii apei.

Într-o seară de vară apăru un vapor luminat, se mișca atât de încet, că eu credeam că stă pe loc. Mă uitam la el de parcă n-aș mai fi văzut un vapor, era singurul, în afara lui nu mai era nimic. În jurul lui era amurgul și treptat se lăsa întunericul. Era puternic luminat, luminile sale formau o constelație proprie, se simțea că era pe apă după calmul nedureros cu care aluneca. Silențiozitatea sa se așternea ca așteptarea. Lumina fără pâlpâiri mă cuceri de parcă de dragul lui aș fi venit în livadă. Nu-l mai văzusem niciodată înainte, dar l-am recunoscut. În deplina tărie a luminilor sale dispăru. M-am dus acasă și n-am discutat cu nimeni, oare despre ce aș fi putut discuta?

Mă duceam seară de seară acolo și așteptam să văd dacă vine. N-am îndrăznit să-l introduc în circuitul timpului, mă sfiam să-l așez în arătătoarele ceasului. Eram sigur că va reapărea. Dar și-a schimbat orele și nu a mai apărut, nu s-a mai repetat apariția și a rămas un miracol veșnic.

O figură ciudată printre profesori era Jules Vodoz, pe care i-am avut o bucată de timp la franceză. L-am remarcat înainte de a veni la noi: purta în permanență o pălărie, chiar și pe coridoarele școlii, avea un zâmbet trist, încremenit.

Mă-ntrebam cine e, dar mi-a fost jenă sa-i întreb pe alţii despre el. Faţa lui nu avea nicio culoare, părea îmbătrânit înainte de vreme, nu l-am văzut niciodată discutând cu un alt profesor, dădea impresia că e mereu singur, nu din aroganţă, nu din dispreţ, ci dintr-o groaznică detașare, de parcă n-ar auzi și n-ar vedea nimic în jur, de parcă s-ar afla în altă parte. Îl numeam „masca", dar am păstrat acest nume pentru mine, până într-o bună zi când apăru, în clasă, cu pălăria pe cap, noul nostru profesor de franceză. Vorbea – zâmbind mereu – încet, repede, cu accent franţuzesc, nu ne privea pe niciunul în faţă și acum părea că ascultă încordat în depărtare. Se plimba neliniștit încoace și-ncolo, cum stătea cu pălăria pe cap aveai impresia vă vrea să plece în orice clipă. Se ducea după catedră, își scotea pălăria, apărea din nou și se posta în faţa clasei. Acolo, în partea superioară a frunţii, avea o gaură adâncă pe care o acoperise cu pălăria. Acum știam de ce o poartă mereu și nu-i place să se despartă de ea.

Trezise interesul clasei prin această gaură și în curând ieșise la iveală cine era Vodoz și despre ce era vorba. Nu știa nimic despre cercetările noastre, dar el era stigmatizat și, pentru că nu-și mai ascundea gaura din cap în faţa noastră, presupunea probabil că-i cunoșteam soarta. Cu mulţi ani în urmă condusese, împreună cu un alt profesor, o clasă într-o excursie în munţi. A căzut o avalanșă și i-a îngropat. Nouă elevi și celălalt profesor au murit, ceilalţi au fost dezgropaţi vii. Vodoz, cu o rană gravă la cap, era puţin probabil că va scăpa. E posibil ca memoria mea să fi schimbat ciferele exacte, dar aceasta a fost, fără îndoială, cea mai groaznică nenorocire de care a fost atinsă vreodată școala.

Marcat cu acest semn al lui Cain, Vodoz trăia mai departe și preda la aceeași școală. Cum ar fi putut scăpa vreodată de problema responsabilităţii. Pălăria care trebuia să-l apere de privirile curioase nu-l apăra de el însuși. Nu-și scotea niciodată pălăria pentru mai mult timp, o lua îndată de pe catedră și și-o punea din nou, continuându-și drumul de om hăituit.

Propozițiile pe care le folosea la oră erau detașate de el, de parcă le-ar fi rostit altcineva, zâmbetul său era spaima sa, acesta era el. M-am gândit atâta la el, încât a pătruns în visurile mele, pândeam și eu, ca și el, apropierea avalanșei. Nu ne-a predat mult timp, am respirat ușurat când ne-a părăsit. Am impresia că schimba des clasele. Poate că nu suporta să stea prea mult cu aceiași elevi, poate că în curând toți se prefăceau în victime. L-am mai văzut uneori pe coridor și-l salutam prudent, el nu observa, nu observa pe nimeni. În clasă nu se vorbea de el, era singurul profesor pe care nu încerca nimeni să-l imite. L-am uitat și nu m-am mai gândit niciodată la el, numai vaporul luminat mi-a readus imaginea lui.

Sosirea animalelor

Un profesor așa cum ți-l dorești, energic și lucid era Karl Beck. Iute ca vântul pășea în clasă, era deja în față, nu pierdea timp, intra repede în miezul problemei. Era înalt și subțire, se ținea foarte drept, fără nicio umbră de rigiditate. Oare obiectul pe care-l preda făcea ca lecțiile sale să se desfășoare fără complicații particulare? Matematica sa era clară și se adresa fiecăruia în parte. Nu făcea deosebiri între noi, era corect cu fiecare. Se bucura însă nemaipomenit când țineai bine pasul, avea un anume fel de a exprima acest lucru care nu putea fi interpretat ca protecție; nici dezamăgirea sa nu putea fi interpretată de nimeni ca păgubire. Pentru vârsta sa nu avea prea mult păr, dar cel pe care-l avea era mătăsos și galben, privindu-l aveai senzația plăcuta a razelor de soare. Nu te cucerea nici pe departe prin căldura, ci mai degrabă printr-un soi de neînfricare. Tot atât de puțin căuta să ne intre în grații, pe cât căuta să ne asuprească. Pe fața lui se putea citi o ușoară zeflemea, dar nici vorba de ironie, nu-i stătea-n obicei să mimeze superioritate, mai degrabă dădea impresia că și-a păstrat nota de zeflemea de pe când era elev, iar acum,

ca profesor, trebuia să se străduiască puţin să n-o arate. Trebuie să fi fost un pretenţios, așa mi-a rămas în memorie: distanţa pe care o păstra era una spirituală. Nu impresiona prin gravitate, cum se întâmplă adesea la profesori, te impresiona prin vitalitatea sa constantă și prin claritate. Clasa-i știa atât de puţin de frică, încât la început a făcut o încercare de a-l ataca. Într-o zi fu primit cu urlete, stătea în ușa deschisă, iar clasa urla mai departe. Examina puţin situaţia și spuse furios: „Nu ţin lecţia!“, trânti apoi ușa în spatele său și dispăru. Nicio pedeapsa, nicio judecată, nicio cercetare, a plecat pur și simplu. Clasa rămase singură cu urletele ei și victoria scontată iniţial se termină cu o senzaţie de ridicol și se evaporă repede.

Manualul nostru de geografie era scris de Emil Letsch și tot pe el îl aveam și ca profesor. Eu i-am cunoscut cartea înainte de a ne fi profesor, o cunoșteam aproape pe de rost, căci conţinea foarte multe cifre. Înălţimea munţilor, lungimea râurilor, populaţia ţărilor, cantoanelor și orașelor, reţinusem tot ce se poate exprima în cifre și mai sufăr și acum din cauza acestor cifre în majoritate depășite. Mi-am pus mari speranţe în autorul acestei bogăţii, cine scrisese o carte era un fel de Dumnezeu pentru mine. S-a dovedit însă că acest autor avea de la Dumnezeu doar mânia și-n rest absolut nimic. Letsch mai mult comanda decât preda și la fiecare obiect pe care-l amintea adăuga preţul. Era atât de sever că n-a zâmbit, n-a râs nici măcar o singură dată. Eu m-am plictisit repede, pentru că nu spunea niciodată ceva ce nu era în carte. Era mărginit până la prostie și aștepta aceeași mărginire și de la noi. Era atât de nesuferit, încât această ură a devenit la mulţi dintre elevii lui singura amintire ce i-o păstrau. Nu văzusem un om într-un asemenea hal de furie, pentru că la alţii furia se manifesta mai treptat. Poate că era obișnuinţa sa de a porunci, poate că era mai mult zgârcenie la vorbă decât furie. Dar vigilenţa pe care o afișa avea un efect paralizant. Purta o barbă ascuţită, era mic de statură, poate și aceasta contribuia la energia sa.

N-am abandonat speranţa de a afla odată de la el ceva care să fi legitimat pasiunea sa pentru geografie, fusese chiar și în expediţii. Dar prefacerea care am observat-o la el era de altă natură. La o conferinţă despre Insulele Mariane și Caroline, undă mă luase domnișoara Herder, într-o casă a breslașilor, era prezent și el. Conferenţiarul era generalul Haushofer din München, un geopolitician savant, superior nu numai ca rang domnului nostru Letsch. A fost o conferinţă informativă, precisă și clară, care mi-a dat primul impuls pentru preocupările mele de mai târziu privind Insulele Mării Sudului. Nu-mi plăcea linia pe care mergea, credeam că este poziţia militară a vorbitorului care-mi displăcea și am aflat amănunte despre el abia mai târziu. Dar am învăţat mult în această oră scurtă și eram într-o stare expansivă și veselă care se instalează în asemenea ocazii, când, deodată, profesorul Letsch o salută pe domnișoara Herder. Erau vechi cunoștinţe dintr-o călătorie comună în Creta și, pentru că locuia în Zollikon, aveam același drum spre casă. Nu-mi credeam urechilor când l-am auzit conversând cu domnișoara Mina. Rostea trei, patru, cinci propoziţii una după alta, zâmbea și râdea. Și-a exprimat mirarea că locuiesc la vila „Yalta“ de care-și amintea ca de un internat de fete. El spuse: „De aici interesul pentru geografie la tânărul nostru. Îl are, deci, de la Dumneavoastră, domnișoară Herder!“ Dar asta nu era nimic: se interesă de celelalte doamne pe care le știa pe nume. O întrebă pe domnișoara Herder dacă merge des în Italia. Adăugă apoi că în urmă cu un an a întâlnit-o pe contesa Rasponi pe insula Djerba. Discuţiile au continuat așa pe tot parcursul drumului spre casă, un bărbat sociabil, aproape politicos, care la sfârșit și-a luat rămas-bun de la noi energic, într-un fel și cordial, chiar dacă puţin cam răgușit.

În călătorie, spuse domnișoara Mina, cunoștea toate preţurile și nu suporta înșelătoria. Cum de ţinea minte toate preţurile nu-și poate explica nici până azi.

Lecţiile lui Letsch n-au însemnat nimic pentru mine și cartea sa ar fi putut-o scrie, la fel de bine, altul. Dar lui îi

datorez trăirea unei schimbări brusce, desigur, ultimul lucru la care m-aș fi așteptat de la el.

Lucruri mai bune ar fi de relatat despre Karl Fenner, profesorul de ştiinţele naturii. Aici bărbatul dispare pentru mine în imensul peisaj pe care mi-l deschidea. El n-a continuat o treabă ale cărei baze fuseseră deja puse acasă, el a început ceva cu totul nou. Reprezentările mamei despre natură erau convenţionale. Adora, fără prea multă convingere, apusurile de soare și căuta ca locuinţele pe care le închiriam să aibă camerele în care stăteam cel mai mult spre vest. Iubea livezile copilăriei ei, pentru că-i plăceau fructele și mirosul de trandafiri. Bulgaria era pentru ea ţara pepenilor, piersicilor și strugurilor – asta ţinea de simţul foarte dezvoltat al gustului și al mirosului. Nu aveam animale în casă și despre ele nu mi-a vorbit niciodată în mod serios, exceptând doar cazul când le considera ca delicatese. Descria cum se îndopau gâștele în copilăria ei și, în timp ce eu mă topeam de revolta și de milă, ea relata cât sunt de bune gâștele grase. Era foarte conștientă de cruzimea acestui procedeu de îndopare și imaginea nemilosului deget mare al unei servitoare care îndesa tot mai multă mămăligă în gușa păsării a devenit un coșmar în care eu însumi, devenit gâscă, eram îndopat și îndopat până când mă trezeam ţipând. Era în stare să zâmbească vorbind despre astfel de lucruri și eu știam că atunci se gândește la gustul gâștelor. Despre un singur fel de animale mi-a povestit amănunţit, despre lupii de pe Dunărea îngheţată, cărora le dădea atenţie pentru că se temuse atât de tare de ei. La Manchester, tata mă ducea în grădina zoologică, aceasta nu se întâmplă prea des, fiindcă n-avea timp, mama nu venea niciodată cu noi, nu era niciodată prezentă, poate că se plictisea, ea se dăruia în întregime oamenilor. Graţie tatălui meu începuseră acele contacte cu animalele, fără de care o copilărie nu merită să fie trăită. Spre încântarea mea, el le imita și era în stare să se prefacă într-o mică broască ţestoasă pe care noi, ca toţi copiii din Anglia, o ţineam în grădină. Apoi,

deodată, totul s-a întrerupt. Timp de șase sau șapte ani am trăit numai în lumea lipsită de animale a mamei. Mișunau la noi tot felul de personaje mari, dar niciunul nu avea chipul unui animal. Eroii și zeii grecilor îi erau cunoscuţi, deși îi prefera pe oameni, despre zeităţile cu două chipuri ale egiptenilor am aflat abia ca adult.

În locuinţa noastră din Scheuchzerstraße, de pe balconul bucătăriei priveam în jos spre un loc viran. Locuitorii caselor vecine își amenajaseră aici mici grădini de legume. Una dintre grădini era a unui poliţist care ţinea un purcel pe care-l îngrășa cu dragoste și cu tot felul de șiretlicuri. Vara, școala începea la ora șapte, atunci mă sculam la ora șase și-l surprindeam pe poliţist sărind gardurile grădinilor vecine și smulgând în grabă hrană pentru purcelul său. Mai întâi se uita precaut în sus, spre ferestrele caselor, dacă nu-l observă cineva, toţi dormeau încă, pe mine nu mă vedea, poate fiindcă eram prea mic. Smulgea repede tot ce se putea și apoi sărea înapoi la Sugie, așa-i spuneam noi purcelului. Era îmbrăcat în pantaloni de poliţist, se părea că-n ceea ce făcea nu-l deranja vipușca lungă de pe partea lor exterioară; sărea de pe un strat pe altul, era un sprinter bun, se autoservea și-n felul acesta își cruţa propriile-i plante. Sugie era nesătul, noi ascultam cu plăcere când grohăia și când Georg, fratele cel mic, căruia îi plăcea foarte mult să ciugulească, se-ntâmpla să fure iarăși ciocolată, ne băteam joc de el, grohăind fără răgaz, ca Sugie. Atunci plângea și promitea că nu mai face niciodată, dar exemplul poliţistului îl influenţa irezistibil și chiar a doua zi ciocolata dispărea din nou.

Dimineaţa îi trezeam pe fraţii cei mici, ne ascundeam toţi trei pe balconul de la bucătărie și așteptam cu răsuflarea oprită apariţia poliţistului, apoi, fără a zice pâs, ne uitam la săriturile lui și abia după ce pleca începeam să grohăim tare, Sugie devenise animalul nostru de casă. Din păcate Sugie n-a trăit mult și, după ce a dispărut am rămas din nou singuri, tânjind după animale, dar fără să ne dăm seama de acest lucru

în tot acest timp mama nu manifesta niciun interes pentru Sugie, ce o interesa era polițistul necinstit despre care ne-a fost dat din plin să auzim poveţe. Se lansa copios în teorii despre prefăcătorie, se avânta până la Tartuffe și ne asigura că prefăcutul nu va scăpa de pedeapsă.

Atât de slabă era încă pe atunci legătura noastră cu animalele. Acest lucru s-a schimbat odată cu apariția profesorului Fenner și cu științele naturii de la școală, s-a schimbat radical. El explica cu nesfârșită răbdare alcătuirea plantelor și animalelor. Ne cerea să facem desene colorate pe care le executam acasă în modul cel mai îngrijit. Nu se mulțumea cu aceste desene făcute oricum, se lega de fiecare greșeală, ne îndemna blând, dar perseverent să le aducem îmbunătățiri, iar pe mine mă sfătuia adesea să arunc mai bine totul și să încerc încă o dată. Aproape tot timpul afectat temelor de casă îl foloseam pentru aceste caiete de științele naturii. Din cauza ostenelii pe care mi-o dădeam, țineam mult la ele. Admiram desenele colegilor care-mi păreau minunate și câte caiete cu desene frumoase mai erau! Nu simțeam invidie, ci consternare când mi se arăta un asemenea caiet, nu există nimic mai sănătos pentru un copil căruia învățătura nu-i dă bătaie de cap decât totala incapacitate într-un domeniu sau altul. Am fost totdeauna cel mai slab la desen, atât de slab, încât simțeam compătimirea lui Fenner care era un om afectuos și cald. Era mic și cam gras, vocea lui moale și înceată, dar lecțiile-i erau la obiect și gândite exact, atât de temeinice, că-ți făcea plăcere să le asculți, progresam încet, dar ceea ce se parcurgea cu el nu se uita niciodată, îți rămânea întipărit pentru totdeauna.

Făcea cu noi excursii care ne plăceau la toți. Atmosfera era veselă și degajată, nu se omitea nimic, de la Rumensee am adus tot felul de mici viețăți acvatice pentru școală. Ne arăta la microscop această viață fantastică pe un spațiu foarte redus și tot ce vedeam trebuia apoi desenat. Trebuie să-mi înfrâng pornirea de a intra în amănunte, pentru a nu transforma ceea

ce spun într-o prelegere de științele naturii, cu care nu doresc să-mi plictisesc cititorii care sunt, oricum, în temă. Dar trebuie să mai amintesc că el nu împărtășea atitudinea mea recent conturată de sensibilitate la toate problemele luptei pentru existență în regnul animal, el lua lucrurile așa cum erau, adică ceea ce se întâmplă în natură nu era supus judecăților noastre morale. Era prea simplu, poate și prea modest ca să intervină în aceste procese nespus de crude. Dacă în timpul excursiilor, unde aveam timp de discuții, îmi scăpa ceva sentimental în această direcție, el tăcea și nu răspundea nimic, cum altfel nu-i stătea în obicei. Voia să ne obișnuiască cu o atitudine bărbătească, stoică în aceste probleme, dar fără șarlatanie și vorbărie, pur și simplu prin ținuta sa. Astfel, simțeam tăcerea sa ca pe un dezacord și mă rețineam puțin.

Ne pregăteam pentru o vizită la abator; cu câteva lecții înainte adusese mereu vorba de această chestiune, explicându-ne că animalele nu trebuie lăsate să sufere, că acum nu mai e ca în trecut, ci se are grijă ca animalele să moară repede și fără dureri. Mergea atât de departe, încât folosea în acest context chiar și cuvântul „uman" și ne recomanda cum trebuie să se poarte fiecare cu animalele din jurul său. Eu îl stimam atât de mult, îi eram atât de devotat, încât suportam și aceste pregătiri circumspecte pentru vizita la abator, fără să-l condamn. Simțeam că vrea să ne obișnuiască cu ceva inevitabil și-mi plăcea că-și dădea atâta osteneală și că începea cu mult înaintea vizitei planificate. Îmi închipuiam cum ne-ar fi condus Letsch în locul lui ia abator și cum ar fi încercat să rezolve această problemă spinoasă în modul cel mai brutal, fără menajamente. Dar eu așteptam cu mare teamă ziua vizitei care se apropia. Lui Fenner, care era un bun observator, nu-i scăpa nimic nici la oameni, își dădu seama, deși eu păstram aceasta cu încăpățânare numai pentru mine, și nu spuneam nimic în fața colegilor, de ale căror glume mă temeam.

Când, în sfârșit, am ajuns la abator, nu m-a lăsat de lângă el. Ne explica fiecare instalație de parcă ea ar fi fost inventată

de dragul animalelor. Cuvintele sale se interpuneau ca un strat protector între mine și tot ceea ce vedeam, astfel că nici n-aș putea descrie clar cele văzute. Azi, când mă gândesc, mi se pare că el s-a comportat ca un preot care-ți alungă moartea. Fu singura dată când vorbele lui mi se părură mieroase, deși ele nu făceau altceva decât să mă apere de groază. Intenția i-a reușit, eu am înregistrat totul în liniște, fără a-mi trăda sentimentele, se putea declara mulțumit cu mine, până când și-a epuizat cunoștințele și ne-a arătat ceva ce-a distrus totul. Am trecut pe lângă o oaie gestantă care tocmai fusese tăiată și zăcea deschisă în fața noastră. În placenta ei plutea un mielușel abia de o jumătate de deget, capul și picioarele se puteau identifica clar, dar totul la el părea transparent. Poate că nu l-am fi observat, dar el ne opri și ne explică, cu vocea lui domoală, dar fermă, ceea ce vedeam. Eram strânși toți în jurul lui, pe mine mă scăpase din ochi. Totuși acum îl privii și-i spusei încet: „Crimă!" Cuvântul îmi veni ușor pe buze, pentru că abia trecuse războiul, dar cred că eram într-un fel de transă când l-am pronunțat. Trebuie să-l fi auzit, pentru că se întrerupse și spuse: „Acum am văzut totul", și, fără să se mai oprească, ne conduse din abator. Poate că într-adevăr văzusem tot ce voise să ne arate, dar el mergea mai repede, dorea să ne vadă afară.

Încrederea mea în el fu zdruncinată. Caietele cu desenele au rămas pe loc. N-am mai executat nimic nou. El o știa și la ore nu mă mai întreba de ele. Când trecea pe lângă noi pentru a critica și corecta desenele, caietul meu rămânea închis. Nu-mi acorda nicio privire, pentru următoarele excursii m-am prefăcut bolnav și m-am scuzat. Nimeni în afară de noi nu a observat ce se-ntâmplase, eu cred ca el m-a înțeles.

Azi știu foarte bine că voia să mă ajute să depășesc ceva ce mie nu-mi era permis să depășesc. În felul său a înfruntat și el abatorul. Dacă n-ar fi însemnat nimic pentru el, ca pentru cei mai mulți, nu ne-ar fi condus atât de repede afară. Dacă ar mai fi pe lume, la 90 sau 100 de ani, aș dori să știe că mă închin în fața lui.

Nupotpricepe[1]. Canarul

Începând chiar din clasa a doua am avut ca obiect la alegere stenografia. Voiam s-o-nvăţ, dar îmi venea greu, cât de greu mi-am dat seama după progresele făcute de Ganzhorn care ședea lângă mine. Îmi repugna să pun semne noi în locul literelor pe care le cunoșteam bine și le foloseam deja de multă vreme. În plus, prescurtările mă frustrau de ceva. Mai repede, mi-ar fi plăcut să scriu, dar mi-aș fi dorit o metodă care să realizeze aceasta fără să schimbe ceva la litere și acest lucru era imposibil. Cu greu mi se întipăreau în minte siglele, abia mi se fixa una că o uitam din nou, de parcă aș fi vrut să mă scap cât mai repede de ea. Ganzhorn era mirat, pentru el siglele erau la fel de ușoare ca latina sau germana sau ca literele grecești în care-și scria operele. El nu opunea rezistenţă faţă de *alte* semne pentru aceleași cuvinte. Pentru mine, fiecare cuvânt părea făcut pentru veșnicie și forma exterioară în care apărea era ceva intangibil.

Eram obișnuit de mic cu existenţa diferitelor limbi, dar nu cu diferite scrieri. Era supărător că pe lângă literele latinești mai existau și gotice, dar în ambele cazuri erau litere din același domeniu, pentru aceeași întrebuinţare și destul de asemănătoare între ele. Silabele scrierii prescurtate aduceau un nou principiu și, pentru că scurtau scrierea atât de mult, îmi păreau suspecte. La dictări nu ţineam pasul, făceam greșeli de ţi se făcea părul măciucă. Ganzhorn îmi privea opera și, arcuindu-și sprâncenele, îmi corecta greșelile. Poate că ar fi mers așa mai departe și eu aș fi renunţat în cele din urmă la stenografie ca la un lucru ce era împotriva naturii mele. Dar atunci Schoch, profesorul care ne preda și caligrafia, ne-a adus un manual de lectură stenografiat: *Lădiţa cu giuvaiere* a lui Hebel. Am citit câteva istorioare

[1] Personaj la J.P. Hebel denumit după replica în olandeză *Kanniterstan* (germ. *Kann nicht verstehen*)

din ea și, fără să știu despre ce carte vestită era vorba, citii mai departe. În cel mai scurt timp am citit-o toată, era numai o culegere. Am rămas atât de trist când am terminat-o, că am luat-o iar de la capăt. Asta s-a petrecut de mai multe ori și stenografia, la care nu mă gândeam în timpul lecturii – aceste bucăţi le-aș fi citit în orice scriere –, mi s-a imprimat de la sine. Am citit de atâtea ori acea cărticică, până s-a rupt în bucăţi și, chiar mai târziu, când aveam cartea cu litere normale de tipar și-n toate ediţiile existente, îmi plăcea să mă întorc la paginile acelea zdrenţuite, atâta timp, până când se topiră sub degetele mele.

Prima istorioară „Fapte memorabile din Orient" începea cu cuvintele: „În Turcia, unde lucrurile nu stau chiar bine." Eu mă simţeam totdeauna de parcă aș fi provenit din Turcia, bunicul crescuse, tata se născuse acolo. În orașul meu natal existau mulţi turci, toţi de acasă le înţelegeau și le vorbeau limba. Chiar dacă eu n-am învăţat-o, am auzit-o totuși adesea, cunoșteam unele cuvinte turcești care pătrunseseră în spaniola noastră și, de cele mai multe ori, eram conștient de originea lor. La acestea se adăugau veștile din cele mai vechi timpuri: cum ne-a invitat sultanul Turciei la el când a trebuit să părăsim Spania, cât de frumos ne trataseră turcii. Încă de la primele cuvinte citite la *Lădiţa cu giuvaiere* mi se încălzea inima; ceea ce alţi cititori resimţeau ca informaţie exotică mie îmi era familiar, de parcă ar veni dintru-n fel de patrie. Poate tocmai de aceea eram de două ori mai susceptibil la morala povestirii: „Dușmanului tău să nu-i porţi piatră în buzunar și răzbunare în inimă." Pe atunci nu eram în stare, cu siguranţă să aplic această morală. Pe cei doi, pe care-i declarasem dușmanii de moarte ai primei mele tinereţi, conferenţiarul cu barbă de la Viena și unchiul căpcăun din Manchester, îi urmăream tot timpul cu o ură de neîmpăcat. Dar, ca s-o remarci, o morală trebuie să se afle în contradicţie cu ce simţi și faci și trebuie să zacă mult în tine până-și găsește prilejul, până se-ncumetă deodată să acţioneze.

Hebel era plin de asemenea învăţăminte care nu se pot uita şi fiecare se lega de câte o povestire memorabilă. Cu experienţa lui Nupotpricepe, când părinţii vorbeau între ei o limbă necunoscută mie, începuse viaţa mea, fapt care a culminat cu lipsa de înţelegere a anumitor împrejurări: casa minunată cu ferestrele pline de lalele, ochiul boului, micsandre; bogăţiile pe care marea le aducea din naufragii la ţărm; marele convoi mortuar cu caii înveliţi în negru, toate acestea se răsfrânseră asupra mea ca o apoteoză a unei întregi culturi. Nu cred că mai există vreo carte care să mi se fi întipărit atât de perfect şi în cele mai mici amănunte, mi-aş dori să retrăiesc în minte toate impresiile pe care mi le-a lăsat şi să-i aduc autorului omagiul şi recunoştinţa mea, pe care numai el le merită. După ce pompoasa morală patetică a dramelor scrise în iambi, care mă stăpânea doar la suprafaţă, se prăbuşi şi se prefăcu în pulbere, mi-a rămas intactă fiecare propoziţie ce-o ştiam de la el. N-am scris nicio carte pe care în taină să n-o confrunt cu limba folosită de el şi fiecare carte am stenografiat-o mai întâi, iar cunoaşterea stenografiei i-o datorez tot lui.

Karl Shoch, care ne-a adus *Lădiţa cu giuvaiere*, avea probleme cu sine însuşi şi cu elevii. Avea un cap mic, oval, de culoare roşiatică şi un păr galben, de culoarea canarului care contrasta îndeosebi cu mustaţa – avea oare într-adevăr părul aşa de galben sau numai nouă ni se părea? Poate că mişcările sale, care aveau ceva sacadat sau săltat, au contribuit la porecla lui: la puţin timp după ce făcusem cunoştinţă cu el, l-am poreclit „canarul“ şi şi-a păstrat acest nume până la sfârşitul vieţii. Era un om încă tânăr, căruia nu-i venea uşor să vorbească, de parcă ar fi avut dificultăţi în mişcarea limbii. Trebuia să-şi ia avânt înainte ca limba să articuleze ce avea de spus. Apoi urmau propoziţiile, dar numai câteva. Ele sunau sec şi monoton, vocea era goală şi peste puţin timp amuţea iar. La început ne-a predat caligrafia, probabil că datorită materiei pe care o preda şi din care eu nu m-am ales cu nimic se iscase

impresia pedantă pe care o făcea. Lua caligrafia atât de în serios, ca un elev care tocmai o învăţase. Pentru că vorbea aşa de puţin, fiecare din cuvintele sale câştigau o importanţă exagerată. Se repeta şi acolo unde nu era necesar; ceea ce voia să ne bage nouă în cap trebuia mai întâi să dobândească el însuşi. Indiferent cui i se adresa, tonul era acelaşi. Aveai bănuiala că înainte de ore exersa acasă ceea ce ne va spune. Dar cu toate acestea, se împotmolea adesea inexplicabil şi toată exersarea fusese în zadar. Nu lăsa impresia că ar fi nepregătit, ci doar că nu era la locul potrivit. Nu era îmbinat armonios, el ştia acest lucru şi se gândea, probabil, mereu la el.

Atâta timp cât era vorba de caligrafie, trecea examenul crud al elevilor cu suficient. Existau câţiva care-şi dădeau silinţa cu scrierea şi care au învăţat de la el să scrie bine. Tot ce aveau de făcut era să imite corect semnele pe care le picta el pe tablă. Era materia care cerea cel mai mic efort intelectual, oferindu-le celor mai puţin evoluaţi prilejul să se afirme. El însă, scriind ceva pe tablă, câştiga timp pentru tăcerea sa. Atunci se referea la litere, nu la elevi vii, scria mare şi exact, pentru toţi, nu pentru fiecare în parte şi poate că se simţea uşurat să întoarcă uneori spatele acestor priviri de care se temea.

Faptul că mai târziu a preluat de la Letsch geografia i-a fost fatal. Nu era sigur pe ea şi clasa abia aştepta să se răzbune pe Schoch pentru oprimarea lui Letsch. După colonel, Schoch apărea ca un biet recrut şi, în plus, acum trebuia să vorbească fără întrerupere. Era primit cu un ciripit uşor, care se referea la canar. După oră era expediat cu un ciripit puternic. Nici nu închisese bine uşa când începea ciripitul. Nu ne băga în seamă, nu irosea niciun cuvânt cu asta şi-i greu de stabilit dacă ştia ce-nseamnă această atitudine.

Ajunsesem la America de Sud, marea hartă atârna în spatele lui, ne scotea pe rând să numim şi să arătăm pe hartă râurile. Odată, când mi-a venit mie rândul, printre râurile care trebuia să le număr, era unul Rio Desaguadero. Eu l-am pronunţat corect, nu era mare scofală pentru mine; unul din cele mai

des auzite și folosite cuvinte era *aqua*, apă. El m-a corectat, spunându-mi că se numește Rio Desagadero, „u" nu trebuia pronunțat aici. Eu am insistat, spunând că se numește „agua", el m-a întrebat de unde știu. Nu m-am lăsat derutat și i-am spus că știu, deoarece spaniola era limba mea maternă. Stăteam amândoi în fața întregii clase, niciunul nu ceda, m-am supărat că nu mi-a recunoscut dreptul meu asupra spaniolei. El repeta inexpresiv și încăpățânat, dar mai hotărât decât îl văzusem vreodată: se numește Rio Desagadero. Ne-am răfuit de câteva ori cu cele două pronunții, fața lui încremenea tot mai mult, dacă ar fi avut în mână bățul cu care arătam eu, m-ar fi lovit cu el. Apoi i-a venit o idee salvatoare și m-a trimis la loc cu cuvintele: „În America de Sud se pronunță altfel."

Nu cred că la un alt profesor aș fi împins atât de departe această încăpățânare. Nu simțeam pentru el niciun fel de milă, pe care ar fi meritat-o cu siguranță în această situație de blamaj. Am mai avut câteva ore cu el, apoi odată, când îl așteptam, primele ciripituri începuseră deja, apăru alt profesor și spuse: „Domnul Schoch nu va mai veni." Am crezut că e bolnav, dar în curând, am aflat adevărul. Era mort. Își deschisese venele și i se scursese tot sângele.

Entuziastul

Anul școlar la Schanzenberg, anul concilierii, ne-a adus câțiva profesori noi. Ne spuneau „Dumneavoastră" asta era regula generală, celor „noi" le venea mai ușor s-o respecte decât celor care ne cunoșteau deja de multă vreme. Printre cei noi se afla unul foarte bătrân și unul foarte tânăr. Emil Walder, cel bătrân, era autorul gramaticii după care învățasem latina, în afară de Letsch singurul autor de manuale pe care l-am avut ca profesor în școala cantonală. Eu îl așteptam cu toată curiozitatea și respectul cuvenit fiecărui autor. Avea un neg uriaș pe care-l văd și acum când mă gândesc la el, dar nu-l

mai pot localiza. Era în dreapta *sau* în stânga, în apropierea, cred, a ochiului stâng, dar acest neg are calitatea fatală de a se deplasa, în amintirea mea, în funcţie de locul de unde discutam. Germana sa era foarte guturală, elveţiana ieșea la el mai puternic în evidenţă decât la alţi profesori. Acest fapt îi împrumuta limbii sale, în ciuda vârstei, ceva emfatic. Era extraordinar de îngăduitor și-mi permitea să citesc în timpul orelor. Pentru că latina mi se părea ușoară, m-am obișnuit cu un fel de existenţă dublă. Cu urechile urmăream lecţia, astfel încât, dacă eram provocat, să pot răspunde. Cu ochii citeam într-un volumaș pe care-l deschideam sub bancă. Era curios și când trecea pe lângă banca mea mi-l lua, îl ducea aproape de ochi, până afla ce era și apoi mi-l dădea, deschis, înapoi. Când nu comenta nimic, apreciam că e mulţumit cu lectura mea. Era, cu siguranţă, un mare cititor, odată am avut și o mică discuţie despre un autor care lui nu-i spunea nimic. Eu eram adâncit în *Plimbarea* lui Robert Walser, era o lectură stranie care mă fascina total, altfel decât tot ce cunoșteam până atunci. Mi se părea că nu are conţinut și că ar consta din fraze manierate de care ma lăsasem prins împotriva voinţei mele și nu voiam să încetez cu lectura. Walder se apropia din stânga, simţeam prezenţa negului, nu ridicam însă capul, în așa măsură mă atrăgeau în continuare acele cuvinte lipsite de conţinut pe care credeam că le dispreţuiesc. Îmi punea mâna pe carte și mă întrerupea, spre tristeţea mea, în mijlocul celei mai lungi propoziţii, apoi o ridică spre ochi și recunoscu autorul. Negul, de data asta în stânga, se umflă de mânie, ca o vână; mă întrebă, ca și când ar fi fost o întrebare de examen, dar totuși intim: „Cum vă place?“ Îi simţeam supărarea, dar nu voiam să-i dau întru totul dreptate, deoarece cartea mă atrăgea chiar foarte mult. Atunci i-am spus, făcând pe intermediarul: „E prea manierată!“ „Manierată?“, spuse el. „Asta-i rău! Asta nu-i nimic! Asta nu trebuie citită!“ – o sentinţă de condamnare din adâncul sufletului. Am cedat, am închis cu părere de rău cartea și am continuat-o mai târziu, devenisem

foarte curios. Cu o astfel de șovăială a început pasiunea mea pentru Robert Walser, poate că dacă nu era profesorul Walder l-aș fi uitat de atunci.

Opusul acestui bărbat, de care însă îmi plăcea pentru asprimea lui, era tânărul Friedrich Witz. Avea, probabil, 23 de ani, noi eram prima lui clasă! Era proaspăt absolvent al universităţii și a preluat la noi istoria. Încă nu-l uitasem pe Eugen Müller, „Müller al grecilor", cum îl numeam în sinea mea. De peste un an îl pierdusem ca profesor și nu apăruse nimeni ca să-l poată egala. N-aș mai ști să spun pe cine am avut la istorie după el – un protest al memoriei împotriva acestei grele pierderi. Și apoi a urmat Friedrich Witz, a doua dragoste a anilor de școală, un om pe care nu l-am uitat niciodată și pe care, mult mai târziu, l-am întâlnit aproape neschimbat.

Dar ce școală era aceasta, cât de variată era atmosfera din ea! Erau profesori pentru care disciplina era liber consimţită, ea domnea în clasă, fără ca noi să fi opus vreo rezistenţă, ca de exemplu la Karl Beck. Existau alţii care căutau să te educe pentru viaţa practică de mai târziu, pentru chibzuinţă, raţiune, prudenţă. Fritz Hunziker era prototipul unui asemenea profesor și împotriva chibzuinţei, pe care mi-ar fi insuflat-o cu drag și mie, duceam o luptă acerbă. Eugen Müller și Friedrich Witz erau oameni cu o fantezie bogată, care îţi dădeau aripi și te făceau fericit.

Friedrich Witz nu punea preţ pe poziţia elevată a catedrei unui profesor. Uneori vorbea de sus cu atâta însufleţire și forţă a imaginaţiei, încât uitai unde se afla și te simţeai alături de el, în aer liber. Apoi se așeza în mijlocul nostru pe câte o bancă și totul se petrecea de parcă am fi fost cu toţii împreună la o plimbare. Nu făcea nicio deosebire între noi, ne avea în vedere pe fiecare, vorbea necontenit și tot ce spunea ni se părea nou. Toate dezbinările din lume erau abolite, în loc de teamă insufla dragoste curată, nimeni nu era pus mai presus de altul, nimeni nu era prost, evita autoritatea, renunţa la ea fără să o atace; era cu opt ani mai mare decât

noi și ne trata de parcă am fi fost toți de aceeași vârstă. Nu erau lecții organizate, ne dăruia din lucrurile de care el însuși era preocupat. La istorie ajunsesem la dinastia Hohenstaufen, în loc de cifre ne prezenta personalități. Faptul că puterea nu însemna mare lucru pentru el nu se putea pune doar pe seama tinereții lui, în schimb îl preocupa efectul puterii din interior asupra posesorilor ei. De fapt se referea doar la scriitori, cu care ne confrunta cu orice ocazie. Vorbea foarte bine, viu, mișcat, dar fără modulații profetice. Simțeam procesul lărgirii orizontului pe care n-aș fi fost în stare atunci să-l definesc, dar era de fapt propriul meu proces într-un stadiu timpuriu, incipient. Nu-i de mirare că Witz a devenit pe loc idolul meu, altfel decât fusese Eugen Müller, mai puțin conturat, dar mai apropiat, ca un prieten accesibil.

În loc să înșiruiască faptele unui împărat și datele respective legate de el, ni-l interpreta pe însuși împăratul, de preferință prin cuvintele unui scriitor modern. El a fost cel care m-a convins de existența unei literaturii vii. Eu mă împotrivisem acestei literaturi, fiind orbit de bogăția celei tradiționale, supus de timpuriu trăirilor legate de teatru ale mamei și cum aș fi putut epuiza vreodată tot ce-mi oferise ea din toate literaturile vremii. Îi urmam amintirile, judecățile ei mă copleșeau. Ceea ce descopeream eu însumi se destrăma dacă nu rezista în fața ochilor ei; și acum aflai că Wedekind n-a fost doar o sperietoare burgheză și nicio strategie polițistă a lui Wreschner. Ajunși la Heinrich al VI-lea, Witz renunță la cuvintele proprii. Nu se putea măsura cu această făptură hibridă, străină cu totul de ființa lui. Deschise un volum de Liliencron și ne citi poezia „Heinrich la Trifels". O citi de la început până la sfârșit stând în mijlocul nostru, cu piciorul drept așezat pe banca mea, cu cotul spijinit pe genunchi, ținând cartea la o oarecare înălțime. Când ajunse la locul pețirii pătimașe a lui Heinrich: „Irene a Greciei, te iubesc!" bucla de pe frunte îi căzu pe carte – acesta era totdeauna un semn că se emoționa – și pe mine, care niciodată nu simțisem

o asemenea iubire, mă treceau fiorii. Citea patetic, astăzi aş spune că era patosul expresionismului, era altfel decât patosul din Viena anilor '80 și '90 pe care eram obișnuit să-l aud acasă, dar totuși asemănător, încât prin emfaza sa nu-mi era străin, ci familiar. Când mă uitam la el cum, cu un gest de nerăbdare, își scutura bucla de pe frunte, deoarece îl deranja la continuarea lecturii, mi se părea că dintr-odată eu, care fusesem totdeauna cel mai mare, aș avea un frate mai mare.

Ne putem imagina că poziţia lui Witz nu era lipsită de controverse. Pentru unii era profesor prost, pentru că se străduia să nu păstreze distanţă și nu considera autoritatea exterioară ca pe o valoare veșnică. În comparaţie cu toate celelalte ore, domnea în clasă un fel de dezordine intenţionată. În prezenţa sa trăiai mereu în mijlocul unui câmp de forţe afective. Poate că ceea ce mie-mi dădea aripi și suflu, pentru alţii era un fel de haos. Se întâmplă să fie dezordine totală, ca și când nu ne mai păsa de prezenţa lui și atunci nu se pricepea să creeze, prin comenzi, obișnuita ordine seacă. Nu dorea să fie temut, poate că există într-adevăr oameni binecuvântaţi care nu sunt capabili să insufle teamă. În unele momente nepotrivite se făceau inspecţii de către cadre didactice mai vechi. Era neplăcut să-ţi închipui rapoartele lor către superiori.

Dar raiul, căci pentru mine asta a fost, n-a ţinut mult. A venit primăvara, în octombrie deja a plecat de la școală. Între noi, chiar și între aceia care nu-l înţelegeau, se spunea, deși nu știam nimic concret, că ar fi fost concediat.

Witz era atât de tânăr, că nu putea proceda altfel: el încerca să ne molipsească de tinereţea lui. De fapt nu-i deloc sigur că drumul de-a lungul anilor are pentru toţi același caracter. Unii vin bătrâni la școală, poate că au fost și înainte, poate că erau bătrâni de la naștere și orice li s-ar întâmplă la școală, ei nu întineresc. Alţii se debarasează treptat de vârsta cu care au venit, recuperând acum anii pierduţi. Pentru aceștia, Witz ar fi rost un profesor ideal, dar ei sunt, firește, în minoritate. Apoi există unii cărora le vine atât de greu la școală, încât

încep să îmbătrânească sub influenţa ei și povara care-i apasă atât de greu, ritmul de progres atât de lent, încât se cramponează cu toată puterea de vârsta recent câștigată și nu mai cedează niciodată nimic din ea. Există însă și alţii care sunt în același timp bătrâni și tineri; bătrâni, prin tenacitatea cu care se agaţă de tot ce-au cucerit cu mintea, tineri, fără deosebire, prin dorinţa nestăpânită de tot ce e nou. Dintre aceștia cred că făceam și eu parte pe atunci, probabil, de aceea eram receptiv la profesori cu firi total opuse. Prin felul său tenace și disciplinat de a preda, Karl Beck îmi dădea un sentiment de siguranţă. Matematica învăţată cu el a devenit o parte mai adâncă a fiinţei mele, având drept consecinţă un fel de curaj spiritual. De la un punct, fie el cât de mic, care nu poate fi pus la îndoială, mergi neabătut mai departe în aceeași direcţie, nu te-ntrebi unde-ai mai putea ajunge, nu-ţi permiţi să privești în dreapta sau în stânga, te miști ca spre o ţintă pe care n-o cunoști și, atâta timp cât nu faci niciun pas greșit și corelaţia pașilor rămâne asigurată, nu ţi se întâmplă nimic, înaintezi spre necunoscut, singurul mod de a cuceri *treptat* necunoscutul.

Cu Witz mi s-a întâmplat tocmai contrariul. Prin el mi-au fost atinse încă multe puncte întunecate care străluceau fără nicio noimă. Nu se progresa, erai ba ici, ba colo, nu aveai niciun scop, nici măcar unul necunoscut, aflai, desigur, multe lucruri dar, mai mult decât atât, îţi formai o sensibilitate pentru ceea ce este neglijat sau ascuns încă. Înainte de toate era dorinţa de schimbare, pe care o consolida: câte lucruri existau, de care n-ai fi bănuit nimic, era suficient să auzi de ele ca să te și *transformi* în ele. Era aceeași experienţă pe care o făcusem înainte cu poveștile, dar acum era vorba de alte materii, mai puţin simple, de fapt de personalităţi, acum aceste personalităţi erau scriitori.

Am amintit deja că el mi-a deschis ochii pentru literatura vie, modernă. Un nume pe care-l spunea o dată nu-l mai uitam, el se transforma în propriul său mediu înconjurător în care mă lua cu el și aripile pe care mi le punea în asemenea călătorii,

pe neobservate, mi-au rămas și după ce el mă părăsise; acum zburam eu însumi într-acolo și cutreieram lumea cu mirare.

Îmi displace să amintesc pe rând numele celor care prin el au intrat pentru prima dată în sfera preocupărilor mele. Pe unele dintre ele le auzisem și mai înainte, fără să mă fi atins, cum ar fi Spitteler, altele-mi treziseră doar o curiozitate pasivă, de parcă ar fi suficient să-i păstrez ca rezervă pentru mai târziu, cum ar fi Wedekind. Cei mai mulţi constituie azi o parte atât de cunoscută a literaturii tradiţionale, încât ar fi ridicol să mai fac caz de ei. Dar cei mai mulţi, pe care nu-i mai înșir acum, erau în contrast vizibil cu ce primisem de acasă și, chiar dacă mi-am însușit foarte puţin din ei, prejudecata faţă de cei care muriseră de curând sau mai erau încă în viaţă se curmase o dată pentru totdeauna. Două excursii a făcut Witz cu noi în cele patru sau cinci luni numărate cât l-am avut profesor. Una a fost degustatul mustului la Trichtenhauser Mühle, cealaltă o excursie cu caracter istoric pe Kyburg. De degustatul vinului s-a vorbit deja cu mult timp înainte și el a chibzuit un plan aproape revoluţionar: ne-a promis că va aduce o verișoară, o violonistă, care ne va cânta. Cu această promisiune își câștigă într-adevăr popularitate în clasă. Și cei care nu manifestau nicio înţelegere faţă de entuziasmul său literar, și cei care-l dispreţuiau pentru lipsa de disciplină și pentru faptul că nu dădea pedepse, fuseseră entuziasmaţi de perspectiva unei ființe de sex feminin, o verișoară adevărată. Despre fete se vorbea acum tot mai des în clasă, s-au stabilit legături cu școala superioară de fete, legături care constau mai ales din diferite dorinţe și fanfaronade. O parte dintre colegi erau deja în plină transformare, se aflau printre ei câţiva înalţi, bine dezvoltaţi fizic care nu mai vorbeau de altceva decât de fete. În acest caz nu se putea fără chicote și aluzii ofensatoare, era greu să nu fii atras în discuţii de acest fel. În toate aceste lucruri eu am rămas în urmă, la mine mai persista încă acel tabu al mamei de pe balconul de la Viena și, încă mai mult, după ce trăisem pasiunea geloziei în toată intensitatea ei, ba chiar din luptele

în care mă implicase mama și din care ieșisem „învingător“, n-aveam habar ce se petrecea cu adevărat între bărbat și femeie. La orele de științele naturii ale lui Fenner am învățat multe lucruri despre animale, aparatul lor genital îl desenam cu propria-mi mână în caiet, dar nu mi-a trecut prin minte să transpun ceva din ele la om, dragostea la oameni se petrecea pe înălțimi exprimabile doar prin scene în iambi, toate procesele dragostei erau o chestiune de iambi. Din perorațiile indecente ale colegilor nu înțelegeam nimic, era imposibil să scoată ceva din mine, nici chiar prin rânjete încurajatoare; eu îmi păstram seriozitatea cu toate chicotelile și lăudăroșeniile lor fără perdea și, astfel, se putea crea impresia de reprobare pentru ceea ce, în fond, era neînțelegere.

De fapt era o situație grotescă, pentru că, în timp ce alții și-ar fi dat sufletul pentru a schimba câteva cuvinte cu o fată adevărată, eu mergeam în fiecare zi acasă, la vila „Yalta“, la o duzină de fete, toate mai mari ca mine și preocupate în secret de aceeași problemă ca și colegii mei, unele mai frumoase decât adoratele domnișoare, printre ele, două suedeze, Hettie și Gulli, pe care azi le-aș găsi irezistibile, râdeau și chicoteau necontenit în suedeză și, că vorbeau de tineri bărbați am putut ghici chiar eu; altele, ca Angèle, originară din Nyon, de lângă lacul Geneva, pe cât de pudică, pe atât de frumoasă, poate în aceeași dispoziție ca și mine, dar cu doi ani mai mare; Nita, o genevează, ca intelect cea mai matură dintre toate, de profesie dansatoare, elevă a lui Dalcroze, care organiza pentru noi serile de la „Yalta“; Pia din Lugano, o brunetă mai plină, debordând de ceva ce abia acum îmi dau seama că era senzualitate și toate aceste creaturi, chiar și cele mai puțin atrăgătoare dintre ele, dar oricum fete tinere, mereu împreună cu mine în hol, ore întregi, sau pe terenul de tenis la jocurile noastre unde ne zbenguiam de zor, în timpul aprigelor păruieli când ne atingeam și fizic; toate întrecându-se în a mă cuceri, pentru că eu le răspundeam la multe întrebări legate de temele lor de casă, fiind vorba de cele mai multe

ori de reguli din gramatica germană; unele, nici într-un caz toate, sfătuindu-se cu mine asupra unor chestiuni particulare, cum ar fi reproșurile făcute de părinţi prin scrisori. Eu însă pe culmile acestei simpatii generale, răsfăţat de asemenea fiinţe ca niciun alt băiat de vârsta mea, precaut să nu afle colegii nimic din viaţa mea particulară, convins fiind că m-ar dispreţui pentru un astfel de mediu exclusiv feminin, în vreme ce, în realitate, m-ar fi invidiat îngrozitor. Îi ţineam departe de „Yalta" cu tot felul de tertipuri, nu cred că i-am permis vreodată unuia dintre ei să mă viziteze aici. Hans Wehrli, care locuia și el în Tiefenbrunnen, era singurul care avea o idee despre domiciliul meu, dar el era și singurul care în toate discuţiile noastre n-a adus niciodată vorba despre fete, a rămas tot timpul serios, păstrându-și demnitatea și în această privinţă; poate că și el, n-o pot afirma cu certitudine, se afla sub un tabu asemănător cu al meu, poate că nu suferea încă de necesitatea stringentă a celorlalţi.

Și Witz își arunca acum verișoara violonistă în gura clasei, începând din acest moment se vorbea mult mai mult depre ea decât despre el, era întrebat mereu în legătură cu ea și răspundea cu răbdare la toate întrebările. Dar degustarea mustului era amânată de pe-o săptămână pe alta, aceasta desigur din cauza verișoarei pentru care făcea demersuri, poate că era dorinţa lui să-i insufle curaj ca violonistă și-n loc de flori să-i așeze la picioare un public care ar primi-o triumfal. La început n-a fost liberă, apoi a fost bolnavă, așteptarea clasei atingea temperaturi înalte. „Irene a Greciei" pierdea teren, m-am molipsit și eu de atmosfera generală, nu aveam nicio violonistă la „Yalta" și vioara, ca instrumentul la care cântase tata, ţinea de sferele cerești pentru mine – ca și ceilalţi, l-am asaltat, și eu pe Witz cu întrebări și-am simţit cum devenea tot mai reţinut și cum în cele din urmă l-am pus în încurcătură. Nu mai era sigur că va veni cu verișoara, ea era în preajma examenelor și, când, în sfârșit, ne-am întâlnit la degustatul mustului, el apăru fără ea, spunându-ne că l-a anunţat că nu

vine și ne roagă s-o scuzăm. Cu un instinct incomprehensibil pentru aceste lucruri, despre care nu știam absolut nimic, simţii că la Witz ceva nu era în ordine. Mi se părea dezamăgit, îl apăsa ceva, nu era vesel și volubil ca în timpul orelor sale. Dar apoi, probabil în amintirea pierderii suferite, începu să se lanseze în discuţii despre muzică. Verișoara se încumetase să cânte concertul pentru vioară de Beethoven, eu eram satisfăcut că de data asta în loc de un poet se entuziasma de un muzician și, folosind cuvântul „grandios", esenţial pentru Beethoven și, repetându-l de mai multe ori m-a făcut fericit.

M-am întrebat ce s-ar fi întâmplat dacă ar fi apărut atunci verișoara. De cunoștinţele ei de vioară nu m-am îndoit niciodată. Dar ar fi trebuit să cânte foarte bine și să-și aleagă bucăţi adecvate pentru a stăpâni interesul ardent al clasei pentru ea. Poate că nu s-ar mai fi încumetat să lase vioara și cântând ne-ar fi condus prin pădure înapoi în oraș. Witz ar fi amuţit și, ca un fel de predicator, ar fi mers imediat după ea pentru a-i face loc. Iar la sfârșit, în entuziasmul nostru am fi purtat-o pe umeri, de unde, cântând mai departe, și-ar fi făcut intrarea regală în oraș.

De fapt, fără ea, a fost în fond o deziluzie; deziluzia a fost compensată prin excursia de la Kyburg, unde n-a mai fost vorba de ea, în schimb s-a vorbit cu atât mai mult despre istorie, pe care Witz în maniera sa viu colorată și datorită cetăţii bine păstrate, a reușit să ne-o apropie. La întoarcere, călătoria cu trenul a atins punctul culminant, atunci când, stând în același compartiment, exact în faţa lui și citind într-un ghid pe care mi-l cumpărasem sus, în cetate, m-a atins ușor cu un deget peste braţ și a spus „Acesta-i, cum văd, un tânăr istoric". Că observase ce făceam, că mi s-a adresat personal era lucrul pe care mi l-am dorit cel mai mult, dar acum, odată întâmplat, conţinea jignirea amară că vedea în mine un viitor istoric, nu un scriitor. Cum era să știe dacă n-am scos niciodată un cuvânt referitor la aceasta și faptul că vedea în mine un istoric, care pe atunci nu însemna cu siguranţă mare lucru pentru el,

reprezenta pedeapsa dreaptă pentru atotștiința prin care mă remarcam și la orele sale. Eram foarte surprins și, ca să-l abat de la istorie, l-am întrebat despre un poet la modă atunci și de care nu citisem nimic: Franz Werfel.

Vorbea de lirica acestuia care era pătrunsă de dragoste pentru omenire. Pentru el nu exista nimeni în care să nu se poată transpune. Nicio servitoare nu era prea puţin pentru el, niciun copil, dar și niciun animal, un fel de Franz cel sfânt, de parcă numele i-ar fi indicat drumul. Dar el nu este un predicator, ci unul care posedă capacitatea de a se transforma în orice ființă vie, pentru ca prin exemplul său să ne înveţe să le iubim.

Am acceptat această părere, ca pe tot ce venea de la el, cu încredere (la o cu totul altă interpretare, proprie, am ajuns în această chestiune mult mai târziu). Dar, nu acesta a fost evenimentul propriu-zis al acestei călătorii cu trenul. Mișcat de întrebările mele șovăitoare, nesigure și pline de veneraţie, a început să ne vorbească despre el, prezentându-se atât de realist, așa de fără nicio intenţie de a se apăra de părerea altora, încât am rămas puţin confuz în faţa imaginii unui om aflat încă *in formare*, deloc sigur pe drumul său care era încă într-adevăr deschis, fără dispreţ și condamnări, cum le cunoșteam atât de bine de acasă. Cuvintele sale, pe care poate nici nu le-am înţeles bine, le-am reţinut ca și când ar fi fost vorba de proclamarea unei religii enigmatice: el era plin de energie și apoi iarăși cuprins de disperare. Căuta mereu și nu găsea. Nu știa ce să facă, cum să trăiască. Acest bărbat așezat în faţa mea, care-mi insufla atâta dragoste, pe care l-aș fi urmat orbește pretutindeni, nu știa deloc unde mergea, se adresa când la unul când la celălalt, sigur la el era doar că voia să fie nesigur și, oricât mă atrăgea această atitudine, pentru că izvora din vorbele sale, din gura sa, totul era într-un fel minunat derutant – oare încotro să-l fi urmat?

Istorie și melancolie

„Libertate“ devenise în această perioadă un cuvânt important. Sămânţa spiritului grecesc încolţea în mine, de când îmi pierdusem profesorul care ne descoperise Grecia antică, se consolida în mine un amestec ciudat născut din Grecia și Elveţia. Un rol deosebit l-au jucat în această privinţă munţii. Nu mă gândeam niciodată la greci fără să văd în faţa mea munţi și ei erau, acesta era lucrul curios, aceiași munţi pe care-i aveam zilnic în faţa ochilor. Se vedeau mai aproape sau mai departe, după cum era atmosfera, te bucurai când nu erau acoperiţi, se vorbea și se cânta despre ei, ei erau obiectul unui cult. Cel mai frumos era pe o mare de ceaţă, de pe muntele Ütli din imediata apropiere, atunci munţii deveneau insule, strălucitori, aproape palpabili, oferiţi spre adoraţie cu toate vârfurile în parte. Aveau nume, unele din ele sunau lapidar și nu însemnau nimic decât ele însele: Tödi, altele ca de exemplu Fecioara și Călugărul, înseninau prea mult, cel mai mult mi-ar fi plăcut să am eu un nou termen, propriu pentru fiecare munte, care nu se mai folosea pentru nimic altceva. Nu existau doi munţi de aceeași înălţime. Roca lor era dură de neînchipuit că se schimbau. Eram ferm convins de această imuabilitate. Îi credeam intangibili, când se vorbea de cucerirea lor simţeam o jenă și, când eu însumi îmi propuneam să-i escaladez, aveam sentimentul unui lucru interzis.

Cu atât mai multă viaţă se concentra în jurul lacurilor, acolo se petrecuseră cele mai senzaţionale lucruri, îmi doream aceste lacuri la fel de mult ca și marea grecească și, pe vremea când locuiam în imediata apropiere a Lacului Zürich, ele se contopeau pentru mine într-un singur tot. Nu că lacul și-ar fi schimbat forma, toate își păstrau importanţa și specificul lor: golfurile, povârnișurile, copacii, casele. dar când le visam, toate erau „lacul“, ceea ce se întâmplase într-un loc aparţinea și celorlalte, confederaţia

pentru care se optase era pentru mine una a lacurilor. Când am auzit de construcţiile lacustre descoperite ici și colo, m-a preocupat ideea că locuitorii lor n-ar fi știut nimic unul de altul. La această distanţă de semenii lor, fără legătură cu ei, era aproape indiferent unde locuiau, depindeau de o mică întindere de apă, aceasta putea fi oriunde, cine au fost ei nu se va ști niciodată, oricâte cioburi s-ar găsi de la ei, oricâte vârfuri de săgeţi, oricâte oase – elveţieni n-au fost.

Asta a fost, deci, pentru mine istorie: asociaţia lacurilor, înainte nu exista niciun fel de istorie, ba și aceasta ajungea doar până la mine, pentru că aflasem de adevărata lor preistorie – grecii. Ceea ce se afla la mijloc prezenta puţină importanţă, în romani nu aveam încredere, cavalerii lui Walter Scott, care-mi apăreau ca urmașii lor, marionete în armură, mă plictiseau, interesanţi au devenit abia atunci când au fost bătuţi de ţărani.

În această perioadă, când eram vrăjit de lacuri, mi-a căzut în mână *Ultimele zile ale lui Hutten* și nu mă mir că această operă timpurie a lui C.F. Meyer m-a pătruns din plin. De fapt Hutten era un cavaler, dar și un scriitor și era prezentat ca unul care luptase împotriva puterilor nedrepte. Era bolnav și proscris, părăsit de toţi, trăia singur din mila lui Zwingli, pe Ufenau. Faptele prin care-și dovedise recalcitranţa se limpezeau în amintirea sa, oricât le simţeai focul, nu uitai niciodată starea în care se află și acum, la Ufenau. Lucrurile erau aranjate în așa fel, încât îl vedeai totdeauna luptând împotriva unei puteri care-l copleșea; se risipea astfel tot ce te iritase la cavaleri și anume faptul că, și cei mai viteji dintre ei, prin felul armurii lor se simţeau mai puternici.

Am fost entuziasmat de vizita lui Loyola pe insulă, acesta era un Loyola pe care nu-l cunoștea nimeni, nici chiar Hutten încă: un pelerin pe care, în timpul unei furtuni, îl primește în micul său adăpost, căruia-i întinde propria-i pătură, propria-i mantie. Noaptea, Hutten e trezit de un tunet și la lumina fulgerelor îl vede pe pelerin, care-și flagela spatele până la

sânge și tot acum auzi și cuvintele rugăciunii sale prin care se închina Sfintei Fecioare Maria. Dimineața, locul pelerinului e gol și Hutten recunoaște că acum, când ziua-i irosită, s-a arătat cel mai crunt dușman. Această apropiere a opusului său la sfârșitul unei vieți, faptul că este surprins fără să bănuiască de către cine este surprins, recunoașterea zădărniciei propriei lupte, pentru că adevăratul dușman a apărut abia acum, când din păcate e prea târziu: „De ce nu l-am ucis pe spaniol?" – cum să nu fi simțit oare că eu, tocmai aici, unde era vorba de ceva inventat, eram aproape de „realitate"?

Lacul pe care era așezată insula Ufenau ajungea până jos la mine, poetul trăise pe malul celălalt, la Kilchberg. Mă simțeam inclus în această poezie, peisajul îmi era luminat de el, o propoziție din ea denumea în forma cea mai simplă măsura pătrunderii în lucruri omenești de care eu abia acum eram capabil: „Nu sunt o carte inventată, sunt doar un om contradictoriu." Contrastul dintre carte și om, dintre ceea ce se face cu preștiință și ceea ce este dat de la natură, dintre comprehensibilitatea cărții și incomprehensibilitatea omului, începuse să mă chinuie. Simțisem dușmănie unde nu mă așteptam, dușmănie impusă din exterior, care nu izvora din porniri proprii, ale cărei rădăcini nu le înțelegeam, la care am meditat mult. Pentru că n-am găsit o soluție definitivă, am acceptat una provizorie și am conceput omul ca pe o contradicție. Am îmbrățișat cu lăcomie această soluție și am citat propoziția amintită atât de des, până fu distrusă de mână într-un atac nimicitor.

Înainte de aceasta am avut la dispoziție mai mult de un an, timp în care m-a lăsat în voia mea. L-am urmat pe Meyer în Noaptea lui Bartolomeu și în Războiul de treizeci de ani. La el l-am întâlnit pe Dante în persoană și portretul poetului, așa cum vorbea din surghiunul său, mi-a rămas întipărit în minte. În drumeții cunoscusem, în două veri consecutiv, Văile Grizone, primele din Elveția, fusesem pe Heizenberg în Domleschg, „cel mai frumos munte din Europa", cum

îl numea contele Rohan. În apropiere, la castelul Rietberg, văzusem o pată de sânge care era adusă în legătură cu Jürg Jenatsch[1], fapt care nu m-a prea impresionat. Dar acum, când citeam despre el, mă simţeam ca un cunoscător al urmelor sale. Am întâlnit-o pe Vittoria Colonna ca soţie a lui Pescara[2], sanctificată prin Michelangelo; am ajuns la Ferrara, cât de groaznică și înspăimântătoare era această Italie despre care n-am auzit nimic decât relatări orale idilice. Era vorba mereu de evenimente agitate, care prin importanţa lor se detașau de mediul meu zilnic. Costumul nu-l vedeam, vedeam varietatea epocilor și a scenelor. N-am observat nimic din înfrumusețarea prin costum; pentru că aceste evenimente se sfârșeau de cele mai multe ori trist, le consideram adevărate.

În neclintita, în furibunda poftă de învăţat la acelor ani eram de părere că tocmai această variată însufleţire a istoriei era cea care mă atrăgea la Meyer. Mă gândeam cu toată seriozitatatea că prin el m-aș putea informa. N-aveam nicio îndoială, mă supuneam docil descrierii sale, nu bănuiam ce s-ascundea în spatele ei, totul era clar, se întâmplau atâtea ce putea fi în spate care, raportat la această bogăţie, să fi fost irelevant și nedemn de amintit?

Azi, când nu mai suport istoria romanţată, deoarece prefer sursele înseși, când caut rapoarte naive sau idei dure cu privire la ele, cred că din partea lui era altceva ce acţiona mai profund asupra mea: un simţ al recoltelor și copacilor plini de rod, „Destul nu-i destul“, și melancolia poeziei lacurilor sale. Una dintre aceste poezii începea cu versurile:

Trist înăbușitoarea zi de vara mocnea,
Surd și slab pocnetul vâslei suna.

....

---

[1] Titlul unei nuvele mai ample a lui C.F. Meyer, apărută în 1876.
[2] Este vorba despre una dintre cele mai cunoscute nuvele ale lui C.F. Meyer „Ispitirea lui Pescara“.

Departe e cerul, aproape e apa adâncă –
Stelelor, de ce n-ați răsărit încă?
O voce plăcută-plăcută mă cheamă
Din cavoul de apă, mereu, fără teamă –

Nu știam a cui voce era, dar simţeam că era un mort apropiat și strigătele din apă mi se adresau mie, de parcă ar fi fost tatăl meu cel care striga. În acești ultimi ani petrecuţi la Zürich nu m-am prea gândit la el, pe cât de neașteptată, pe atât de misterioasă era întoarcerea sa din această poezie. Era ca și când s-ar fi ascuns în lac, pentru că eu iubeam atât de mult lacul.

Pe atunci nu aflasem încă nimic despre viaţa poetului, despre sinuciderea mamei sale care s-a înecat în lac. Dacă aș fi știut, nu mi-ar fi venit niciodată în minte că auzeam vocea tatălui meu când, spre seară, vâsleam singur pe lac. Rareori vâsleam singur și numai atunci recitam cele două versuri, le întrerupeam și ascultam cu atenţie: de dragul versurilor îmi doream să fiu singur pe lac, nimeni n-a aflat de această poezie și de importanţa ei pentru mine. Melancolia ei mă înduioșa, un sentiment nou pentru mine care se lega de lac, o simţeam și când nu era zăpușeală și întuneric, ea picura din cuvinte. Simţeam că pe poet îl atrăgea apa lacului și, deși melancolia mea era doar una preluată, simţeam ademenirea și așteptam cu nerăbdare primele stele. Le salutam, conform vârstei, nu cu un sentiment de ușurare, ci jubilând. Atunci cred că a apărut imboldul de a mă referi la stelele care sunt de neajuns și de neatins și a culminat în anii următori într-o religie a stelelor. Le consideram prea înalte pentru a putea avea o influenţă asupra vieţii mele, mă adresam lor de dragul de a le privi, eram fricos atunci când dispăreau și mă simţeam puternic când se arătau din nou acolo unde le știam. N-așteptam de la ele nimic decât periodicitatea revenirii lor în același loc și în aceeași relaţie cu semenele lor cu care împreună formau constelaţii cu nume minunate.

Colecta

Din oraș cunoașteam pe atunci părţile din jurul lacului și drumul până la școală și înapoi. Fusesem în puţine clădiri publice, în Sala de concerte, Muzeul de Artă, la Teatru și, foarte rar, la Universitate, pentru conferinţe. Expunerile pe teme de etnologie aveau loc într-una dintre casele breslașilor de pe Limmat. În rest, orașul vechi consta pentru mine din librării în care mă uitam la cărţile „știinţifice" care urmau acum la rând. Apoi mai erau hotelurile din apropierea gării, unde trăgeau rudele când veneau în vizită la Zürich. Scheuchzerstraße din Oberstrass, unde locuisem trei ani, aproape că am dat-o uitării, îţi oferea prea puţin, era situată destul de departe de lac și totuși când mă mai gândeam la ea, era ca și când aș fi locuit pe atunci în alt oraș.

Din unele cartiere nu cunoșteam mai mult decât numele și, fără a opune rezistenţă, mă lăsam pradă prejudecăţilor care circulau pe seama lor, n-aveam idee cum arătau oamenii acolo, cum se mișcau și cum se comportau unii cu alţii. Mă atrăgea tot ce era îndepărtat, unde se putea ajunge doar într-o jumătate de oră și unde n-aveai drum, acele locuri erau ca jumătatea din spate a lunii invizibile, inexistente. Deschiderea spre lume o plătești cu neglijarea lucrurilor din imediata apropiere. Este de neconceput cu câtă trufie hotărăști ce te interesează și ce nu. În linii mari, toate experienţele îţi sunt prestabilite, fără să știi; ce încă n-ar putea fi conceput fără litere, rămâne nevăzut și pofta de lup care se numește curiozitate știinţifică nu observă ce-i scapă.

O singură dată am aflat pe lângă ce treceam; am ajuns în cartiere ale orașului pe care, până atunci, le cunoșteam doar din auzite. Ocazia fu o colectă de binefacere, am fost întrebaţi dacă dorim să ne oferim serviciile. Fiecare dintre cei care s-au anunţat au primit ca însoţitor „o domnișoară de la liceu". Însoţitoarea mea era mai mare decât mine, dar părea că n-o interesează acest lucru. Ea ducea pușculiţa cu bani,

eu marfa ce trebuia s-o vindem – table mari de ciocolată. Se uita de sus la mine cu ochi blânzi și avea un fel clar de a vorbi. Era îmbrăcată într-o fustă plisată albă, de mare efect, nu mai văzusem până acum niciuna de la o distanţă atât de mică și am observat că atrăgea și altora atenţia.

Treaba a început prost, mișuna de perechi care făceau colectă. Lumea ne-ntreba de preţ și se-ntorcea indignată. Marfa nu era ieftină, într-o oră am scăpat abia de o tablă de ciocolată; însoţitoarea mea se simţea jignită, dar nu se dădea bătută: era de părere că ar trebui să mergem prin case și restaurante, cel mai bine în Aussersihl. Acesta era un cartier muncitoresc, eu nu fusesem niciodată acolo, mi se părea absurd că aștepta de la oamenii aceia săraci ce ne refuzaseră până acum cei bogaţi. Ea era de altă părere și mi-a argumentat-o fără sentimentalism: „Aceștia nu economisesc", a spus ea, „ei cheltuiesc totul. Cel mai bine este în localuri, acolo își beau tot ce au în buzunar."

Pornirăm spre ţinutul amintit. Ici și colo intram în câte-o casă și investigam locuinţele. Locatarii mai erau încă oameni cu profesii burgheze. Dedesubtul unui nume, într-o locuinţă de la etajul doi, era scris „Director de bancă". Am sunat, ne-a deschis un domn cu un cap roșu, proeminent și cu o mustaţă sentimentală. Era sceptic și jovial în același timp și ne-a întrebat prima dată dacă suntem elveţieni. Eu am tăcut, cu atât mai amabilă fu replica fetei care m-a inclus și pe mine în răspunsul ei, fără a comite nicio greșeală. Bărbatului îi plăcu s-o examineze, o întrebă de profesia tatălui ei și, pentru că acesta era medic, profesia lui se potrivea bine cu scopul colectei noastre. Profesia tatălui meu nu-l mai interesă, se concentră asupra fetei, care știa să răspundă cu o alura inteligentă; ea ţinea pușculiţa nu prea ostentativ și la înălţimea potrivită, fiind atentă să nu zornăie, deoarece era încă aproape goală. Totul dură destul de mult, dar zâmbetul de pe faţa domnului se transformă într-un rânjet satisfăcut, luă tabla de ciocolată, o cântări în mână să nu fie prea ușoară și aruncă moneda în

pușculiță, nu fără să adauge: „E pentru o binefacere, ciocolată avem destulă.“ Păstră totuși tabla și ne dădu drumul, pe deplin conștient că făcuse o faptă bună; după ce-a închis ușa, ne-am oprit îmbătaţi de atâta bunătate și plutirăm apoi cam „nesiguri în jos, la etajul întâi, unde-am sunat fără să ne uităm la eticheta de pe ușă. Ușa se deschise, roșu ca racul de mânie apăru în faţa noastră bărbatul de sus: „Ce, iarăși! Nerușinare!“ Cu degetul său gras ne arătă eticheta de pe ușă, unde era scris același nume. „Văd că nu știţi citi! Afară cu voi sau chem imediat poliţia! Vreţi poate să vă confisc pușculiţa?“ Ne trânti ușa-n nas și noi o luarăm amărâţi din loc. Trebuie că în interiorul locuinţelor exista o scară între cele două etaje. De unde să fi știut aceasta, după ce ne reușise o vânzare, în beţia fericirii, n-am mai fost atenţi la nume.

Însoţitoarea mea se săturase de locuinţe și-mi spuse: „Acum mergem în localuri.“ Mâhniţi cum eram, am mai mers o bucată până am ajuns chiar în Aussersihl. La un colţ am zărit un local mare, nici măcar nu m-a poftit să intru primul și intră liniștită. Un miros asfixiant de tutun se izbi la intrare, localul era plin, toate mesele erau ocupate, muncitorii de toate vârstele, pe care-i puteai recunoaște după șepci, ședeau cu paharele în faţă, se vorbea mult italienește. Fata se strecură fără teamă printre mese, nu era nicio singură femeie căreia să i se poată adresa, însă acest lucru părea să-i dea și mai multă siguranţă, le vâra bărbaţilor pușculiţa sub nas, lucru ce-i venea ușor, pentru că aceștia ședeau. Eu mă grăbeam s-o ajung, pentru a fi prezent cu tablele de ciocolată, observai însă cât de puţin importante erau. Importantă era fata și lucrul cel mai însemnat fusta ei plisată care strălucea în contrast cu această încăpere întunecoasă. Toţi se uitau la ea, toţi o priveau miraţi, un băiat tânăr, care părea cam timid, apucă o cută a fustei, lăsând-o să-i alunece ușor și admirativ printre degete. Părea că vrea să pipăie stofa fină, nu fata. Nu zâmbea, se uita solemn la ea, fata se opri în faţa lui, el exclamă „bellisisima“, ea acceptă complimentul pentru fusta

ei plisată, el pregătise deja moneda, o aruncă în puşculiţă, de parcă n-ar fi fost nimic şi nu se mai interesă de ciocolata pe care eu, cu oarecare întârziere i-am oferit-o; el, fără s-o bage-n seamă, a pus-o pe masă, se ruşina să primească ceva pentru donaţia lui. Fata merse între timp mai departe, următorul fu un bărbat cu părul cărunt. El îi zâmbi prietenos, scoase, fără să întrebe, banii, aruncă toate monedele pe care le avea în buzunar pe masă, căută una de doi franci şi-o aruncă repede în puşculiţă, ascunzând-o puţin între degete. Apoi îmi făcu semn poruncitor cu mâna, îmi smulse tabla de ciocolată din mână şi, cu un gest plin de elan, i-o înmână fetei. Apoi îi spuse că această tablă e a ei, s-o păstreze, deci, pentru ea şi să n-o vândă.

Aşa a început, aşa a continuat, cine avea bani dădea, păstrându-şi însă şi tabla de ciocolată. Cine nu avea, se scuza, domnea o politeţe cordială, îndată ce se apropia fata, gălăgia de la mese se mai potolea, eu mă temeam de vorbe obraznice, în locul lor am întâlnit doar priviri admirative şi uneori câte o exclamaţie de mirare. Eu mă simţeam total de prisos, dar nu mă deranja, contaminat de atmosfera adoratoare a bărbaţilor mi-am spus că însoţitoarea mea este frumoasă. După ce am părăsit localul scutură puşculiţa şi o cântări, constatând că e mai mult de jumătate plină. Încă unul sau două asemenea localuri şi nu mai încăpea nimic în ea. Era pe deplin conştientă de complimentele pe care le primise, dar avea simţul ei practic şi n-a uitat o clipă scopul acţiunii.

Apariţia vrăjitorului

Cât de mult mă schimbasem îmi dădui seama după vizitele bunicului. A venit la Zürich numai când a ştiut că sunt singur. Tensiunea dintre el şi mama crescuse, câţiva ani a evitat-o, dar îşi scriau regulat. În timpul războiului primea cărţi poştale prin care i se comunicau noile noastre

adrese, mai târziu a urmat un schimb de scrisori formale și impersonale.

De îndată ce-a aflat că sunt la „Yalta“, apăru și el la Zürich. A tras la hotel „Central“ și m-a chemat la el. Camerele sale de hotel, indiferent dacă erau la Viena sau Zürich, semănau, domnea în ele același miros. Era legat cu filacteriile[1], pentru rugăciunea sa de seară când am sosit și, în timp ce mă săruta și mă scălda în lacrimi, se ruga mai departe. Arătă spre un sertar, pe care să-l deschid în locul lui, acolo era un plic plin de timbre pe care le colecţionase pentru mine. Le-am golit pe o comodă joasă și mă uitam la ele, pe unele le aveam deja, pe altele nu; cu ochiul lui de Argus îmi urmărea mimica feţei care, prin schimbarea rapidă, îmi trăda când bucurie, când dezamăgire. Pentru că nu voiam să-l întrerup de la rugăciune, n-am spus nimic, el însă nu rezistă mult și-și întrerupse singur tonul solemn al cuvintelor sale în ebraică cu un „Na?“ întrebător. Am scos câteva sunete nearticulate, pline de entuziasm, acestea îl satisfăcură și-și continuă rugăciunea. Aceasta a durat destul de mult, totul era stabilit, nu lăsa nimic afară și nu prescurta nimic și, deoarece totul decurgea cu viteză maximă, nu se mai putea accelera nimic. Apoi termină, mă examină dacă știam ţările din care proveneau timbrele și mă umplu de laude pentru răspunsurile corecte. Mă trata de parcă ne-am fi aflat la Viena și eu aș fi avut doar zece ani, fapt la fel de supărător pentru mine ca și lacrimile de bucurie care curgeau acum din nou. Plângea în timp ce vorbea cu mine, era copleșit de faptul că mă găsea în viață, nepotul său, care-i purta numele, care a mai crescut un pic, copleșit poate și de faptul că era aici și-i era dat să trăiască aceste clipe.

Îndată ce termina cu examinarea și se sătura de plâns, mă ducea într-un restaurant unde nu se serveau băuturi alcoolice și unde serveau ospătărese. Bunicul avea ochiul format pentru ele și era imposibil să comande ceva fără o discuţie

---

[1] Obiecte rituale care se aplică pe frunte, respectiv braţul stâng.

detaliată. Începea prin a arăta spre mine și spunea: „Nepoţelul meu!" Apoi enumera toate limbile pe care le știa, erau tot 17. Ospătăriţa, care avea de lucru, asculta cu nerăddare lista din care lipsea însă germana elveţiană, îndată ce se pregătea să dispară îi punea liniștitor mâna pe șold, rămânând cu ea acolo. Eu mă rușinam pentru el, dar fata sta liniștită; când mi-am ridicat din nou capul pe care-l plecasem, el terminase cu limbile sale, dar mâna-i era tot acolo. O luă abia când trebui să se sfătuiască cu ospătăriţa, pentru aceasta avea nevoie de ambele mâini, după o lungă procedură comandă exact același lucru ca de obicei, pentru el un iaurt, pentru mine o cafea. După ce plecă ospătăriţa, încercai să-l conving: aici nu suntem la Viena, în Elveţia e altfel, nu te poţi purta așa, aici riști să primești o palmă de la ospătăriţă. Nu mi-a răspuns, era de părere că știe mai bine ce face. Când se întoarse cu iaurtul și cafeaua, ospătăriţa îi zâmbi amabil, el îi mulţumi emfatic, îi puse încă o dată mâinile pe șold, promiţându-i că la următoarea vizită la Zürich va reveni aici. Eu mă grăbeam să-mi beau cafeaua și să plecăm cât mai repede, convins fiind, contrar tuturor aparenţelor, că o jignise.

Fusesem destul de neprevăzător când i-am povestit de „Yalta", a insistat să mă viziteze acolo și s-a anunţat. Domnișoara Mina nu era acasă, l-a primit domnișoara Rosy, ea l-a condus prin casă și prin grădină, se interesa de tot și punea nenumărate întrebări. La fiecare pom fructifer întreba ce recoltă dă. Se interesă de fetele care locuiau acolo, de numele, originea și vârsta lor. Le numără, pe atunci erau nouă și fu de părere că s-ar putea primi mai multe. Domnișoara Rosy spuse că aproape fiecare are camera ei separată, atunci vru să vadă camerele. Ea, cucerită de jovialitatea și întrebările sale, îl conduse nevinovată în fiecare cameră. Fetele erau în oraș sau în hol, astfel că domnișoara Rosy n-avea niciun motiv să nu-i arate dormitoarele goale pe care eu nu le văzusem niciodată. El admira priveliștea și examina paturile. Aprecia fiecare cameră după mărimea ei și fu de părere că s-ar mai

putea pune cu ușurință un al doilea pat. Reținuse țările de baștină ale fetelor și voia să știe unde doarme franțuzoaica, unde olandeza, unde braziliana și, mai ales, unde dorm cele două suedeze, în sfârșit, întrebă de cuibul de vrăbii, atelierul domnișoarei Mina. Îl avertizasem înainte să contemple cu atenție tablourile și să laude unele din ele. Asta a și făcut în felul său: ca un cunoscător, se opri mai întâi la o anumită distanță, apoi se apropie foarte mult, examinând tehnica picturii. Dădu din cap văzând atâta talent, apoi izbucni în superlative entuziaste, a fost atât de șiret că și-a ales cuvintele în italiană, nu în spaniolă, știind că domnișoara Rosy le înțelegea. Unele flori îi erau cunoscute din grădina sa, de acasă, lalele, garoafe și trandafiri rugând-o să-i transmită pictoriței felicitările sale pentru talentul ei. Îi spuse apoi că așa ceva n-a mai văzut, ceea ce era și adevărat, întrebând-o dacă nu pictează și pomi fructiferi și fructe. Regretă că nu erau reprezentate și acestea, sugerând insistent o lărgire a repertoriului. Cu asta ne-a uluit pe amândoi, nici domnișoarei Rosy, nici mie nu ne venise ideea. Când începu să se intereseze de valoarea tablourilor, l-am privit cu severitate, dar degeaba. Nu se lăsă înduplecat, domnișoara Rosy aduse o listă de la ultima expoziție și-l informă asupra prețurilor. Existau unele care fuseseră vândute pentru mai multe sute de franci, cele mici fuseseră ceva mai ieftine, puse să i se spună toate prețurile la rând, le adună pe loc în cap și ne surprinse pe amândoi cu rezultatul impresionabil pe care nu-l cunoscuserăm nici noi. Apoi mai adăugă impunător că nu e vorba de preț, ci de frumusețea, „la hermosura" tablourilor și, când domnișoara Rosy dădu din cap că nu înțelege cuvântul, mă întrerupse rapid, înainte de a-i fi tradus eu, și spuse în italiană: „la bellezza, la bellezza, la bellezza!"

Apoi vru să mai vadă o dată grădina, de data asta mai temeinic. Pe terenul de tenis întrebă cât e de mare terenul care ține de casă. O puse pe domnișoara Rosy în încurcătură, pentru că nu știa; el se apucă să măsoare terenul cu

pașii, lungimea și lăţimea, calculând imediat în metri pătraţi și apoi trânti rezultatul, rămânând puţin pe gânduri. Compară mărimea terenului de tenis cu cea a grădinii și a pajiștii de vizavi, făcu o mutră șireată și spuse: atât și atât măsoară totul. Domnișoara Rosy fu copleșită, vizita de care mă temusem atâta deveni un triumf. Pentru prima parte a serii mă luă cu el pe o colină apropiată la o reprezentaţie de teatru în aer liber; când m-am întors acasă, doamnele mă așteptau în camera lor. Domnișoara Mina nu-și putea ierta faptul că nu fusese prezentă, timp de o oră mi-a fost dat să aud osanale la adresa bunicului. Chiar și mărimea terenului o calculase exact, un adevărat maestru vrăjitor.

Păianjenul negru!

Valea văilor era pentru mine Wallis, aceasta și datorită numelui, cuvântul latinesc pentru vale dăduse numele cantonului, ea *se compunea* din valea Rhonului și văile sale laterale. Pe hartă, niciun canton nu era așa de compact ca acesta, nu exista nimic care să nu se încadreze armonios în el. Eram impresionat de tot ce citisem despre Wallis: că era un ţinut bilingv, că existau părţi germane și franceze și ambele limbi se vorbeau acolo ca în trecut, în Val d'Anniviers o franceză foarte arhaică, în valea Lötsch o germană foarte arhaică.

Vara lui 1920 am petrecut-o toţi trei cu mama la Kandersteg. Acolo mă aplecam adesea asupra hărţii: toate dorinţele mi se concentrau acum asupra văii Lötsch, era obiectivul cel mai interesant și ușor de atins. Se trecea prin tunelul montan Lötsch – al treilea ca mărime din lume – până la Goppenstein, prima staţie. De aici se drumeţea pe vale până la ultima localitate, Blatten. Am elaborat acest plan cu mult zel, am adunat societatea cu care aș fi dorit să merg, insistând ca fraţii cei mici să rămână de data asta acasă. „Tu știi ce vrei" a spus mama, n-a surprins-o brutalitatea cu care i-am exclus pe

fraţii cei mici, ci i-a plăcut. Ea trăia cu teama ca din pricina cărţilor și a discuţiilor purtate să nu devin o ființă nehotărâtă și lipsită de bărbăţie. Accepta teoretic ca trebuie să ţii cont de cei mai mici și mai slabi, în practică se enerva, mai ales când vreunul dintre aceștia o împiedica să-și atingă scopul. Mă susţinu, gândindu-se la un alt program pentru cei mici, ziua excursiei fu fixată, dimineaţa cu primul tren urma să străbatem tunelul.

Goppenstein-ul era și mai neospitalier și mai părăsit decât mă așteptam eu. Pe poteca îngustă, singura sa legătură cu lumea exterioară, o pornirăm în sus spre valea Lötsch. Aflai cât fusese de îngustă până nu de mult, n-avea loc numai câte-un catâr cu greutatea pe spate. Se spunea că în urmă cu mai puţin de o sută de ani mai existau urși în acel ţinut, ce păcat că acum nu te mai puteai întâlni cu niciunul. Regretând urșii dispăruţi, observai cum valea se deschise dintr-odată, scăldată în soare, de o luminozitate strălucitoare, ducând tot mai sus spre crestele albe ale munţilor, sfârșind într-un gheţar. O puteai străbate într-un timp destul de scurt, dar mai înainte drumul șerpuia de la Ferden la Blatten prin patru localităţi. Totul era antic și original. Femeile purtau pe cap pălării negre de paie, dar nu numai ele, ci și fetele foarte tinere. Chiar și cele de trei sau patru ani aveau ceva atât de solemn ca și când de la naștere ar fi fost conștiente de frumuseţea văii lor și ar trebui să ne dovedească nouă, invadatorilor, că nu vor să se amestece cu noi. Stăteau în compania femeilor în vârstă, cu faţa tăbăcită de soare și de vânt. Prima propoziţie pe care am auzit-o suna ca în urmă cu o sută de ani. Un băieţel foarte mic făcu curajos câţiva pași spre noi, atunci îl chemă la ea o femeie bătrână care voia să-l ţină la distanţă de noi și cele două cuvinte sunau atât de frumos că nu-mi credeam urechilor. „Chuom buobilu!“[1], spuse ea, ce vocale splendide! În loc de „Büebli“, pe care eram obișnuit să-l aud

---

[1] „Hai, băieţaș“ în dialect elveţian pentru germ. „Komm Büblein“.

pentru „Büblein“, spuse „Buobilu“, o corelaţie bogată de *u*, *o* și *i* închis, îmi veniră în minte versuri din germana veche de sus, pe care le citeam la școală. Știam cât de apropiate erau dialectele elveţiene de germana medie de sus, dar că mai există câte ceva ce sună ca germana veche de sus nu mi-aș fi închipuit și consideram că aceasta este descoperirea mea. Mi-a rămas cu atât mai adânc în amintire cu cât era singurul lucru pe care l-am auzit. Oamenii erau tăcuţi și dădeau impresia că ne evită. În timpul întregii noastre drumeţii n-am purtat nicio discuţie. Noi ne uitam ia vechile case de lemn, la femeile îmbrăcate în negru, la ghivecele de flori de la ferestre, la sălcii. Mi-am ciulit urechile pentru a auzi alte propoziţii, totul rămase mut, poate că a fost numai o întâmplare, dar „chuom Buobilu“ mi-a rămas în urechi ca singurul registru lingvistic al văii.

Eram o societate destul de amestecată, erau englezi printre noi, olandezi, francezi, nemţi; se auzeau exclamaţii vioaie în toate limbile, în comparaţie cu tăcerea văii, chiar și englezii păreau vorbăreţi, toţi erau implicaţi, toţi se minunau, nu-mi era rușine cu blazaţii locatari ai hotelului nostru, pe seama cărora obișnuiam să fac observaţii tăioase, unitatea vieţii de aici, unde totul se încadra perfect, tăcerea, încetineala, reţinerea le-au înfrânt blazarea și reacţionau cu admiraţie și invidie la tot ce era de neconceput, fără să se simtă superiori. Treceam prin cele patru sate de parcă am fi coborât de pe altă planetă, fără posibilitatea contactelor cu locuitorii, fără să ni se ceară nici cel mai mic lucru, n-am putut observa nici măcar o stârnire a curiozităţii și tot ce s-a petrecut în timpul acestei drumeţii a fost că o femeie bătrână l-a chemat de lângă noi pe un băieţel foarte micuţ care nici măcar nu era în imediata noastră apropiere.

De atunci n-am mai fost niciodată în această vale, presupun că s-a schimbat mult într-o jumătate de secol, mai ales în această ultimă jumătate de secol. M-am ferit să mă ating de imaginea pe care i-o păstrez. Îi datorez, tocmai ca urmare

a ciudăţeniei ei, sentimentul familiarizării cu stări de viaţă străvechi. N-aş putea spune câţi oameni trăiau pe atunci pe vale, poate erau vreo cinci sute. Eu i-am văzut izolaţi, nu mai mult de doi, trei împreună. Că o duceau greu era evident. Nu m-am gândit că unii dintre ei își câștigau pâinea în afara văii, mi se părea că era departe de ei gândul de a-și părăsi vreodată valea, chiar și numai pentru scurt timp. Dacă aș fi aflat mai multe amănunte, imaginea mea despre ei s-ar fi șters și ar fi devenit oameni ai timpului nostru, așa cum îi cunoșteam pretutindeni. Există din fericire experienţe care-și trag seva din unicitatea și individualitatea lor. Mai târziu, citind despre popoare și seminţii puţin numeroase, care trăiau total izolate, îmi aduceam aminte de valea Lötsch și oricâte lucruri deosebite aș mai fi citit, acum știam că există și le acceptam.

Admiraţia pentru cuvinte mono- sau de fapt cvadrusilabice, cum mi-a fost dat să le aud în această vale, era pe atunci un fenomen rar. Aproximativ în același timp căzusem victimă elocvenţei lui Gotthelf. Am citit *Păianjenul negru* și mă simţeam urmărit de el, mi se părea că s-a ascuns chiar pe obraz la mine. Sus, în camera de la mansardă, nu suportam nicio oglindă, acum, rușinat, m-am rugat de Trudi să-mi dea una, m-am dus cu ea sus, am încuiat ușa, lucru neobișnuit în această casă, și căutam pe ambii obraji urmele păianjenului negru. N-am găsit nicio urmă, cum era să găsesc, pe mine nu mă sărutase dracul, simţeam totuși niște furnicături ca de la picioarele păianjenului și, ca să fiu sigur că nu s-a așezat pe mine, mă spălam de mai multe ori pe zi. Îl vedeam în locuri unde te așteptai cel mai puţin, sus pe pasarelă mi-a apărut odată, în locul soarelui care se ridica pe cer. Am dat buzna-n tren, acolo s-a așezat vizavi de mine, lângă o femeie bătrână, care nu l-a observat. „E oarbă, trebuie s-o avertizez“, dar am rămas cu intenţia; la Stadelhofen, când m-am ridicat să cobor din tren, păianjenul dispăruse și bătrâna doamnă ședea singură, ce bine că n-o avertizasem, ar fi murit de spaimă.

Păianjenul putea să dispară zile întregi, evita unele locuri, nu apărea niciodată la școală, nici fetele din hol nu erau terorizate de el. Cât le privește pe doamnele Herder, acestea prin simpla lor nevinovăţie nu erau nici măcar demne de păianjen. El se ţinea de mine și de drumurile mele, când eram singur, deși nu-mi aduceam aminte să fi făcut vreo faptă rea.

Îmi propusesem să nu-i spun nimic mamei de păianjenul negru, mă neliniștea gândul că ar putea avea un efect nedorit asupra ei ca și când păianjenul ar fi prezentat un pericol mai mare pentru oamenii bolnavi și, poate că multe lucruri s-ar fi petrecut altfel dacă aș fi avut forţa să rămân la această hotărâre. Dar la următoarea vizită am izbucnit și i-am povestit istoria pe larg cu toate amănuntele îngrozitoare; botezul plăcut al copilului și toată morala consolatoare prin care Gotthelf încearcă să atenueze efectul acestei povestiri le-am lăsat la o parte. Mă asculta fără să mă întrerupă nici măcar o singură dată, nu reușisem încă s-o fascinez în așa măsură. Ca și când ni s-ar fi inversat rolurile, cum terminasem de povestit mă interogă despre acest Gotthelf, cine e și cum se explică faptul că ea n-a auzit încă nimic de o istorie atât de îngrozitoare. Mă copleșise frica în timpul povestirii și căutam să ascund acest lucru, distrăgându-i atenţia printr-o veche dispută a noastră despre valoarea sau nonvaloarea dialectului. Gotthelf era doar un scriitor din Berna, limba lui era cea vorbită în Emmental, unele lucruri abia le înţelegi, dar Gotthelf ar fi de neconceput fără acest dialect, din el își trage toată forţa. I-am dat să înţeleagă că *Păianjenul negru* mi-ar fi scăpat, că nu mi-ar fi fost niciodată accesibil dacă nu m-aș fi preocupat totdeauna de dialect.

Eram amândoi într-o stare de agitaţie care izvora din însăși chestiunea discutată, și dușmănia care-o simţeam unul faţă de celălalt avea de-a face cu povestirea, dar tot ce *spuneam* se-nvârtea în sfera unei încăpăţânări superficiale. Ea nu voia să audă nimic de Emmental, după părerea ei, această povestire ar fi biblică și preluată chiar direct din biblie. Păianjenul

negru era cea de-a unsprezecea calamitate egipteană și dialectul poartă vina pentru că e atât de puţin cunoscută în lume. Ar trebui tradusă în germana literară, pentru a deveni accesibilă tuturor.

Îndată ce s-a întors la sanatoriu s-a interesat la partenerii ei de discuţii, care proveneau aproape toţi din nordul Germaniei, de Gotthelf și află că n-a scris decât lungi romane ţărănești care nu se pot savura, constând în principal din predici. *Păianjenul negru* este singura excepţie, dar și această povestire ar fi stângace după părerea lor, plină de lungimi inutile; după ei, niciun om care se pricepe câtuși de puţin la literatură nu-l mai ia astăzi în serios pe Gotthelf. În scrisoarea în care-mi comunica acest lucru adăugă întrebarea ironică: ce-aș dori de fapt, să mă fac, predicator sau ţăran, de ce nu amândouă deodată, ar trebui totuși să mă hotărăsc.

Eu însă am rămas la părerea mea și la următoarea ei vizită m-am năpustit asupra autorităţilor estetice de care se lăsa influenţată. „Estetician" fusese în gura ei totdeauna un cuvânt de ocară, ultimul lucru pe pământul lui Dumnezeu erau „esteticienii vienezi". Cuvântul a atins-o din plin, îl alesesem bine, ea se apără și trădă în același timp o atât de serioasă îngrijorare pentru viaţa prietenilor ei, încât mi s-a părut c-ar purcede direct din *Păianjenul negru.* Ea continuă că oamenii ameninţaţi de moarte nu pot fi ironizaţi ca esteticieni. Ei nu știu cât mai au de trăit. Cred oare că oamenii ajunși în această stare nu chibzuiesc exact ce citesc? Există povestiri care curg pe lângă tine ca apa și altele, de care-ţi amintești cu fiecare zi tot mai bine. Aceasta depinde de starea *noastră* sufletească, nu de scriitor. Ea e sigură că nu va citi niciodată ceva de Gotthelf. Era hotărâtă să aibă ea ultimul cuvânt împotriva acestui păcătos care scrie în dialect și se baza pe autorităţi în materie. Vorbea de Theodor Däubler, care citise la sanatoriu, unii poeţi citeau acolo din operele lor, cu această ocazie s-a împrietenit puţin cu el, deși el recitase versuri, care nu erau, de fapt, specialitatea ei, susţinând chiar că nici el nu avea o

părere deosebită depre Gotthelf. „Imposibil“ am spus eu, eram atât de revoltat, încât mă îndoiam de adevărul cuvintelor ei. Atunci deveni mai nesigură, cedând din afirmaţiile ei: în tot cazul, alţii s-ar fi exprimat așa în prezenţa lui și el nu i-a contrazis, deci era de acord cu ei. Discuţia noastră a degenerat în pură încăpăţânare, amândoi ne cramponam, într-ura mod aproape ostil, de punctele noastre de vedere. Am simţit că vede pasiunea mea pentru tot ce este elveţian ca pe un pericol. „Devii limitat“, a spus ea, „nu-i de mirare, ne vedem mult prea rar. Te-ncrezi prea tare. Trăiești printre domnișoare bătrâne și fete tinere. Te lași tămâiat de ele. Limitat și încrezut, nu pentru asta mi-am sacrificat eu viaţa.“

Michelangelo

La un an și jumătate de când îl pierdusem pe Eugen Müller ca profesor de istorie, în septembrie 1920, acesta își anunţa seria de conferinţe despre arta Florenţei. Se ţineau într-o sală de curs de la universitate, eu nu am lipsit de la nicio oră. Deja înălţimea locului unde se ţineau, eu mai aveam până să fiu student însemna o anumită distanţare a conferenţiarului. Ședeam în faţă și el mă observase, dar aici erau mult mai mulţi auditori decât la școală, din toţi anii de studiu, se aflau și adulţi printre noi și pentru mine aceasta era o dovadă a simpatiei de care se bucura bărbatul care însemnase pentru mine mai mult decât toţi ceilalţi profesori. Era același foșnet și zumzet entuziast care-mi lipsise atât de mult, întrerupt doar de diapozitivele spre care arăta. Respectul său faţă de operele de artă era atât de mare, că în asemenea momente amuţea. Îndată ce apărea o proiecţie, mai spunea doar două, trei propoziţii, cât se poate de modeste, și apoi tăcea, pentru a nu deranja cufundarea pe care o aștepta de la noi. Mie nu-mi convenea deloc acest lucru, îmi părea rău de orice clipă în care foșnetul înceta și numai de cuvintele lui depindea ce sesizam și ce-mi plăcea.

Încă de la prima oră ne-a prezentat ușile baptisteriului și faptul că Ghiberti lucrase la ele 21 și 28 de ani m-a impresionat mai adânc decât ușile în sine. Acum știam că-ţi poţi petrece o viaţă întreagă cu una sau două opere și răbdarea, pe care o admiram totdeauna, primi pentru mine ceva monumental. N-au trecut nici măcar cinci ani după aceasta și eu îmi găsisem opera căreia voiam să-mi dedic *viaţa*. Faptul că am putut-o exprima imediat, nu numai pentru mine, că mai târziu nu mi-a fost rușine s-o spun și celor pe care-i stimam, îl datorez informaţiei despre Ghiberti auzită din gura lui Eugen Müller.

În a treia oră am ajuns la Capela Medicilor, această oră îi fusese dedicată în întregime. M-a emoţionat melancolia figurii feminine, somnul întunecat al uneia, durerea că abia te poţi trezi a celeilalte. Frumuseţea care nu era mai mult decât frumuseţe mi se părea goală, Raffael nu însemna prea mult pentru mine, însă frumuseţea dublată de un mesaj, împovărată de pasiune, nenorocire și presimţiri reale, mă cucerea. Aceasta era ca și când frumuseţea n-ar exista pentru sine, independent de capriciile epocilor, ci dimpotrivă, ar trebui să se adeverească prin nenorocire, să fie supusă la presiuni mari și numai dacă, trecând prin toate acestea, nu se mistuie, rămânând puternică și înfrânată, numai atunci ar avea dreptul să se numească frumoasă.

Dar n-au fost doar aceste două figuri feminine care m-au tulburat, erau înseși afirmaţiile lui Eugen Müller despre Michelangelo. Probabil că înaintea conferinţelor citise tocmai biografiile lui Condivi și Vasari, venea cu unele amănunte pe care, cu câţiva ani mai târziu, le-am regăsit și recunoscut în aceste biografii. Ele trăiau cu atâta prospeţime și veridicitate în memoria sa, încât dădea impresia că tocmai le auzise prin relatări orale. Nimic nu părea diminuat de timpul care s-a scurs de atunci sau chiar de o cercetare istorică obiectivă. Chiar și nasul zdrobit de timpuriu îmi plăcu ca și când prin aceasta Michelangelo ar fi primit învestitura de sculptor. Apoi

dragostea sa pentru Savonarola, ale cărui predici le citea chiar și la bătrâneţe, deși acesta se ridicase cu atâta hotărâre împotriva idolatriei artei, deși era și un dușman al lui Lorenzo de Medici. Lorenzo îl descoperise pe tânărul Michelangelo, el îl adusese la el în casă și-l puse la masă, moartea sa îl zguduise pe băiatul de nici douăzeci de ani. Dar asta nu însemna că el nu va recunoaște ticăloșenia urmașului său și visul prietenului său care l-a determinat să părăsească Florenţa a fost primul dintr-un lung șir de vise transmise prin tradiţie pe care le-am colecţionat și la care am reflectat. Mi l-am notat imediat în timpul orei și l-am citit adesea și-mi aduc aminte de clipa când, după zece ani, scriam la „Orbirea", am regăsit acest vis la Condivi.

Iubeam mândria lui Michelangelo, lupta pe care a îndrăznit s-o ducă împotriva lui Julius al II-lea când, ofensat, a fugit din Roma. Un adevărat republican, s-a apărat și împotriva papei, au existat momente în care l-a înfruntat de la egal la egal. N-am uitat niciodată cele opt luni solitare în apropiere de Carrara când a pus să se scoată blocurile pentru mormântul papei și tentaţia momentană ce l-a cuprins acolo de a ciopli statui colosale chiar din acel ţinut, vizibile de la depărtare și pentru vapoarele din largul mării. Apoi tavanul Sixtinei, prin care dușmanii săi, care nu-l considerau pictor, voiau să-l distrugă: patru ani a lucrat la ea și ce operă a creat! Ameninţarea nerăbdătorului papă că-l aruncă jos de pe schele. Refuzul său de a polei frescele cu aur. Și aici m-au impresionat anii, dar de data asta și opera a pătruns în mine și nimic n-a fost atât de hotărâtor pentru mine ca tavanul Sixtinei. Am învăţat de aici cât de creatoare poate deveni încăpăţânarea, atunci când se asociază cu răbdarea. Opt ani a lucrat la „Judecata de Apoi" și, deși abia mai târziu am înţeles valoarea acestei opere, am murit de rușine pentru ștergerea acestor figuri, doar pentru că erau nude, fapt care i-a fost dat să-l trăiască la vârsta de 80 de ani.

Astfel s-a născut în mine legenda bărbatului care pentru inovaţia sa supremă îndură chinurile și le învinge. Prometeu,

pe care-l iubeam, s-a transpus pentru mine în lumea oamenilor. Ce făcuse semizeul, făcuse *fără frică*; abia după ce totul trecuse, devenise maestru al chinului. Michelangelo, însă, lucrase cu frică, figurile Capelei Medicilor au luat naștere pe când trecea drept dușman al guvernatorului Medici din Florenţa. Frica de el era bine întemeiată, ar fi putut-o păţi, tensiunea care împovăra tablourile era propria-i încordare. Dar n-ar fi adevărat dacă aș afirma că acest sentiment a fost decisiv pentru receptarea celorlalte creaţii care m-au însoţit de acum înainte în decursul anilor: personajele Sixtinei.

Dar nu numai imaginea lui Michelangelo s-a înălţat pe atunci în mine. Îl admiram cum nu mai admirasem pe nimeni de la exploratori încoace. El a fost primul care mi-a dat simţul durerii care nu se epuizează prin ea însăși, care se transformă în ceva care apoi e spre binele altora și durează. Este un anumit fel de durere, nu cea fizică pe care o recunosc toţi. Când, în timp ce lucra la „Judecata de Apoi" a căzut de pe schelă, rănindu-se grav, s-a închis în casă și n-a permis niciunui îngrijitor sau doctor să intre la el, zăcea singur. Nu recunoștea această durere, excludea pe fiecare de la ea și s-ar fi stins din cauza ei. Un prieten doctor s-a strecurat cu mare greutate pe niște scări din dos în camera sa, unde zăcea jalnic și a rămas în continuare zi și noapte lângă el, până a trecut pericolul. Era un cu totul alt chin cel care pătrunsese în opera sa, determinând forţa uriașă a figurilor lui. Sensibilitatea sa la umilinţe l-a făcut să se angajeze la tot ce era mai greu. Un model nu putea reprezenta pentru mine, pentru că el era mai mult: zeul mândriei.

El a fost cel care m-a introdus în lumea profeţilor: Iezechil, Ieremia și Isaia. Tinzând mereu spre lucruri mai îndepărtate, singura carte pe care n-am citit-o niciodată pe atunci, pe care o evitam, era Biblia. Rugăciunile bunicului, legate de ore fixe, m-au umplut de dezgust. Le toráia într-o limbă pe care eu n-o înţelegeam, ce însemnau nu puteam ști. Ce puteau însemna oare, din moment ce le întrerupea și mă făcea atent cu gesturi

caraghioase la timbrele pe care mi le adusese. Nu ca evreu am descoperit profeţii, nu prin cuvintele lor. M-au înfruntat în figurile lui Michelangelo. La câteva luni după prelegerile despre care am relatat, am primit cadou ceva ce-mi dorisem cel mai mult: o mapă cu reproduceri mari după Capela Sixtină, s-a întâmplat să fie profeţii și sibilele.

Cu ei am trăit în relaţii familiare timp de zece ani, se știe cât sunt de lungi acești ani tineri. I-am cunoscut mai bine ca oameni. În curând mi i-am afișat, îi aveam mereu în faţă, nu obișnuinţa însă mă lega de ei; în faţa gurii ușor întredeschise a lui Isaia am meditat la cuvintele amare pe care i le-a adresat lui Dumnezeu și am simţit reproșul degetului său ridicat. Am încercat să mă gândesc la cuvintele lui, înainte de a le cunoaște, noul său creator m-a pregătit pentru ele.

Poate că era o îndrăzneală gândul unor asemenea cuvinte, ele izvorau din gestul său, nu simţeam nevoia să le aflu în forma lor exactă, nu căutam adevăratul lor înveliș sonor acolo unde s-ar fi putut afla ușor: tabloul, gestul le conţineau atât de intens, că trebuia să mă întorc la ele mereu, aceasta era o necesitate imperioasă, adevărul intrinsec și inepuizabil al Capelei Sixtine. Și mâhnirea lui Ieremia, violenţa și focul lui Iezechil mă atrăgeau, niciodată nu mă uitam la Isaia fără să-i caut și pe ei. *Bătrânii* profeţi erau cei care-mi furaseră liniștea, pe Isaia, care în această prezentare nu era, de fapt, bătrân, îl numeam tot printre ei. Profeţii tineri însemnau pentru mine la fel de puţin ca și sibilele. Auzisem de îndrăzneţele particularităţi stilistice care erau admirabile la unele dintre aceste figuri, de frumuseţea sibilelor, a celor din Delfi și din Libia, dar toate acestea le priveam ca pe rezultatul unei lecturi, le știam prin cuvintele în care mi-au fost descrise, dar ele rămâneau imagini, nu-mi apăreau ca oameni geniali, simţeam că nu-i aud ca pe profeţii bătrâni, aceștia erau atât de plini de viaţă cum nu mai văzusem niciodată, o pot numi, foarte vag, o viaţă de entuziasm obsesiv, în faţa căreia nu rezista nimic. Mi se pare important de remarcat că pentru mine ei n-au devenit zei.

Nu-i simţeam ca pe o forţă situată deasupra mea; când îmi vorbeau sau când încercam chiar eu să le vorbesc, nu-mi era teamă de ei, când mă ocupam de ei îi admiram, îndrăzneam să le pun întrebări. Poate că mă pregătisem deja pentru ei prin familiarizarea timpurie cu figurile dramatice ale perioadei vieneze. Ce simţeam pe atunci, ca un torent năvalnic în care eu înotam într-un fel de narcoză confuză printre multe lucruri pe care nu le știam deosebi, mi se contura acum în forme bine diferenţiate, copleșitoare, dar clare.

Paradisul refuzat

În mai 1921 m-a vizitat mama. Am condus-o prin grădină, arătându-i tot ce înflorea. Simţeam că era într-o dispoziţie sumbră și căutam s-o liniștesc prin miresme plăcute. Dar ea nu le inspira, tăcea și tăcea, era înspăimântător cât de calme îi rămâneau nările. La capătul terenului de tenis, unde nu ne putea auzi nimeni, îmi spuse: „Așază-te!“ și se așeză și ea. „Acum s-a terminat!“, spuse ea direct și eu știui despre ce era vorba. „Trebuie să pleci de aici! Te prostești!“

„Nu vreau să plec de la Zürich. Să rămânem aici. Aici știu pentru ce trăiesc.“

„Pentru ce trăiești! Masaccio și Michelangelo! Crezi că asta-i lumea! Floricele de pictat, cuibul de vrăbii al domnișoarei Mina. Fetele astea tinere, mofturile care le fac cu tine. Una mai respectuoasă și mai devotată decât alta. Caietele tale ticsite de filogenia spanacului. Calendarul Pestalozzi, asta-i lumea ta! Oamenii celebri pe care-i răsfoiești. Te-ai întrebat vreodată dacă ai dreptul s-o faci? Partea plăcută, gloria lor, o cunoști, te-ai întrebat vreodată cum au trăit ei? Crezi că stăteau așa într-o grădină cum stai tu acum, printre flori și copaci? Crezi că viaţa lor a fost o mireasmă? Cărţile pe care le citești! Conrad Ferdinand Meyer al tău! Aceste povestiri istorice! Ce legătură au ele cu ce se-ntâmplă azi? Crezi că dacă

citești ceva despre Noaptea sfântului Bartolomeu sau despre Războiul de treizeci de ani, atunci le știi! Nu știi nimic! Totul e altfel! E îngrozitor!"

Apoi urmă totul. Aversiunea ei față de științele naturii: eu mă entuziasmasem de organizarea lumii, așa cum se manifesta ea în structura animalelor și plantelor și în scrisorile către ea îmi spusesem părerea în mod deschis că-n spatele acestei organizări poți recunoaște o intenție și aveam convingerea, de nezdruncinat pe atunci, că această intenție este una buna.

Ea însă nu credea că lumea e bine orânduită. N-a fost niciodată credincioasă și nu s-a resemnat niciodată în fața situației date. Șocul războiului n-a părăsit-o niciodată. El a pătruns și-n viața ei de la sanatoriu, pe atunci a cunoscut oameni care se stingeau practic sub ochii ei. Despre asta nu vorbea cu mine, era o parte a experienței ei necunoscută mie, care însă la ea dăinuia și o marca.

Și mai puțin îi plăcea simpatia mea pentru animale. Aversiunea ei față de ele era așa de puternică, încât își permitea cu mine cele mai sinistre glume. La Kandersteg, pe stradă, în fața hotelului nostru, am văzut un vițel foarte tânăr care era târât cu forța. Se opintea la fiecare pas, măcelarul, pe care-l cunoșteam din vedere, se chinuia groaznic cu el, nu pricepeam ce se-ntâmpla, ea stătea lângă mine și-mi explică cu mult calm că-i dus la tăiat. Îndată după aceea fu timpul Table d'Hôte-ului, ne-am așezat la masă și eu am refuzat să mănânc carne. Câteva zile am rămas consecvent, ea se supără; luam muștar lângă legume, atunci mi-a spus zâmbind: „Știi cum se mănâncă? La muștar ai nevoie de sânge de pasăre." Cu asta m-a derutat, nu i-am sesizat ironia; când am priceput îmi învinsese rezistența și spuse: „Așa-i, tu ești ca vițelul. Și el trebuie să cedeze în cele din urmă." Mijloacele de care uza nu erau delicate. Era convinsă că emoțiile umane li se cuvin doar oamenilor, dacă s-ar extinde la tot ce e viu, atunci și-ar pierde forța și ar deveni imprecise și ineficace.

Un alt mijloc era neîncrederea ei în genul liric. Singura excepţie o făcea cu *Fleurs du mal* a lui Baudelaire; interesul acesta provenea dintr-o constelaţie deosebită – relaţia ei cu domnul conferenţiar. La poezii, o deranja micimea formei, pentru ea se sfârșeau prea repede. Odată, mi-a spus că poeziile te adorm, de fapt sunt niște cântece de leagăn. Oamenii maturi ar trebui să se ferească de cântece de leagăn, e detestabil să se mai lase subjugaţi de ele. Cred că pentru ea dimensiunea pasiunii era prea mică în poezii. Pasiunea conta la ea foarte mult, numai în dramă îi apărea verosimilă. Shakespeare era pentru ea expresia adevăratei naturi a omului, la el nu era nimic diminuat sau atenuat.

E de presupus că șocul morţii tatălui meu acţionase asupra ei cu aceeași forţă cu care acţionase asupra mea. Avea 27 de ani când tata a murit subit. Acest eveniment a preocupat-o toată viaţa, deci încă 25 de ani, sub diferite forme a căror rădăcină era însă aceeași. În această privinţă, ea fusese pentru mine, fără să-mi dau seama, un model în ceea ce privește viaţa afectivă. Războiul reprezenta multiplicarea acestei morţi, iraţionalul împins la extrem.

La acestea se adăugă în ultimul timp și faptul că începuse să se teamă de influenţele preponderent feminine din viaţa mea. Cum să fi devenit bărbat doar prin știinţă, care mă atrăgea din ce în ce mai mult? Ea dispreţuise sexul său. Eroul ei nu era o femeie oarecare, ci Coriolan.

„A fost o greșeală că am plecat de la Viena“, a spus ea. „Ţi-am făcut viaţa prea ușoară. Am văzut Viena după război, *eu* știu cum arăta pe atunci.“

Era una din acele scene în care încerca să dărâme tot ce clădise-n mine cu migală de-a lungul anilor. În felul ei era un om revoluţionar. Credea în acţiuni de moment care survin și schimbă fără îndurare constelaţii întregi chiar și la om.

Cu deosebită furie reflectă la relatarea mea despre cele două hidroplane care se prăbușiseră de curând în Lacul Zürich. Faptul se petrecuse la interval de opt zile, în toamna lui

1920, și eu îi scrisesem speriat și zguduit de acest eveniment. Legătura cu lacul, care pentru mine însemna atât de mult, o revolta. Aceste plecări din viață erau, după părerea ei, ceva liric pentru mine. Mă întrebă ironic dacă am scris și despre asta poezii. „Atunci ți le-aș fi arătat", i-am spus eu, reproșul era făcut pe nedrept, eu discutam cu ea absolut totul. „Credeam", a spus ea mai departe, „că Mörike al tău te-a incitat", amintindu-mi de poezia „Gândește-te, o, suflete" pe care i-o citisem. „Ești copleșit de idila Lacului Zürich. Vreau să te iau de aici. Îți place prea mult totul. Ești atât de efeminat și de sentimental ca și domnișoarele tale bătrâne. Până la urmă vei dori să te faci și tu pictor de floricele."

„Nu, mie-mi plac numai profeții lui Michelangelo."

„Isaia, știu, mi-ai spus. Cum crezi tu că era acest Isaia?"

„S-a învrăjbit cu Dumnezeu."

„Și știi ce-nseamnă asta?"

„Nu, nu știu." Am tăcut și m-am simțit deodată foarte rușinat.

„Crezi că totul e să ții gura pe jumătate deschisă și să ai o privire întunecată? Acesta este pericolul tablourilor. Ele se transformă în modele rigide pentru ceva ce se petrece la nesfârșit, necontenit."

„Și Ieremia e tot un model?"

„Nu, niciunul nu este, nici Isaia, nici Ieremia. Dar pentru tine ei devin modele. Ești mulțumit când poți să-i privești. Cu asta te privezi de tot ce-ar trebui să trăiești tu însuți. Acesta este pericolul artei. Tolstoi a știut acest lucru. Tu încă nu ești nimic și-ți închipui că ești tot ce cunoști din cărți sau tablouri. N-ar fi trebuit să-ți trezesc niciodată interesul pentru cărți. Acum, locuind la «Yalta», cărților li s-au adăugat tablourile. Numai asta mai lipsea. Ai devenit un cititor înrăit și totul e la fel de important pentru tine. Filogenia spanacului și Michelangelo. Nici măcar o zi din viață nu ți-ai câștigat-o încă singur. Pentru tot ce e în legătură cu aceasta ai o vorbă: afaceri. Tu disprețuiești banul. Disprețuiești munca

prin care-l câștigi. Știi că, de fapt, tu ești parazitul și nu cei pe care-i dispreţuiești?“

Poate că această discuţie groaznică a fost începutul rupturii noastre. Când s-a petrecut n-am simţit-o nici într-un caz ca atare. Aveam un singur gând: și anume să mă justific în faţa ei. Nu voiam să plec de la Zürich. Am simţit că în timpul acestei discuţii a luat hotărârea să mă ia de la Zürich și să mă ducă într-un mediu „mai aspru“, pe care să-l aibă și ea sub control.

„O să vezi că nu sunt parazit. Pentru asta sunt prea mândru. Vreau să fiu om.“

„Un om cu propriile-i contradicţii! Bine te-ai gândit. Ar trebui să te auzi când spui asta. De parcă ai fi inventat praful de pușcă. De parcă cine știe ce-ai fi făcut, ce-ar trebui să regreţi acum. Nimic n-ai făcut. Nici măcar o singură noapte din cămăruţa de la mansardă nu ţi-ai câștigat-o singur. Cărţile pe care le citești le-au scris alţii pentru tine. Cauţi ce-ţi place și dispreţuiești restul. Crezi cu adevărat că ești un om întreg? Un om întreg e cineva care a trecut prin viaţă. Ai fost vreodată în pericol? Te-a ameninţat cineva? Ţie nu ţi-a rupt nimeni nasul. Auzi ceva ce-ţi place și-ţi iei, pur și simplu, ceea ce, de fapt, nu ţi se cuvine. Un om cu propriile-i contradicţii! Nu ești încă un om întreg. Nu ești nimic. Un palavragiu nu-i om.“

„Dar eu nu-s un palavragiu. Am o părere când spun ceva.“

„Cum poţi tu să ai o părere? Tu nu cunoști nimic. Tu ai citit doar despre toate acestea. Vorbești de afaceri și nici măcar nu știi ce sunt. Crezi că afacerile constau în acapararea de bani? Dar înainte de a ajunge aici trebuie să ai și ceva idei. Trebuie să te gândești la lucruri de care tu habar n-ai. Aici trebuie să cunoști oamenii și să-i convingi de ceva. Pe degeaba nu-ţi dă nimeni nimic. Crezi că ai rezolvat ceva făcând escrocherii? Cu asta ai ajunge departe!“

„Nu mi-ai spus niciodată că admiri acest lucru.“

„Poate că nu-l admir, poate că există lucruri pe care le admir mai mult. Dar eu vorbeam acum de tine. Tu n-ai absolut

niciun drept să disprețuiești sau să admiri ceva. Prima dată trebuie să știi cum se petrec lucrurile cu-adevărat. Trebuie să experimentezi pe propria-ţi piele. Trebuie să fii îmbrâncit și să demonstrezi că știi să te aperi."

„Asta și fac. O fac cu tine."

„Sigur că-ţi vine ușor. Eu sunt femeie. Altfel se petrec lucrurile între bărbaţi. Ei nu te iartă cu nimic."

„Și profesorii? Ei nu sunt bărbaţi?"

„Ba da, dar aceasta-i o situaţie artificială. La școală ești ocrotit. Ei nu te iau în serios. Pentru ei ești un băiat care mai trebuie ajutat. Asta nu contează."

„Împotriva unchiului m-am apărat. Pe mine nu m-a învârtit el."

„A fost doar un scurt dialog. Cât timp l-ai văzut pe unchiu-tau? Pentru asta ar trebui să fii cu el, în prăvălie, zi de zi, oră de oră, abia atunci s-ar vedea dacă te poţi apăra. La Sprüngli ai băut ciocolata pe care ţi-a oferit-o și ai întins-o: ăsta a fost tot efortul tău."

„În prăvălia lui el ar fi mai puternic. Acolo mi-ar putea comanda și m-ar putea împinge de ici-colo. Acolo aș simţi în fiecare moment cât e de ordinar. Că m-ar putea câștiga, despre așa ceva nu poate fi vorba. De asta te asigur."

„Posibil. Dar asta ţine de discursurile tale. De demonstrat n-ai demonstrat încă nimic."

„Nu-s vinovat că n-am demonstrat încă nimic. Ce-aș fi putut demonstra la 16 ani?"

„Nu mult, asta-i adevărat. Dar alţii sunt băgaţi în producţie la această vârstă. De doi ani ai fi fost și tu ucenic, dacă lucrurile ar decurge normal. De asta te-am scutit. Dar nu observ nicio recunoștinţă din partea ta. Ești numai arogant și din lună în lună devii tot mai mult. Trebuie să-ţi spun adevărul: aroganţa ta mă irită. Aroganţa ta mă calcă pe nervi."

„Tu ai vrut doar totdeauna să iau lucrurile în serios. Asta-i aroganţă?"

„Da, pentru că-i privești de sus pe cei care nu gândesc ca tine. Mai ești și șmecher și știi să-ţi organizezi bine viaţa comodă. Singura ta grijă este să-ţi rămână destule cărţi de citit!"

„Asta era înainte, pe Scheuchzerstraße. La asta nu mă mai gândesc deloc acum. Acum vreau să învăţ totul."

„Să înveţi totul! Să înveţi totul! Așa ceva e imposibil. Trebuie să încetezi cu învăţătura și să faci ceva. De aceea trebuie să pleci de aici."

„Dar oare ce-aș putea face înainte de a termina cu școala?"

„Tu n-o să faci niciodată nimic. O să termini școala, apoi vrei să studiezi. Știi de ce vrei să studiezi? Numai ca să poţi învăţa în continuare. Așa devii monstru, dar nu om. Învăţătura nu-i un scop în sine. Înveţi ca să te poţi afirma printre ceilalţi."

„Voi învăţa mereu. Indiferent dacă mă voi afirma sau nu, de învăţat voi învăţa mereu. Vreau să învăţ."

„Dar cum? Dar cum? Cine-ţi va da banii necesari?"

„O să mi-i câștig singur."

„Și ce vrei să faci cu învăţătura? Te vei sufoca în ea. Nu există nimic mai groaznic decât știinţa moartă."

„Știinţa mea nu va fi moartă. Nici acum nu e moartă."

„Pentru că n-o ai încă. Când ai ceva devine mort."

„Voi face ceva cu ea, nu pentru mine."

„Da, da știu. O vei dărui, pentru că nu ai încă nimic. Atâta timp cât n-ai ceva, poţi vorbi ușor. Abia când ai dobândit într-adevăr ceva se va vedea ce dăruiești. Restul sunt palavre. Ţi-ai dărui acum cărţile?"

„Nu. De ele am nevoie. N-am spus că voi «dărui», ci că voi face ceva care să nu fie pentru mine."

„Dar nu știi încă ce. Asta-i fasoleală, fraze goale și tu te complaci în ele pentru că sună nobil. Interesează doar ce faci *în realitate*, restul nu contează. Cu greu vei mai găsi ceva de făcut, doar ești atât de mulţumit cu toate lucrurile din jurul tău. Un om mulţumit nu face nimic, un om mulţumit e leneș, un om mulţumit s-a retras din activitate deja înainte

de a începe să facă ceva. Un om mulţumit face mereu același lucru, ca un funcţionar. Tu ești atât de mulţumit, că ţi-ar place să rămâi pentru totdeauna în Elveţia. Nu cunoști încă nimic din lume și vrei să te retragi aici la 16 ani. De aceea trebuie să pleci de aici."

Mă gândeam că ceva trebuie s-o fi amărât foarte tare. Era oare tot *Păianjenul negru*? Lovise atât de puternic în mine, încât n-am îndrăznit imediat să comentez. Îi povestisem despre generozitatea muncitorilor italieni când am fost cu fata pentru colectă, asta-i plăcuse. „Aceia trebuie să muncească din greu", spuse ea, „și totuși nu sunt insensibili."

„De ce nu mergem în Italia?" Nu vorbeam serios, era o încercare de a o distrage.

„Nu, ai vrea să te plimbi prin muzee și să citești istorii vechi despre fiecare oraș. Pentru asta nu-i grabă. Asta o poţi face tu mai târziu. Eu nu vorbesc acum de călătorii de agrement. Acum trebuie să călătorești undeva, unde nu-i o plăcere pentru tine. Vreau să te duc în Germania. Acolo oamenii o duc rău acum. Acolo o să vezi cum e dacă ai pierdut un război."

„Acest lucru l-ai dorit doar, să piardă războiul. Tu ai spus că ei au început războiul. Cine pornește un război, să-l piardă, asta am învăţat-o de la tine."

„Nimic n-ai învăţat! Pentru că altfel ai ști că nu te mai gândești la asta când oamenii au ajuns la ananghie. Eu am văzut acest lucru la Viena și nu-l pot uita, îmi apare mereu în faţa ochilor."

„De ce ţii să-l văd și eu? Mi-l pot doar imagina."

„Ca dintr-o carte, nu-i așa? Crezi că e suficient să *citești* despre ceva ca să știi cum e? Dar n-ajunge. Realitatea e ceva aparte. Realitatea e totul. Cine se eschivează de la realitate, nu merită să trăiască."

„Eu nu vreau să mă eschivez. Ţi-am povestit de *Păianjenul negru*."

„Dar ţi-ai ales cel mai prost exemplu. Atunci mi s-au deschis ochii în legătură cu tine. Povestea te-a preocupat pentru

că se petrecea în Emmental. Tu nu te mai gândești decât la văi. De când ai fost în valea Lötsch te prostești. Acolo ai auzit două cuvinte și ce erau aceste cuvinte? Hai, băieţele, sau cum sună acolo. Oamenii de acolo sunt reduși și nu vorbesc nimic. Ce să vorbească, izolaţi de lume și nu știu nimic. Acolo n-o să vorbească niciodată ceva: în schimb, cu atât mai mult ai vorbit tu despre ei. S-ar fi minunat dacă te-ar fi auzit! Atunci te-ai întors din excursia voastră și ai vorbit zile-n șir de germana veche de sus. Germana veche de sus! În ziua de azi! Poate ca nici n-au suficientă mâncare, dar asta nu te interesează. Auzi două cuvinte, le iei drept germana veche de sus, pentru că ele îţi amintesc de ceva ce-ai citit. Asta te emoţionează mai mult decât ce vezi cu proprii-ţi ochi. Femeia aceea bătrână știa prea bine de ce era neîncrezătoare, ea avea experienţă cu oameni ca voi. Dar voi aţi trecut chicotind pe vale, fericiţi și bine dispuși prin sărăcia *ei*, aţi lăsat-o în urmă, ei își duc viaţa lor mai departe și voi apăreţi la hotel ca niște cuceritori. Seara s-a dansat, tu nu te-ai omorât cu dansul, ai adus cu tine ceva mai bun, ai învăţat ceva. Și anume ce? Două cuvinte, aparent în germana veche de sus, nici măcar nu știi exact dacă-i așa. Si eu să mă uit la tine cum te ascunzi în nimic! O să te duc în Germania, la inflaţie, acolo o să uiţi de băieţelul din germana veche de sus.“

Nu uitase nimic din ce-i povestisem cândva. Totul ieși la iveală, îmi răstălmăcea fiecare cuvânt, nu găseam nimic nou care s-o facă sa bată în retragere. Așa nu lovise în mine niciodată. Era vorba de viaţă, și cu toate acestea o admiram foarte mult, dacă ar fi știut cât o luam de în serios ar fi încetat, fiecare cuvânt al ei mă lovea ca un bici, simţeam că mă nedreptăţea și simţeam câtă dreptate avea.

Revenea mereu la *Păianjenul negru*, pe ea o pătrunsese în cu totul alt mod decât pe mine, discuţia noastră mai veche în legătură cu el fusese *neadevărată*, nu voia să-l dezmintă, voia să mă abată *pe mine* de la el. Ce spusese ea despre Gotthelf fusese o flecăreală, el n-o interesa deloc. Voia să-i conteste ceea

ce resimţea ca pe propriu-i adevăr, era istoria ei, nu a lui, nu Emmentalul era locul *Păianjenului*, ci Sanatoriul ei situat în pădure. Dintre cei cu care discutase, doi muriseră între timp. Înainte mă menajase cu cazurile de deces, destul de frecvente acolo şi, când ne vedeam, nu-mi dădea nici măcar să-nţeleg ce se-ntâmplase. Eu ştiam ce însemna când nu mai amintea un nume, dar mă feream s-o întreb de el. Aversiunea ei faţă de „văi" se referea doar aparent la strâmtoare. Ce-mi reproşa ca înclinaţie spre idilic, ca lipsă de informare şi automulţumire, toate acestea erau alimentate de teama *ei;* pericolul de care voia să mă salveze, era unul mai mare, era pericolul de care viaţa noastră fusese marcată dintotdeauna şi cuvântul „inflaţie" pe care-l folosea în legătură cu Germania, un cuvânt care-mi suna străin în gura ei, era o căinţă. Eu n-aş fi ştiut să-l pronunţ atât de clar, dar ea nu vorbise niciodată atât de mult despre sărăcie, acest lucru m-a impresionat foarte mult şi, deşi trebuia să-mi concentrez toate forţele pentru a-mi apăra pielea, mi-a plăcut că şi-a motivat pornirea prin aceea că altora le merge atât de rău.

Acesta era doar un aspect, dar ameninţarea că mă ia de la Zürich am resimţit-o mai puternic. De peste un an era pace la şcoală. Începusem să-mi înţeleg colegii şi reflectam la ei. Mă simţeam solidar cu ei şi cu mulţi dintre profesori. Mi-am dat seama că poziţia de care mă bucuram la Tiefenbrunnen era una nemeritată. Faptul că tronam acolo, fiind singura fiinţă de sex masculin, era puţin ridicol, dar era plăcut să te simţi sigur şi să nu fii mereu contestat. Şi în aceste condiţii favorabile procesul de învăţare prospera tot mai mult, nu trecea nicio zi în care să nu se adauge ceva la el, părea că nu se va termina niciodată, îmi închipuiam că ar putea continua aşa o viaţă întreagă şi că de aici nu m-ar putea abate nicio pornire. A fost o perioadă temerară, ea era condiţionată de expansiune, te lansai pretutindeni, fără să fii conştient de vreo nedreptate, aceleaşi experienţe erau doar accesibile tuturor; şi acum ea mă uimea şi deruta când, datorită adoraţiei mele pentru Valea Lötsch, căuta să mă nedreptăţească faţă de locuitorii văii.

Sarcasmul ei nu încetă de data asta imediat, ci se-nteţi cu fiecare propoziţie. Înainte nu mă tratase niciodată ca pe un parazit, nu fusese niciodată vorba că ar trebui, deja de pe acum, să-mi câştig singur existenţa. Cuvântul „ucenic" pe care mi-l punea în cârcă, l-am asociat cu ideea unei activităţi practice sau mecanice, ultimul lucru pe care mi-l dăduse de înţeles vreodată. Eu căzusem în vraja literelor și cuvintelor și, dacă acesta era orgoliu, atunci ea mă educase stăruitor în această direcţie. Acum, dintr-odată, era vorba de „realitate", prin care înţelegea tot ce eu încă nu aflasem și despre care nici nu puteam ști nimic. Parcă voia să rostogolească o greutate imensă peste mine și să mă zdrobească sub ea. Când spunea: „Nu ești nimic!", mă simţeam ca și când aș fi devenit într-adevăr nimic.

Aceste salturi, aceste contradicţii frenetice în fiinţa ei nu-mi erau străine, le trăisem adesea cu mirare și admiraţie, ele ţineau tocmai locul realităţii a cărei cunoaștere mi-o tăgăduia. Poate că mă bizuisem prea mult pe aceasta. Și în perioada când trăiam despărţiţi mă refeream mereu la ea. Nu eram niciodată sigur cum va reacţiona la rapoartele mele, întreaga iniţiativă rămânea de partea ei, îmi doream replica ei, o voiam cu ardoare; doar unde era vorba de slăbiciuni recunoscute de-ale ei o puteam amăgi prin scorneli ca acelea despre jocul șoarecilor sub clar de lună. Dar și atunci aveam mereu sentimentul că intenţionat se lăsa păcălită. Ea era un fel de ultimă instanţă extraordinar de mobilă, verdictele ei erau atât de neașteptate, atât de fantastice și în același timp atât de amănunţite, încât declanșau necondiţionat reacţii opuse, cu drept de recurs. Ea era o ultimă instanţă tot mai înaltă și, deși se părea că emite asemenea pretenţii, nu era totuși niciodată ultima.

De data asta simţeam că voia să mă distrugă. Spunea lucruri greu de clintit. Multe din ele mi-au sărit imediat în ochi, paralizându-mi apărarea. Dacă găseam în cele din urmă ceva ce putea fi pus în discuţie, trecea brusc la altă temă.

Făcu ravagii în viaţa pe care o dusesem în ultimii doi ani ca și când abia acum ar fi aflat de toate evenimentele despre care înainte tăcuse aparent aprobativ sau cu plictis și care se dovedeau dintr-odată a fi un delict. Nu uitase nimic, avea un fel propriu de a-și aminti, de parcă ar fi ţinut ascunse de ea și de mine toate scuzele pe care mi le aducea acum.

Totul dură foarte mult. Eram îngrozit. Am început să mă tem. Nu-mi mai puneam întrebarea de ce-mi spunea toate acestea. Atâta timp cât îi căutasem presupusele motive și replicasem la ele, mă simţeam mai puţin stânjenit, de parcă am fi stat faţă-n faţă, egali, fiecare bazându-se pe raţiunea sa, doi oameni liberi. Treptat această siguranţă se sfărâmă, n-am mai găsit destulă forţă în mine pentru a pretexta, nu mai eram decât o ruină și m-am dat bătut.

După această discuţie nu era absolut deloc epuizată ca după alte discuţii în legătură cu bolile ei, cu slăbiciunea ei corporală, cu disperările ei fizice. Ba, dimpotrivă, părea puternică și sălbatică și atât de neînduplecată cum îmi plăcea cel mai mult în alte ocazii. Începând din această clipă n-a mai cedat. Acţionă pentru mutarea în Germania, o ţară care, după spusele ei, era marcată de război. Își imagina că acolo aș ajunge într-o școală mai severă, printre bărbaţi care fuseseră în război și cunoșteau ce-i greul.

M-am apărat cu toate mijloacele împotriva acestei mutări, dar ei nu-i păsa de nimic și mă luă cu forţa. Singurii ani pe deplin fericiţi, Paradisul din Zürich, luaseră sfârșit. Poate că aș fi rămas fericit dacă nu m-ar fi smuls din el. Dar e adevărat că am aflat alte lucruri decât cele pe care le-am cunoscut în acest Paradis. E adevărat că, la fel ca primul om, m-am format abia prin izgonirea din Paradis.

Cuprins

Limba salvată

Istoria unei tinereți

Colecţia Nobel

1. Luigi Pirandello, *Şase personaje în căutarea unui autor*
2. Henryk Sienkiewicz, *Fără ideal*
3. Aleksandr Soljeniţîn, *Iubeşte revoluţia!*
4. Pearl S. Buck, *Înger luptător*
5. John Galsworthy, *Floarea întunecată*
6. Frans Eemil Sillanpää, *Silja sau O soartă buciumată*
7. Rudyard Kipling, *Se lasă noaptea*
8. Halldór Laxness, *Sub gheţar*
9. Władysław Reymont, *Comedianta*
10. Anatole France, *Ospătăria La regina Pédauque*
11. Nadine Gordimer, *Nimeni alături de mine*
12. Selma Lagerlöf, *Charlotte Löwensköld*
13. Jaroslav Seifert, *Toate frumuseţile lumii*
14. Kenzaburō Ōe, *O experienţă personală*
15. Claude Simon, *Drumul Flandrei*
16. Romain Rolland, *Colas Breugnon*

17-18. Saul Bellow, *Darul lui Humboldt* (vol. I-II)
19-20. Hermann Hesse, *Cele mai frumoase povestiri* (vol. I-II)
21-22. Rabindranath Tagore, *Gora* (vol. I-II)
23. **Elias Canetti, *Limba salvată. Istoria unei tinereţi***

„Unui oraș cunoscut îi datorăm mult, și poate cu atât mai mult unuia pe care doar ne dorim să-l cunoaștem, după care zadarnic am tânjit vreme îndelungată. Dar există, cred, în viața unui om, și zeități urbane ieșite din comun, plăsmuiri sub semnul amenințării, al nemărginirii și al capacității de transfigurare. În cazul meu, acestea au fost trei – Viena, Londra și Zürich. Faptul că e vorba de acestea trei poate fi pus pe seama unei simple întâmplări, însă această întâmplare încă poartă numele de Europa."

ELIAS CANETTI, la decernarea Premiului Nobel, 1981

„De la poveștile cu vampiri ascultate în copilăria petrecută în Bulgaria, unde avusese o doică româncă, trecând prin Anglia și Viena (o țară în sine), până la paradisul, pe care îl va pierde, din Elveția, istoria tinereții lui Elias Canetti – în același timp roman și carte de memorii – este istoria unui băiat, evreu sefard, care deprinde o limbă după alta într-o Europă care intră în război, reușind în același timp să nu-și piardă limba. Un autor uriaș, un personaj care nu va fi uitat."

MIHAI IOVĂNEL

„Biblioteca pentru Toți" inițiază prima serie de literatură universală dedicată scriitorilor laureați ai Premiului Nobel pentru Literatură. Colecția „Nobel" cuprinde selecția celor mai reprezentative opere ale lor.

www.editura-art.ro
ISBN 978-973-124-845-5

